

SOSYOLOJİ
DERGİSİ
Journal of Sociology

Sayı / Volume 28

2013

SOSYOLOJİ DERGİSİ, Sayı 28, Haziran 2013, İzmir

ISSN: 1300-5642

Editör: Doç. Dr. Dilek ÇİFTÇİ YEŞİLTUNA

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Önal SAYIN

Prof. Dr. Ercan TATLIDİL

Doç. Dr. Dilek ÇİFTÇİ YEŞİLTUNA

Yrd. Doç. Dr. H. Saim PARLADIR

Yazı Kurulu

Arş. Gör. Dr. Lülüfer KÖRÜKMEZ

Yard. Doç. Dr. Pelin ÖNDER EROL

28. Sayıda Görev Alan Hakemler

- Prof. Dr. Besim DELLALLOĞLU, Kırklareli Üniversitesi
- Prof. Dr. Ercan TATLIDİL, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN, Uludağ Üniversitesi
- Prof. Dr. Nilgün GÜRKAN PAZARCI, Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Nimet ÖNÜR, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Nuran EROL IŞIK, İzmir Ekonomi Üniversitesi
- Prof. Dr. Nurgün OKTİK, Maltepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Önal SAYIN, Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Serap SUĞUR, Anadolu Üniversitesi
- Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL, Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. Ümit TATLİCAN, Adnan Menderes Üniversitesi
- Doç. Dr. Ahmet TALİMCİLER, Ege Üniversitesi
- Doç. Dr. Alev PARSA, Ege Üniversitesi
- Doç. Dr. Ayşen UYSAL, Dokuz Eylül Üniversitesi
- Doç. Dr. Günseli BAYRAKTUTAN, Başkent Üniversitesi
- Doç. Dr. İbrahim KAYA, Dumlupınar Üniversitesi
- Doç. Dr. Neşe ASLAN, Ege Üniversitesi

Sahibi ve Sorumlu Müdür: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü adına
Dekan Prof. Dr. Ersin DOĞER

Yazışma Adresi: Editör: Doç. Dr. Dilek Ç. YEŞİLTUNA dilek.yesiltuna@ege.edu.tr
sosyolojidergisi@hotmail.com

Sosyoloji Dergisi Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji
Bölümü, 35100 Bornova-İZMİR

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 18679

Basım Yeri: Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova-İZMİR **Basım Tarihi:** 20.09.2013

SOSYOLOJİ DERGİSİ TUBİTAK- ULAKBİM TARAFINDAN TARANMAKTADIR.

Sosyoloji Dergisi yılda iki sayı yayımlanır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	V
<i>Gündelik Yaşam Pratiklerinde Anlamı İnşa Eden Toplumsal Dinamikler</i> (<i>The Social Dynamics that Build up the Meaning in the Daily Life Practices</i>).....	1
Doğan AYDOĞAN	
<i>Semiotics Concerning Audio and Visual Elements: Signs in Music and Photography</i> (<i>İşitsel ve Görsel Unsurlar için Göstergibilim: Müzik ve Fotoğrafta Göstergeler</i>)	19
Göknur EGE Simon OSCHWALD	
<i>Türkiye ve Hollanda Basın Geleneklerinin Sosyolojik Bir Perspektifle Karşılaştırılması</i> (<i>The Comparison of Turkish and Dutch Press Traditions in a Sociological</i> <i>Perspective</i>)	33
Gülten ARSLANTÜRK	
<i>Bir "Gelenek İcadı" Olarak İstanbul'un Fethi</i> (<i>The Conquest of Istanbul as an "Invented Tradition"</i>)	67
Mustafa BÖLÜKBAŞI	
<i>Neoliberal İşleyişin Meşrulaştırılmasında Sosyal Pazarlama</i> (<i>Social Marketing in the Legitimization of Neoliberalism</i>)	89
İrem TÜKEL	
<i>Göçmen Kimliğinin Oluşumunda Eğitimin Rolü Üzerine Bir Deneme</i> (<i>An Essay on the Role of Education in Immigrant's Identity Formation</i>).....	107
Nurgün OKTİK Ferhat DEĞER	
<i>Annales Tarihçilerinin Sosyo-Tarihsel Mekân ve Sosyo-Tarihsel</i> <i>Zaman Kavrayışları: Eleştirel Bir Sosyolojik Analiz</i> (<i>Annales Historians' Conceptions of the Socio-Historical</i> <i>Space and the Socio-Historical Time: A Critical Sociological Analysis</i>).	125
Vefa Saygın ÖĞÜTLE	
<u>Çeviri</u>	
<i>İdeoloji ve Teolojinin Ötesinde: Bir İslam Antropolojisi Arayışı</i>	145
Abdul Hamid el-ZEIN	
<i>Küreselleşme Yerine Küyerelleşme: Sosyolojik Bir Kavramın Değerlendirilmesi</i>	177
Habibul Haque KHONDKER	

Tez Tanıtımları

İnsan Kaynaklarının Yeniden Yapılandırılmasında Yükseköğretim Kurumlarının İşlevi ve Değişimi. 191
Esmâ ESGİN GÜNDER

Küreselleşme ve Yönetişim Dinamikleri Çerçevesinde Kadınların Yeni Örgütlenme Biçimleri..... 201
Özlem DEĞERLİ SUN

Yazarlara Duyuru.....205

ÖNSÖZ

Günümüz toplumlarına yönelik tartışmalar, farklı tanımlamalar ve kavramlar getirmekle birlikte, hemen hemen hepsinin ortak hareket noktası modernite olmaktadır. Çünkü bir bilim insanının herhangi bir toplumsal olay ya da olguyu inceleme ya da analiz etme biçimi, aynı zamanda onun modernite karşısında konumlanma yapısını ortaya koymaktadır.

Aydoğan da, gündelik yaşam pratiklerinde anlamı inşa eden toplumsal dinamikler başlıklı çalışmasında Modernite ve Geç Modernlik bağlamında anlam inşa sürecini tartışmaktadır.

Ege ve Oswald da son yıllarda hızla gelişen ve yaygınlaşan Göstergebilim alanından sürece dâhil olmakta, müzik ve fotoğraf örneğinde, genel bir göstergebilimsel çerçeve çizmektedir.

Arslantürk, bir örnek olay üzerinden hareketle, Türkiye ve Hollanda basın geleneğini karşılaştırdığı çalışmasında, her toplumun sahip olduğu tarihsel birikimin, günümüz basınının tavrı açısından taşıdığı önemi vurgulamaktadır.

Küreselleşen ekonomik yaşamın düzenleyici temel dinamiğini oluşturan neo-liberalizmi, Bölükbaşı çalışmasında, gelenek icadı bağlamında tartışırken, Tükel sosyal pazarlama temasından hareketle ele almaktadır.

Tarihsel süreçte her sosyal yapı belli zaman ve mekân örgütlenmesini içermektedir. Zaman ve Mekân algısının ve düzeninin alt üst olmasının göstergeleri, yaşamın her alanında kendini ortaya koymaktadır. Oktik ve Değer'in çalışmasında mekân göçmen kimliğinde temsil bulurken, Öğütle'de ise zaman mekân, tarihsel süreçte, eleştirel bir perspektiften yapılan tartışmanın ana temasını oluşturmaktadır.

Bu sayımızda, yukarıda bahsettiğimiz üzere altı özgün makale yer almaktadır. Ayrıca bölümümüz öğretim üyelerinden H. Saim Parladır'ın Abdul Hamid el-Zein'den ve doktora öğrencimiz olan Yaşar Üniversitesi öğretim görevlisi İrem Tükel'in Habibur Haque Khondker den yaptığı iki çeviri yer almaktadır.

Dergimizin hemen hemen her sayısında yer almasından büyük mutluluk duyduğumuz, bölümümüzde gerçekleştirilen doktora tez tanıtımını içeren iki çalığa ile bu sayımız tamamlanmaktadır.

25. sayımızda yeni bir yayın kurulu olarak dergi yönetim görevini üstlenirken, bölümümüzün, tüm bölüm üyelerini ortak etkinlikte buluşturmak ve herkesin dergi ile olan ilişkilerini ve sorumluluklarını eşit kılmak amacı ile dinamik bir editörlük anlayışı benimsediğini belirtmiştik. Bu temelde, dört dergi hedefini bu sayı ile tamamlamış bulunmaktayız. Böylece üstlendiğimiz

sorumluluğu yerine getirmenin verdiği gönül rahatlığı ile, yeni görev alacak hocalarımıza çalışmalarında kolaylıklar dileriz.

Dergimizin yayınlanmasında emeği geçen tüm yazarlarımıza, değerli görüş ve eleştirileri ile bize destek veren hakemlerimize ve dergimize yönelik talepleri ile bizi motive eden herkese çok teşekkür eder, saygılarımızı sunarız.

İlgi ve desteğinizin devam etmesi dileğiyle.

Editör
Do.Dr. Dilek ÇİFTÇİ YEŞİLTUNA
Haziran 2013

GÜNDELİK YAŞAM PRATİKLERİNDE ANLAMI İNŞA EDEN TOPLUMSAL DİNAMİKLER

The Social Dynamics that Build Up The Meaning In the Daily Life Practices

Doğan Aydoğan¹

Abstract: With the emergence modernity, daily life and meaning practices has led to a major transformation. This transformation brought a concern for the modernization and efforts to protect culture in belated modern countries and history has placed a very important position in politics. In this process polarization and political divisions have been raised for the process of modernization and expressed over the past. Nowadays with the radical tendencies of modernity, while modern meaning practices solved, modernity continues to increase its ability to determine the daily life. In this process, the demand for identity, belonging and culture has gained importance on a global scale. In this context, while Turkey as a country in a case of belated modernity producing a politics and discourse on the meaning and history by this way transformations and changes for the formation of daily life overlooked and remains in the background. In the process of unstable modernity, the political divisions in the country creating an integration over the past but new divisions and polarization deepens; this condition prevents a social and political sphere to produce a discourse for the future and political representation of existing claims in this direction.

Keywords: Modernity, Belated Modernity, Practices of Meaning, Daily Life, Past.

Özet: Modernite ortaya çıkışı ile birlikte gündelik yaşam ve anlam pratikleri üzerinde büyük bir dönüşüme yol açmıştır. Bu dönüşüm geç modernleşen ülkelerde modernleşme kaygısı ve öz kültürü koruma çabasını beraberinde getirmiş, geçmişi siyasal alanda çok önemli bir konuma yerleştirmiştir. Bu süreçte geç modernleşen ülkelerde, modernleşme sürecine yönelik kutuplaşmalar ve siyasal ayrışmalar gündeme gelmiş, geçmiş üzerinden söylemselleştirilmiştir. Modernleşmenin radikal eğilimler sergilediği günümüzde, modern anlam pratikleri çözülürken modernitenin gündelik yaşamı belirleme kabiliyeti artarak devam etmektedir. Bu süreçte kimlik, aidiyet ve kültüre yönelik talepler küresel ölçekte önem kazanmıştır. Aynı biçimi ile gecikmiş modernlik olgusunu yaşayan bir ülke olarak Türkiye anlam ve geçmiş üzerinden siyaset ve söylem üretirken, gündelik yaşamın şekillenişine yönelik dönüşümler ve

¹ Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi

gelişmeler gözden kaçmakta, arka planda kalmaktadır. Modernitenin istikrarsızlaştığı bu süreçte, ülke içinde yaşanan politik ayrışmalar geçmiş üzerinden bir bütünleşme yaratırken yeni ayrışmaları ve kutuplaşmaları derinleştirmekte; toplumsal ve siyasal alanın gelecek üzerine bir söylem üretmesini ve bu yönde var olan taleplerin siyasal temsilini engellemektedir.

Anahtar Kelimeler: Modernite, Gecikmiş Modernlik, Anlam Pratikleri, Gündelik Yaşam, Geçmiş.

GİRİş

Modernleşme olgusu ortaya çıkışından beri dünyayı bireysel ve toplumsal pratikler ölçeğinde etkilemiştir. Ancak bu gelişmede daha önemli olan unsur Avrupa Modernliği'nin sadece pratik ve güncel olana yönelik dönüşümler yaratması değil, insan hayatının niteliğine yönelik anlam ve yorum kalıplarını da dönüşmek zorunda bırakmasıdır. Bu nedenle Avrupa Modernliği'nin pratik ve düşünsel baskılarına maruz kalan toplumlarda bu dönüşüme uyum sağlamak ile kültüre dayalı geleneksel anlam ve yaşam pratiklerini korumak arasında gerilim oluşmuştur. Gecikmiş modernlik olgusu, bir modernleşme sürecini yaratırken karşı muhafazakâr eğilimleri de üretmiştir. Bu gerilimde geç modernleşen toplumlarda uzaklaşılan 'geçmiş' ve geçmişe yönelik özlem hem kültürel bir kaybın hem de modernliğe karşı üretilen toplumsal kimliğin ifade biçimini oluşturmakta ve düşünce yapısında önemli bir konum işgal etmektedir. Düşünce dünyasını geçmiş ve gelecek arasında değişik eğilimlere göre farklı şekillerde konumlandırıran bu toplumlarda; geçmiş bir bütünleştirme, kimlik üretimi, kültürel bir süreklilik kaynağı olabilirken; siyasal ve kültürel ayrışmaların nedeni de olabilmektedir. Bu çerevdede modernleşme süreci merkez ülkelerde sosyo-ekonomik süreçlerin dayattığı gelişmelerle yaşanırken siyasal alan doğrudan modernite üzerine odaklanmakta ve söylem bunun üzerinden üretilmektedir. Buna karşın çevre ülkelerde modernleşme olgusu bir kültür mücadelesine dönüşmüş ve gecikmiş modernlik, modernleşme olgusundan farklı bağlamlar ve düğüm noktaları oluşturmuştur. Bu ayrışmaların söylemi sürekli geçmiş ve geçmişe karşı konumlanmalar üzerinden üretilmektedir. Ancak aynı toplumlar modernitenin geleceğe yönelik ürettiği risk ve dönüşümlerle eşgüdümlü olarak karşılaşmak durumundadır. Bu nedenle geçmiş ve gelecek toplumsal ve siyasal alanda aynı derecede göz önünde bulundurulmalıdır .

Modernleşme sürecini geç yaşayan Osmanlı Devleti ve Türkiye için sürecin anlam paradigmaları ve motivasyonu modernleşme dürtüsünden kaynaklanmıştır. Modernleşme süresince kaybedilenlere yönelik duyulan huzursuzluğun yerini modernleşmenin vaatleri doldurmuştur. Ancak günümüz

koşullarında modernite radikalleşirken², anlam vaad eden kurumlarda büyük aşınmalar yaşanmaktadır. Aynı zamanda Türkiye örneğinde kentleşme, parasallaşma, tüketim ve sanayileşme alanında görece bir modernleşme başarısı sağlanmıştır. Geç modernitenin istikrarsızlıkları ve ülke içinde bir ölçüde gerçekleşmiş olan modernleşme, toplumsal alanda modernleşme dürtüsüne yönelik talebi azalmaktadır. Ülke içinde ortaya çıkan bu biçimsel modernlik ve modernitenin anlam dayanaklarının çöküşü; büyük anlatıların radikalleşen koşullarda aşınması, modernleşme pratiğinin tasfiye edemediği kimlik ve söylem biçimlerinin siyasal yaşama nüfuzunu gerçekleştirmiştir. Ancak bu söylemler gündelik hayata özsel nitelikleri ile değil, modern kurumlara uyum sağlama kapasiteleri ile işlemektedir. Bu süreçte gecikmiş modernlik olgusuna dayalı siyasal alan toplumsal kimlik ve anlam talepleri önderliğinde tekrar geçmiş üzerinden farklı direnç ve hareket noktaları üretmekte ve farklı bağlamlar oluşturmaktadır.

Bu çalışmada; a. Modernliğin ve gecikmiş modernliğin ortaya çıkardığı anlam pratikleri ve gündelik yaşama yönelik disiplin, b. Modernliğin radikalleştiği ve iktidarın biçim değiştirdiği koşullarda bu anlam yapılarının durumu, c. Gecikmiş modernlik olgusunu yaşayan Türkiye’de bu dönüşümlere yönelik dinamikler ve siyasal alana etkisi irdelenecektir.

MODERNİTE VE GECİKMiŞ MODERNLİK

Modernleşme olgusu ortaya çıkışından beri tüm toplumları belirli bir zemin üzerinde hareket etmeye, etkileşime girmeye zorlamış; bireylerde belirli davranış, tepki ve tutumları üreterek, gündelik hayata yönelik bir disiplin üretmiştir. Özel mülkiyet ve gündelik hayatın parasallaşması sonucu ortaya çıkan gelişmeler; göç ve kentleşme gibi toplumsal olguları doğururken, ücretli yaşam içinde davranış kalıpları belirlenmiş bir birey tipini de üretmiştir³. Bu

²Giddens’a (2004: 148) göre modernitenin ortaya çıkardığı kurumsal dönüşümlerin -zaman, uzam, güven, risk - ortaya çıkış koşullarından farklı işlevler üretmeye başlaması, bu kurumların aşıldığını değil radikalleştiğini sergilemektedir. Bu nedenle modernitenin sonuna, parçalanmışlığına yönelik postmodern tanımları yerine, nesnel gelişmelere önem veren ve süreci modernliğin olumsal ve nesnel bir devamı olarak niteleyen radikal modernlik tanımını kullanılmaktadır.

³ Kapitalizm ile moderniteyi özdeşleştirmeksizin; kapitalizmin toplumsal kuruluşunu ve yeniden üretimini toplumsal bütünün her alanına yayan otoriteye modernitenin öngörmediği bir ‘momentum’ kazandırdığı unutulmamalıdır. Bu süreçte altı çizilmesi gereken nokta otorite sadece pazar ve pazar mantığı ile yürürlüğe girmemekte, bütün toplumsal oluşum ve süreçler ‘otoriter’ bir içsellikle gerçekleşmektedir (Çiğdem, 2001, s. 16-17). Çağdaş kapitalizmin kuruluş aşamasında, işveren veya sermayedarlardan birinin geleneksel sınırlandırmalardan ayrışarak, *kazanmak için kazanmak* ilkesini benimsemesi piyasadaki diğer aktörleri yükselmek veya kaybolmak şeklindeki rekabet düzenine uyum sağlamaya zorunlu kılar (Weber, 2009: 57-61). Böylece aktörlerin tercihlerinden bağımsızlaşmış rekabet ve çıkar olgusu, bireyi çalışmak için var olan bir araca indirgerek ‘usdışı’ bir yapıya bürünse de içselleştirilmiş bir otoriteye dönüşür.

süreçte modern öncesi düşünce ve davranış kalıplarını yıkan modernite, gündelik hayatı bir üst anlam ekseninde değil, zamanla salt iktisadi bir tanıma dönüşen ‘çıkar’ olgusu etrafında örgütlemiştir⁴ (Hirschman, 2008: 50). Çıkar olgusu ile tutkuları bastırılmış bireyin öngörülebilir bir toplum üreteceği fikri etkili olmuştur. Bu süreçte diğer bireyler, doğa ve zaman ile kurulan ilişkiyi hesaplanabilir parçalara ayıran modern tin, gittikçe hesapçı bir hale gelmiştir (Simmel, 2005: 89).

Sürekli bir yıkım ve dönüşüme karşın modernite ortaya sistematik bir dünya görüşü koymakta zorlanmıştır. “Aydınlanma filozoflarının geliştirdiği modernlik anlayışı devrimcidir ama başka bir niteliği de yoktur. Ne bir kültür ne de bir toplum tanımı yapar; yeni bir toplumun işleme mekanizmalarını aydınlatacağına, geleneksel topluma karşı verilen mücadeleleri harekete geçirir⁵ (Touraine, 2010: 37).” Bu sorun modernleşmenin; geçmişin istikrarsızlıklarını ve risklerini yok edeceğine yönelik söylem ve beklenti ile devam etmiştir. Bu belirsizlik ve düşünce sistemindeki boşluk, paralel olarak moderniteye yönelik eleştirel duruşların yükselişini getirmiştir.

Modernliğin erken dönem düşünürleri; kendini ve doğayı özerk olarak denetleyecek bireyin, aidiyet duygusundan yoksun bu yaşantı biçiminde köklü ve soyut bir sorun ile karşı karşıya olduğunun farkındaydılar (Wagner, 2003: 100). Olgular ve olaylar arasındaki ilişki açıklanırken, bunların anlamı ortaya konamamıştır; “ilerleme” ama nereye, hangi amaca doğru? Ortaya çıkan bu süreçte modernite kapitalizm, liberalizm, sosyalizm ve pozitivizm gibi kendine güvenen ve geleceğe yönelik düşünce kalıpları ile birlikte; süreci insanlık adına bir facia olarak gören, bugünün eleştirisini ve kayıpları sergilemek adına geçmişe başvuran romantik düşünce kalıplarını ve direnç noktalarını da üretmiştir. Romantikler insanı bir araca indirgeyen, gündelik yaşamı çıkara dayalı bir üretim adına baskılayan ve bir üst anlamdan yoksun modernist gelişme ve ilerleme mitini eleştirmiş bunun yerine aşkınlığı, coşkuyu ve melankoliyi yüceltmişlerdir⁶. Romantik bakış açısını; şimdiki zamanın insani

⁴ Rönesansla birlikte gelişen düşünceye göre insanın zararlı tutkularını engellemek için geleneksel veya ahlaki kökenlere güvenilemezdi. Bu nedenle bu tutkuları bastırarak bir otoriteye ihtiyaç duyulmuştur. Akla ilk gelen seçenek ‘devlet’ olmuştur. Ancak devletin ve onun üreteceği şiddetin sorgulanması sonucu tutkuların yönlendirilmesi ve çıkarlar aracılığı ile dengelenmesi fikri ön plana çıkmıştır (Hirschman, 2008: 36-37).

⁵ Modernite –ortaya çıkış coğrafyalarında- istenmeyen bir geçmişe karşı üretilmiş bir kavram olarak kavramsallaştırılmıştır. İstenmeyen bir geçmişten uzaklaşmak ile geçmişten zorunlu olarak uzaklaşmak arasındaki temel fark; modernlik ile gecikmiş modernliğin temel farkını ortaya koyar.

⁶ Blechman’ın (2007: 336) modernitenin özerk birey ve çıkar olgusuna yönelik romantik eleştirisi şu şekildedir; “ Sezgisel olarak kavranan bir amaç olmaksızın özgür irade nasıl başlayacağını bilemez; köken ve *telos*’tan mahrum kalan bir özgür irade, bir bencil irade çokluğunun oluşturduğu mekanizma içinde kendini kaybeder. İradenin köksüz bırakıldığı bu durumda sivil otoriteyi elinde bulunduranların politik oluşumları salt fayda kriterine göre yöneten ‘akılcılar ve mekanikçiler’ olması kaçınılmazdır. Fayda ama neyin ışığında?”

değerlerden yoksun, yabancılaşmış olduğuna yönelik acı veren, melankolik bir tutum niteler (Löwy vd. : 28). Bu nedenle şimdiki zamana karşı *geçmiş* yüceltilerek ütopyik bir nesneye dönüşür, nostalji şimdiki zamandan duyulan hoşnutsuzluğun dışavurumu olarak belirir.

Modernitenin içsel süreçlerle oluştuğu ve gündelik hayatı baskıladığı toplumlarda romantizm sistem karşıtı veya eleştirel bir duruş olarak ortaya çıkarken, modernitenin dışsal baskılarla ortaya çıktığı geç modernleşen toplumlarda –özellikle modernite öncesinin güçlü imparatorluklarında- romantizm milliyetçi, özcü ideolojilerle ilişki kurarak bir kimlik ve kültürel özerklik meselesine eşlik etmiştir. Çünkü modernitenin yarattığı baskılar, sömürgeci savaşlarla birlikte bu ülkelerde bir boyun eğme, kendi olamama, siyasal edilgenlik ile anlam ve kültür örüntülerinde zorunlu bir dönüşüme yol açmıştır. Gecikmiş modernlik kaynaklandığı hayat biçimine sadık kalabilmek için tuhaf, tutarsız ve sorunlu bir yapı arz etmektedir. Bir tarih yapamadığı için sürekli kendi içine kapanıp, kendine eziyet etmektedir (Berman, 2005: 311). Tarihsel sürece isteksizce kapılmak ve onu yönlendirememekten dolayı, gecikmiş modernlik koşullarında uzaklaşılan geçmiş; kimliğin, ideolojinin ve kaygıların tekrar üretildiği bir işlev olarak görev almaktadır. Bu süreçte geçmiş nesnel bağlamından sıyrılarak ideolojik bir bakışın nesnesi haline gelmektedir. Ancak burada altı çizilmesi gereken nokta modernleşme ve aynı kalma gerilimi ile istikrarsızlaşan geçmişin siyasal ve toplumsal yarımalar yaratarak, toplum içi ötekileştirme süreçlerini derinleştirilmesi ve geleceğe yönelik ortak kaderi arka planda bırakmasıdır.

Bu noktada modernliğin anlam dinamikleri ve gündelik yaşam üzerinde yarattığı dönüşüm ile bu gelişmelerin gecikmiş modernlik koşullarında yarattığı etkilere göz atmak gerekmektedir. Avrupa Modernliği'ni tarihin farklı zamanlarında, farklı bölgelerinde yaşanan hukuksal, teknolojik, felsefi atılımlarından ayıran olgu, ortaya çıkan gelişmelerin iki büyük alanda bütün dünyayı etkilemesidir. Bu alanlardan ilki toplumsal ve bireysel yaşamın pratik alanı olan *gündelik hayattır*. Gündelik hayat; standartlaşma, kentleşme, parasallaşma, kitlesel eğitim, zamansal eşgüdüm gibi olgulardan etkilenecek disiplin altına alınmıştır. Yöresel ilişkilerden kopup, genişleyen mekânda düzene sokulan ticari ve sosyal ilişkiler, belirli insan davranışları, saat ve takvim düzeni, mübadele biçimini mekânda genişleten ulusal para birimi gibi kurumsallaşmaları, özel mülkiyet ile parasallaşma ve ücretli yaşam gibi olguları yerleşik hale getirmiştir. Bu gelişmeler farklı yerel ve kültürel özellikler barındıran kişilerden, belirli değerler etrafında örgütlenmiş, standart bir yurttaş davranışına doğru geçişi zorunlu ve mümkün kılmıştır. Avrupa Modernliği öncesinde imparatorluklar daha geniş mekânlarda ve daha uzun süre yaşasa da gündelik yaşamı modern devletler kadar belirleyememişlerdir. Ulaşım ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle toplumsal ve zamansal pratiklere

nüfuz edilmesi gündelik hayatın belirlenişini kolaylaştırmıştır (Wagner, 2003: 69). Avrupa Modernliği gündelik yaşam ile gözle görülebilen yöre arasındaki ilişkiyi kopararak, insan yaşamını bürokratik ve teknolojik düzeneklere dâhil etmiştir. Ortaya çıkan bu süreçte doğa karşısında somut ve büyük bir zafer elde edilirken eşgüdümlü olarak farklı ve soyut sorunlar ortaya çıkmıştır. Modernite olgular arasındaki ilişkileri açıklıyor, büyük teknolojik atılımlara sahne oluyor olsa da bütün bunların anlam düzeyinde ne ifade ettiğini açıklayamamıştır. Çıkar aracılığı ile tutku ve soyut idealleri bastırılan insan için standartlaştırılmış, rutin gündelik yaşam yabancılaşma, dünyanın büyüsünün bozulması ve anlamsızlık olarak belirmiştir. Bu noktada insan ve insanlık adına 'amaç' sorunu ortaya çıkmıştır; gündelik yaşam öngörülebilir ve düzenlenmiş bir hale geldikçe anlam düzeyinde dünya öngörülemez, önemsiz ve soğuk hale gelmiştir.

Avrupa Modernliği'nin ortaya çıkardığı ikinci büyük dönüşüm bu noktadadır. Anlam ve amaç, zamanı bilinçli olarak kavrayabilen ve ölümü bilen insan için her zaman öncelikli bir sorun olmuştur. Zamanı ve bir şekilde ölümü aşma güdüsü değişik biçimlerde ortaya çıkmıştır. Avrupa Modernliğine dek din, gelenek ve kültürün kuşatıcılığı bireylerin zamanı ve ölümü aşma güdülerine hizmet etmiştir (Bauman, 2000: 41). Ancak Avrupa Modernliği ile birlikte din, gelenek ve kültür gündelik hayatı ve toplamda yaşamı belirleme noktasında güçlerini kaybetmişlerdir. Avrupa Modernliği ile birlikte cemaate dayalı, yerel ve doğal ilişkiler yerini endüstriyel üretim, standart piyasa, ücretli yaşam, parasallaşma ile bürokratik ve ikincil kent ilişkilerine bırakmıştır. Bu noktada gündelik yaşamı ve anlam dünyasını belirleme noktasında din, kültür ve geleneğin yeri aşınmaya başlamıştır. Öte dünyada vaad edilen haz ve mutluluğun bu dünyaya davet edilmesi dünyanın anlamlandırılması noktasında büyük bir boşluk üretmiştir.

Avrupa Modernliği bu noktada toplumsal ve bireysel ölçekte farklı anlam pratikleri üretmiştir. Toplumsal ölçekte modern öncesinin biricik ve sınırlı yaşamlarından kopan bireyler; ulus ve sınıf gibi soyut topluluklara dâhil olmuşlardır (Wagner, 2003: 111-112). Ancak sınıf kavramı pratik ve ekonomik sorunlara yönelirken; ulus kavramı daha çok anlam ve anlamlandırma gibi sorunlara yönelmiştir. Bir sınıfa dâhil olarak hayatı yorumlamak, pratik olarak bir sınıftan olma, o sınıfa ait sınıf bilinci gibi gereklilikleri içermekte ve ölüme yönelik herhangi bir önerme üretmemektedir. Ulus kavramı ise doğuştan var olan bazı niteliklere atıfta bulunarak ve bireyin varlığını o ulusun varlığı ile özdeşleştirerek, gündelik hayata yönelik sorunlardan çok bireylerin anlam dünyasına hizmet eden bir araç olarak var olmuştur. Büyüsünü kaybeden dünyayı tekrar büyülendirme noktasında ulus kavramı oldukça güçlü etkiler yaratmış ve sonuçlar üretmiştir. Bu iki düzey sınıf ve ulus, değişik çatışma ve düğüm noktaları oluşturarak modern dünyayı şekillendirmiştir. Bireysel ölçekte ise zamanı ve ölümü aşma güdüsünü modern aile karşılamıştır (Bauman, 2000:

44-45). Çocuk aracılığı ile ölümü aşabilen birey için aile; bireysel, toplumsal ve anlamsal varlığın temel taşıyıcısı konumundadır. Ulus ve aile arasındaki bu benzerlik dil düzeyinde de kendini gösterir; ulus, vatan ve gelecek kuşaklar ile aile, yuva ve çocuk arasında sürekli bir analogi üretilmiştir.

Bu süreçte; endüstrileşme, doğadan ve doğal zamandan koparak mekanik bir kent yaşamına dâhil oluş, anlam ve duygulanıma izin vermeyen bir yaşam biçimi olarak modernite, ortaya çıkışından beri Romantikler tarafından bir yıkım olarak görülmüştür. Bu noktada geç modernleşen ülkeler için bu süreç kendine özgü yeni bağlamlar oluşturmuştur. Bir yanda modernleşmenin zorunlu hale gelişi, gündelik hayatın baskılanışı, bitmek bilmeyen savaş ve kayıplar ile toplumsal alanda zorunlu hale gelen dönüşüm diğer yanda bilindik anlam ve kültür yapılarının korunmak isteyişi; moderniteye yönelik bir eleştiri biçimi olarak romantizmin geç modernleşen ülkelerde anlama yönelik taleplerle birleşerek yeni sentezler oluşturmaya yol açmıştır. Bu çerçevede gecikmiş modernlik, modernliğin yapay doğasına ve anlamsız şimdiki zamanına karşı –estetize edilmiş bir - doğallığı, sıcak insan ilişkilerini, coşkuyu, özgürlüğü ve bunların – mekânsal imkânsızlığından dolayı- geçmişi arzulayan romantik imgeleme kolayca etkileşime girmiştir. Sonuç olarak modernleşme sürecinin iki farklı şekilde yaşandığı belirtilmelidir. Modernleşmeyi içsel süreçleri ile yaşayan ve onu yönlendirme kapasitesi olan toplumlarda düşünce ve eleştiri modernliğin kendisine ve gelecek fikrine yönelmektedir. Modernleşmeyi bir yıkım sonucu ceza olarak algılayan toplumlarda ise arzulanmayan bir modernlik sömürgeci Batıya karşı zorunlu olarak edinilmekte, dolayısıyla düşünce ve eleştiri modernliğin kendisinden çok Batıya karşı bulunulan durum, bağımsızlık, kültürel özerklik ve süreklilik adında geçmiş üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu süreçte moderniteye yönelik Romantik söylemler kültürcü söylemlerle birleşerek geç modernleşmeye dayalı milliyetçiliklerin doğasını belirlemiştir. Modernleşme ve muhafazakârlık arasında bölünen gelişme süreci kendi içinde ötekilikler ve ayrışmalar üretmiştir. Bu çerçevede ulusal kimliğin bir devlet sınırları içinde geliştiği ülkelerde demokrasi kararlı hale gelirken; ulusal kimliğin bir özgürlük, bağımsızlık savaşı ve bir sınır yaratma çabası ile geliştiği ülkelerde istikrarsızlıklar sergilenmektedir (Habermas, 2001).

Batıya rağmen modernleşme olarak özetlenebilecek bu durum somut ekonomik, siyasal ve askeri kayıpların üstünde her zaman soyut düzeyde kültürel bir sarsıntı olarak kendini göstermiştir. Osmanlı Devleti- Türkiye Cumhuriyeti çizgisinde ortaya çıkan bu gerilim, geri kalmışlığın zamansal ve düşünsel niteliklerinin kabul edildiği Tanzimat'tan beri varlığını korumaktadır. Osmanlı Devleti'nin kendini bir İslam Hanedanlığından; modern, bürokratik ve hoşgörülü bir devlete doğru tanzim etmeye başlayışından beri Osmanlı reformcuları ister seküler, ister İslami kodlarla kodlanmış olsun bir Osmanlı modernitesini dillendirebilecekleri idari, antropolojik hatta arkeolojik uzamlar

yaratmak istemişlerdir. Teknolojik olarak Batıyla boy ölçüşen, onunla eş zamanlı⁷ var olan; fakat kültürel olarak farklı ve politik açıdan bağımsız bir imparatorluk olma arzusu bu gerilimin merkezidir (Makdisi, 2007). Ortaya çıkan gerilimde Batıcılık ve değişik biçimlerde vurgulanan Türk-İslam kültürçülüğü bütün farklılıklarına rağmen öz itibari ile modernleşmenin zorunluluğunu ve kültürün özerkliğini vurgulamışlardır. Batı taklitçiliği dışında, kültürün tarihsel nitelikleri ve toplumsal önemine bütün görüşler yer vermiş ancak yaşanan sarsıntı toplumsal bir ayrışmanın zeminini hazırlamıştır. Kültürcü görüşler modernleşme sürecinin ortaya çıkardığı dönüşümleri kültüre yönelik bir kayıp ve Batı'dan kaynaklanan marazi durumlar olarak algılamış ve yorumlamışlardır. Bu süreç, ortaya çıkan ulusallaşma sürecinde derin bir ayrışmanın ortaya çıkışını doğurmuştur. Kültürcüler modernitenin dinamikleri ile Batı kültür emperyalizmini birbirine bağlarken; Batılılaşma yanlıları Batı emperyalizmine karşı savaşırken Batılı kurum ve yapıların ithalini onaylamışlardır. Böylece kültürcü muhafazakâr görüşler ile Batı kültürü ve öz kültür arasında bir benzeşme yaratmaya çalışan Batılılaşma yanlıları arasında bir ayrışma belirlemiştir. Böylece uluslararası bir etkileşim ve dönüşüm zorunluluğu, toplum içi bir siyasal ayrışmaya dönüşmüştür. Siyasetin söylemini Batı ile girilen ilişki ve Batı'ya karşı edinilen konum oluşturmuştur. Tanzimat'tan beri var olan bu gerilim her dönemde farklı isimler altında varlığını korumuştur⁸. Bir imparatorluk olarak Osmanlı Devleti'nin son dönemi birlik ideolojileri üretme çabası ile geçmiştir. Sırası ile Osmanlıcılık ve İslamcılığın işlev gösterememesi zorunlu olarak bir milliyetçilik başvurusuna yol açmış ve Balkanlarla Kafkaslardan Anadolu'ya yönelen Türk nüfus Türk Milliyetçiliğine kapı aralamıştır (Karpas, 2008: 128-130). Ancak üretilen bu milliyetçilik kültürel ve anlama dair referanslarını yine aynı gerilimden almış modernite ve Batı ile din ve kültür, karşıtlıklar olarak varlığını korumuştur. Batıya karşı yürütölen bir kurtuluş mücadelesinde toplum ve askeri bir anlam etrafında örgütleyen İstiklal Marşı'nın dördüncü kıtasının son cümleleri bu gerilimi açıkça özetlemektedir: *Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar; Medeniyet! Dedığın tek dişi kalmış canavar.* Metinde istilacı Batılı güçler ile medeniyet eşitlenerek mahkûm edilirken; medeniyet ve iman karşı kutuplara yerleştirilmektedir⁹. Ne var ki, bu savaşın öncesi ve sonrası zorunlu bir

⁷ Bu dönemde Avrupa Medeniyeti'nin zamansal söylemi kabul edilmiştir. Avrupa ile eş zamanlı var olma arzusu; ileri-geri, gelecek-geçmiş gibi kategorileri bu söylemin merkezine yerleştirmiştir.

⁸ Kurtuluş Savaşı'ndan önce bir yandan Batı bir yandan milli varlığın niteliği ile karşılaştıran düşünce Batıcılık ve Batı Uyarlılığını alma ile dini, ırki ve siyasi geleneklere dayanan milliyetçilik şeklinde bir gerilim oluşturmuştur. Kemalizm bu iki gerilim arasında bir köprü kurmayı denemiş ancak devletçiliğin arzulanı başarıyı yaratamaması ile ayrışma tekrar bir yanda ırkçılık ve mukaddesatçılık diğer yanda Fransız laikliği şeklinde ortaya çıkmıştır (Berkes, 2007: 148).

⁹ Aynı gerilim ve sorunlar milliyetçi teorisyen Ziya Gökalp'te de görülür; modernleşme ve kültürünü koruma sorununu Gökalp hars ve medeniyet ayrımı ile çözmeye çalışır. Batı medeniyet olarak üstünken, Doğu kültürel düzeyde üstündür ve toplum Batı'nın sadece bilgisini almalı, kültürünü korumalıdır (Gökalp, 1976: 41-42).

modernleşme ve Batılılaşma sürecini barındırmaktadır. Süreç savaş sonrasında günümüze dek kültürcü ve Batıcı gerilimini besleyen ideolojik karşıtlıklarla devam etmiştir. Ancak modernite özellikle kapitalizm yerleşik bir hal aldıkça gündelik yaşamı ve insan ilişkilerini belirlemekte, bu süreçte kültüre ve kimliğe yönelik talep artarken bu olguların gündelik yaşamı belirleme kapasitesi büyük ölçüde azalmıştır. Süreç içinde gücünü *modernleştime misyonundan* alan Batıcı görüşlerin bir ölçüde yaşanan modernleşme ve geç modernitenin özgün bunalımları sonucu gücünü kaybetmesi, siyasal alanın artarak 'geçmiş' kavramı üzerinden şekillenmesine yol açmıştır. Bu nedenle öncelikle modernitenin çözülen anlam dinamiklerine ve yaşanan farklılaşmalara göz atmak gerekmektedir.

RADİKALLEŞEN MODERNLİK KOŞULLARINDA GECİKMiŞ MODERNLİK

Modernitenin ortaya çıkardığı anlam düzenekleri ve gündelik yaşamı düzenleme biçimi 2. Dünya Savaşı'nın ardından artarak bir çözüme göstermiştir. Gündelik yaşamı düzenleyen ve bireyleri öngörülebilir bir yaşama dâhil etmeye girişen büyük ideolojiler olarak sınıf ve ulus kavramları bir yandan çözüme gösterirken diğer yandan birbirleri ile değişik ilişkiler ve sentezler üretmiştir. Oluşan sürecin kavranması için modernliğin ulaşım ve iletişim araçları ölçeğinde yarattığı dinamiğe göz atmak gereklidir.

Modernite bireyi çıkar, toplumsal yapıyı kâr olgusu ile örgütlerken mekânsal anlamda sürekli bir genişleme dalgasını da bünyesinde barındırır (Yırtıcı, 2009: 43). Kendine yeten çevre birimlerinin parçalanarak merkeze doğru hareketlendirilmesi ve ücretli toplumsal yaşama dâhil edilmesi kapitalist modernitenin temel motivasyonudur (Mandel, 2008: 77). Modernite, -özellikle kapitalist modernlik- salt bir üretim biçimi değildir; özgür bireylerin mal ve emeklerinin mübadelesinden oluşan toplam bir kuvvettir; sadece üretim yeterli olsa ve amaçlansa köle gücü yeterli olurdu (Karatani, 2009). Kapitalizm, çıkar ve para iktidarını bireylere içselleştirerek sisteme dışarıdan bir şiddete ve güce ihtiyaç duymadan işlerlik kazandırmıştır. Modernite ortaya çıkışından beri bu itilim ile genişleme dalgaları göstermiş mekâna yönelik sınırlamaları aşmıştır. Bu olgu, iletişim ve ulaşım araçlarının işlerliği ile paralellik arz etmiştir. Ulusal üretim ve dağıtım ağları kurulduktan sonra 19. Yüzyıl ortalarında telgrafın ortaya çıkışı ile birlikte modernite küreselleşme eğilimleri sergilemeye başlamıştır (Hirst vd. , 2007: 46). Ancak toplumu ve yurttaşı tanımlama noktasında yerelliği aşma ve evrenselliği sınırlama girişimi olarak milliyetçilik ve bu ideolojiye yönelik savaşlar küreselleşme eğilimlerinin kesintiye uğramasına yol açmıştır. 1. ve 2. Dünya Savaşlarının yarattığı bu kesinti ve ulus içi piyasaların savaşlar nedeni ile devamlılık arz etmesi küreselleşme olgusunu geciktirmiştir. 2. Dünya Savaşı'nın ardından ulaşım ve iletişim araçları hızla küresel bir ağ yaratırken, ulus içi sermayelerde aşama aşama doyunluk noktasına gelmiş ve yeni

pazarlara ihtiyaç duymuştur. Bu gelişmeler eşliğinde ortaya çıkan eğilimler; modernliğin iki soyut cemaati –sınıf ve ulus- üzerinde birbirini etkileyen, dönüştüren ve farklı rekabet süreçlerine yol açan gelişmelere yol açmıştır. Bu süreçte ne sınıf ne de ulus tek başına toplumsal tanımlama başarısı gösterememektedir. Modernliğin örgütlü yapıları; ulus-devletin toplumsal yönlendirmedeki önceliğinin aşınması, ekonomik süreçlerin küreselleşmesi, üretim mekânsal örgütlenişinin dönüşümü, esnek üretim modelinin belirmesi, toplumsal yaşamın orta sınıfın tercihlerine yaslanmaması ve farklı örgütlenme tercihlerinin belirmesi ise kültürün popülerleşmesi sonucu zlmeye başlamıştır (Urry, 1999: 169-171). Bu süreçte üzülen anlam pratiklerinin eşlik ettiği yükselen kültür, aidiyet ve kimlik talepleri ile gündelik yaşam arasındaki ilişkinin ortaya konabilmesi için sermaye düzeninin oluşturduğu toplumsallık ve yeni iktidara göre baskılanan bireyin durumu ortaya konmalıdır.

2. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan gelişmeler değişik biçimlerde sınıf kavramını aşındırmıştır. Hizmetler sınıfının yükselişi, fordist üretim biçiminden esnek ve kk üretim yapılarına doğru yönelme, kentleşme hızlanırken yeni iş alanlarının aılamamasına ek olarak makineleşme ve bilgisayarlı üretim işgücüne duyulan ihtiyaın azaltılması sınıfsal algılamaların belirsizleşmesine yol açmıştır. Esnek retim biçiminin ve yeni üretim teknolojilerinin beklemeye dayalı hiyerarşik kariyer planlaması yerine bireysel yaratıcılığı ön plana çıkarması, geleneksel kariyer planlamalarına ve çalışma şekillerine yönelik ilginin azalmasına yol açmıştır. Beklemeye dayalı hiyerarşik piramitlerden yaratıcılık ve geçici işbirliğinin ön plana geçtiği esnek üretim biçiminde anlık haz, tatmin ve geçicilik ön plana geçmiştir. Bu süreçte sonraya bırakılmış doyum ve uzun vadeli stratejik düşünme gibi olgular nemsizleşmiştir (Sennett, 2011: 55). Ortaya çıkan yeni toplumsallıkta haz, hız ve geçicilik gündelik yaşamı artan oranda belirlemeye başlamıştır. Tüm bu gelişmelerle birlikte 1970'lerin ardından sermaye hareketleri önündeki engellerin kaldırılması sonucu sermaye ve ücretli çalışan olarak kitleler arasında kurumsal bir farklılık oluşmuştur. Sermaye hareketleri ulusal sınırlamaları aşarken, bireyler yurttaşlık, aile ve aidiyet gibi nedenlerle toprağa dayalı yaşamlarına mahkûm kalmıştır (Bauman, 1999: 15). Bu noktada sermaye grupları lehine yaratılmış bir kurumsal düzenleme gerçekleşmiştir. Sermayenin mekânsal sınırlara takılmadan ulus-devlet dışına çıkabilmesi işsizlik baskısı altında ezilen kitlelerin sınıfsal mücadelesi önünde büyük bir engel oluşturmuştur. Bu süreçte devlet büyük bir dönüşüm yaşamıştır, otorite ve iktidar birbirinden ayrılırken devlet toplumsal oluşumlara liderlik etmemekte ancak düzenleme ve gözetleme gücünü elinde tutmaktadır (Sennett, 2011: 102-103). Bu gelişme bir yandan devletin gündelik hayatı belirleme gücünü elinden alırken diğer yandan devlete yönelik talepleri artırmaktadır. Devlet, sermaye lehine düzenlemeler yaparak kitlelerin taleplerini ve işsizliği aşmaya çalışırken ortaya çıkan durum işgücünün baskılanmasını ve kötü çalışma koşullarının yaygınlaşmasını beraberinde

getirmektedir. Böylece sermaye, devlet ve birey; kâr olgusu ölçeğinde bir zemin üzerinde hareket eden aktörlere dönüşmüştür (Karatani, 2009). Geç modernleşen ülkeler merkezden gelen bu baskı karşısında sosyal harcamalarını kısmakta, kamu hizmetlerini parasallaştırmakta, işgücüne ve doğal çevreye yönelik düzenlemeleri gevşeterek sermaye çekmeye çalışmaktadır. Hızla parasallaşan yaşam, küresel risk olgusu ile birleşerek bu toplumların üzerinde yoğun bir baskı oluşturmaktadır.

Bu noktada devletin gündelik yaşamı biçimlendirme gücü azalırken devlete yönelik talep hem üst sınıflar hem de alt sınıflar tarafından artmıştır. Üst sınıflar güvenlik, eğitim ve alt yapı gibi ihtiyaçlarını devletten talep ederken, alt sınıflar öngörülebilir ve refah bir yaşama yönelik talepleri için artan oranda devlete yönelmektedir. Bu noktada milliyetçilik olgusu ile sermaye hareketleri arasında farklılaşan ilişkiler belirlemektedir. Sermayenin özgürleşmesi ve devlet sınırları içindeki gündelik yaşamın belirsizleşmesi, kaderleri ulus-devletin gücü ve varlığı ile örtüşen ücretli gruplar üzerinde milliyetçi taleplerin artmasına yol açmaktadır (Bauman, 1999: 132). Ancak dönüşen iktidar yapısı ve otorite ilişkisinde, devlet hizmetlerinin artan oranda metalaşması, yurttaşlığın ve modern kent yaşamının (agora'nın) dijitalleşen sermaye tarafından aşındırılması toplumsal bir kader birliği yerine bireysel çıkar olgusunun yerleşiklik kazanmasına ve kabul görmesine yol açmaktadır. Bu gelişmeler toplumsal ve bireysel anlamlandırma pratiklerinin haz ve çıkar olgusu eşliğinde biçimlenmesini beraberinde getirmektedir. Bu noktada ulus-devlet, milliyetçilik, kültür ve yurttaşlığın yarattığı bağlar hızla aşınırken, ücretli yaşama mahkûm kitlelerin ulus-devlete ve dolaylı olarak milliyetçiliğe yönelik talepleri risk olgusuna karşın artmaktadır. Böylece sermayenin hareket alanı küreselleşirken, mücadele ve yaşam alanı ulusal sınırlarda kalmakta, milliyetçilik ve kültür aşınan ancak artan oranda arzulan bir olgu olarak belirlemektedir. Bu gelişmeler eşliğinde sınıf ve ulus gibi modern cemaatler, dolayısıyla örgütlü kapitalizmin anlamlandırma pratikleri aşınırken kimlik ve aidiyete yönelik talepler gündelik yaşamın anlam dünyasına davet edilmektedir. Bu noktada aile kurumunun yaşadığı dönüşümün, bireysel anlamlandırma ve güven duygusu üzerinde yarattığı baskıya ayrıca dikkat çekmek gerekmektedir.

Aile ve kadının konumu sanayi kapitalizmi koşullarında önemli bir işlevsellik arz eder. Ücretsiz işgücü olarak ev kadınının konumu ve mahrem yaşam; sanayi işçisi için hem bir sığınma alanı hem de ekonomik bir gereklilik olarak belirir (Sennett, 1999: 38). Ek olarak yerel ilişkilerin yakın ve doğal koşullarından kopan birey için, kentin ikincil ve ekonomik ilişkilere dayalı doğasında aile ve aşk biriciklik, vazgeçilemezlik hissini yaratmıştır. Dünya riskli bir yer haline geldikçe egonun öz saygı yardımcısı olarak romantik aşka talep artmıştır (Giddens, 2004: 124). Çocuk ise bir üst anlamdan yoksun modern yaşamda *geleceğe yönelik* zaman ve anlam sorunlarını çözümlenerek bireye bir

anlam sağlamıştır. Ancak modernite ortaya çıkışından beri kadın ve kadının toplumsal konumu üzerinde bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Yöresel ve doğal ilişkilerin kapalı ve erkek iktidarına dayalı yapısından, kente, ücretli yaşantıya ve yurttaşlığa doğru hareket eden kadın kimliği tarım toplumunun geleneksel yapılarından farklı bir tavır sergilemiştir. Modernitenin ortaya çıkardığı bu dönüşüm, modernitenin içinde bir erkeklik krizini saklı tutar. Yurttaşlık ve hukuk kavramının kadınlara yönelik geleneksel kısıtlamaları düşünce düzeyinde aşındırması, erkekliğin üretim araçları karşısındaki konum ile üretilmesine yol açmıştır. Ancak giderek gelişen tekniğin kas gücüne duyulan ihtiyaı yok ederek üretim stratejik alanlarını yaratıcılık ve bilgiye kaydırması ile kadınların artan oranda işgücüne katılımı, 'hegemonik erkekliğin' aşınmasını sağlamıştır (Onur & Koyuncu, 2004). Geç modernleşen ülkelerde ise kadının konumundaki dönüşüm, modernleşme ve Batılılaşma arasında kurulan korelasyon nedeni ile modernleşmenin olumsal dinamiklerinden ziyade Batılılaşmanın hastalıklı doğasından kaynaklanıyor gibi algılanmış ve Batılı/kentli kadın figürü ile romantik taşralı/geleneksel kadın figürü arasında imgesel bir ayrışma yařanmıřtır¹⁰. Kentli, daha eğitimi ve yurttaşlık hukuku ile tanımlanmış kadın kimliği süreç içinde aşama aşama geleneğe dayalı erkek kimliğinin hegemonyasını aşındırmıştır. Süreç içinde kentli kadınların iş gücüne katılım oranındaki artış, hizmetler sektörünün kas gücüne daha az ihtiyaç duyması, yaygınlaşan mobil iletişim araçları ile kadına yönelik mekânsal kontrol mekanizmalarının aşınması kadın kimliği üzerinde büyük bir dönüşüm yaratmıştır. Bu gelişmeye ek olarak haz kültürünün, kalıcı ilişkilerin sıklığı ve sorumluluğa dayalı doğasından geçici ve daha gevşek ilişkilere yönelmesi aile kurumu üzerinde bir aşınma ortaya çıkarmıştır.

Topluma yönelik anlam ve örgütlenme pratikleri olarak sınıf ve ulus gibi kavramlarla birlikte bireylere yönelik aşk, aile ve ocuk gibi kavramların çöküşü kimlik, aidiyet ve anlam gibi sorunların ön plana çıkmasına yol açmıştır. Bu süreçte yapılanmakta olan ekonomik süreçler ekonominin iktidarı ile devlet otoritesini birbirinden ayırmış, parasallaşmanın gündelik yaşamda tek geçerli unsur olarak yerleşmesini gerçekleştirmiştir. Işlevsellik gösteremeyen anlam pratikleri ve gündelik yaşamda artan risk olgusu toplumsal ve bireysel hayatı düzenleyecek bir otoriteye yönelik talepleri artırmıştır. Ekonominin toplumsal alanda yarattığı istikrarsızlıklar, milliyetçiliği ve yabancı düşmanlığını küresel ölçekte körüklemiştir. Batı dışı toplumlar aşınan devlet aygıtına yönelik bir taleple milliyetçiliğe yönelirken; gelişmiş Batı toplumları artan oranda karşılaşılan göçmen nüfus ve işgücü fiyatlarının düşüşü nedeniyle yabancı düşmanlığına yönelmektedir. Bu süreçte Türkiye rneğinde siyasal ve toplumsal alan, özellikle Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından örgütlü modernliğe

¹⁰ Osmanlı Devleti'nin son yıllarında kadın kimliği ve statüsü konusunda Batıcılar ve İşlamcılar arasında yaşanan görüş farklılığı ve politik karşıtlıklar için bkz. (Safa, 1988: 33-38)

yönelik söylemlerden uzaklaşmış, kimlik ve aidiyete yönelik söylemlere yönelmiştir. Toplumsal ve bireysel yaşam küresel etkileşime dahil oldukça kimliğe ve geleneğe yönelik nostaljik bir talep yükselmiş; dolayısıyla geçmiş, siyasal alan ve kültür endüstrisinde en çok dile getirilen ve araçsallaştırılan kavram olmuştur.

Modernitenin gündelik yaşama yönelik ürettiği disiplin, radikal modernite koşullarında farklılaşmaktadır. Klasik modernite belirlenemeyen, kendi doğasına özgü çevre birimlerini standart davranışlar sergilemek üzere disiplin altına alırken panoptik bir iktidar biçimi sergilemiştir. Bu iktidar biçiminde merkez iktidar, değişik enstrümanlarla –özel mülkiyete dönüşüm, parasallaşma, zanaat üretiminin çöküşü v.b.- çevreyi merkeze doğru yönlendirmekte ve çevreyi ekonomi, pedagoji, tıp gibi disiplinlerle gözetim altında tutmaktaydı. Bu aşamada amaç hiç kimsenin merkezin gözetim alanının dışına çıkmasına izin vermemek ve standart, öngörülebilir davranışlar üretmekti (Bauman, 1999: 61). Ancak modernitenin yerleşiklik kazanması, kırsal nüfusun tasfiyesi, ücretli yaşamın genele yayılması, dijital ağlar ile iletişim olanaklarının küreselleşmesi ve sermayenin özgürlük kazanmasına eşlik eden işsizlik olgusu ile sermaye farklı bir disiplin süreci üretmiştir. Bu süreçte merkez taleplerini belirsizleştirip, sürekli dönüşüm halinde tutarken, sermaye karşısında edilgin kalan kitle için merkezin değişen talepleri içselleştirilmiş bir şiddet olarak belirmiştir. Klasik modernliğin panoptik iktidarı içeri almaya çalışırken, radikalleşen modernliğin sinoptik iktidarı içeriye doğru yönelenleri ve içeridekileri sürekli dışarıda bırakma eğilimi ve riski ile karşı karşıya bırakmaktadır. Artık merkezdeki azınlık çoğunluğu değil, dışarıdaki çoğunluk içerideki azınlığın taleplerini gözetlemektedir (Bauman, 2000: 80). Modernitenin ürettiği iktidar ve şiddetinin biçimi değiştirmiştir. Kendi çıkarı için başkalarının bakımını üstlenen paternalist iktidar biçiminden başkalarının bakımını üstlenmeyen özerk iktidar biçimine geçilmiştir (Sennett, 2005: 94). Böylece iktidarın ürettiği şiddet kurumsal düzeneklerden, psikolojik süreçlere aktarılmıştır. Bu süreçte yoğun bir baskı altına alınan gündelik yaşamda, çöken anlam pratikleri ile birlikte arzu ve haz, popüler kültürün merkezine yerleşmiştir. Bu kültür biçimi gündelik yaşamda iki farklı sorunu bünyesinde barındırmaktadır; birincisi arzunun elde edilince yok olan ve ölümü aşmaya izin vermeyen doğası, ikincisi bu kültür biçiminin kadın bedeni üzerinden yarattığı algılama biçimi ve bireyleri bu algı üzerinden sürekli rekabete sokmasıdır. Tüketim toplumu ihtiyaçlar toplumundan ziyade arzular toplumdur, ihtiyaç nesnel bir sebebe dayandığı için yapay olarak üretilmesi gerekmez, ancak arzunun –tüketim olgusu için- sürekli üretilmesi gerekmektedir. Bu nedenle arzu yaratmak adına bireyler üzerinde yoğun bir eksiklik hissi uyandırılması gerekmektedir. Bu eksiklik hissi araba, yaşam tarzı, ev v.b. sürekli erkeklik ve arzu nesnesi olarak kadın üzerinden üretilmektedir. Erkeklik, arzulanan nesne kadın ile sahip olunan nesne arasında kurulan ilişki, erk ile çıkar arasındaki ilişkiyi daha da güçlendirmektedir. Kadın üzerinden

Üretilen bu söylem erkek-lik ve özsaygı için bir nesne ve nesneye yönelik eylem alanı sunarken, kadın-lık için olunması gereken bir özne yaratmaktadır. Gündelik yaşamda kadının konumu Kadınlık ile sınırlandırılmayacak kadar büyüktür. Bireysel olan dram, bahis ne varsa bu alan üzerinde kazanılır ya da kaybedilir (Lefebvre, 2007: 189). Böylece ekonomi, tüketim ve haz olgusu ile bilinçaltı süreçler etkileşime girer. Bu erevde arzu ve haz söylemi, yoksunluk, bedenın aşağılanması ve eksiklik hem erkek hem de kadın kimliği için anlamdan yoksun bir gündelik yaşamda yoğun bir baskı sürecine dönüşmektedir.

Bu gelişmeler eşliğinde geç modernleşen ülkeler, modernitenin anlam ve gündelik yaşama yönelik bunalımları ile birlikte ikincil bir kültürel travmayı daha yaşamak durumunda kalmaktadır. Türkiye açısından seksenli yılların ardından parasallaşma, küresel bütünleşme ve popüler kültür hızla yerleşiklik kazanmakta, modernleşme motivasyonu belirsizleşmektedir. Bu süreçte ortaya çıkan istikrarsızlıklara karşın kimlik ve aidiyet taleplerinin yükseldiği grlmektedir¹¹. Bu noktada önemli olan unsur gündelik yaşama ve kültüre yönelik talepleri olan İslamcılığın yükselişi ve yarattığı dönüşümdür. Böylece anlam dinamikleri, modernitenin durumu ve gündelik yaşam arasındaki ilişkiye dikkat çekilecektir. Doksanlı yıllarda hızla yükselen bu akım Refah Partisi ile birlikte toplumsal ve siyasal alanda önemli bir dönüşümün ve talepler gzergahının adresi olmuřtur¹². Kendi içinde sermayesi, holdingleri ve ticaret hacmi olan bu akım geleneksel kimlik taleplerine rağmen sermaye ve kapitalizm ile uzlaşmış bir eğilim sergilemiştir. Milli Görüş olarak adlandırılan bu girişimin 28 şubat darbesi ile iktidardan uzaklaştırılmasını takip eden süreçte ortaya yine İslamcı ancak Milli Görüş çizgisinden ayrılmış, küresel ekonomik taleplerin farkında ve bu taleplerle uzlaşmış bir hareket olarak AK Parti¹³ iktidarı belirmiştir

¹¹ Süreç içinde belirgin bir çatışma yaratan Kürt Milliyetçiliği'ne yönelik talepler, gündelik yaşama yönelik bir argüman sağlamadığı ve etnik bir kategoriye dayandığı için bu çalışma içinde incelenmeyecektir.

¹² Bu süreçte ortaya çıkan çatışmanın simgesel yüklenicisinin yine 'kadın' üzerinden türban ile yürüdüğünün altını çizmek gereklidir. Modernleşme süreci ortaya çıkardığı dönüşümlerle birlikte kadın kimliğini dönüştürmekte, bu durumda geleneksel yaşama yönelik talebin kadın kimliği üzerinden üretilmesine yol açmaktadır. Geleneğe yönelik bu talep kelimenin soyut anlamıyla biçimsel bir taleptir. Bürokratik, teknolojik ve ekonomik ağ bireysel farklılıkları ayırt etmeden kendi ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir.

¹³ Bu sentez isim, geç modernleşmenin ikili doğasını da bünyesinde barındırmaktadır. Logosundaki yanan ampul ve ismindeki Ak -beyaz- kelimeleri ve yönetici kadronun sık sık aydınlanma dşnrlarına atıf yapması parti siyaseti ile Aydınlanma düşüncesi arasında bir bağ kurmaktadır (Silverstein, 2003) . Bununla birlikte tüm bu idealler İslamcı bir söylem tarafından kuşatılmaktadır. Gecikmiş modernliğin Batı ve öz kültür gerilimi ile sentez arayışı bu hareket içinde kendine yer bulabilmektedir. Ancak adalet ve kalkınma şeklinde kurulan söylem ve niyet, arzulanan ideal karşısında geri kalınmışlığı üstü örtülü olarak kabul etmekte, zamansal retorik varlığını korumaktadır. Bu söylem kendini modernleşmiş gelecek ile kültürel zerlik alanı olarak geçmiş arasında konumlandırmakta ve Tanzimat'tan beri yaşanan gerilim kendini tekrar üretmektedir; Avrupa Medeniyeti, İslam Kültürü, adalet ve kalkınma ideali.

(Laçiner, 2006). Türkiye 21. yüzyıla tam da gecikmiş modernlik olgusunun istikrarsızlaşan geç modern koşullardaki gerekliliklerine, çatışmalarına uygun olarak anlam ve kimlik düzeyinde İslamcı, gündelik yaşamı belirleme düzeyinde kapitalizm ile uzlaşmış bir sentez ile girmiş ve bu iktidar ard arda üç kez tek parti iktidarı olarak seçim sandığından çıkmıştır. Ancak bu sentez geç modernleşmenin bütün çelişkilerinin bünyesinde barındırarak var olmaktadır. Her şeyden önce anlam ve kimlik düzeyinde İslam davet edilse de gündelik yaşam küresel kapitalizmin koşulları ve özerk iktidar tarafından belirlenmekte ve gündelik hayata yönelik kendi önermeleri olan İslam kültürü, kapitalist kültür tarafından biçimselleştirilmektedir. Örgütlü kapitalizme dayalı anlamlandırma pratiklerindeki çözülme ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra iyice güç kaybeden sınıfsal söylemle birlikte siyasal alan geleneksel sağ-sol karşıtlığı yerine kültürel ve kimliğe yönelik taleplerle dolarak muhafazakâr-reformcu, dindar-laik, etnikçi/kimlikçi-ulusalcı gibi karşıtlıklarla dolmuştur. Bu yelpazede siyasal alan değişik ortaklık ve karşıtlıklar oluşurken toplumsal ve bireysel olanın özerk iktidar tarafından belirlenimi devam etmektedir. Politik ayrışma ve geçmiş üzerinden üretilen söylem toplumsal, kültürel ve bireysel aşınmanın fark edilmesini engellemektedir. Bugün yaşanan toplumsal ve siyasal gerginlikler göz önünde bulundurulduğunda, gelecek üzerinden herhangi bir çatışmanın yaşanmadığı daha çok modernleşme sürecinde yaşanan tarihsel olaylar ve süreçler üzerinden bir ötekileştirmenin üretildiği görülmektedir. Anlam düzeyinde bir farklılaşma üretilse de gündelik hayatı belirleme noktasında siyasal aklın bir şey üretmediği; bugünün algısını arzulanan gelecek üzerinden değil, kopulan geçmiş üzerinden kurduğu görülmektedir. Modernite radikal eğilimler sergilerken, gecikmiş modernliğin siyasal ve ekonomik edilgenliğinden dolayı geçmiş üzerinden söylem üretme sürecinin devam ettiği görülmektedir. Bu süreç bir yandan geç modernliğin diğer yandan gecikmiş modernliğin bunalımları ile karşılaşmayı ve çözömlenmeyi gerektirmektedir. Ancak üretilen ötekilikler ve derinleşen ayrılıklar; melankolinin, ötekileştirmenin ve geçmişçiliğin yükselişine yol açmaktadır.

DEĞERLENDİRME

Modernitenin kurumsallaşma aşamasında panoptik iktidar çevre birimlerini merkeze toplayarak standart davranışlar üretmeye çalışmakta ve nihai olarak güce başvuruyordu. Ancak günümüz koşullarında radikalleşen modernite ve küresel ekonomi politikası, çevre birimlere merkezin sürekli dönüşen taleplerini iletmede ve şiddetin içsel bir süreç olarak yaşanmasına yol açmaktadır. Bu noktada yalnızlaşan birey için anlam düzeyinde kültürcü görüşler ön plana geçse de gündelik yaşamı belirleme noktasında modernitenin küresel etkileşimleri ve çevreyi uyuma zorlayan özerk, sinoptik iktidar belirleyici olmaktadır. Kültür ve kimliğe yönelik vurgular modernitenin yaratamadığı

bütünselleştirmelerin altında kalan bağları yeniden gündeme taşıyarak, bireylerde ve toplumlarda bir kimlik hissi uyandırma gibi özellikleri ile yatıştırıcı unsurlar olarak değerlendirilebilir. Modernitenin aşındırdığı geleneksel bağlılıklar, kapitalist işleyişin yarattığı hoşnutsuzluklarla birleşmekte ve bu durum ortaya çıkan söylemin “öteki” üretmede gösterdiği başarısını arttırmaktadır. Nihai olarak gündelik yaşam, küresel bir ağ tarafından belirlenmekte, devlet ile toplumsal otorite arasındaki mesafe açılmaktadır. Kültür ve kimliğe yönelik söylemler devlete ve siyasete yönelse de devletin gündelik yaşamı belirleme olanağı sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle davet edilen anlam pratikleri biçimsel düzeyde kalmakta, kapitalizme eklenemediği ölçüde varlığını koruyabilmekte, gündelik hayatı belirleme noktasında işlevsel olmayan bir otorite üretmektedir. Gündelik yaşamda istikrarsızlık arttıkça kimlikçi ve özcü görüşler dünyanın her yerinde ve son dönemde gelişmiş Avrupa’da da dahil olmak üzere öne çıkmaktadır. Modernitenin ulus ve aile gibi anlam dinamikleri çözülmüş olsa da gündelik yaşamı belirleyen dinamikleri varlığını güçlenerek korumakta ve toplumsal alana davet edilen özcü dünya görüşlerini de biçimlendirmektedir. Bu noktada modernitenin bakışı yine modernliğin kendi bunalımı üzerine yönelirken, gecikmiş modernliğin kendine özgü bunalımlarını yaşayan Türkiye, modernliğin bunalımlarına ek olarak modernleşme sürecinde ortaya çıkan bunalımları ve ötekilikleri birbirine ekleyerek ve harmanlayarak farklı bir perspektif oluşturmaktadır. Toplumsalın, kültürün ve bireyin; ekonomi ile devlet arasında kayboluşu; düşünce, eylem ve çözüm beklerken Türk siyasal yaşamı geçmiş üzerinden üretilen ötekilikler ve parasallaşmış kültür parçacıkları ile varlığını şekillendirmektedir. Ancak gelecek üzerine düşünöldüğünde bütün farklı siyasal taleplerin büyük oranda ortak hedeflere yöneldiği, -demokrasi, kalkınma ve küresel sisteme etkin bir güç olarak katılma arzusu- ancak bu taleplere yönelik özgün nitelikli söylem ve çalışmaların üretilmediği görölmektedir. Ekonomik sistem ve gündelik yaşamı belirleyen dinamikler küreselleştikçe, siyaset kurumunun yerelliğe, anlama, kimliğe ve aidiyete yönelik vurgusu artmaktadır. Bu vurgu ister istemez geçmişe yönelik bir söylemi ve vurguyu üretmektedir. Modern düşünce kendini varılmak istenen bir toplum ve gelecek için yıkılması gereken bir geçmiş üzerinden kurarken; gecikmiş modernlik geç modernite koşullarında da bütün istikrarsızlıklarını ‘geçmiş’ üzerinden aşmaya girişmektedir.

Ortaya çıkan kolektif kimlik bunalımını geçmiş üzerinden yaratılan sürekliliklerle aşmaya çalışan siyasal söylem, bu çabası ile geçmiş üzerinden ayrışmaları derinleştirmektedir. Çünkü tarih aynı mekânda yaşanan farklı olayları barındırmakta bu nedenle bir bütünlük arz etmemektedir. Gecikmiş modernliğin sancılarını yaşayan Türkiye’de modernleşmenin yarattığı toplumsal ayrışmalar ve bunalım, tarihsel süreçler karşısında edilgen kalmaktan kaynaklansa da siyaset kurumu geçmiş üzerinden yaşanan ayrışmaları asıl sorunun önüne geçirmektedir. Siyaset kurumunun kendini geçmiş üzerinden

konumlandırması, geleceğe yönelik –bütünsel olmayan- beklenti ve talepleri olan muhalefetin temsil edilememesine, söylem düzeyinde kendini ifade edememesine yol açmaktadır.

Bu tespitler eşliğinde toplumsal kimlik bunalımları, süreklilikler yaratmak adına geçmiş üzerinden siyasallaşmakta ve süreçte yaşanan ayrışma; siyasal tarafçılık eşliğinde, toplumsal ve bireysel aşınmaların, ihtiyaçların görünürlüğünü ve özerk düşünce üretimini engellemektedir. Bu nedenle geç modernitenin ve gecikmiş modernliğin; siyasal ve toplumsal bunalımlarını aşmak isteyen siyasal söylemin kendisini, bunalımı tarihselleştirip, tarihi araçsallaştırmak yerine bugün ve gelecek üzerinde kurması gerektiğini belirtmek gerekmektedir. Risk toplumu koşullarında geleceğe yönelik somut proje ve söylem üretilmesi zor olsa da geçmişin ayrılıklarının vurgulanmasından ziyade, geleceğin ortak yönlerinin vurgulanması daha birleştirici ve az çatışmalı bir söylemin oluşmasında rol oynayabilir.

KAYNAKÇA

- BAUMAN, Z., (1999), *Küreselleşme; Toplumsal Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z., (2000), *Siyaset Arayışı*. İstanbul: Metis Yayınları.
- BERKES, N., (2007), *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- BERMAN, M., (2005), *Katı olan herşey buharlaşıyor*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BLECHMAN, M., (2007), Devrimci Romantizm Üzerine Düşünceler. M. Blechman içinde, *Devrimci Romantizm* (s. 333-348). İstanbul: Versus Kitap.
- ÇİĞDEM, A., (2001), *Taşra Epiği; "Türk" İdeolojileri ve İslamcılık*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- GİDDENS, A., (2004), *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul : Ayrıntı Yayınları.
- GÖKALP, Z., (1976), *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- HABERMAS, J., (2001), Başarıları ve Sınırları- Egemenlik ve Vatandaşlığın Geçmişi ve Geleceği Üzerine. M. Armağan içinde, *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik* (s. 79-96). İstanbul: Şehir Yayınları.
- HIRSCHMAN, A. O., (2008), *Tutkular ve Çıkarlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- HIRST, P., Thompson, G., (2007), *Küreselleşme Sorgulanıyor*. Ankara: Dost Kitabevi .
- KARATANI, K., (2009), Sermaye-Ulus-Devletin Ötesinde. *Cogito*(59), 139-172.

- KARPAT, K. H., (2008), *Osmanlı Modernleşmesi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- LAÇİNER, Ö., (2006), Merkez(ler) ve Taşra(lar) dönüşürken. T. Bora içinde, *Taşraya Bakmak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- LEFEBVRE, H., (2007), *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. İstanbul: Metis Yayınları.
- LÖWY, M., Sayre, R., (2007), *İsyan ve Melankoli*. İstanbul: Versus Yayıncılık.
- MAKDİSİ, U., (2007), Osmanlı Oryantalizmi. A. Yıldız içinde, *Oryantalizm Tartışma Metinleri*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- MANDEL, E., (2008), *Geç Kapitalizm*. İstanbul: Versus Kitap.
- ONUR, H., Koyuncu, B., (2004), "Hegemonik" erkeklığın görünmeyen yüzü: Sosyalizasyon sürecinde erkeklik oluşumları ve krizler üzerine düşünceler. *Toplum ve Bilim*(101), 31-49.
- SAFA, P., (1988), *Türk İnkılabına Bakışlar*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- SENNETT, R., (1999), *Gözün Vicdanı*. İstanbul : Ayrıntı Yayınları.
- SENNETT, R., (2005), *Otorite*. İstanbul : Ayrıntı Yayınları.
- SENNETT, R., (2011), *Yeni Kapitalizmin Kültürü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SILVERSTEIN, B., (2003), Islam and Modernity in Turkey: Power, Tradition and Historicity in the European Provinces of the Muslim World. *Anthropological Quarterly*, 76(3), 497-517.
- SIMMEL, G., (2005), *Modern Kültürde Çatışma*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TOURAINÉ, A., (2010), *Modernliğin Eleştirisi*. İstanbul: Yapı kredi Yayınları .
- URRY, J., (1999), *Mekânları Tüketmek*. İstanbul : Ayrıntı Yayınları.
- WAGNER, P., (2003), *Modernliğin Sosyolojisi*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- WEBER, M., (2009), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Ankara: Ayraç Kitabevi Yayınları.
- YIRTICI, H., (2009), *Çağdaş Kapitalizmin Mekansal Örgütlenmesi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

**SEMIOTICS CONCERNING AUDIO AND VISUAL ELEMENTS:
SIGNS IN MUSIC AND PHOTOGRAPHY***

**İşitsel ve Görsel Unsurlar için Göstergebilim:
Müzik ve Fotoğrafta Göstergeler**

**Göknur Ege¹
Simon Oswald²**

Abstract

In this paper, we intended to provide a general understanding about semiotic approaches to other sign systems beyond verbal languages. If we define semiotics or semiology as the study of signs, then we cannot segregate non-linguistic signs such as colours, melodies, shapes, musical sounds, images, beats and all other audio or visual elements. Our motivation here is to explore the signs in music and photography for making a contribution with brief information about semiotics concerning audio visual elements

Keywords:

Sign, Semiotics/semiology, Music, Photography

Özet

Bu makalede sözlü diller dışındaki işaret sistemlerine yönelik göstergebilimsel yaklaşımlara ilişkin genel bir kavrayış sağlamak amaçlanmıştır. Eğer göstergebilimi göstergeler üzerine çalışan alan olarak tanımlıyorsak, renkler, melodiler, şekiller, müzikal sesler, imgeler ve vuruşlar gibi bütün diğer dilsel olmayan işitsel ve görsel unsurları ayrı tutmamamız gerekir. Burada bizi motive eden müzik ve fotoğraftaki göstergeleri keşfetmeye çalışarak görsel ve işitsel unsurlara ilişkin göstergebilim konusunda kısa bir bilgi ile katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler:

Gösterge, Göstergebilim, Müzik, Fotoğraf

*The authors thank TUBITAK as the theoretical ground of the article is derived from a research project, numbered as 111K474 , titled as "A Comparative Analysis in the Perspectives of Sociology, Music theory and Semiology on Non-Religious Artworks in the Classical Forms composed by the Great Composers of the Classical Period of Turkish Classical Music" and supported by TUBITAK

¹ (PhD), Assist. Prof. Ege University, Sociology Department

² Social Researcher, MA Student at Institute of Peace and Conflict Studies Department Philosophy/Social Science

Introduction:

Semiotics or semiology is broadly defined as the study of signs. Although semiotics emerges in relation with a particular discipline: which is namely linguistics, signs exist beyond the verbal communication. We live in a world of signs that represent anything further than itself. In so, we come to recognize that the languages are not only consisting of verbal languages. What implied here, aren't only non-verbal languages such as body language. A musical piece, a photograph or a movie also have things to tell us...

Although the notion of sign can be traced back to the ancient Greek philosophers (i e. Plato, Aristotle) hitherto the conception has rather changed (see Manetti, 1993: Clarke 1987: Deely, 1982). The scholars who have backgrounds in language sciences and particularly followers of Saussure were the majority among the early semioticians (Deely, 1982: 7) However with the developments in the study of signs, sociological and cultural context has become more implemented in the field. Sebeok underlines that

*“Semiotics is both a science with its own corpus
of findings and its theories and a technique for studying
anything that produces signs”*

(Sebeok, 2001:5).

We rarely realize that we are receiving countless messages encoded in and transmitted through music, movies, gestures, food, rituals, books or advertisements (Leeds-Hurwitz, 1993:9)

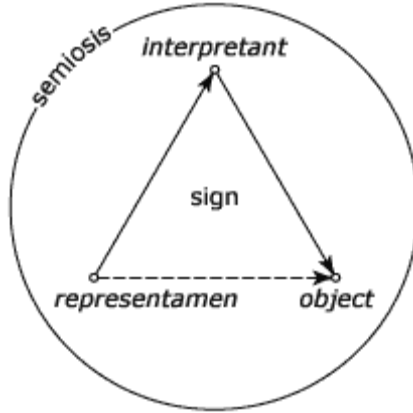
Saussure considers all means including linguistic and non-linguistic elements used for communicational purposes as a subject matter of semiology (cited by: Clarke, 1987: 29) Because the signs do not individually exist and they occur in groups, semioticians entitle those set/group of signs as codes (Leeds-Hurwitz, 1993:51).

Codes can be categorized according to various aspects, however widely accepted classification is to separate them into three types:

1. Logical codes,
2. Aesthetic codes
3. Social codes

First category includes the codes used by science, second one includes the codes used by art and the last one includes the codes used by society (Leeds-Hurwitz, 1993: 67)

Charles S. Peirce developed a triadic model, which can be seen below, and show how signs (a common term in semiotics and unlike Saussure he saw photographs images and music as such) are related to reality (Irvine 2012):



The easiest example of application of Peirce triadic model to images could be a well-known image: smiley. At first glance we see a circle, two dots and one curved line and nothing more. Even though one could immediately say, that it is an “emoticon”, a symbol for luck and joy, for fun and entertainment and that it is used million over million times a day in short messages via mobile phones, via social networks or in e-mails.

In Peirce theory, a sign is constituted by three parts: *object*, *interpretant*, *representamen*, and they cannot be separated. In this example the circle, the two dots and the curved line are the *representamen*, an expression in reality, but due to a social and cultural imprints, we use *interpretants* to understand, that this sign is referring to a certain object, namely luck, joy and so on. It's social and cultural use over decades turned out graphic symbol into a sign which represents a complex feeling.

Dörfler (2000: 19) sums up these three types of signs, according to Peirce:

1. **Icon:** which are just representing things, by being similar to them
2. **Index:** showing things, because they are in physical relation to them.
3. **Symbols:** which are by use related to its significance.



Signs such as the words of a verbal language and things conventionally linked to another thing separated from the natural signs those exist without

intention and called as conventional signs or intentional signs (representations in Pierce terminology) which are in the centre of semiotic inquiry (Meyers, 1996: 19).

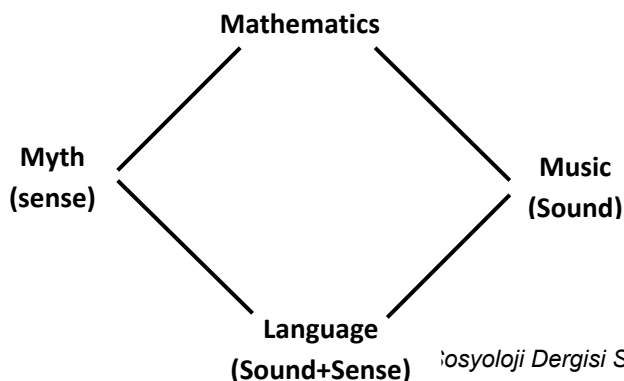
Today we live in a world of auditory and visual materials full of non-linguistic signs. Audio or visual tools such as music, movies, photographs, cartoons are easily shared and used for explaining situations, feelings or ideas etc.

One interesting fact is, that 9/11 and Vietnam War as words have a huge assortment of denotated meanings – the former, before was just a every years date, and is now a symbol for terror attacks, and the latter is just among hundreds of cruel wars, but still stands for the failure of the world power USA. However beyond these examples no doubt that images or sounds have an enormous influence on world's society. The photo supported by music can tell more than the words and can function for interpreting and re-interpreting process. It would be a great mistake to abstain from analysing auditory or visual materials.

Signs and music

Musical semiotics is a challenging field and seeking the meanings in musical pieces is a difficult pursuit because the music perhaps is the most abstract art. However its language is more powerful than any other language and it can carry and convey deepest meanings ever. Musical meaning for long has been questioned by many scholars; musicologists, ethnomusicologists, philosophers, anthropologists etc. "The developments in music semiotics have raised many questions such as: Is semiotics applicable to music? How should we investigate music for its meanings in a semiotic perspective? Does music only effects and directed to human emotions? Or it can be directed to human mind or reason? Is music analogous to languages?" And so on...

One cannot deny that music has its own language to communicate with us and it is used for human communication. Claude Lévi Strauss, in his famous model of music and myths, claims that both are derived from language:



Following Saussure who defines language as a system whose units (words) have two sides: signifier (sound) and signified (sense), Lévi Strauss considers music as a language without sense (signified) and myth existing independently of its sounds (Tarasti, 2002:5)

Eco criticizes Lévi Strauss for identifying profound articulatory matrix which governs every sign system, with just one of surface manifestations, attributing a privileged status to the tonal system in music and neglecting that tonal system which Western ear has grown accustomed to it, was born at a given historical moment.

“thus proposing the tonal system in music and figurative procedures in painting as basic and natural metalanguages, exclusively entitled to define (or reject) every other musical or visual language”

(Eco, 1979:230)

As explained properly by Eco, ascribing constitutive status to a specific musical structure leads excluding of all other music and prevent us to see the bigger and real picture. It also puts a study of music in an ethnocentric position. Musical meaning is inseparable from its social and cultural context. In a study seeking to explore musical signs and meanings, one should take cultural, social historical and socio-psychological contexts into consideration. Music is produced, experienced and interpreted in variety of ways across cultures yet still it is possible to mention about universal properties of music.

Peirce proposes:

“...various sounds made by the instruments of an orchestra strike upon the ear, and the result is a peculiar musical emotion, quite distinct from the sounds themselves. This emotion is essentially the same thing as a hypothetic inference, and every hypothetic inference involves the formation of such an emotion”

(Cited by Eco, 1979:132)

Musical sounds are representing something beyond themselves hence music has its own signification processes. Musical meanings created by composers, performers and listeners. Listeners interpret what they hear just as readers of a poem or a novel. However there is no performer in reading experience whereas there are performers in musical experience who also have manipulative power on musical meaning.

Another important point is to never forget music is not a verbal language and always remember not to seek linguistic signs in all musical expressions. Music has capacity to represent and stimulate the feelings and expressions which hardly possible to be explained or expressed by any other tool. Funeral march reflects the solemn pace in the ritual of accompanying a deceased acquaintance. Its melodic and temporal structure signifies mourning by revealing the grief. If we use Saussurian terminology; the musical elements such as tempo, the melodic line etc. are signifiers and the grief is the signified. And both musical elements of funeral march (signifier) and the grief (signified) build the sign of mourning.



Sting's song "Russian children" with its music, sounds like a protest scream against nuclear weapons and cold war. Expression of the opposition in the lyric³ of the song for potential war between two sides of cold war is supported thoroughly by its music. No doubt music has social and cultural context. However one should always remember that listening music is an

³In Europe and America there's a growing feeling of hysteria

Conditioned to respond to all the threats
 In the rhetorical speeches of the Soviets
 Mister Krushchev said, 'We will bury you'
 I don't subscribe to this point of view
 It'd be such an ignorant thing to do
 If the Russians love their children too
 How can I save my little boy
 From Oppenheimer's deadly toy?
 There is no monopoly on common sense
 On either side of the political fence We share the
 same biology
 Regardless of ideology
 Believe me when I say to you
 I hope the Russians love their children too

There is no historical precedent to put
 Words in the mouth of the president
 There's no such thing as a winnable war
 It's a lie we don't believe anymore
 Mister Reagan says 'We will protect you'
 I don't subscribe to this point of view
 Believe me when I say to you
 I hope the Russians love their children too
 What might save us, me and you
 Is if the Russians love their children too
 Written by Sting (& Sergei Prokofiev)

individual experience and stimulates various emotions. In so we come to recognize also different interpretations of listeners not only by performers.

Tarasti argues that a little attention has been paid to the understanding of the signs by semiotics and draws our attention to the role of music semiotics in the understanding of signs:

“...by music we come to understand many aspects of our existence. In this way, musical semiotics can play a crucial role in general semiotics, the latter understood as research into humanity’s general symbolic and semiotic capacities”

(Tarasti, 2002:25)

Nattiez, following Jean Molino, separates 3 levels of semiotic analysis of music: poietic, neutral and esthetic. (Nattiez, 1990:15) Poietic level refers to the analyses on the production process, neutral level refers to the analyses on the immanent properties of musical piece and esthetic level refers to the analyses on how it is received by its addressee. Nattiez uses tripartite model like Pierce and he relying on Molino’s approach claims that music can be analysed through the examination of these three levels (Nattiez, 1990)

Non-linguistic signs such as the ones in music are hard to determine compared to linguistic signs. And linguistic signs are in the centre of early studies of semiotics/semiology. It is not surprising that we have more guiding information and studies about linguistic signs, because sign studies emerged in linguistics. However today even the concept: “language” is redefined by semioticians who take any system of communication as a language (Monaco, 2009: 176).

However, Langer negates the application of linguistic structures to musical pieces:

“Yet it [music] is not, logically speaking, a language, for it has no vocabulary. To call the tones of a scale its ‘words’, harmony its ‘grammar’, and thematic development its ‘syntax’, is a useless allegory, for tones lack the very thing that distinguishes a word from a mere vocable: fixed connotation, or movement is a sense of its direction”

(Langer, 1957: 228-229)

On the other hand, music semioticians tended to focus on *semiosis* and meanings represented by sounds in music. Although connections and

substitutions can be found within musical motives and a sign structure that represents Peirce's triangle we still have problems in assigning meanings to music and determining what constitutes a musical *representamen* or signifier (Samuels, 1995:4). Similar problems exist in semiotics of visual materials.

The use of visual materials for communicational purposes is not new in human history. Cave art is one of early evidence of such communicational use. Greek or Roman paintings, sculpture display religious or political figures such as portraits of monarchs show that how history is visually recorded. It's the task of archaeologists and historians to interpret such visual evidences and for example to ask: "Why a certain sovereign is holding an apple? What is represented by the apple? One could go on forever, by talking about the meaning of apples during European history -just to mention the denotation of Constantinople, later named Istanbul or Vienna as "Golden Apples" during the Ottoman Empire.

Signs and photographs:

We perceive and interpret visual material in different ways. As the meanings of an image not only produced by its creator but also its viewer, image-making and image-reading processes both are the important parts of the meaning. (Ege, 2009) Photographs have never been the exact representation of the reality. However today they come to be illusion rather than the epitome of truth. They are more likely to be simulations when they are processed, manipulated and warped through computer with the potentials of changing by image processing as we see in the manipulation of Saddam Hussein's photograph by a little touch on his moustache to make him resemble Hitler (Lovejoy, 2004).

Social networks are the newest or at least the most important development in human communication in terms of the overwhelming numbers of users and exchanged messages. A close look on those networks websites reveals that images and mainly photographs make out a great part of those communications among the users who share images to communicate with their virtual friends. Internet is not the only technology that changes our relationships with visual images but we have plenty of other ICTs. Having capability of creating digitalized image and storing hundreds of them in a small disk, a digital camera provide potentials for easier manipulation (Ege, 2009) Eco's statement claiming that modern avant-garde challenged the idea of 'creation from nothingness' is beyond a nostalgic expression. He draws our attention to this kind of repetitive production (Eco, 1994: 95).

Visual materials consist of elements those can change how the general image is perceived and interpreted such as focus, angle, colours, contrast, lightning. For example; if a photographer wishes to emphasize or direct viewers'

attention to something, he/she basically can focus on an object by blurring the other things. There are plenty of photograph analyses seek for understanding the meanings represented by images in visual media. However it is not only about what message (signified) intended to be given in an image (signifier), in Peircian terms it is also about *interpretant*: which is the meaning assigned by the viewer.

Messages are culturally determined and can be interpreted differently, due to different cultural backgrounds. In that sense cultural background is not just meant as the difference from Italy to France, but also the differences between sub-cultures or political cultures etc. A war picture could be interpreted in different ways. For example, if it is used in a conservative newspaper or a very left newspaper, the meaning might change. The development of modern media with and their existence in every household led to the interesting occurrence that people worldwide tend to have the same images in mind to certain events. For example If somebody hears or reads the words 9/11, World Trade Center and Terror Attacks, in their mind immediately would pop up the image of a passenger plane which is crashing into one of the smoking twin towers of the World Trade Center in New York. Or when somebody read or hear the words Vietnam War, there would be a big chance that they have the image in their mind, on which a naked Vietnamese girl is running away, among other children, from a Napalm Bomb attack.

The “Accidental Napalm” photo which was taken by AP photographer Nick Ut on June 8, 1972, near Trang Bang in South Vietnam, is a good example for how an image can have further powerful meanings. As any person who has

seen the photo would never forget, the photo shows children fleeing in terror, in the center there is a focus on a nine-year-old girl who is naked, ripped off her burning clothes after she was splashed by napalm. Obviously, photographs are static images capable of stopping time at a crucial moment. According to Hariman and Lucaites because of its static nature, this picture holds the experience of horror for all the times and repeats itself (2003:44)



On the left we see an image which we would immediately recognize as an advertisement and see pasta, tomatoes, onion, parmesan etc. as well as the brand written on the packed stuff in a shopping net. We can also

see written “Pates – Sauce – Parmesan A L’Italienne De Luxe”. According to Barthes a photograph has three messages a non- coded message a coded message, a linguistic message. Reduced of every writing, we would just see here food, e.g. pasta, tomatoes, onion, parmesan, etc. nothing more and we might think nothing more of it but the picture has also a coded- message: it’s shown by arrangement of food and by the colours, which are used (red, green and white). According to Barthes we would immediately think of it, as it represents Italy somehow, he calls it *Italiacinity*, to use a neologism not to affect the interpreting process with a new sign (Barthes 1977: 35). This effect is supported through the linguistic message, which refers to image with A L’italienne de Luxe. From the French words we know that it is a French advertisement.

Panofsky (1982: 28-54), distinguishes the meaning of a visual / iconographic artwork into three strata:

1. Primary/natural subject matter: Here the interpretation is inferred from the pre-iconographical description, which means that the iconographic material relies on the natural world of pure forms.
2. Secondary/conventional subject matter: The second stratum in which artistic motifs are connected with themes or concepts, constitute the world of images, stories and allegories.
3. Intrinsic meaning/content: At this third stratum the analysis should take into account the attitude of a nation, a period, a class, a religious persuasion, because personal qualifications make a condensed difference on the artwork.

Bohnsack (2007: 56) makes once again a distinction between pre-iconographic and iconographic interpretation. Pre- iconographic interpretation should just describe the things what are seen on a photo. In previous example pasta, onions, tomatoes etc. In the iconographic interpretation the researcher has to describe acting. Bohnsack’s example (Bohnsack 2007: 58) is a picture where a man is taking his hats off. We could interpret this acting as saluting to someone. The problem is that the researcher uses his own categories of interpretation. Since this problem is inescapable in every qualitative research, we just state here, that the researches would just use the very obvious categories to prescribe acting. The second step is classified in three units: Planimetry, scenic choreography and perspective. Bohnsack states that these methods lead to understand the formal language of a certain photograph.

Bohnsack (2007: 56) states further that before all, Planimetry leads to the immanent and evident System of a certain photograph. Planimetry can hereby be understood as a method to mark the composition of a photograph with just

as much lines as necessary. The perspective of a photograph identifies things or persons in relation to space and body, and leads to the Weltanschauung⁴. After the photograph is described as such, the important step would be interpretation, which Bohnsack calls Iconological-Iconic Interpretation. The researches use his knowledge of icons to make an interpretation. In the final step Bohnsack would interpret the relation between text and image, maybe comparable to Barthes linguistic message.

Conclusion:

Both music and photography use their own mechanisms and functioning for expressing of emotions and conceptions. Therefore both have different signification processes than the verbal languages. In music and photography meaning is produced and transported by audio and visual structures such as melody, rhythm, colors, and brightness/contrast....etc. Those audio or visual structures generate the meanings of what we see in the image or what we hear in the music. In communication sciences, there are some studies that elaborate the audio-visual media in terms of semiotics. However semiotics concerning audio visual elements needs more sociological and cultural studies. Sign studies belong to an interdisciplinary field related to various social sciences and humanities and to seek meanings behind what we hear or what we see, we should first aware of that every meaning is created in a cultural context and is derived from history, customs, beliefs, aesthetics and intellectual accumulation. Any sign study should consider following principles:

1. The visual and audio signs exist in larger context which can be related or unrelated to a linguistic signification
2. Those signs have different meaning-making mechanisms.
3. We all perceive and interpret audio visual signs depending on our personal-social-cultural and historical background.
4. The study of audio and visual signs requires more complex and challenging afford compared to studies in linguistic sign studies.
5. Audio visual signs involve deeper and more intensive meanings which can affect their addressee more than any verbal language can.

⁴ a German philosophical term used even in English, translated the best as "view of life" or "ideology"

Non-linguistic sign systems considered in this paper, such as the sign systems namely those in music and photography; include a semiotic process, exploration of which can provide us a rich knowledge on the meaning worlds of human societies.

Semiotics or semiology is a young discipline which lacks of settled frameworks and still developing. Particularly studying nonlinguistic signs such as the ones in images and (musical) sounds is more challenging also because of it is relative novelty in the field. However semiology/semiotics as a study of signs needs more discussions and works especially on audio and visual elements for its development.

REFERENCES

- BARTHES, Roland, *Image Music Text*. Hill and Wang. 1977, New York
- BOHNSACK, Ralf (2007): Die dokumentarische Methode in der Bild- und Fotointerpretation. In: Bohnsack, Ralf; Nentwig-Geseman, Iris; Nohl, Arnd-Michael (Ed.)(2007): Die Dokumentarische Methode und ihre Forschungspraxis: Grundlagen Qualitativer Sozialforschung. VS Verlag für Sozialwissenschaften. Wiesbaden.
- CLARKE, David S., *Principles of Semiotic* Taylor & Francis, 1987.
- DEELY, John N. *Basics of semiotics*, *Advances in Semiotics*/no: 568, Indiana University Press, 1990
- DEELY, John N. *Introducing Semiotic: Its History and Doctrine*, *Advances in Semiotics*/no: 287, Indiana University Press, 1982
- DÖRFLER, Hans- Diether (2000): Das fotografische Zeichen. In: Julia Schmitt/Christian Tagsold/Hans-Diether Dorfler/Volker Hirsch/Beate Rabe (Hrsg.): *Fotografie und Realität. Fallstudien zu einem ungeklärten Verhältnis*. *Forschung. Soziologie*, Bd. 73. Opladen
- ECO, Umberto *Theory of Semiotics* Indiana University Press, 1979.
- ECO, Umberto, "The Limits of Interpretation" Indiana University Press, 1994
- EGE, Göknur (Bostancı), "Technology Art and Identity" *Social And Economic Issues Shaping The World's Future New Global Dialogue Bildiriler Kitabı*, Sayfa:1026-1039, SDÜ Yayını, 2009.
- HARIMAN, Robert, and Lucaites John Louis "Public Identity and Collective Memory in U.S. Iconic Photography: The Image of "Accidental Napalm." *Critical Studies in Media Communication*, Vol. 20, No. 1, 2003: 35-66
- IRVINE, Martin *Structural Linguistics, Semiotics, and Communication Theory: Basic Outlines and Assumptions*, 2012.

[http://www9.georgetown.edu/faculty/irvinem/theory/semiotics_and_communication.html]

- LANGER, Susanne Katherina Knauth *Philosophy in a New Key: A Study in the Symbolism of Reason, Rite, and Art* Harvard University Press, 1957
- LEEDS-HURWITZ, Wendy *Semiotics and Communication: Signs, Codes, Cultures*, Routledge, 1993.
- LOVEJOY, Margot, "Digital Currents: Art in the Electronic Age" Routledge, 2004
- MANETTI, Giovanni *Theories of the Sign in Classical Antiquity*, Translated by: Christine Richardson, Indiana University Press, 1993
- MEYERS, Robert G., the Philosophic Significance of Peirce's Theory of Signs in eds: Colapietro Vincent Michael, Olshewsky Thomas M. *Peirce's Doctrine of Signs: Theory, Applications, and Connections* Walter de Gruyter, 1996.
- MONACO, James, *How to Read a Film: Movies, Media, and Beyond: Movies, Media, and Beyond* Oxford University Press 2009.
- NATTIEZ, Jean-Jacques, *Music And Discourse: Toward A Semiology of Music* Princeton University Press 1990.
- PANOFSKY, Erwin, 1982, *Meaning in the Visual Arts*, The University of Chicago Press: USA
- SAMUELS, Robert *Mahler's Sixth Symphony A Study In Musical Semiotics*, Cambridge Studies In Music Theory And Analysis General Editor: Ian Bent Cambridge University Press, 1995
- SEBEOK, Thomas Albert *Signs: An Introduction to Semiotics-Toronto Studies in Semiotics and Communication-* University of Toronto Press, 2001
- TARASTI, Eero *Signs of Music: A Guide to Musical Semiotics* Walter de Gruyter, 2002

TÜRKİYE VE HOLLANDA BASIN GELENEKLERİNİN SOSYOLOJİK BİR PERSPEKTİFLE KARŞILAŞTIRILMASI: SCHIPHOL UÇAK KAZASI ÖRNEĞİ*

The Comparison of Turkish and Dutch Press Traditions in a Sociological Perspective: Schiphol Air Crash Example

Gülten Arslantürk**

Özet

Basın, içinde bulunduğu toplumun yapısına ve iktidar ile olan ilişkilerine göre şekillenmektedir. Bu karşılıklı etkileşim süreci 'basın gelenekleri' olarak adlandırılan pratikleri meydana getirmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye ve Hollanda'nın basın geleneklerinin dayandığı tarihsel arka plandan ve küreselleşme sürecinin basına etkilerinden hareketle, iki ülke basınına çerçeveleme yaklaşımı temelinde karşılaştırmaktır. Bu bağlamda 25 Şubat 2009 tarihinde İstanbul- Amsterdam seferini yapan Türk Hava Yolları uçağının Amsterdam Schiphol Havalimanındaki iniş pistine düşmesi ile sonuçlanan kaza, örnek olay olarak seçilerek, ikisi Hollanda ikisi Türkiye'den olmak üzere tirajı en yüksek dört gazeteden (De Telegraaf, AD, Posta, Hürriyet) toplam 58 haber ve 78 fotoğraf 'sorumluluk', 'çatışma' 'insani ilgi' 'ahlakilik' ve 'ekonomik sonuçlar' çerçeveleri göz önünde bulundurularak beş günlük birinci sayfa haberleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Basını, Hollanda Basını, Çerçeveleme

Abstract

The traditions of the press is determined by the social structure of a country and its power relations. These traditions can be seen in journalism practices of each country differently. The purpose of this study is to compare the Turkish and Dutch press traditions by the help of its historical outcomes. As the past experiences make salient differences, the globalisation process made the countries' journalism principles look similar by common agreements like the EU. Within this context a Turkish airplane crash incident has been taken as a case

* Bu makale, "Türkiye ve Hollanda Yayıncılık Geleneklerinin Sosyolojik Bir Perspektifle Karşılaştırılması" isimli Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır ve makale yeni veriler ışığında güncellenmiştir.

** Ege Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, OMÜ İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü

study which occurred in Amsterdam airport. The highest rated two newspapers from Turkey, and two news papers from Holland has been taken to make this comparison by the help framing theory. Totaly 58 news and 78 photographes have been searched in the frames ; 'responsibility, conflict, human interest, ethics and economic conclusions.

Keywords: Turkish Press, Dutch Press, Framing

Her ülkenin tarihinde geçirdiği deneyimler, o ülkenin kendine özgü kültürünün oluşmasında önemli bir unsurdur. Yaşanan savaşlar, yasalar, darbeler, ülkenin iç ve dış politikaları, coğrafi konumu gibi sayılabilecek her şey o kültürü, bugüne taşıyan kimliğini oluşturur. Sözü edilen tüm bu süreçleri tarihe not düşen en önemli yazılı kaynaklardan biri de gazetelerdir. Basın bu özelliği nedeniyle, iktidarın mesafeli ve şüpheli durmayı tercih ettiği bir araç olarak değerlendirilmiş ve aynı nedenle iktidar ilişkileri ekseninde kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle basın ve iktidar arasındaki ilişkiler, toplumsal hegemonyanın sağlanmasında bir 'mücadele alanı' olarak görülmüştür.

Bu çalışmada temel amaç, farklı tarihsel arka planlardan gelen iki ülkenin basın geleneklerini karşılaştırmaktır. Bu bağlamda seçilen ilk ülke, gazeteciliği nispeten eski bir tarihe dayanan ve gazetecilik tarihinde özel bir yer işgal eden Hollanda, diğeri ise yazılı basın geleneğini Avrupa Birliği'ne uyum süreci kapsamında ortak anlaşmalara dayandırarak şekillendirme hedefinde olan Türkiye'dir. O halde bu çalışmanın temel argümanını şu şekilde açıklamak mümkündür: "Türkiye ve Hollanda'nın yerel dinamikleri ve her iki ülkenin tarihsel arka planında görülen öznel durum¹, ülkelerin basın geleneklerinde farklılıklara sebep olurken, küresel pazar politikaları ve her iki ülkenin tabi olduğu ortak anlaşmaların varlığı benzer bulgulara neden olmaktadır.

Türkiye Basınının Gelişim Süreci

Matbaanın yaygınlık kazanmasını sağlayan en önemli unsurlardan biri; bir toplumun, icadın gerçekleştiği yere olan coğrafi yakınlığı, ikinci önemli unsur ise, herhangi bir teknolojik gelişmeye zemin hazırlayan somut toplumsal koşulların ve icadın o toplumun düşün yapısına olan uygunluğudur. Sözü edilen iki koşul da Osmanlı Devleti zamanında o coğrafyada mevcut değildi. Dolayısıyla Türkiye'nin yazılı basın geleneğinin oluşması oldukça gecikmiştir.

¹ Bu çalışmada Hollanda'nın seçilmesinin nedeni, 17. yüzyıl merkantalizminde gazete basmanın yasak olduğu ülkelere gazete ihraç ediyor olması ve basın geleneğindeki bu muhalif kimliğini - kimi zaman sekteye uğrasa da - günümüzde de sürdürmesidir.

Bu nedenle Türkiye basınının gelişim yapısından söz edebilmek için öncelikle Osmanlı Devleti'ndeki görünümüne değinmek gerekmektedir.

Osmanlı Devleti matbaayı ilk kez Batılılaşma / Modernleşme çabaları kapsamında kullanmaya başlamıştır. Türkçe eserler basmak için ilk matbaa 1726'da Şeyhülislam'ın verdiği fetva üzerine Said Mehmet ve İbrahim Müteferrika tarafından kuruldu (Demir, 2007: 77). Böylelikle Osmanlı Devleti'nin matbaayı getirmesi din kuralları önünde de meşruiyetini kazanmıştır. İlk Türkçe gazete ise 1831 yılında Takvimi Vekayi adıyla çıkarılmış (Kızıl,1998:36) ancak bu araç, olası getirileri için değil, 'modernleşme projesinin' stratejik bir planı dahilinde, devlete hizmet amacıyla kullanılmış ve 287 yıl gecikmeli gelmiştir (Tekeli,2002:22).

Osmanlı için Modernleşme kavramı yerine zamanla Batılılaşma kavramının kullanılmasının nedeni, 'modern' olmak gayesinden ziyade 'Batı gibi olmanın' önem taşıyor olmasıdır. Bunun sebebi, Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında üstünlüğünü kaybetmesi ve bunun somut göstergesi olarak da toprak kaybetmeye başlamasıdır. Olası çözüm ise Batı'yı Batı'nın tekniği ile yenmek olarak yorumlanmıştır. Modernleşme, devletin 'kurtarılması' için bir çıkar yol olarak görüldüğünden, bu dönemde tüm kurumlardan beklenen, devletin çıkarlarına ters düşmemektir.

Gazetelerin basılması ise tam da bu noktada iktidar adına işlevsel bir nitelik kazanmış ve onların resmi ideolojinin bilgi dağıtım organı olarak çalışması sağlanmıştır. Özgen (2002:132) Takvim-i Vekayi'nin kurulmasının tamamen resmi yollardan gerçekleştiğini ve haktan gelen herhangi bir talebin olmadığına vurgu yaparak Avrupa'da kendiliğinden gelişen ve toplumun somut koşullarının sonucu olan bu sürecin Türkiye'nin tarihsel kökenlerinde gözlenmediğine işaret etmektedir. Batı'da gazeteciler devlet mekanizmasının dışında kalan kimselerdi. Osmanlı toplumunda ise ilk gazeteciler hep devlet memuruydu (Demir, 2007: 78). Devletten maaşını alan bu memurların, Althusser'in deyimiyile 'devletin ideolojik aygıtının' bir çalışanı olmaktan öteye giderek, eleştirel düşünce üretebilmeleri imkansızlaşacaktı. Osmanlı Devleti'nde henüz dört gazete varken, basını düzenleyen Matbuat Nizamnamesi'nin (1864) hazırlanması ve onu izleyen üç yıl içerisinde Ali Kararnamesi'nin çıkarılması basının iktidar tarafından ne ölçüde tehdit olarak görüldüğüne somut bir örnektir. Zira burada basını düzenlemekten kasıt, basının yetkilerini sınırlandırmaktır (Yaramış, 2005: 14-18). "Bu dönemde savaşlar sonucunda dışta zayıf düşen imparatorluk, içte de basının muhalefeti ile karşılaşarak, o güne kadar gücü bilinmeyen ve hiç beklenmedik bir kaynağın eleştirisine uğramıştır" (Özgen, 2002: 140). Böylesi bir ortamda ise feragat edilecek ilk şey 'basın özgürlüğü' fikri olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde modernleşme çabalarının bir diğer göstergesi ise demokratikleşmeye dair yapılan düzenlemelerdir. Oldukça sancılı geçen bu süreçte inişli çıkışlı bir grafik izlenerek Çavdar'ın deyimiyile (2008) 'demokrasi

egzersizleri' yaşanmıştır. Demokratik haklar demokratik olmayan toplumsal koşullarda verildiği zaman çapraşık durumların ortaya çıkması doğaldır, "Bilindiği üzere özgür bir medya, demokrasinin göstergesi ve aynı zamanda da teminatı olarak kabul edilmelidir. Gerçek anlamda medya özgürlüğünden söz edebilmek için, özgürlüğün kullanımının hem negatif, hem de pozitif özgürlük bağlamında değerlendirilmesi şarttır" (Akbaba, 2004: 141). Sözü edilen bu sancılı demokrasi deneyimi, özgürlük- sansür, oto-sansür ve sınırlandırmalar ekseninde görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde özellikle Tanzimat ve Islahat Fermanlarını takip eden I-II Meşrutiyet dönemleri ve I. Dünya Savaşı özgürleşme sınavlarının önemli dönemeçleridir.

II. Abdülhamid'in tahta geçişinden sonra, Matbuat Nizamnamesi ve Ali Kararnamesi yürürlükteyken 1876'da ilan edilen ilk anayasa olan Kanun-i Esasi'nin 12. maddesinde 'basının yasalar çerçevesinde eşit olduğu' kaydedilmişti. O günkü hava içinde basın bir süre bu özgürlükten yararlandı. Ancak savaş halinin gerekleri kadar II. Abdülhamid'in daha sıkı bir kontrol istemesi 30 yıl sürecek İstibdat Dönemi'ni başlattı (Koloğlu, 2010: 93). İki yıl kadar süren bu görece özgürlük, sansürcü, şiddet ve sindirme politikalara dönüşmüştür (Kızıl,1998: 40). Nitekim bu süreci izleyen yıllarda II. Meşrutiyet Dönemi'nde yeniden basın özgürlüğünün hükmü genişletilerek sansüre karşı da güvence olmak üzere 'Matbuat hiçbir veçhile kablettab'i teftiş ve muayene tabi tutulamaz' şekline dönüştürülmüştür (Kızıl,1998: 40-41). 1913 yılı Ocak ayında İttihat ve Terakki taraflısı subaylarca yapılan ve tarihimizde '*Bab-ı Ali Baskını*' diye nitelendirilen hükümet darbesinden sonra basına yeniden sansür konmuştur. Sansür hafiflemek üzere iken I. Dünya Savaşı çıkmış, savaş yıllarınca da İttihat ve Terakki Partisi hükümetince basına sansür uygulanmıştır (Yaramış,2005: 58-59).

Osmanlı Devleti'nde 'Modernleşme', 'Batılılaşma', ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtulması için bir 'araç' olarak görülürken, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından başlı başına bir 'amaç' haline gelmiştir. Fakat bunun tam olarak nasıl gerçekleşeceği konusunda bir mutabakat sağlanamamıştır. Gerçek anlamda 'Batılılaşmak' için muhalif fikirlerin susturulması elzem görülmüştür. Böylece Türkiye Cumhuriyeti her ne kadar Osmanlı Devleti'nden bir kopuşu simgeliyor olsa da, ilk etapta, aynı düşünce yapısının mirasını taşımaktadır. Tek partili sistemin, 1946'ya kadar hakim olmasının en önemli sebebi, 1922'de Saltanat'ın kaldırılmasıyla başlayıp gelişen inkılapların tehlikeye düşmesi kaygısıdır (Köker, 1990: 77).

Tek Parti Dönemi Batıda etkisini gösteren totaliter yönetim anlayışından oldukça etkilenmiştir. Faşist ve komünist rejimlerde olduğu gibi Tek Parti yönetiminde de devlet, hükümet ve parti iç içe geçmiş bir yapı ve bütünlük oluşturmaktaydı. Tek Parti Dönemi'nde öncelikle basın, kanuni düzenlemelerle kontrol ve denetim altına alınmıştır. Cumhuriyetin kuruluş döneminde İstiklal

Mahkemeleri ve Takrir-i Sükun Kanunu yöneticilerinin hoşuna gitmeyen gazetelerin kapatılması, gazetecilerin hapselere gönderilmesine imkan sağlamıştır. Tek Parti döneminin başlangıcında İstiklal Mahkemeleri yoluyla gazetecilere verilen gözdağı, basının mutlaka hükümetle uyum içinde olması gerektiği mesajını basına iletmişti. (Tokgöz, 2006: 205).

Basın ve siyaset ilişkisi iktidar odaklarının değişmesi ile her zaman ilintili olmuştur. Bu nedenle Türkiye’de iktidarın el değiştirdiği seçimler ile basında yeni bir döneme girilmiştir. Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti’nin siyaset yaşamını iki evrede incelemek uygun olacaktır. 1920’lerin ortasından II. Dünya Savaşı bitimine kadar süren ve yönetici seçkinlerin örgütü durumundaki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) egemenliğinde yaşanan tek parti iktidarı ilk evreyi; esas olarak 1946’da başlatıldığı halde, 1950 seçimlerinde Demokrat Parti (DP) nin yönetime gelmesiyle anlam kazanan ve kesintilerle (1960-1961, 1971-1973, 1980-1983) sürdürülebilen çok partili dönem ikinci evreyi oluşturmaktadır (Akşin, 2009: 227). Çok partili dönemde basının gelişiminde köşe taşları;

1. Tahkikat Komisyonu’nun kurulması ve 1960 askeri darbesi
2. 1961 Anayasası ile özgürlüklere geniş yer verilmesi
3. 12 Mart 1971 rejimi ve sıkıyönetim
4. 1980 askeri darbesi
5. 24 Ocak Kararları ve ekonomide yapısal dönüşümler
6. 1982 Anayasası
7. Küreselleşme süreci şeklinde özetlenebilir.

Çok partili döneme geçildiğinde, nispeten özgürlükler artsa da iktidarın yönetim zihniyeti benzer kalmıştır. Özellikle ülke içerisinde yaşanan karmaşık süreçler basına hukuki temelde verilen özgürlüklerin pratikte karşılık bulmasını zorlaştırmıştır. Cumhuriyet tarihinde yaşanan darbeler ve muhtıralar, sansür mekanizmalarının, yasaların ve resmi / mesleki denetim organlarının daha baskıcı olmasına neden olmuştur. Demokrat Parti iktidarı döneminde basına yönelik sansür ve denetim uygulamalarının en belirgin görünümü Tahkikat Komisyonu’nun kurulması ile gözlenmiştir. Güçler ayrılığı ilkesine karşı olarak meclise yargılama hakkı verilmiştir. Encümen’e, basını sansür etme, gazeteleri toplatma, tutuklama emri verme ve komisyonun çalışmasına engel olan ya da zorlaştıranlara 3 yıla kadar hapis cezası veren bir kanun tasarısı meclisten geçmiştir (Zürcher, 2003: 349). Böylesi bir komisyonun kurulmuş olması, demokrasi fikrinin toplumun en üst kesimindeki ‘seçkinler’ tarafından dahi henüz içselleştirilmediğini göstermektedir. Anayasal düzene aykırı olan Komisyonun kurulması, 27 Mayıs askeri müdahalesinin zeminini hazırlamıştır. Darbe sonrası hazırlanan 1961 Anayasası toplumda ve dolayısıyla basında özgürlüğe geniş

yer vermiştir. Bunların başlıcaları anayasal düzenlemeler yanında 212 sayılı yasa, Basın İlan Kurumu'nun kurulması ile basının özdenetim çalışmaları ve gazeteciye 'ispat hakkının' tanınması ve Basın Şeref Divanı'nın kurulmasıdır (Uzun, 2000: 88). Cumhuriyet'in ilk kurulduğu yıllarda katılımı zorunlu tutulan ilk meslek örgütü olan ve dünyada benzer bir uygulamasına rastlanmamış Basın Birliği basınının demokratik ve işlevsel özelliklerine ters düşen yapısı nedeniyle dağılmıştı. Bu ilk resmi denetim kurumu uygulamasından sonra sivil bir oluşum olan Basın Şeref Divanı o dönemde umut vaad etmiştir. Ancak özdenetim kurumunun saygı uyandırmak yerine etik kodları katı çerçevelere sıkıştırması ve yalnızca ceza verici bir örgüt olarak işlemesi meşruiyetini yitirmesine neden olmuş ve 1967 yılında faaliyetlerine son vermiştir (Girgin, 2000: 207-208).

Basın için görece özgür geçen bu süreçten sonra 1971 rejimi ve sıkıyönetim uygulamaları basınının özgürlüğüne bir kez daha darbe vurmuştur. 1961 Anayasası'nda 'Kamu düzenini veya genel ahlakın korunması' gibi genel bir düzenlemeye gidilmiş, hakim kararı yerine de 'Kanunun açıkça emrettiği yetkili mercii emriyle' ifadesi getirilmiştir (Aksoy, 1994: 17). Haber konularının zorunlu olarak sınırlandırılması özellikle 1980'lerden sonra magazin gazeteciliğine ağırlık verilmesine neden olmuştur (Tılıç, 2000: 98). Böylece bilinçli politikalarla toplum siyasetten uzaklaştırılmıştır. Basın özgürlüğünü farklı açılardan etkileyen bir dönem de 12 Eylül askeri darbesidir. Bu dönemde küreselleşmenin önünde engel görülen en önemli kurumlar olan sendikalar, basın ve diğer kitle örgütleri etkisiz hale getirilmiştir (Demir, 2007: 183). Sansür ve oto-sansür mekanizmalarının yoğun hissedildiği bu dönemlerde basın özgürlüğünden bahsedilmek pek de mümkün değildir. Basında sansürün kurumsallaşması ise 1982 Anayasası'nın özgürlüklere getirdiği kısıtlamalarla belirginleşmiştir. Özellikle 1982 Anayasa'sında 'özgürlük' kavramı 'sınırlama' kavramıyla sıkı sıkıya bağlantılı bir duruma getirilmiştir (Uzun, 2000: 119). Kazuistik anayasa özelliği taşıyan 1982 anayasasında özgürlükler kısaca anlatılmış ancak sınırlamalara geniş yer verilmiştir. Bu anayasada *verilen hakların hep 'ama' ları vardır. Çünkü devletin kutsallığı tüm bu hakları ve özgürlükleri kapsamaktadır. "Sınırlar ve kısıtlar. Yasaklayıcıdır. Emreder ve cezalandırır"* (İlkiz, 2000: 172) Yeni anayasal düzenleme ile iktidar ilişkilerinin çatışmalarından ve hukuksal yaptırımların etkisinden bağımsız düşünülemez olan basın da '80 sonrası dönemde yapısal bir dönüşüme uğramıştır. Basını en az askeri darbe kadar etkileyen bir başka süreç ise ekonomide yaşanan yapısal dönüşümü uygulanabilir kılan 24 Ocak Kararlarıdır.

Ekonomide neo-liberal politikaların uygulanması 24 Ocak Kararları ile mümkün olabilmiştir. Demokratik bir ortamda gerçekleştirilemeyecek yasal düzenlemeler, darbe sayesinde hızlıca yürürlüğe konabilmiştir (Uzun, 2000: 120) 1990'lı yıllar ise geçmişte alınan kararların sonuçlarının alındığı bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Tüm dünyada gözlemlenen

küreselleşme süreci, Türkiye’de de görülmeye başlanmış ve çoğu zaman basın uluslar arası anlaşmalar çerçevesinde düzenlenir olmuştur. Bu durum bir yandan basın sektöründe tekelleşmeyi tetiklerken bir yandan da çoksesliliğin törpülenmesine neden olarak demokrasi için gerekli olan çoğulculuk anlayışını zedelemiştir. Bununla birlikte basının temel meslek ilkelerinde küresel anlaşmalara tabi kılınması sağlanmıştır. Bu sayede evrensel meslek ilkeleri belirlenerek sektörde saygınlık kazanılmaya çalışılmıştır. Buna en somut örneklerden biri de Avrupa Birliği müktesabı sürecinde basın ve yayın organlarının düzenlenmesi ile ilgili olan maddelerdir.

Hollanda Basınının Gelişim Süreci

Kimi araştırmacılara göre Hollanda ilk gazete örneklerinin görüldüğü ülkelerden biridir. Aynı dönem içerisinde Avrupa kıtası üzerinde başka başka yerlerde gazete örneklerine rastlanmaktadır. Bunun en somut örnekleri ise 1610’un Basel’inde haftalık gazete yayınlanmış, ardından 1615’te Frankfurt ve Viyana’da, 1616’da Hamburg’da, 1617’de Berlin’de, 1618’de Amsterdam’da ve 1620’de Antwerp’te yayınlarına başladıkları tahmin edilmektedir (Stephens, 1989: 132). Bu nedenle bu çalışmada Hollanda’nın tercih edilmesinin sebebi ilk gazete örneklerinden olması değil, onun basın tarihi açısından taşıdığı öznel durumdur. Bu sürecin Hollanda’yı ilgilendiren kısmının irdelenebilmesi için öncelikle gazeteciliğin nasıl bir ihtiyaçtan Avrupa kıtasında ortaya çıkıp yayıldığına dikkat etmek gerekmektedir.

15. yüzyılda matbaanın kullanılması ile önce kitaplar basılmaya başlanmış, 16. yüzyıl ve 17.yüzyıl başlarından itibaren ise bilgi akışının ivediliği önem kazandıkça gazeteler basılmaya başlanmıştır. Bu süreçte gazete, kapitalizmin bir kurumu olarak dünyaya gelmiştir (Tokgöz,2006:59). Kapitalist ekonomide seri üretimin ilk örneklerinden olan gazeteler sayesinde tüccarlar, güncel bilginin pazarda daha başarılı olmanın yolu olarak görerek ‘bilgi’yi metalaştırmışlardır. Dolayısıyla gazeteciliğin gelişimi de bu tarihsel dönüşüme paralel olarak gerçekleşmiştir.

İlk gazetenin nerede yayınlandığına dair tartışmaların sonuçlanamamasının nedeni, hangi yayının günümüz anlamındaki gazeteyle denk geleceğine karar verilememesidir (Duiveland, 1924: 5). İlk gazetenin hangisi olduğu kesin olmasa da, bu süreçten sonra Avrupa’nın tarihini değiştiren bir lokomotif olduğu kesindir.

Hollanda’nın yazılı basın ile tanışması 1462 yılında ‘*Latince Dilbilgisi*’ kitabı ile olmuştur (Blokker ve van Es ve Spiering, 2005: 115). Buradan da anlaşılacağı üzere Gutenberg’in matbaası Hollanda coğrafyasına Türkiye’den nispeten daha önce ulaşmıştır. Nitekim bu farklılık daha sonra basının tüm yapısını da etkisi altına almıştır. Çünkü bir ülke yazılı basınla ne oranda erken tanışır, o oranda o yazılı kültürü içselleştirebilmektedir.

Low Countries (Lage Landen²)'in İspanya ile girdiği 1568-1648 yılları arasındaki 80 Yıl Savaşları sırasında 1579'dan itibaren sırasıyla 7 vilayet İspanya'dan bağımsızlığını ilan etmiş ve ardından o günkü ismiyle 'Birleşik Utrecht Birliği' (Birleşik Hollanda Cumhuriyeti) 1581'de kurulmuştur" (Blokker ve van Es ve Spiering, 2005: 115).

Bu bağımsızlık ilanından çok kısa bir süre sonra basına yönelik düzenlemeler netlik kazanmaya başlamıştır. Çünkü alınacak kararlar ülkenin kendi tasarrufunda olmuştur. Hollandaca ilk gazete *De Courante Uyt Italien, Duytsland & c.* ismi ile 1618 yılında ortaya çıkmış ve Venedik, Prag, Köln ve Den Haag'tan haberler bildirmiştir (de Ron, 2004: 8). Hatta gazete metninin sonunda şu cümle yer almaktadır: "Önemli olan her olayı önümüzdeki her Cuma sizlerle paylaşacağım" (Duiveland, 1924: 2). Bu söz enformasyon akışına verilen değerin görülmesi açısından önemlidir.

Gazeteciliğin doğuşu Hollanda'ya dayandırılmıyor olsa da 1600'lerin başından itibaren bu ülkenin belirli şehirleri, uluslar arası gazete dağıtım merkezi olarak önem taşıyan ve neredeyse bir asır süren bir rol üstlenmiştir (de Haag, 2007: 34). Hollanda'yı var olduğu koşullar içinde öznel yapan bu durumdur. Çünkü basının geliştiği her ülkede basın iktidara karşı bir tehdit olarak algılanmış ve büyük oranda sansür uygulanmıştır. Hatta 1632 – 1642 yılları arasında Londra'da gazete satışı tamamen yasaklanmıştı (de Ron, 2004: 15). 17. Yüzyıl boyunca uluslar arası arenada Hollanda'nın merkantalist geleneğinden köklenen ciddi bir gündelik gazete basımı söz konusuydu. Döneminin önemli enformasyon merkezlerinden olan Amsterdam'da ilk kez tüm dünyadan gemicilik ve ticaret haberleri aktarılmıştır. Bu gazetelerin en temel özelliği dış haberlere, yerel ve ulusal haberlere nazaran öncelik verilmesi ve ilk sayfada basılmalarıdır (Semetko, 2007:143). Bununla birlikte Hollanda kimi girişimleri pek meşru sayılmasa da bu dönemde diğer ülkelere haber ihracatında bulunmaya başlamasıdır. Bunun en somut örneklerinden biri Hollanda'nın Fransızca gazete basıp, bunu Fransa'ya göndermesidir. Örnekleri ise şunlardır: "*La Gazete de Hollande* Leiden'de basılmıştır, keza *The Hague* Amsterdam, Rotterdam ve Utrecht'te basılmış ve o dönemde bağımsız bir basın ortamı yaratılmıştır. Fransızca, 17. yüzyılda en yaygın politik dil olduğu için daha geniş kitlelere ulaşmak adına gazeteler Fransızca basılmıştır. O dönemde birçok okuyucunun Fransa'dan geldiğini zannettiği gazeteler esasen Hollandalılar tarafından basılıyordu (<http://www.pressreference.com/> 03.05.2011).

² Hollanda'nın kimi metinlerde Low Countries (Lage Landen) olarak nitelendirilmesinin sebebi, coğrafi yapısının deniz seviyesinin altında ovalardan meydana gelmesidir.

Bu anlamda Hollanda'nın basın adına sağladığı özgürlük yadsınamaz. Fakat bunu kendi dilinde gerçekleştirmek yerine diğer ülkelere ihraç etmesi de kendi kamuoyunu bilgilendirmekten çekindiği çıkarımında bulunulmasına neden olabilmektedir (de Haag, 2007: 37). Dolayısıyla Hollanda'da var olan sansür iki yönüyle de incelenmesi gereken bir konudur.

Hollanda'da sansürün diğer ülkelerde olduğu kadar hissedilmemiş olmasının bir sebebi de merkezi bir yönetim yerine küçük ayrı ayrı vilayetlerden oluşması ve bunların bazılarında sansür söz konusuysen, diğerlerinde sansür yine var olmasına rağmen pratikte uygulanamamasıdır (de Ron, 2004: 13). Bu ölçütler göz önüne alındığında Hollanda'da görece bir basın özgürlüğünden söz edebilmek mümkündür.

Bu dönemde Amsterdam Avrupa'nın gazetecilik merkezi haline gelmiş ve hem İngilizce hem de Fransızca gazeteler basılmıştır. Hollanda'nın bu görece özgürlüğü kimi iktidarlar tarafından hoşça karşılanmamıştır. 1672'de XIV. Louis, Hollanda çıkışlı gazetelerin Fransız monarşisi karşısı söylemleri nedeniyle Hollanda'ya savaş ilan ettiği bilinmektedir (Spee, 1999: 4). Tarihsel bilgilerin ışığında değerlendirildiğinde bu süreçler aynı zamanda Fransız Devrimi'ne de zemin hazırlamıştır, denebilir.

Fransız Devrimi'nin akabinde Fransa Cumhuriyeti'nin Napolyon Bonaparte önderliğinde kurulmasının ardından Avrupa'nın büyük bir bölümünde olduğu gibi Hollanda da 1795-1813 yılları arasında ablukaya alınmıştır. 3 Ağustos 1810'dan itibaren basılan gazetelere çift dille yazılması koşulu getirilmiştir. Bu durumda tüm haberler, biri Hollandaca biri Fransızca olmak üzere iki sütunda aktarılmakta ve haberlerde hangi konuların değinileceği önceden bir kurul tarafından denetlenmesi koşulu getirilmekteydi (Duiveland, 1924: 6).

Hollanda'da gazetelerin basılması on yedinci yüzyıla kadar dayandırılrsa da basına yönelik hukuki düzenlemeler için iki yüzyıl beklenmesi gerekmiştir. Daha doğru bir ifade ile betimlemek gerekirse 1848 yılına sistemli olarak hak ve özgürlüklerin tasvir edildiği bir anayasal düzen söz konusu değildir. 1813 yılında Fransa işgalinin ardından Hollanda'da ilk 1814 yılında anayasal düzene geçilmiş, fakat burada yönetim şeklinin monarşi olduğu tasvir edilmiştir. Ardından sırasıyla 1815, 1840 ve 1848 Anayasa'ları hazırlanmıştır (Blokker ve van Es ve Spiering, 2005: 211). Bu anayasaların arasında ilk kez basın özgürlüğüne 1815 Anayasası'nda yer verilmiştir.

Bu tarihler aynı zamanda Fransa'nın Hollanda coğrafyasını terk ettiği zamanlara tekabül etmektedir. Fransa ablukası 1813 yılında ortadan kalkmış ve 1814 yılındaki Viyana Kongresi ile Hollanda'nın kuzeyi ve günümüzün Belçika'sı olarak kabul edilen bağımsız güneyi birleşerek Hollanda Krallığı'nı

oluşturmuşlardır. Fakat bu birliktelik ancak 1830 yılına kadar sürebilmiştir (Blokker ve van Es ve Spiering, 2005: 115).

Ülkenin yeni gidişatını tayin eden bu siyasal süreçlerde, kuşkusuz komşu ülkelerde gerçekleşen olaylara duyarsız kalmak pek de olanaklı görünmemektedir. Bütün kıtada devam eden liberalleşme, hukukun üstünlüğü gibi kavramların yarattığı dalgalar Hollanda kıyılarına da gelmiştir. Özellikle yurttaşlık bilincinin yerleşmesi, bireylerin hak ve sorumluluklarının hukuk ve anayasal temelde düzenlenmesi son derece önem taşımaktadır. Zira basın özgürlüğü de bu kapsamda değerlendirilmektedir. 1815 yılı anayasasında basın özgürlüğü tanınmıştır. Buna rağmen uygulamada gerçek anlamıyla bir basın özgürlüğünden söz edebilmek pek mümkün değildir; çünkü bu birçok baskıcı kanunlar nedeniyle gerçekleştirilememektedir (Bardoel ve ark., 2009:72). Bunun en önemli göstergesi ise ağır vergiler ve sansür mekanizmalarıdır. Hollanda'da sansür ve gazete pulu vergilendirmeleri nedeniyle 19. yüzyılın son çeyreğine kadar birçok gazete yasadışı olarak basılmıştır. Özellikle 1674'ten beri uygulanan gazete pulu uygulaması ancak 1869'da yürürlükten kaldırılmıştır (Spee, 1999: 31). Bu nedenle de gazetelere ulaşmak kimi zaman maddi yetersizliklerden dolayı, kimi zaman da sansür uygulamaları nedeniyle sekteye uğramıştır.

Basın özgürlüğünü asıl harekete geçiren 1848 yılında Hollanda için önemli kabul edilen bir liberal olan Thorbecke tarafından hazırlanan anayasadır. Anayasanın 8. maddesi; Hiç kimse düşüncelerini kamuya duyurmak için herhangi bir şekilde bir başkasının iznini almak zorunda değildir, bu güvence anayasa tarafından teminat altına alınmaktadır (Bardoel ve Bierhoff, 1997: 71) şeklinde belirtilmiştir.

Thorbecke'nin 1848 tarihinde hazırladığı 'Hollanda Kraliyet Anayasası' 1983 tarihine kadar önemli değişimlerden geçerek bugüne kadar gelmiştir. 1848 tarihinde Thorbecke'nin önerisiyle Anayasa'da reform niteliğinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Böylece meşrutî monarşi ile kralın yetkileri de sınırlandırılmıştır.

Bunlar:

- Devlet yönetimine kraliyetin yanında halk temsilcileri de ortak edildi.
- Kral dokunulmaz, bakanlar sorumlu konumuna getirildi.
- Milletvekilleri doğrudan halk tarafından seçildi.
- Millet Meclisi ve Senatonun yetkileri artırıldı (de Ron, 2004: 48).

Hollanda'nın basın tarihinin dönüşümü incelendiğinde, onun sansürle mücadelesinin hep savaşlar arası dönemlerindeki tutum farklılıklarından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bunun somut örnekleri özellikle I. ve II. Dünya

Savaş'larında görülmektedir. 1893 yılında kurulmuş olan ve günümüzde hala Hollanda'da gazetecilik sektöründe pastanın en büyük payına sahip olan *De Telegraaf* gazetesi bu savaş esnasında ülkeyi savaşın eşiğine getirecek bir olaya sebep olmuştur. I. Dünya Savaşı yıllarında *De Telegraaf* gazetesi diğer gazetelerden farklı olmak üzere Almanya aleyhinde haberler yapmaya başlamıştır (Wijffes, 2005: 131). *De Telegraaf* gazetesinin tutumu üzerine Almanya yetkililerinden diplomatik bir açıklama gelmiştir: "Tarafsızlığınızı, ispatlayın, ya da bu gazetenin politikalarını değiştirmesini sağlayın! Yoksa savaş karşısındaki tarafsızlığınız tehlikeye düşer" (Bardoel ve Bierhoff, 1997: 78). Böylesi sert bir açıklamanın ardından ülkenin çıkarları ile basın özgürlüğü çakışmıştır. Gazete editörü Schröder bu olaydan sonra iki hafta süre ile tutuklanmış ancak anayasa ilkelerini ihlal ettiğine dair yeterli delile sahip olunamadığı için serbest bırakılmıştır. Bu olaylar sonucunda ülkede basın özgürlüğü adına kahraman ilan edilmiştir (Wijffes, 2005:135-136). Daha sonra görülen davalar için örnek teşkil eden bu durum neticesinde, gazetecilerle ilgili açılan soruşturmalarda ya beraat ya da para cezası uygulanır olmuştur (van de Plasse, 2005: 33).

I. Dünya Savaşı'nı takip eden süreçte sular hiç durulmamış ve bu süreci II. Dünya Savaşı izlemiştir. Alman işgal güçlerinin yaptırımları ile bu dönemde 1941'in Temmuz ayına kadar yaklaşık 140 gazete ve dergi yayından kaldırılmıştır (Bardoel ve ark. 2009: 18). Yayınlanan bir bildiri ile Hollanda gazetelerinin, önceki kraliyet ailesiyle, parlamentoyla, üniformalı insanlarla, askeriyeye ve Yahudiler ile ilgili haber yapması kesinlikle yasaklanmıştır. Bunların yanı sıra Belçika ve Fransa modasına ilişkin haber, geleneksel İskoç etekleri ile ilgili haberler dahi yasaklanmıştır. Fotoğraflar ise ancak Almanya'nın kurduğu kurulun onayı olduğu sürece kullanılabilirdi. Böylesi bir sıkı yönetim basının yer altına inmesine ve yasa dışı tepki gazeteciliğinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İşgalin ilerleyen zamanlarında Hollanda'da yaklaşık 1300 yasa dışı gazete basılmıştır. Hatta bu gazetelerden bazıları günümüzde hala faaliyetlerine devam etmektedir. En güvenilir kaynaklara göre yasa dışı tepki gazetelerinde çalışan 777 gazeteci öldürülmüştür. Bunların 330'u anında idam edilmiş, diğerleri ise hapisanelerde yaşamlarını yitirmişlerdir (Wijffes, 2005:360).

Bütün dünyada olduğu gibi Hollanda da bu büyük yıkımın etkilerini toparlamak adına karmaşık süreçlerden geçmiştir. Bunun en temel göstergesi ise yeniden ekonomik düzenini kurmak adına ekonomik birleşmeye yönelmesidir. Hollanda Avrupa Topluluklarının 6 kurucu üyesinden biridir. 1944 yılından başlayarak Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'un kurduğu BENELUX malların işçilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımını sağlayan bir birlik haline gelmiş ve Avrupa Birliğine model teşkil etmiştir (Evers, 2007: 40). Bu köklü değişiklikler esnasında basının da yeniden düzenlenmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. 2000 gazetecinin var olduğu dönemde üç basın örgütüne sahip olan Hollanda bu süreçten itibaren NVJ basın sendikasını kurmuştur. Böylece daha

örgütlü bir sisteme geçilmiş ve gazetecilerin yargılanmaları durumunda kendi avukatlarının onları koruması sağlanmıştır (Bardoel ve ark. 2009: 300).

II. Dünya Savaşı'ndan önce yurtiçi haberler ağırlıktaiken, küresel bir etki yaratan bu savaş sonucunda dış haberler servisine daha çok yer ayrılmaya başlamıştır. Bununla birlikte gazetelerde yer alan haberlerin boyutları ve içerikleri değişmiş, bu da gazetelerdeki sayfa sayılarının artmasına neden olmuştur (Wijffes, 2005: 260). Şüphesiz bu durum gazeteciliğin büyüyen bir pazar olduğunun da habercisi niteliğindedir.

1960'lardan sonra yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler, gazetelerin de bu sürece ayak uydurmalarını zorunlu kılmış ve pazar paylarının sürekliliği için gazetelerde reforma gidilmiştir. Her medya kuruluşunun kar amacı güttüğü gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, gazetelerin de 'enformasyonu satabilmek için' bu stratejileri izlediği dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda gazeteler de görselliğe ayrı bir önem vermiş ve gazeteye eklenen her yeni sayfada çok resim, az yazı ilkesi benimsenerek magazinelleşen bir sunum geliştirilmiştir. Gazetelerdeki sayfa sayısının artışı ise reklam gelirlerinin artması için yapılan bir düzenlemedir (Van Ginneeren, 2002: 67).

Merkez İstatistik Kurumu CBS'in 2011 verilerine göre Hollanda'nın nüfusunun 16.679.667 olduğundan yola çıkarak 4.7 milyon gazete sayısı oldukça yüksek bir rakam olarak değerlendirilebilir. 2010 verilerine göre Hollanda, Avrupa'nın en çok gazete basılan ülkesi değildir belki, fakat sahip olduğu nüfusa oranla ve 35 ulusal gazetesiyle en çok gazete okunan ülkesidir (<http://www.pressreference.com/Ma-No/Netherlands.html/13.07.2011>).

Günümüzde her iki ülke basını da gazetecilik pratikleri içerisinde durmadan tartışmalı örneklerle karşılaşmaktadır. Bu süreçte basın özgürlüğünün ne olduğu ve sınırlılıkları da her örnek olay ile yeniden gündeme gelmektedir. Dolayısıyla basın için özgürlük-sansür ve oto-sansür ilişkileri her daim birlikte anılmaktadır. Bu durumda bir ülkenin basın özgürlüğünde üst sıralarda yer alması onun gazetecilikle ilgili olası sorunları çözdüğü anlamını taşımamaktadır. Zira küreselleşme etkisi ve neo-liberal politikalar ile tüm medya kuruluşları her şeyden önce kar etmeyi hedeflemekte ve gelişen teknolojiler ile bilginin en hızlı şekilde dolaşıma sokulması amaçlanmaktadır. Bu koşullar altında basının 'mesleki etik' sorunlarının çözülmesi için, daha makro boyutlarda 'etiğin' bütüncül olarak tartışılmasını gerekli kılmaktadır. Bunun yanı sıra gazetecilik mesleğinin toplumda 'gerçekliği yeniden inşa etmesi' ve 'yeni anlamlandırma pratiklerini geliştirmesi' onun doğasından gelen paradokslarını oluşturmaktadır.

Araştırma Verilerinin Değerlendirilmesi

Bu çalışmanın temel amacı iki farklı basın geleneğini temsil eden Türkiye ve Hollanda'nın basın geleneklerinin dayandığı tarihsel arka plandan hareketle, birbirinden ayrılan ve küreselleşme sürecinin 'standartlaştırıcı' etkisi ile birbirine

benzer kılınan öğelerini çerçeveleme yaklaşımı temelinde saptamaktır. Bu çalışmanın amacına uygun olarak her iki ülke için de gerçekleştiği sırada büyük önem taşıyan bir 'uçak kazası' örnek olay olarak seçilmiştir.³

25 Şubat 2009 tarihinde THY uçağının Hollanda Schiphol Havalimanındaki kazasına ilişkin haberlerin seçilmesinin sebebi, en az kaza kadar, kazadan sonra çıkan haberlerin de ülkeden ülkeye farklılık göstermiş olması, hatta bunların da ayrıca tartışmaya neden olmasıdır. Üzerinde araştırma yapılması planlanan gazetelerin ikisi Hollanda'dan, ikisi Türkiye'den olmak üzere dört adet gazete seçilmiştir. Bunlar *De Telegraaf*, *Algemeen Dagblad (AD)*, *Hürriyet* ve *Posta'dır*. Çalışma, iki ülkede tirajı en yüksek gazetelerin beş günlük birinci sayfa haberlerini karşılaştırmalı olarak incelemeyi hedeflemektedir.

Haberlerin sunumunda yaşanan farklılıkları ve benzerlikleri kategorize edebilmek için çerçeveleme yaklaşımından yararlanılmış ve Semetko ve Valkenburg'un (2000: 56) ortaya koydukları beş çerçeve (sorumluluk, çatışma, insani ilgi, ahlakilik ve ekonomik sonuçlar çerçeveleri) ekseninde nicel verilerden yola çıkılarak niteliksel içerik analizi kullanılmıştır.

Çerçeveleme Yaklaşımı ve Tekniği

Gerçekliğin toplumsal inşasını konu alan çalışmalarıyla Berger ve Luckman, dilin 'burada ve şimdi'yi aşabilme kapasitesi nedeniyle gündelik yaşam içindeki farklı bölgeleri birleştirerek anlamlı bir bütün oluşturduğunu ve bireyin kendi gerçekliğini ve öznelliğini dil aracılığıyla ortaya koyabildiğini vurgulamaktadır. (Durur, 2011: 22) Dolayısıyla dilin ürettiği her söylem veya söz kendi sınırlamalarını da beraberinde getirmektedir. Bir başka deyişle söylem, ideolojilere aidiyet kazandıracak çerçeveleri belirlemektedir.

Hall, alımlama teorisinde dilin anlam yaratma niteliğinden söz eder. Anlamlandırmanın da bir çerçeve sorunu olduğunu iddia eden Hall, (1999: 97-98) ideolojik alanı, kendi mekanizmaları olan görece özerk bir kurulma/inşa ve 'mücadele alanı' olarak tanımlar. (Dursun, 2001: 35) Var olan bu ideolojik yapılanma sürecinde haberler ve onların içerikleri önemli bir yer tutmaktadır. Van Dijk (2003) haberi toplumsal ve kültürel söylemler bütünü olarak kabul ederek haber metinlerinde tercih edilen ve tercih edilmeyen tüm sözcüklerin bilgi/iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesinde bir araç görevi gördüğüne vurgu yaparak eleştirel söylem analizine önemli bir katkı sağlamıştır. Toplumun hem

³ 25 Şubat 2009 tarihinde İstanbul-Amsterdam seferini yapan Türk Hava Yolları'nın (THY) Boeing 737-800 tipi uçağın inişe geçtiği sırada Amsterdam Schiphol Havalimanı'ndaki iniş pistine 1500 metre uzaklıkta otobanın hemen yanındaki bir tarlaya düşmesidir. Bu olay sonucunda uçak üçe ayrılmış, üçü pilot 9 kişi yaşamını yitirmiş, 11'i ağır 84 kişi ise yaralanmıştır.

aktif biçimlendiricisi hem de onun bütünleşmiş bir parçası olarak basın, sosyal gerçekliği çerçeveleyerek algıları biçimlendirme niteliğine sahiptir. (Poyraz, 2002: 18)

Gazetede haber inşasıyla biçimlendirilen içerik, aynı zamanda profesyonel ideolojilerin paketlenmiş karakterini taşır. İdeoloji, farklı insan gruplarının kendi pratiklerini tecrübe ettikleri, bu pratiklere belirli türde bir anlam verdikleri, açıklamalar getirdikleri belli bir imgesel tutunum kazandırmak için düşünceleri kullandıkları gerçekliği şifreleyen düşünsel yapıyı anlatır (Duruoğlu, 2007: 2). Bu bağlamda haber üreten ve haberin dağıtımını üstlenen medya kuruluşları, 'haber değeri' ölçütlerini belirlerken üç farklı kategoride medya çerçeveleri yaratmaktadır. İlk basamak, gazetecinin kişisel özelliklerine göre şekillenen bireysel düzey; ikinci basamak, medya rutinleri, gazetecilik değer ve normları, gazetecinin bağlı bulunduğu kuruluşun kuralları ve haber yazma tekniklerini içeren organizasyonel düzey ve son olarak haberlerin ideolojik yapısını oluşturan ve ekonomik bağımlılık ilişkilerinin getirdiği sistemsel düzeydir (Benford ve Snow, 2000; Shoemaker ve Reese, 1996; Tuchman, 1978; akt. Kostadinova ve Dimitrova, 2012: 175).

'Çerçeveleme' kavramı iletişim çalışmalarında yenileştirilmiş bir paradigma olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda çerçeveleme de kimi kuramcılar tarafından yeni bir akım olarak görülmekte, kimileri için ise (McCombs, Shaw ve Weaver-1997) II. Aşama Gündem Belirleme ismi ile anılmaktadır.⁴

Çerçeveleme analizi, gündem kurma araştırmalarının ötesine geçerek insanların sadece 'ne hakkında' düşündüklerini değil, insana 'nasıl' düşüneceğini de söylemektedir (Kaleağası ve Yüksel, 2008: 13). Gündem belirleme ve çerçeveleme arasındaki en önemli fark, haberlerde inceledikleri boyutlardır. Entman çerçevelemeyi, gündem kurma veya eşik bekçiliği gibi yaklaşımlardan ayırırken seçim ve önem kavramlarındaki değişime dikkat çekmektedir. Eşik bekçiliği ve gündem kurma araştırmacıları (örn. McCombs ve

⁴ Çerçevelemeye dair farklı yaklaşımlar; Haber çerçeveleri bilgiyi, kitle iletişim araçları aracılığıyla insanlara iletme, yorumlamak ve değerlendirmek için kullanılan kavramsal araçlardır. (Neuman, 1992:60) Yurttaşların kamusal olayları tartışma parametrelerini belirlemektedir. (Tuchman, 1978:4) Çerçeveler, kalıcı seçim, vurgu ve dışlamaları tanımlamaktadır. (Gittlin, 1980:7) Çerçevelemeyi iletişim çalışmaları literatürüne katan Entman'a göre çerçeveleme, tarif edilen nesne için belirli bir problem tanımı, nedensel yorumlama, ahlaki değerlendirme ve/veya davranış önerisini desteklemek için algılanmış bir gerçekliğin bazı unsurlarını seçmek ve onları iletişim metni içinde daha dikkat çekici yapmaktır. (Durur, 2011:25) Goffman'a göre ise çerçeveleme toplumsal olaylardaki yorumlama şemalarını oluşturmaktadır. (Semetko ve Valkenburg, 2000:94) Gamson ve Modigliani çerçeveleri rakip siyasal gruplar ve toplumsal hareketler tarafından desteklenen 'yorum paketleri' olarak tanımlamaktadır (Gamson ve Modigliani, 1989:2; akt.: Özarslan, 2007: 24). En genelleştirilmiş tanımıyla "çerçeveleme analizi bilgi transferi ya da iletişim yoluyla insan bilincini etki altına alma yöntemidir" (Kılıç, 2007: 70).

Shaw, 1972: 186) konuların seçim ve önemini genel olarak incelerken, Entman'ın çerçeveleme tanımı, 'konunun belli yönlerinin' nasıl seçilip önem verildiğiyle ilgilidir.

Gazetecilik pratiklerinde çerçeveleme, çoğunlukla sınırlı bir zaman ve mekanda bir hikayeyi kurgulamaya dayanmaktadır. Bu durumda çerçeveler yaşanan olaylara bir anlam kazandırmak ve izleyici/okuyucuların dikkatini çekmek için kullanılmakta (Valkenburg ve ark.,1999: 551) ve bu kurgu sayesinde 'gerçeklik' kendi içinde tutarlı bir şema ile okuyuculara aktarılmaktadır. Çerçevelemeye tutarlılık kazandıran en önemli unsur; bir konu, birçok açıdan değerlendirilebilecekken yalnızca belli başlılarının bilinçli olarak sürekli gündeme getirilmesi ile mümkün olabilmektedir (Chong ve Druckman,2007:104). Zihinlerde anlamlı ve bütünlüklü şemalar yaratan bir çerçevenin oluşturulması için haber çerçeveleri 11 başlık altında değerlendirilmektedir. Bunlar: Manşetler, Alt başlıklar, Fotoğraflar, Fotoğraf başlıkları, Grafikler, Kaynak seçimi, Alıntılama kullanılan sözcükler, Alıntılar, Logolar, İstatistikler ve tablolar, Sonuç cümleleri ve paragrafları (Tankard, 2001: de Vreese, 2005: 54). .

Buradan da anlaşılacağı üzere haberlerde pek çok şey bildirilir, fakat çok az şey açıklanır. Bunun sırrı ise okuyucuların çerçevelerin sunduğu gerçeklikle yetinmesi ve onun sınırlarının dışına çıkamamasıdır. Bu durum çerçeveleme yaklaşımının önemli bir kavramı olan 'öne çıkarma'nın psikolojik yönü ile ilişkilidir. Zira insan bilişsel süreçlerinde hafızasındaki her şeyi aktive etmeyerek seçici geçirgen bir niteliğe sahip olur (Atabek ve Uztuğ, 1998: 102 ; akt.: Abrak,2006:61). Buna göre iletişim sadece ikna etmez; daha çok meseleler hakkında diğer düşünme biçimlerini kaldırır, düşünce ve eylem yollarını kapatır (Shah, 1999: 9; akt. Özarslan, 2007: 58). Bu koşulları oluşturan ortam, medya profesyonelleri tarafından oluşturulan medya çerçeveleridir

Haber çerçeveleri hakkında evvelce yapılan araştırmaları bir bütün olarak ele aldığımızda, tür (içeriğe ilişkin) çerçeveleri ve biçimsel (konuya ilişkin) çerçeveleri inceleyen araştırmalar arasında ayırım yapılabilir. Biçimsel çerçeveler sadece belirli konular veya olaylar için önemlidir. Tür çerçeveleri ise geniş bir konular yelpazesine uygulanarak konusal, kültürel veya zamansal sınırlamaları aşabilir (de Vreese ve Boomgarden, 2003:363). Bu çalışma kapsamında konunun sınırlandırılması açısından içeriğe ilişkin çerçeveler üzerinde durulacaktır.

Eğer çerçeveler bir anlama yönelik olup soyut çerçevelerde olduğu gibi bir biçimsel ilkeye ilişkin değilse bunlar içeriğe ilişkin (tür) çerçeveler olarak adlandırılmaktadır.

Bu eksenindeki çalışmalar Semetko ve Valkenburg tarafından geliştirilmiştir. Buna bağlı olarak tanımladıkları çerçeveler; çatışma, insani ilgi, sorumluluk, ahlakilik ve ekonomik sonuçlardır (de Vreese, 2005:56).

1. **Sorumluluk çerçeveleri** bir meseleye veya probleme neden olma veya çözme sorumluluğunu hükümete, bir bireye veya gruba atar. Iyengar'ın çalışmalarında sorumluluk çerçeveleri derecesine göre bireysel ve organizasyonel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (An ve Gower, 2009:108).

2. **Çatışma çerçeveleri** izleyici ilgisini çekmek için bireyler, gruplar veya kurumlar arasındaki çatışmayı anlatır. Çatışma çerçeveleri toplumda ayrışmalara neden olabilmesi bakımından kimi zaman eleştirilmektedir.

3. **İnsani ilgi çerçeveleri**, Bu çerçeveler bir olayın, konunun ya da problemin sunumunda insan yaşamına dair hikayeleri ve duygusallığı öne çıkarmaktadır Neuman bu durumu 'insani etki' çerçevesi şeklinde isimlendirmiştir.

4. **Ahlakilik çerçevesi** problemi veya konuyu dini inançlar veya ahlaki prensipler bağlamında ele alır. Gazetecilik mesleğinin profesyonellik normlarından biri olan nesnellığe bağlı olarak gazeteciler kimi zaman dolaylı yollardan ahlaki yargılarda bulunmaktadırlar.

5. **Ekonomik sonuçlar** çerçeveleri konuları bireyler, gruplar, kurumlar, bölgeler veya ülkeler için doğuracağı maddi yararlar veya maliyetler bakımından anlatır.(Semetko ve Valkenburg, 2000: 95-96).

Özellikle bu çalışmanın araştırma bölümünde içeriğe ilişkin çerçeveler önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü ülkeler arası karşılaştırmalar söz konusu olduğunda en belirgin farklılıkların çerçevelerin düzenlenmesinde yaşanacağı öngörülmektedir. Zira bu çözümleme farklılığı çoğunlukla ülkenin tarihine, kültürel yapısına, coğrafi konumuna, ekonomik durumuna ve hatta demografik özelliklerine göre şekillenmektedir.

Araştırma Verilerinin Değerlendirilmesi

Bu çalışmada ikisi Türkiye ikisi Hollanda'dan, basıldığı ülkede tirajı en yüksek dört gazete arasından seçilmiştir. Bu gazetelerin uçak kazasıyla ilgili hazırladıkları haberlerin birinci sayfada ele alınış biçimi olayı takip eden beş gün boyunca incelenmiştir. İncelenen gazetelerin haber dağılımı aşağıdaki tablo ile açıklanmıştır.

Tablo-1 Haber ve Fotoğraf Sayısı

Ülke	Türkiye			Hollanda		
Gazete	Hürriyet	Posta	Toplam	De Telegraaf	D	Toplam
Haber Sayısı	25	15	40	10	8	18
Fotoğraf Sayısı	24	27	51	20	7	27
Köşe Yazısı	2	0	2	0	0	2
Toplam	51	42	93	30	15	45

Uçak kazası örnek olayına bağlı olarak iki ülkeden seçilen ikişer gazete ile basın gelenekleri farklılıklarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bunun için Türkiye'den Hürriyet ve Posta gazeteleri seçilmiş ve 40'ı haber, 51'i fotoğraf ve ikisi köşe yazısı olmak üzere 91 farklı öge üzerinde ölçümler yapılmaya çalışılmıştır. Hollanda'dan ise De Telegraaf ve AD gazeteleri seçilerek 18'i haber, 27'si fotoğraf olmak üzere 41 farklı öge üzerinde incelemeler karşılaştırmalı olarak yapılmıştır. Kazada hayatını kaybeden 9 kişiden 5'inin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması, düşen uçağın THY uçağı olması ve Türkiye gazetelerinde haberin birçok farklı açıdan konu edilmesi Türkiye'de habere biçilen değerlerin daha çok olmasının gerekçesi olabilir.

Sorumluluk Çerçevesi;

Uçak kazası haberinde de tespit edilen belli başlı sorumluluk kriterleri yedi ana başlıkta toplanmıştır. Bunlar; Pilot'un Sorumluluğu, Schiphol Kulesi'nin Sorumluluğu, Teknik Aksaklık, THY'nin Sorumluluğu, Hava Koşulları, Nazar (İnanç Temelli Açıklamalar) Boeing Şirketi Sorumluluğu'dur. Bu ana başlıklar haberlerde konuya dair görülen sorumluluk çerçevesinin alt başlıklarıdır ve kazada kara kutularının çözümlenmesinin öncesinde ve sonrasında yaşanan değişik tavırları sergilemesi açısından büyük önem taşımaktadır. Kara kutunun çözümlenme tarihinin olayın beşinci günü olan 5 Mart 2009 olduğu düşünülürse, ondan önce verilen tüm haberlerin spekülasyonlara açık olduğunu unutmamak gerekir. Öyleyse o tarihe kadar sorumluluğun kime ait olduğuna dair yapılan tüm haberler varsayımlara dayanmaktadır. Bu da gerçekliğin inşa sürecinde her gazetenin kendi gerçekliğini ürettiğini göstermektedir. Bu nedenle ülkeler arasında kimi konularda belirgin farklar ve hatta daha sonra değinileceği gibi çatışmalar yaşanmıştır.

Ülkelerin sorumluluk çerçevelerini ne sıklıkta kullandıkları araştırıldığında çok belirgin bir farka rastlanmamıştır. Hatta bu oldukça önemli bir veridir. Çünkü

haber sayısı oldukça az olan Hollanda'nın toplamda ondört (14) sorumluluk çerçevesine yer vermesi, onun haberlerinin çoğunluğunun kazanın failinin araştırılması üzerine kurulduğuna işaret etmektedir. Bu da demektir ki Hollanda haberlerinin %77,7'si sorumluluk çerçevesi üzerinedir. Buna karşılık Türkiye'de 19 sorumluluk çerçevesi ile haberlerinin %47,5'inde bu çerçeveye rastlanmıştır. Bu anlamda Hollanda haberlerinin büyük bir oranda olayın failini aradığı söylenebilmektedir. Bu yüzden de konuyu duygusal ve ahlaki bağlamlarından koparıp mesafeli olarak inceleme fırsatı bulmuştur. Türkiye ise çok net olarak belirli bir çerçeveye odaklanmaktansa ilgilendiği alanı sürekli değiştirmiş, böylece konuyu daha kapsamlı olarak hep gündemde tutmuştur.

Tablo-2 Sorumluluk Çerçevesi

Ülkeler	Gazeteler	Türkiye										Hollanda												
		Hürriyet					Posta					De Telegraaf					AD							
	Günler	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	Top.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	Top.	
Gazetelerin Tavrı																								
Pilot'un Sorumluluğu	Olumlu						1					1	2	1	1	1	1						4	
	Olumsuz	1					1	2				4											0	
	Nötr											0			1							1	2	
Schiphol Kulesi'nin Sorumluluğu	Olumlu											0											0	
	Olumsuz											0											0	
Teknik Aksaklık	Olumlu					1					1	2			1	1						1	3	
	Olumsuz						1	1		1		3						1				1	2	
THY'nin Sorumluluğu	Olumlu											0											0	
	Olumsuz					1						1											0	
	Nötr						1	1				2											0	
Hava Koşulları	Olumlu										1	1											0	
	Olumsuz											0											0	
	Nötr											0											0	
Boeing Şirketi	Olumlu											0											0	
	Olumsuz											0											0	
	Nötr					1						1										1	1	
Toplam			2	0	0	0	3	5	4	0	1	3	18	1	1	5	0	2	1	0	1	1	3	15

Üçlü tutum ölçeğini yorumlamak adına olumlu, olumsuz ve nötr ifadelerinin ne anlama geldiği belirtilecektir. Kesin yargı bildiren kelimelerden kaçınmak için gazeteler nötr ifadeler kullanmayı tercih etmişlerdir. Eğer tabloda 'olumlu' ibaresi yer alıyorsa bu sorumluluğun o koşula bağlandığı anlamına gelmektedir. Eğer tabloda 'olumsuz' ibaresi yer alıyorsa, bu kesinlikle sorumluluğun ona ait olmadığı anlamına gelmektedir. Tablonun doğru anlaşılabilmesi için bu veriyi doğru yorumlamak gerekmektedir.

Bu şekilde tanımlandığında çerçeveler hiçbir zaman nötr değildir. Gerekliliği olan konu tanımlandığında ve onun hakkında nasıl düşünülmesi gerektiği tarif edildiğinde çerçeveler konu ile ilgili ne yapılması gerektiğini de ima ederler (Berinsky ve Kinder, 2006: 641). Diğer bir görüş ise nötr tanımlamalara yer vermektedir. De Vreese ve Boomgarden, bazı çerçevelerin kendi doğalarından kaynaklanan bir değerliğe sahip olduklarını diğer yandan bazı başka çerçevelerinde daha nötr göründüklerini belirlemişlerdir. (De Vreese ve Boomgarden, 2003:363; akt.: Özarlan,2007:63).

Hürriyet'te bir (1), Posta'da ise üç (3) haberde pilotun sorumluluğunun olmadığına dair ifadeler yer almaktadır. Buna karşılık Hollanda gazetelerinin bir tanesinde dahi pilotun hiçbir suçu yoktur ibaresi yer almamaktadır. Bu da pilota hep şüpheliye yaklaşıldığı anlamına gelmektedir. Pilota sorumluluk yüklenmesi bağlamında medyalar arası tam bir zıtlık söz konusudur.

Hollanda gazetelerinde, insani ilgi çerçeveleri başlığında görüldüğü gibi, gazetelerde pilotu kahramanlaştırma eğilimi olmadığından onlar hep sanık sandalyesinde değerlendirilmişlerdir. Bunun en başat göstergesi ise tablonun sunduğu tezatlıktır. Kara kutunun çözümlenmesinden sonra kazanın sebebi altimetrenin bozulması olarak gösterilse de Hollanda haberlerinde hep pilotların da sorumluluğu taşıdığı savı hakim olagelmıştır. Bu nedenle Türkiye'de pilotun sorumluluğu yoktur (olumlu) diyen çerçeve sayısı dört (4) iken, Hollanda'da tam tersi olacak şekilde pilotun sorumluluğu vardır (olumsuz) çerçeve sayısı dört (4)'tür. Gazetelerin ideolojik duruşuna göre pilotların konumunu örneklendiren farklı söylemlerin üretildiği gözlenmiştir. Bu örnekler;

“Son alıştırma felaket getirdi” (De Telegraaf, 27 Şubat 2009) (**manşet**)

“*THY Yetkilileri, kazanın gerçekleştiği uçağın pilotlarından bir tanesinin deneme uçuşu yaptığını itiraf etti.*” (De Telegraaf, 27 Şubat 2009)

Bu manşet altı yazısından yola çıkarak ‘itiraf etti’ kelimesi ile saklanan bir hususun gün yüzüne çıkarıldığı izlenimi yaratılmıştır. Böylece kazanın da gerçek sorumlusu olarak gösterilen pilot 10 cm2 vesikalık fotoğrafı ile sergilenmiştir.

De Telegraaf gazetesinin olayın 5.günü olan 5 Mart 2009 tarihli manşeti tüm diğer haberler içinde en önemlisidir. Siyah üzerine beyaz puntolarla manşet:

“Pilotlar çok geç fark etti” (AD, 5 Mart 2009) (**manşet**)

Hürriyet gazetesi olayın basına yansıdığı birinci günde alt başlık olarak “*Büyük faciayı önledi*” (Hürriyet, 26 Şubat 2009) (**sağ orta**) notunu düşmüş ve özellikle kaptan pilotun ne kadar deneyimli olduğu üzerinde durmuştur.

Keza Posta Gazetesi'nde de aynı durum söz konusudur. Burada da yalnız ilk iki gün pilottun suçsuzluğundan bahsedilebilmiştir. Bunun sebebi ilerki günlerde Hollanda'da araştırmalar sürerken ihmalin olabileceği ile ilgili bulgulara rastlanmasıdır.

Posta Gazete'sinin 27 Şubat 2009 tarihli haberinde çerçeve içine alınarak,

"Şok İddia notu düşülmüştür. İddia kelimesinin 'inanmıyoruz' anlamı taşıdığı göz önünde bulundurularak, haberin devamını incelemek gerekmektedir.

Schiphol Kulesinin sorumluluğuna dair çerçeveler ise şu şekilde örneklendirilebilir.

"THY uçağının önünden Schiphol Havalimanı'na inen KLM'ye ait geniş gövdeli Boeing 777'nin arkasında bıraktığı 'vorteks' denen bozuk ve türbülanslı hava kütesinin kazaya neden olabileceği belirtiliyor." (Hürriyet, 26 Şubat 2009) **(alt orta)**

"Uçağın düşüş sebebiyle ilgili ortaya 4 iddia atıldı. 1- Kalkan büyük uçağın yarattığı ters rüzgar o sırada inişte olan THY uçağını etkilemiş olabilir. Böyle bir durumda üstten basınç yapan rüzgar, uçağı düşürmüş olabilir." (Posta, 26 Şubat 2009) Fakat iddianın kim tarafından ortaya atıldığı dile getirilmemiştir.

"Türk Pilotlar Derneği TALPA, Hollanda hava trafiği yetkililerinin, kaza yapan uçaktan iki dakika önce Amerikan Şirketi olan Northwest Havayolları uçağının bıraktığı ters rüzgar için uyarı yapmaması sebebiyle düştüğünü söylemişlerdir...Hollanda Kule Sorumluları Derneği iki dakikalık aranın iki uçak için de yeterli olduğunu belirtmişlerdir. (De Telegraaf, 28 Şubat 2009) **(sağ alt)**

"Türk Pilotları Hava Trafikini Suçluyor." (AD, 28 Şubat 2009) **(sol üst)**

Kazanın sorumlusunun teknik aksaklıklar olduğundan bahseden haberlerde çerçeveleme şu örnekte daha net görülebilmektedir.

"592 metre hata" (Hürriyet, 5 Mart 2009) **(manşet)**

"Hollanda, düşen THY uçağının ön raporunu açıkladı. Uçak 594 metredeyken arızalı radar altimetre cihazı 2.43 metre diye gösterince otomatik pilot gazı kesti. Fark edildi ancak geç kalındı."

Bu haberde dikkati çeken iki unsur yer almaktadır. Bunlardan birincisi haberi yayınlayan kaynağın doğrudan belirtilmemesidir. 'Hollanda' gibi bütünsel bir açıklamanın yapılması tercih edilmiştir. Doğrudan bir ülkeye işaret eden açıklamalarda gerçekleşen olayın iki 'tarafı' var izlenimi yaratılmıştır. Teknik hata olunca 'Türkiye' suçlu, bir önceki uçağın ters rüzgar etkisi olsaydı 'Hollanda' suçlu olacaktı gibi bir açıklama durumu ülkeler bazına indirgemek

anlamını da taşımaktadır. Haberin kaynağının Hollanda Güvenlik Araştırma Konseyi olduğu ancak haberin ilerleyen kısımlarında yer etmiştir. Haberde dikkati çeken ikinci unsur ise son cümledeki *'fark edildi ancak geç kaldı.'* ifadesidir. Cümlelerin edilgen yapıları olayı failsiz bırakmış, böylelikle pilotların üzerinden de sorumluluk alınmıştır. 'kim fark etti, kim geç kaldı?' bunların açıklanması gerekli görülmemiştir.

"Yükseklik göstergesi arızası dikkate alınmadı" (De Telegraaf, 5 Mart 2009) (üst orta)

De Telegraaf'ın başlıklı haberinde kazanın madde madde ayrıntılarına girilmiştir. Bu haberlerde hep teknik aksaklığın varlığında söz edilmiş, fakat asıl sorunun bunun 'dikkate alınmadığı' özellikle vurgulanmıştır

Çatışma Çerçevesi

Bu çalışmada bir uçak kazası inceleniyor olsa da, kazanın iki ülke arasında belirli yaklaşım farklılıkları temelinde çatışmalara neden olduğu gözlenmiştir. Bu anlamda çatışma çerçevesi, bir konu hakkında iki toplumun birbiriyle zıt olan söylemlerini inceler. Çalışmanın sayısal verilerini sunmak adına aşağıdaki tablo önem taşımaktadır.

Tablo-3 Çatışma Çerçevesi

Ülkeler	Türkiye															Hollanda														
	Hürriyet					Posta					De Telegraaf					AD														
Gazeteler	Günler	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	Top.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	Top.							
Gazetelerin Tavrı																														
Yardım Ekipleri	Olumlu											0	1					1					2							
	Olumsuz								1			1											0							
	Nötr											0						1					1							
Pilotun Durumu	Olumlu	1				1						2											0							
	Olumsuz											0		1	1		1					1	4							
	Nötr						1					1											0							
Teknik Aksaklık	Olumlu					1					1	2							1				1							
	Olumsuz											0											0							
	Nötr											0			1								1							
Toplam		1	0	0	0	2	1	0	1	0	1	6	1	1	2	0	1	2	1	0	0	1	9							

Karşılaştırmalı olarak yapılan bu analizde çatışma çerçevesine dair en anlamlı veriler fotoğraflar ve fotoğraf altı metinlerde kendini göstermektedir. Özellikle iki ülkenin yardım ekipleri ve arama kurtarma çalışmalarına dair iki ülke arasında belirgin farklılıklar gözlenmiştir.

28 Şubat 2009 Posta Gazetesi'nde yarım sayfa manşetten verilen bu haberde çatışma çerçevesini doğuracak bir söylem yer almaktadır:

"Pilotlar yaşıyordu" (Posta, 28 Şubat 2009)

Buna karşılık 28 Şubat 2009 tarihindeki AD Gazetesi'ne bakıldığında Posta Gazetesi'nin söyleminin aksini iddia eden açıklamalar yapılmıştır. Haberin devamının üçüncü sayfada devam edeceği açıklanan haberin başlığı;

"Yardım ekipleri inanılmaz hızlı yetişti." (AD, 28 Şubat 2009)

Bu haber başlığından da anlaşılacağı üzere aynı tarihli Posta Gazetesi'nin tam aksi dile getirilmektedir. Burada amaç, her iki ülkenin de sorumluluklarını ne ölçüde yerine getirdiğini ispatlamak olarak değerlendirilebilir.

Bunun yanı sıra 26 Şubat tarihli Hürriyet Gazetesi ile yine aynı tarihli De Telegraaf gazetesinde aynı haber ajansından geldiği tahmin edilen bir fotoğraf yer almaktadır. Fakat haberin dikkat çekici kısmı Hürriyet gazetesinde yürüyen hafif yaralı kadın yalnızken, De Telegraaf gazetesinde kazazedenin yanında bir de polis memuru görünmektedir. Bu durumda gazetelerden birinde fotoğraf karesinden ya özellikle polis memuru çıkarılmış, ya da özellikle eklenmiştir.



(Hürriyet, 26 Şubat 2009)
"Kurtulan bir yolcu kazanın şokundan uzun süre kurtulamadı"



(De Telegraaf, 26 Şubat 2009) Bütün enkazın ve çamurun arasında hafif yaralı bir yolcu, eşyalarını taşıyan bir polis memuru ile ilk yardımın gerçekleştiği

İnsani İlgi Çerçevesi

İnsani ilgi çerçeveleri, insan yaşamına dair bilgilerin okuyucuların duygusal yönlerine hitap edecek şekilde kurgulanması anlamına gelmektedir. Bu ekseninde hazırlanan haberler, olayın bütünsel yapısından sıyrılıp, olayın tanığı olan bireylerin dramlarına dönüşmektedir. Böylece gerçekleşen herhangi bir olayın haberleştirilmesinde sebep sonuç ilişkileri sorgulanmaktansa, mağdurlar için duyguların harekete geçirilmesi tercih edilmektedir

Elbette yaşanan olaylar oldukça dramatiktir. Bu yadsınamaz bir gerçektir fakat bir olayın dramatik olması ile dramatize edilmesi arasında büyük bir fark vardır. Dramatik kelimesi “Acıklı, dram ile ilgili, heyecan verici” anlamına gelirken dramatize etmek “acındırarak anlatmak” olarak açıklanmaktadır(Karagülle, 1972). Özellikle ölümlü sonuçlanan olaylarda, her daim dramatik bir durum söz konusudur. Bu nedenle dikkat çekici olan bunun ne oranda ve nasıl kurgulandığıdır.

Diğer taraftan bu ölçütler haberi okuyucu için daha ilgi çekici ve sansasyonel kılmaktadır. Bu nedenle de insani ilgi çerçevesinden yararlanmak magazin gazeteciliğinde oldukça tercih edilen bir tekniktir. Çünkü her çerçevede olduğu gibi insani ilgi çerçevesinde de belirli bir dünya görüşü yansıtılmakta ve olaya sebep olan diğer etmenler okuyucuların zihinlerinde düşünölmeye değer görölmemektedir. Buna bir başka deyişle ‘seçme işleminde’ belirli konuların bilinçli olarak ‘öne çıkarılması’ da iletilmektedir.

Bu çerçevede, örnek olay olan uçak kazasına ilişkin haberler, gazetelerin olaya dair tutumlarını saptamak için üçlü tutum kategorileri kullanılmıştır. Tablonun kolayca okunabilmesi için ‘Olumlu’ , ‘Olumsuz’ ve ‘Nötr’ ifadeleri yeniden açıklanacaktır. İnsani ilgi çerçevesi incelendiğinde ‘Olumlu’ kavramı, belirgin bir şekilde insanların duygularına hitap etmenin amaçlandığı ve bunun için özellikle dramatik unsurlara başvurulduğu anlamına gelmektedir. ‘Olumsuz’ kavramında ise amaçlanan, yaşanan olay karşısında mağdur olanın özellikle önemsizleştirilmesi, değersizleştirilmesidir. ‘Nötr’ kavramı ise diğer iki seçeneğin aksine ölüm gibi oldukça duygusal bir konuda belli değer ve yargı içermeyen bir şekilde yaklaşıldığında yapılan kategorilendirilmedir.

Tablo-4 İnsani İlgı Çerçevesi

Ülkeler	Gazeteler	Türkiye										Hollanda											
		Hürriyet					Posta					De Telegraaf					AD						
	Günler	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	Topl am	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	Topl am
Gazetelerin Tavrı																							
Mürettebat	<i>Olumlu</i>	1	2	1			1	1				6	1										1
	<i>Olumsuz</i>											0											0
	<i>Nötr</i>		1						1			2											0
Ölen Yolcular	<i>Olumlu</i>											0											0
	<i>Olumsuz</i>								1			1											0
	<i>Nötr</i>			2								2	1									1	
Yolcu Yakınları	<i>Olumlu</i>											0								1			1
	<i>Olumsuz</i>											0											0
	<i>Nötr</i>											0											0
Kazazedeler	<i>Olumlu</i>	1			1		1	1				4	2					1	1			4	
	<i>Olumsuz</i>											0										0	
	<i>Nötr</i>	2	1									3										0	
Cenaze Töreni	<i>Olumlu</i>									1		1										0	
	<i>Olumsuz</i>											0										0	
	<i>Nötr</i>											0										0	
Toplam		4	4	3	1	0	2	2	2	1	0	19	3	1	0	0	0	2	1	0	0	0	7

Tablo, ülkelerin insani ilgiyi içeren çerçevelerin toplamı bazında değerlendirildiğinde oldukça büyük bir fark gözlenmiştir. Türkiye’de yayınlanan gazetelerde olumlu, olumsuz ve nötr olarak değerlendirilen ifadelerin toplamı 19 iken, bu rakam Hollanda’da 7’dir. Bu anlamda Türkiye’deki toplam haber sayısının 40 olduğu göz önünde bulundurulduğunda yapılan haberlerin %47.5’inin insani ilgi çerçevesi içerdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte Hollanda’da bu oran 18 haber sayısına karşılık %38.8 oranında olduğu gözlenmiştir.

Özellikle Türkiye’de basılan gazetelerin bu denli insani ilgi üzerine odaklanmalarında gerçekleşen uçak kazasının bir Türk havayolu şirketine ait olması ve kazada yaşamını yitiren 9 kişiden 5’inin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması etkili olmuş olabilir. Özellikle bu 5 kişiden 3’ünün pilotlardan oluşması haber değerini artırmıştır. Çünkü son zamanlarda yazılı ve görsel basında mesleğini yaparken yaşamını yitirenlere ayrı bir önem atfedilmektedir. Öte yandan 18. yüzyılın Aydınlanma Çağı’ndan itibaren rasyonel düşüncenin yüceltilmesi ve her koşulda ‘akılcı’ davranmanın gerekliliği, basındaki etik

ilkelerin de buna uygun şekilde düzenlenmesine neden olmuştur. Kısacası modernitenin gereği, rasyonel davranışlarda bulunmaktır. Ancak bu sayede ‘tarafsız’ olunabilir savı yaygındır. Fakat insani ilgi çerçevesinin tercih edildiği haberlerde yaşanan olayı olduğundan daha ‘vurucu’ hale getirmek kaçınılmaz olarak akla değil, kalbe hitap etmeye işaret etmektedir. Dolayısıyla insani ilgi çerçevesi, doğası gereği rasyonel değildir. Bu çerçeveyi açıklayan en iyi örnekler;

“Büyük Faciayı Önledi” (sol orta) alt başlığının altında, “Kaptan Pilot Hasan Tahsin Arısan’ın öğretmenlik kariyeri sırasında efsaneleştiğini söyleyen uzmanlar ‘200 kilometre süratle bu inişi, dünyada bu zemine böyle yapabilecek pilot çok azdır. Büyük faciayı o önledi. Havacılık tarihine girecek’ (Hürriyet, 26 Şubat 2009).

“Havacılar onu ‘Şoför Tahsin’ diye tanıyordu”.

İkinci haber ikinci pilot olan Olgay Özgür üzerinedir:

“Babası da pilottu”

İçeriklerinde insani ilgiye dair bulgular ise oldukça çarpıcıdır:

“Vietnam Savaşı’ndan sonra barış ortamında F-4 ile 5 bin saat uçmuş tek pilottu. Bu kadar fazla uçuşu, disiplini ve havada gösterdiği ‘şövalye ruhu’ nedeniyle Hava Kuvvetleri’nde ona Şoför Tahsin derlerdi” (Hürriyet, 27 Şubat2009).

‘Şoför Tahsin’, ‘şövalye ruhu’ gibi benzetmelerle yaşamını yitiren pilot yüceltilmiştir. Özellikle yapılan bu betimlemeler ile pilotun askeri kökenine de defalarca vurgu yapılmıştır. Şövalye kelimesinin tercih edilmesi ise ayrı bir önem taşımaktadır. Bunun yerine savaşçı ruhu ya da askeri kimliğine doğrudan işaret eden bir kelime de seçilebilirdi. Bunu anlamlandırabilmek için şövalye kavramının karşıladığı anlama bakmak gerekmektedir: “Şövalye, 1. Avrupa’da derebeylik devrinde zayıfları korumak için gezen atlı savaşçı. 2.Asalet derecesinde barondan sonra gelen asilzade” (Karagülle, 1972). Her iki tanım da şövalyeyi anlatır ve onun içinde bulunduğu toplumdaki yüksek statüsüne işaret etmektedir. Ortaçağ’da seçkinlik,asalet, edinilmiş statü olduğundan, bugünün koşullarından farklı olarak pilotun doğuştan özel biri olduğu izlenimi de yaratılmaktadır.

“İyi Yolculuklar Aşkım” (Posta, 1 Mart 2009)

Kazazedelere dair insani ilgi çerçevesi AD’de de genişçe yer bulmuştur. Birinci günde gazetenin manşetini oluşturan ve gazetenin yarısını kaplayan bu haber, Hollandalı bir kazazede ile yapılan röportajı içermektedir. Fakat her röportajda olduğu gibi olay, ‘kazayı yaşayanın gözünden anlatılmakta’, bu da kaçınılmaz olarak kazazedenin perspektifinden olayı dinlemek anlamına

gelmektedir. Burada tarafsız bir üslup değil, aksine bireysel bir anı hikayeleştirilmiştir. Dolayısıyla insani ilgi yönü oldukça fazladır.

Ahlakilik Çerçevesi

Ahlakilik çerçevesi, bir haberin ahlaki veya dinsel boyutunun sorgulanması anlamını taşımaktadır. Bu uçak kazası örneği, ülkeler arasındaki basın farklılıklarını ortaya koyarken, iki ülkenin etik üzerine düşüncelerini de çarpıştırmıştır. Bu etik çarpışmasının en yoğun yaşandığı gün, kazanın gerçekleştiği gün olan 25 Şubat 2009'dur. Bu nedenle de bu çarpışma görsel basında daha çabuk yankılanmıştır. Gazeteler ise olayın artçıları dile getirmişlerdir. Buna rağmen, Türkiye gazetelerinde konuya ilişkin önemli veriler elde edilmiştir.

Tablo-5 Ahlakilik Çerçevesi

Ülkeler	Gazete	Türkiye										Hollanda											
		Hürriyet					Posta					De Telegraaf					AD						
	Günler	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	Top.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	Top.
	Gazete Tavrı																						
Etik İlkeler	Olumlu		1				1					2											0
	Olumsuz											0											0
	Nötr											0											0
İnanç Temelli	Olumlu											0											0
	Olumsuz											0											0
Açıklama	Nötr	1										1											0
Top.		1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

İki ülke basınının anlayamadıkları konu, yaşamını yitiren insanların isimlerinin açıklanması üzerinedir. Türkiye basını bu isimleri bir an önce duyurmak istemiş, Hollanda yetkilileri ise ailelerine haber verilmeden basına yansımayacağı konusunda diretmişlerdir. Fakat yapılan çalışmada bu konunun Hollanda basınında hiç yer etmediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte Hollanda'da demokrasi kültürünün gelişimine bağlı olarak 'insan hakları'nın uzunca bir gelişim sürecinden günümüze ulaştığı söylenebilir. Bu da gazetecilik meslek ilkelerinin yapı taşı oluşturduğu 'kişilik haklarına saygı'nın da gazeteciler arasında içselleştirildiğini göstermektedir. 'Demokrasi, geçmişten başlayarak günümüze intikal eden insan hakları düşüncesinin temelleri üzerinde doğmuştur. İnsan hakları düşüncesinin demokrasinin düşünsel zemini oluşturmasına benzer şekilde, demokrasi de insana ve insanlığa bağlı temel hakların gerçekleştirildiği ve güvence altına alındığı bir siyasal düzeni sembolize etmektedir. Dolayısıyla bu iki kavramın birbirleriyle olan ilişkisinin ne olduğuna

yönelik bir sorunun cevabı; aralarındaki bağlılığın sarsılmayacak derecede güçlü olduğu şeklindedir. (Torun,2007:416) Bu bağ bir ülkede ne kadar işlevsel hale geldiyse o oranda meşrulaştırılacaktır. Türkiye'nin Basın Konseyi'nde ve tabii olduğu kurallarda kişilik haklarına saygı yer almasına rağmen, kimi zaman bu kurallara uyulmadığı gözlenmektedir. (Kızıl,1998:78) Elbette bu durum yalnızca Türkiye için geçerli değildir. Yalnızca bu örnek olayda bu yönlü bir çıkarım yapabilmek mümkündür.

Kaza haberinde ahlakilik çerçeveleri şu şekilde örneklendirilebilir:

“Pembe tablo fiyasyosu” (Posta, 26 Şubat 2009)

“Kara haber dersi” (Hürriyet,27 Şubat 2009) (**manşet**)

“Nazar değdi” (Hürriyet, 2 Şubat 2009) Manşette de görülebileceği gibi, ‘Nazar Değdi’ inanç temelli bir açıklama olmuştur. THY'nin sahip olduğu büyük prestije zarar gelmemesi amacıyla bu açıklamanın yapılmış olduğu düşünülebilir. Çünkü herhangi bir olayın sorumluluğunu ilahi bir güce atfetmek, diğer yetkililerin üzerindeki baskıyı azaltabilir.

Ekonomik Sonuçlar

Ekonomik sonuçlara ilişkin çerçeveler, herhangi bir konunun maddi boyutuna işaret etmektedir. Bu anlamda kendi içinde bir prestij sorununu da barındırmaktadır. Çünkü herhangi bir kurumun kurumsal kimliği, onun imajına işaret etmektedir, ve onun zedelenmesi doğrudan maddi boyutunu etkileyecektir. Ekonomik sonuçlara ilişkin yapılan tüm haberlerin (dört haber) Hürriyet tarafından yazılmış olması THY şirketinin prestijini korumaya çalıştığı anlamına gelmektedir. Burada belirlenen alt temalar; THY'nin prestiji, uçağın ne kadara sigortalı olduğunu açıklayan sigorta şirketi haberi ve THY'nin hisse senetlerindeki son durumu açıklayan haberdir. “...*Bunlar Türk şirketlerini pazarın dışına itme çalışmalarının bir sonucudur, dedi*” (Hürriyet, 28 Şubat 2009) ifadesi ekonomik sonuçlar çerçevesini iyi özetleyen bir örnek niteliği taşımaktadır.

SONUÇ

Bir ülkenin basın geleneği o ülkenin özgürlük ve sansürle olan mücadelesinin bir simgesi niteliğindedir. Toplumda nasıl bir sosyal yapı mevcutsa, o ülkenin basınında da aynı tür bir yapılanma söz konusu olacaktır.

Bu da her meslekte olduğu gibi belirli meslek ilkelerinin şekillenmesinde yardımcı olacaktır. Meslek ilkelerinin belirlenmiş olması, o ülkenin etik yargılarının da bir nevi yansması olarak değerlendirilebilir. Fakat sermayelerin birleştiği, kültürlerin sıkı sıkıya ilişkiler içerisinde olduğu küreselleşme sürecinde meslek ilkelerinin de evrenselleşme sürecine girdiği söylenebilir. Bunun en

temel yansımaları ise ortak anlaşmalara tabi olan ülkelerin benzer iletişim politikaları gütmelerinde gözlenir.

Türkiye’de gazetecilik, 19. yüzyılda ilk kez faal olarak başlamış, ancak tüm oluşumu askeri yenilgileri azaltmak olan bu çalışmalarda, ‘devlet eliyle’ gerçekleştirilmiş bir gazetecilik söz konusu olmuştur. Hollanda da ise kapitalizmin bir sonucu olarak gelişen gazetecilik öncelikle ticari hayatın düzenlenmesine hizmet etmiştir. Bu sebeple ortaya çıkışında doğrudan devlet tekeli görünmemektedir. Ancak iktidar ilişkilerinden bağımsız bir gazetecilik pratiği düşünülmemeyeceğinden her iki ülke de zaman zaman sansürle ve yasal düzenlemelerle karşılaşmıştır. Böylece mesleğin özgürlük sınırları çerçevelenmiştir.

Seçilen uçak kazası haberinden yola çıkılarak iki ülkenin tirajı en yüksek gazeteleri çerçeveleme yaklaşımı kullanılarak beş gün boyunca ilk sayfa haberleri ile karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda Semetko ve Valkenburg’un belirledikleri beş çerçeve olan sorumluluk, çatışma, insani ilgi, ahlakilik ve ekonomik sonuçlar çerçevesi araştırmaya uyarlanmıştır. Bu çerçeveler ışığında 58 haber ve 78 fotoğraf incelenmiştir.

Sorumluluk çerçevesinden elde edilen bulgular, ülkelerin basın geleneklerini açıklamak adına önemli veriler sunmaktadır. Gerçekleşen kazanın failinin kim, kimler veya neler olduğu üzerine yapılan haberler Hollanda gazetelerinde Türkiye gazetelerinde olduğundan çok daha fazla incelenmiştir. Bunu sayısal veriler ile açıklayacak olursak; Hollanda gazetelerinde %77.7 oranında sorumluluk çerçevesine rastlanmıştır. Buna karşılık Türkiye gazetelerinde bu oran %47.5’tur. Herhangi bir kazanın sebep sonuç ilişkilerinin araştırılması, onun gibi kazaların gerçekleşmesini önleyebilmek adına önemli bir adımdır. Örneğin AD Gazetesi’nin 5 Mart 2009 tarihli haberinde güvenlik için bundan sonra inişlerin otomatik pilotla yapılmaması tavsiyesi yer almaktadır. Bu haberden hareketle konuya sorumluluk çerçevesinden bakıldığında olası çözümlerin de mümkün olduğu görülmektedir. Oysa kadercı bir yaklaşım çözüm odaklı değildir. Bu nedenle Türkiye gazetelerinde sorumluluk temasının yerini insani ilgi almıştır.

İnsani ilgi çerçevesi, insanların duygusal yönlerine vurgu yaparak dikkati gerçekleşen olayın sebep sonuç ilişkisinden ziyade bireysel bir drama indirgemektedir. Bu durumda kadercı bir söylem kullanılmakta ve olaya dair herhangi bir çözüm üretilmektense yalnızca yas tutulmaktadır. Konuya dair seçilen ve öne çıkarılan tek unsur dram olması, görülmesi istenmeyen birçok unsuru da gizlemektedir. Bu da çerçeveleme yaklaşımının yarattığı en önemli illüzyon olarak değerlendirilebilir. Kadercı bir söylemle olayın sebep- sonuç ilişkileri, olası ihmaller, çözüm önerileri ve bunun gibi birçok unsur araştırılmaz kılınmıştır. Buna göre belirlenen alt temalar ise; mürettebat, ölen yolcular, yolcu

yakınları, kazazedeler ve cenaze törenlerine dair hazırlanan haberlerdir. Hollanda gazetelerinde insani ilgiye %38.8 oranında yer verilirken, Türkiye gazetelerinde bu oran %47.5'e çıkmaktadır.

Bununla birlikte Türkiye ve Hollanda'nın kaza sonrasında zıtlaşmasına neden olan olaylar, çatışma çerçevesinde açıklanmaktadır. Her ülke kendi haber kaynaklarının referansıya 'taraf' belirleyerek o dil içerisinde söylemini geliştirmiştir. Bu bakımdan çatışma çerçevesi içerisinde yer alan haber içerikleri ve söylemler, sayısal veri sonuçlarından daha büyük önem taşımaktadır.

Bir diğer inceleme alanı olan ahlakilik çerçevesi ise, genel itibariyle bir konunun etik boyutunun incelenmesini oluşturmaktadır. Kimi zaman bu konuya inanç temelli açıklamalar da eklenmektedir. Böylece sebebi ruhani bir güce atfedilen her olayda olduğu gibi olayın sorumluluklarının tartışılması da bertaraf edilmektedir. Bununla birlikte basın- etik ilişkisi de bu başlık altında değerlendirilmiştir. Bu olay, Türkiye'de basın etik ilişkisinin yeniden tartışmaya açılması bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

Son olarak ise ekonomik sonuçlar çerçevesi kapsamında THY'nın prestijinin zedelenmemesi adına firmanın hisse senetlerinin güvence altına alınması ve sigorta şirketine dair bilgilere değinilmiştir. Fakat bununla ilgili haberlere sadece Türkiye'de hatta sadece Hürriyet gazetesinde rastlanmıştır. Hürriyet gazetesinin THY'yi koruma çabaları diğer tüm gazetelerden farklı bir tutum olarak değerlendirildiğinden ülkenin temel basın anlayışına genelleme yapılamamakla birlikte görülebilir bir tavır olma özelliğini yansıtmaktadır.

KAYNAKÇA

ABRAK, E. (2006), *Gündem Belirleme Işığında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinin Haber Analizi*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli

AD Gazetesi 26 Şubat 2009

AD Gazetesi 27 Şubat 2009

AD Gazetesi 28 Şubat 2009

AD Gazetesi 2 Mart 2009

AD Gazetesi 5 Mart 2009

AKBABA E., Işık M. (2004), *Medyada Yeni Yaklaşımlar-Medyada Haber Seçimi*, Eğitim Kitabevi Yayınları, Konya

AKŞİN, S. (2009), *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul

AN SEON K.; GOWER K. (2009), *How do The News Media Frame Crisis? A Content Analysis Of Crisis News Coverage*

- BARDOEL J.; VOS C.; VAN VREE F.; WJFJES H. (2009), *Journalistieke Cultuur in Nederland*, Amsterdam University Press, Amsterdam
- BARDOEL J.; BERHOFF J. (1997), *Media in Nederland Feiten en Structuren*, Wolters – Noordhoff, Groningen
- BERNSKY J. A.; KNDER R.D. (2006), *Making Sence of Issues Through Media Frames: Understanding the Kosovo Crisis*, Southern Political Science Association, The Journal of Politics, Vol. 68, No.3 August 2006, University of Michigan
- BLOKKER B.; VAN ES G.; SPIERNG H., (2005), *De Nederlandse Geschiedenis in Jaartallen*, Uitgeverij Balans, Leuven
- BULUT S.; YAYLAGL L. (2004), *Türkiye'deki Yazılı Basında Yargıtay ve Mafya İlişisine Yönelik Haberler*, İletişim 2004:19
- BULUT, G. (2008), *Bir Halkla İlişkiler Aracı Olarak Televizyon Haberlerinin Gündem Kurmadaki Rolü – Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara,
- CHONG D.; DRUCKMAN J. (2007), *Framing Theory*, Annual Reviews Political Science, Northwestern University, Illinois, downloaded from arjournals.annualreviews.org
- ÇAVDAR, T., (2008), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, İmge Kitabevi, İstanbul
- ÇOBAN, M. (2009), *Egemen Söylemin Yeniden retilmesinde Haber ereveleme: Kanal D Ve Stv rneği, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon Anabilim Dalı,Radyo Televizyon Bilim Dalı,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya
- DE HAAG, J. (2007), *Beelden van Media en Democratie ter Verkrjiging van het Doctoral Bestuurkunde Faculteit der Sociale Wetenschappen EUR,Rotterdam*
- DE RON, F. (2004), *Krant in Crisis – Vasthouden Aan de Moderne Status- Que in een Postmoderne Wereld: Over Het Waarom van de Dalende Krantenoplagen, Thesis Master Media & Journalistiek EUR, Rotterdam*
- Demir, Vedat (2007), *Türkiye'de Medya ve Siyaset İlişkisi*, Beta Basım, İstanbul
- DE TELEGRAAF Gazetesi 26 Şubat 2009
- DE TELEGRAAF Gazetesi 27 Şubat 2009
- DE TELEGRAAF Gazetesi 28 Şubat 2009
- DE TELEGRAAF Gazetesi 2 Mart 2009
- DE TELEGRAAF Gazetesi 5 Mart 2009

- DE VREESE C. H (2005), *News Framing: Theory and Typology*, Information Design Journal + Document Design 13(1) s. 51-62, John Benjamins Publishing Company
- DE VREESE C. H (2012), *New Avenues For Framing Research*, America Behavioral Scientist 2012 56:365
- DUIVELAND, L. J. P. (1924), *Journalistiek in Nederland*, Den Haag
- DURSUN, Ç. (2001), *Tv Haberlerinde İdeoloji*, İmge Kitabevi, Ankara
- DURUR, ELİF K., (2011), *İnşacı Yaklaşım İçinde Çerçeveleme Kuramı ve Haberin Çerçevesi*, Atatürk İletişim Dergisi, Erzurum
- DURUOĞLU, T. (2007), *Haber Yapmada İdeoloji Etkeni: 11 Eylül Olayı Üzerine Bir İnceleme*, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı.25, Yaz-Güz 207, İzmir
- ERGÜL, H. (2000), *Televizyonda Haberin Magazinelleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul
- ENTMAN, R. (2003), *Presentation Given at "American Media and Wartime Challenges" Conference, March 21 – March 22*, Chapel Hill, North Carolina
- EVERS, H. (2007), *Media- Ethiek*, Noordhoff Uitgevers, Groningen
- EVERS, H. (2009), *Medya Etiği- Televizyon Haberciliğinde Etik*, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi & Fatusch BV., Ankara, <http://ilef.ankara.edu.tr/etik/15.05.2010>
- GİRGİN, A. (2000), *Yazılı Basında Haber ve Haber Etiği*, İnkılap Kitabevi, İstanbul
- HALL, S. (1999), *Medya, İktidar, İdeoloji –Kültür Medya ve 'İdeolojik Etki'* (der.) Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul
- HALL, S. (2003), *Söylem ve İdeoloji- Mitoloji- Din- İdeoloji- Kodlama ve Kodaçım*, , Su Yayınevi, (der.) Barış Çoban - Zeynep Özarslan, İstanbul
- HIRST M.; PATCHING R. (2007), *Journalism Ethics Arguments & Cases*, Oxford University Press, Oxford
- HÜRRİYET Gazetesi 26 Şubat 2009
- HÜRRİYET Gazetesi 27 Şubat 2009
- HÜRRİYET Gazetesi 28 Şubat 2009
- HÜRRİYET Gazetesi 2 Mart 2009
- HÜRRİYET Gazetesi 5 Mart 2009
- İLKİZ, F. (1999), *Türkiye ve Almanya'da Gazetecilikte Etik XIV. Alman-Türk Gazetecilik Semineri- Basın ve İfade Özgürlüğünün Yasal Sınırlamalar*

- KALEAĞASI B.; YÜKSEL E. (2008), *Kamuoyu Oluşturma ve Gündem Belirleme Kavramları Nerede Kesişmekte, Nerede Ayrılmaktadır?* Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 7 (1) s. 571-586
- KARAGÜLLE, İ., ?, *Ansiklopedik Büyük Türkçe Sözlük*,
- KIZIL ERKELLİ, N. (1998), *İletişim Özgürlüğü ve Medyada Oto-Kontrol*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul
- KILIÇ, D., (2007), *Türk Basınında İran Nükleer Krizi'nin Sunumu: Haberlerin Çerçeveselenmesi*, Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, Beta Basım Yayım, İstanbul
- KOLOĞLU, O., (2006), *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul
- KOSTADİNOVA P.; DİMİTROVA D., (2012), *Communicating Policy Change: Media Framing of Economic News In Post-Communist Bulgaria*, European Journal of Communication 2012 27:171
- KÖKER, L. (1990), *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul
- ÖZARSLAN, H. (2007), *Çerçeveleme Yaklaşımı Açısından Haber Çerçevesinin İzler Kitle Düşünceleri Üzerindeki Etkisi*, Selçuk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilimdalı- Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya
- ÖZER, Ö. (2009), *Eleştirel Haber Çözümlemeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları No. 1901 – İletişim Fakültesi Fakültesi Yayınları No. 71, Eskişehir
- ÖZER, Ö. (2008), *Liberal Basın Anlayışı: Objektif Habercilik İdeali; Haber Değerliliği Ve Gazetecilik Etiği*, , Anadolu Üniversitesi Yayınları No. 1873 İletişim Fakültesi Yayınları No. 69, Eskişehir
- ÖZGEN, M. (2002), *Gazetecinin Etik Kimliği*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul
- PARENTİ, M. (2008), *Tekelci Medya Manipülasyonu- Medya Popüler Kültür ve İdeoloji*, Dipnot Yayınları-Editör: Levent Yaylagül-Nilüfer Korkmaz, Ankara
- POSTA Gazetesi 26 Şubat 2009
- POSTA Gazetesi 27 Şubat 2009
- POSTA Gazetesi 28 Şubat 2009
- POSTA Gazetesi 2 Mart 2009
- POSTA Gazetesi 5 Mart 2009
- POYRAZ, B. (2002), *Haber ve Haber Programlarında İdeoloji ve Gerçeklik*, Ütopya Yayınevi, Ankara

- SEMETKO, H., (2007), *Media and Politics In The Netherlands, Introduction: Poulders, Pillars, and Understanding Dutch Democracy*, Political Communication, 15:2, 139-147
- SEMETKO H.; VALKENBURG P., (2000), *Framing European Politics: A Content Analysis of Press and Television News*, International Communication Association,
- STEPHENS, M. (1989), *Geschiedenis Van Het Nieuws Van De Tamtam Tot De Sateliet*, Uitgeverij Het Spektrum, Utrecht
- SPEE, I. (1999), *De Opkomst van de Populaire Pers in Engeland en Nederland- Een Vergelijkend Onderzoek Tussen de Daily Mail en de Telegraaf*, Doctoraal Scriptie Fakulteit Historische en Kunstwetenschappen, Rotterdam
- TEKELİ, İ. (2002), *Modernleşme ve Batıcılık- Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, (der.) Murat Belge, İletişim Yayıncılık, İstanbul
- TILIÇ, D. (2000), *2000'ler Türkiye'sinde Gazetecilik ve Medyayı Anlamak*, Su Yayınları, İstanbul
- TOKGÖZ, O. (2006), *Temel Gazetecilik*, İmge Kitabevi, Ankara
- UZUN, M. S. (2000), *Askeri Yönetim Dönemlerinde Medya-Siyaset İlişkisi (Türkiye Örneği)*, Gazi Üniversitesi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- VAN DE P., JAN (2005), *Kroniek van de Nederlandse Dagblad en Opinipers*, Otto Cramwinckel Uitgever, Amsterdam
- VALKENBURG VE ARK. (1999), *The Effects Of News Frames on Readers' Thoughts and Recall*, Communication Research 1999 26:550
- VLİEGENTHART R.; VAN ZONEN L., (2011), *Power To The Frame: Bringing Sociology Back To Frame Analysis*, European Journal of Communication 2011 26:101
- YARAMIŞ, Ç. (2005), *II. Meşrutiyet Sonrası Basın Özgürlüğü ve Basına Getirilen Kısıtlamalar*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Gazetecilik Ana Bilim Dalı Gazetecili Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- WİJFJES, H. (2005), *Journalistiek in Nederland 1850- 2000 Beroep, Cultuur en Organisatie*, Boom Amsterdam
- ZÜRCHER, E. J. (2003), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul
- <http://www.pressreference.com/Ma-No/Netherlands.html/13.07.2011>

BİR “GELENEK İCADI” OLARAK İSTANBUL’UN FETHİ

The Conquest of Istanbul as an Invented Tradition

Mustafa Bölükbaşı¹

Abstract

This article examines celebrations of the “Conquest of Istanbul” in light of Eric Hobsbawm’s conceptualization of “invented tradition”. Generally overlooked in the early Republican period, the “Conquest of Istanbul” gained importance in the 1950s under the rule of the Democratic Party (DP). With a few adjustments, it provided a backdrop for the rearticulation of the single-party era conceptualization of the nation and history. Notably, in 1953 – due to the 500th-Year Anniversary – an association was established by the Council of Ministers to formally celebrate the conquest. The celebrations during this period can therefore be said to be a reflection of “the point of view of the center”, in other words, the official ideology.

However, given the rise of political Islam in the 1990s, local municipalities mobilized these celebrations for their own political ends against the “established order”, foregrounding the problem of the reformulation of the nation and lending the “Conquest” an oppositional character. This article, by comparing these two periods of celebration, aims to determine the differences and similarities between forms of imagining the nation and what political arguments are engaged in the celebration of conquest.

Although the instrumentalization of history has long been carried out for political purposes, nowadays it has been integrated into the market as a result of the neo-liberal market economy’s expansion into all domains. This article therefore views the widespread “theme of conquest” as a further example of the marketization of history.

Keywords: Eric Hobsbawm, Tradition, Invented Tradition, The Conquest of Istanbul, Turkish Nationalism, Political Islam

Özet

Bu makalede “İstanbul’un Fethi” kutlamaları, Eric Hobsbawm’ın “gelenek icadı” kavramsallaştırmasından yararlanarak ele alınmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde fazlaca üzerinde durulmayan “İstanbul’un Fethi”, 1950’lerde

¹ Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Doktora Öğrencisi, bolukbasim@yahoo.com

Demokrat Parti (DP) iktidarında önem kazanmıştır. Fetih, birtakım rötuşlarla birlikte tek-parti dönemi ulus tasavvuru ve tarih anlayışının büyük ölçüde tekrar edildiği bir zemin sağlamıştır. Özellikle 1953'te, 500. yıldönümü olmasının etkisiyle fetih resmi törenlerle kutlanmış hatta bu amaçla Bakanlar Kurulu kararı ile bir dernek de kurulmuştur. Dolayısıyla bu dönemdeki kutlamaların “merkezin bakış açısını”, başka bir ifadeyle resmi ideolojiyi yansıttığı söylenebilir.

Bununla birlikte 1990'larda siyasal İslam'ın yükselişi sürecinde, belediyeler fetih kutlamalarını kendi politik hedefleri doğrultusunda “müesses nizam”a karşı seferber etmiştir. Böylece, hem ulusun yeniden formülasyonu gündeme gelmiş hem de “Fetih” muhalif bir çehre kazanmıştır. Bu çalışma her iki dönem arasında kutlamalar üzerinden bir karşılaştırma yaparak ulusun tahayyül edilme biçimleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları saptama ve kutlamaların hangi siyasi argümanlar ile angaje olduğunu ortaya koyma amacı taşımaktadır.

Tarihin bu şekilde araçsallaştırılması uzun süre siyasal amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmiş olsa da, günümüzde neo-liberal ekonomi anlayışının pazarın sınırlarını toplumsal alanın tamamını kapsayacak biçimde genişletme çabası sonucu artık tarih de piyasanın içerisine dahil olmuştur. Bundan dolayı bu makalede özellikle 2000 sonrası yaygınlaşan “fetih teması”, tarihin piyasalaşması olarak anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eric Hobsbawm, Gelenek, Gelenek İcadı, İstanbul'un Fethi, Türk Milliyetçiliği, Siyasal İslam.

1. Giriş

Gelenek en genel anlamıyla, bir topluluğun ortak mirasının parçası olarak kabul edilen ve bir nesilden diğer nesile aktarılan insan pratikleri, inançları, kurumları ve insan yapımı ürünleri kapsar (Abercrombie vd. 2006: 399). Başka bir ifadeyle gelenek, varlığını sürdürebilmek için bir toplumun başvurduğu *kullanım kılavuzudur*. Bu kılavuz, belirli değer ve normları içerir ve bunlar toplumun önemli meşruiyet kaynaklarıdır. Çeşitli değer ve normlar bir taraftan yaşamın anlamlı kılınmasına yararırken, diğer taraftan toplumsal yapı üzerinde bir denetim ve kontrol mekanizması işlevi görmektedir. Gelenek, çeşitli ritüeller çerçevesinde devam ettirilir. Yani gelenek bu ritüeller sayesinde süreklilik ve kalıcılık kazanmaktadır. Böylece mevcut toplumsal yapının devamını sağlamakla birlikte, değişim dönemlerinde bile yeni gelenekler devreye girebilmekte ve bunlar çoğunlukla eskisinin yeniden formülasyonu biçiminde oluş(turul)maktadır.

Geleneğe yönelik bu bakış açısı, sosyal bilimcilerin sıkça kullandığı geleneksel-modern dikotomisinin ötesinde bir yere denk düşmektedir. Buradaki gelenek kavramı yalnızca *geleneksel toplumlar* ile ilişkili olarak düşünülmemelidir. Gelenek, toplumsal yapının kendisini yeniden üreten birtakım ritüeller olarak ele alınırsa, modern toplumlarda da bunların karşılıklarını bulmak zor olmaz. Dolayısıyla bu çalışmada kullanılan biçimiyle gelenek, ister *geleneksel* ister *modern* olsun her toplumun sahip olduğu birtakım ritüel ve pratikleri işaret etmektedir.

Bununla birlikte, geleneğin zorunlu olarak geçmişe referans verdiği belirtilmelidir. Yani gelenek, bugün yeniden üretilen geçmiş pratiği olarak anlaşılabilir. Bu durum, geçmişle olan bağın kopuşunu iddia eden modernite söylemi ile çelişkili gözükmektedir. Kendisini hiyerarşik olarak daha üst bir konuma yerleştiren modern toplum, geçmişi eleştirmekte, olumsuzlamakta hatta tamamıyla reddetmektedir. Buna rağmen yine de, kök(en)lerini geçmişe mal etmeye çalışır. Gelgelelim bu durum, "geçmişe geri dönme çabası" olarak görülmemelidir. Daha ziyade geçmiş, bugün ve gelecek için bir meşruiyet kaynağı haline gelmektedir. Türkçe'deki "gelenekten geleceğe" mottosu bunun veciz bir ifadesidir. Kısacası geçmiş meşruiyet tesis edici bir nitelik kazanmaktadır.

Bilindiği gibi, modernlik süreci "geleneksel" bağların büyük ölçüde çözülmesine yol açmıştır. Başka pek çok dönüşümün yanısıra tebaanın bir ulusa dönüş(türül)mesi zorunlu olarak yeni bir toplumsal tahayyülün gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Hem siyasal meşruiyetin kaynağı hem de yeni toplumsal birim olarak bu *muhayyel cemaatin*¹(*imagined community*), büyük ölçüde devlet elitlerinin himaye ettiği dil ve tarih çalışmaları yoluyla nasıl inşa edildiği üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır.² Ayrıca antropoloji başta olmak üzere sosyal bilimlerin pek çok disiplini "ulusun ezelden beri ulus olduğunun"³ ispatı için kimi zaman bilimsellikten oldukça uzak birtakım argümanları desteklemek zorunda bırakılmıştır.⁴

Bu makalede İstanbul'un fethi kutlamaları, Eric Hobsbawm'ın "gelenek icadı" kavramsallaştırmasından yararlanarak ele alınmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde fazlaca üzerinde durulmayan İstanbul'un fethi, 1950'lerde Demokrat Parti (DP) iktidarında önem kazanmıştır. Fetih, birtakım rötuşlarla birlikte tek-parti dönemi ulus tasavvuru ve tarih anlayışının büyük ölçüde tekrar edildiği bir zemin sağlamıştır. Özellikle 1953'te, 500. yıldönümü olmasının etkisiyle fetih resmi törenlerle kutlanmış hatta bu amaçla Bakanlar Kurulu kararı ile bir dernek de kurulmuştur.⁵ Dolayısıyla bu dönemdeki kutlamaların "merkezin bakış açısını", başka bir ifadeyle resmi ideolojiyi yansıttığı söylenebilir. Bununla birlikte, 1990'larda siyasal İslam'ın yükselişi sürecinde belediyelerin fetih kutlamalarını alternatif bir kutlama biçiminde ele alması, hem ulusun yeniden formülasyonunu gündeme getirmiş hem de İstanbul'un fethinin muhalif bir çehre

edinmesine yol açmıştır. Görüldüğü gibi, bu çalışma her iki dönem arasında kutlamalar üzerinden bir karşılaştırma yaparak ulusun tahayyül edilme biçimleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları saptama ve kutlamaların hangi siyasi argümanlar ile angaje olduğunu ortaya koyma amacı taşımaktadır.

Tarihin bu şekilde araçsallaştırılması uzun süre siyasal amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmiş olsa da, günümüzde neo-liberal ekonomi anlayışının pazarın sınırlarını toplumsal alanın tamamını kapsayacak biçimde genişletme çabası sonucu artık tarih de piyasanın içerisine dahil olmuştur. Bundan dolayı bu makalede özellikle 2000 sonrası yaygınlaşan “fetih teması”, tarihin piyasalaşması olarak anlaşılmaktadır. Bu tartışmaları detaylandırmadan önce Hobsbawm’ın “gelenek icadı” ile neyi kastettiğini açıklamak yerinde olacaktır.

2. Gelenek İcadı Nedir?

“Gelenek icadı” kavramı İngiliz Marksist tarihçi Eric Hobsbawm’a aittir. Hobsbawm’ın çıkış noktası geleneklerin aslında sanıldığı kadar eski bir geçmişe dayanmadığıdır. Kadim olan ya da olduğu iddia edilen “gelenekler”, başlangıcı itibariyle çoğunlukla yenidir ve bazen icat edilmiştir. Bu durum Umberto Eco’nun Ortaçağ kültürü üzerine söyledikleri ile bir benzerlik taşımaktadır. Çünkü gelenek icadı, yinleme görüntüsü altında yeniliğin bir biçimde gizlenmesini ima eder.⁶ Daha açık bir ifadeyle, Hobsbawm’ın yaklaşımında gelenek geçmişte üretilip bugüne aktarılan bir miras olmaktan ziyade bugün (yeniden) üretilip geçmişe atfedilen değer ve normlar bütünüdür. Bu ifade, geleneğin geçmişte hiçbir zemini bulunmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. Ne var ki, buradaki esas eleştiri geleneğin geçmişin derinliklerinden geldiği ve bir zincirleme aktarım sonucu hiçbir önemli değişikliğe uğramadan (özünü muhafaza ederek) günümüze ulaştığı biçimindeki iddiaya yöneliktir. Kısacası gelenek geçmişe değil büyük ölçüde bugüne aittir. Dolayısıyla geleneğin keşfi değil icadı söz konusudur.

Aslında geleneklerin bazılarının tarihin çok eski zamanlarında ortaya çıkmadığını fark etmek zor değildir. Örneğin, yönetenler ile yönetilenlerin aynı dili konuşması ya da aynı etnik kökenden gelmesi oldukça yeni bir olgudur.⁷ Lakin bu her zaman kolaylıkla tespit edilemez. Çünkü gelenek icadı bazen geleneğin tarihini de kurgulamayı gerektirmektedir. Dolayısıyla gelenek icadının tam olarak neye işaret ettiğini anlayabilmek için Hobsbawm’ın fikirlerine derinlemesine bakmak gerekiyor.

Hobsbawm’a göre gelenek icadı belirli değer ve normları yinleme yoluyla telkin etmeyi amaçlayan ve geçmişle kendiliğinden bir sürekliliği ima eden, açıkça ya da zımnen kabul edilmiş kurallarla işleyen bir dizi pratiği ya da ritüeli ifade etmektedir (1983: 1). Dolayısıyla gelenek icadından bahsedildiğinde öncelikle belirli değer ve normlara gönderme yapılmaktadır. Bu değer ve

normların ayırt edici niteliği geçmişle bir bağ kurması, kendisini geçmişle dayandırmasıdır. Geçmişle bağ kuran bu değer ve normlar yerleşiklik kazanabilmek için bir dizi toplumsal pratik ya da ritüel ile kendisini ortaya koymalıdır. Yani gelenek icadı sürekli tekrar eden ritüel ve pratikler olmaksızın düşünülemez.

Bu çalışma bağlamında gelenek icadının neye tekabül ettiği şu şekilde ifade edilebilir: Belirli bir tarihsellikte belirli bir toplumdaki değer ve normlar siyasal iktidarın meşruiyetinin kaynağını "ulus" (örneğin Türk ulusu) olarak tayin edebilir. Aslında yeni olan ancak uzun bir geçmişi olduğu öne sürülen bu değer ve normları savunabilmek için köklerin dayandırıldığı kadim bir medeniyete (örneğin Orta Asya'ya ve oradan Anadolu'ya) başvurarak bir süreklilik ilişkisi kurulur. Buradaki kadim medeniyetin ve sürekliliğin kurgu ya da gerçek olması çok önemli bir fark yaratmamaktadır. Önemli olan "geçmişte öyle olduğuna" inanılmasıdır. İstanbul'un fethi bağlamında ise, II. Mehmet de bu sürekliliğe dahil edilmekte ve fetih, onun Türk olma vasfına gönderme yapılarak açıklanmaktadır. Yani fethin belirleyici ögesi Türklüktür ve II. Mehmet'in zaferi – anakronik bir biçimde – Türklük bilinci çerçevesinde ele alınmaktadır. Türk Tarih Tezi⁸ (TTT) ile Türklere atfedilen kahraman, cesur ve savaşçı olma,⁹ devlet kurma yetisine sahip olma,¹⁰ İslam'ın en muteber taşıyıcısı olma¹¹ gibi değer ve normların bir dizi toplumsal pratik ya da ritüel ile kendisini ortaya koyması gerektiğinden, İstanbul'un fethi kutlamaları – tam da icat edilen bir gelenek olarak – 500. yıldönümünde gündeme oturmuştur.¹² Bu ritüelin esas itibarıyla DP iktidarında gözlemlenmesi ise, kutlamaların biçimsel bir gösteri olmanın ötesinde meşruiyet sağlayıcı bir işlev üstlendiğini açığa çıkarmaktadır. DP'nin 27 yıllık bir Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarının ardından yönetime geçtiğini unutmamak gerekir. Dolayısıyla ulusal bağı pekiştirecek, bu sayede siyasal iktidarın meşruiyetini sağlamlaştıracak "gelenekler" büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca bu ulus tahayyülünün üvey evlat konumundaki Osmanlı dönemi üzerinden sağlanması, Türk tarihyazımının görmezden geldiği tarihsel dönemlerle barışma yolundaki küçük ama önemli işaretler olarak okunabilir.

Hobsbawm'a dönersek, onun geleneğin sürekli bir biçimde tekrarlandığına ilişkin vurgusu, geleneğin değişmezliği düşüncesini akla getirmektedir. Zaten Hobsbawm'a göre değişmezlik, geleneğin mümeyyiz vasfıdır. Hobsbawm, geleneği çok geniş bir manada kullanmaktan kaçınmak için onu örften (*custom*) değişmezlik niteliği ile ayırmaktadır. Ona göre örf, geleneğin tersine sabit değildir ve belirli bir noktaya kadar değişim ve yeniliğe açıktır (1983: 2-3). Bu bağlamda Hobsbawm, sanki eğer gelenek değişimlere açık olsaydı icat edilmesine gerek kalmazdı, demek ister. Ayrıca örf-gelenek ayrımı dolaylı bir biçimde geleneksel toplum-modern toplum farkına da işaret eder gibidir. Ancak burada, geleneksel toplumların sanıldığı kadar durağan olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır çünkü örf bir dereceye kadar değişim

göstermektedir. Öte yandan sürekli değişimle ilişkilendirilen modern toplum ise gelenek icadı yoluyla paradoksal biçimde sabit bir yapının peşinde koşmaktadır. Hobsbawm'ın belirttiği gibi sürekli değişim ve yenilik içeren modern dünyada, gelenek icadı yoluyla toplumsal yaşamın bazı taraflarını sabit ve değişmez bir biçimde yapılandırma çabasının yarattığı çelişki dikkate değerdir (1983: 1). Bu noktada Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrası yaşadığı siyasal¹³, ekonomik¹⁴ ve toplumsal¹⁵ dönüşümler ile İstanbul'un fethi yoluyla ulusal kimlik ve kültürü değişmez bir biçimde yapılandırma çabası arasında bir paralellik kurabiliriz. Bu bağlamda ikincisi, öncekine bir cevap olarak düşünülebilir. Zaten DP'nin sanayi toplumuna geçişin dayattığı değişimi, dini-geleneksel değerler ile mezcetmeye çalışan makro siyaseti de bunu destekler niteliktedir (Mert, 2007: 10).

Dolayısıyla kendisi değişimlere kapalı olsa da, gelenek icadı toplumsal değişimlere bir karşılık olarak anlaşılabilir. Hobsbawm'ın ifadesiyle gelenek icadı çoğunlukla ani dönüşümler yaşandığı zaman, eski geleneklerin dizayn ettiği toplumsal örüntülerin zayıflaması ya da yok olmasıyla gündeme gelmektedir (1983: 4). Yeni gelenek bazen eskisinin hızlı bir nakli biçiminde kurulur. Bazense eski gelenekten bazı sembol ve moral değerler ödünç alınır (1983: 6). Dolayısıyla gelenek icadı geçmişteki geleneklerle bir diyalog gerektirmektedir. Bununla birlikte yeni bir gelenek, eskisinin kullanışlı ya da geçerli olmamasından dolayı değil, bilinçli olarak kullanılmak ya da adapte edilmek istenmemesinden dolayı icat edilir (1983: 8). Hobsbawm'dan anladığımızı göre gelenekler tarihsel bir zorunluluk sonucu birbirlerinin yerine geçmezler, aksine bilinçli bir tercih söz konusudur. Örneğin, 1924'te Halifelik'in kaldırılmasının esas gerekçesi dini önderlik geleneğinin ve bunun üzerinden kurulan bağın artık işe yaramaması değildir.¹⁶ Aksine Halifelik geleneği o dönemde (özellikle Türkler arasında) hala güçlü bir anlam ifade etmektedir. Halifelik etno-seküler kimlik lehine ve muhalif bir oluşumu engellemek adına bilinçli bir tercih sonucu kaldırılmıştır.

Eski gelenekten bilinçli bir biçimde yüz çevrilmesine rağmen, gelenek aslında bir tarihsel devamlılık ifadesidir ya da en azından böyle bir iddia taşımaktadır – süreklilik iddiası gelenek için *sine qua non*'dır. Bu yüzden bazen tarihsel devamlılığın kendisi bile icat edilebilir. Etkileyici bir tarihsel süreklilik adına, kadim bir geçmiş yaratılabilir. Hobsbawm'a göre bu yaratım bazen yarı-kurgu bir haldeyken, bazen bütünüyle kurmaca olabilir (1983: 7). Bu kurgu zaman içerisinde öyle kabul görür ki artık tarih anlatısı belirli siyasal kaygılar ile biçimlendirilen bir şey olarak değerlendirilmez, aksine verili kabul edilir.¹⁷ Gelenek icadıyla birlikte tarih, bir eylem meşrulaştırıcısı ya da toplumsal bütünlüğün tutkalı olarak kullanılır (1983: 12). Yani icat edilmiş gelenekler iktidarın kendisini meşrulaştırmak için başvurduğu araçlardandır. Dolayısıyla tarih artık bir referans noktası haline gelmektedir.

Bu kavramsal açıklamanın ardından DP döneminde İstanbul'un fethinin 500. yılı sebebiyle gerçekleştirilen kutlamalara odaklanarak, nasıl bir gelenek icadı yapıldığını, bu yolla ulusun nasıl tahayyül edildiğini ve fethin dönemin siyasal gelişmeleriyle nasıl iç içe geçtiğini değerlendirebiliriz.

3. Demokrat Parti Döneminde İstanbul'un Fethinin 500. Yılı Kutlamaları: Uzlaşma Dönemi

İstanbul'un fethinin, tek-parti döneminde en azından 1940'lara kadar pek gündeme gelmediği söylenebilir. Aslında 1939 yılında, Fatih ve fetih ile ilişkili birtakım imar çalışmaları yapmak amacıyla bir "Güzideler Komisyonu" toplanmış ancak herhangi bir sonuç çıkmamıştır. Daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) konu üzerine eğilmiştir. 500. yıl coşkusu yaklaşırken 1944 yılında MEB, bununla ilgili bir komisyon kurma talebinde bulursa da olumlu cevap alamamıştır. Yine de önceki yıllara göre bir hareketlilik gözlemlenmektedir. Fethin bağlamındaki yayın çalışmaları özellikle İstanbul Belediyesi'nin girişimleriyle hız kazanmıştır.¹⁸ DP'nin iktidara gelişiyle birlikte giderek daha fazla dile getirilen İstanbul'un fethi, 1953 yılında 500. yıldönümü dolayısıyla muhtelif alanlarda gerçekleştirilen etkinlikler ile kutlanmıştır. Bunlar arasında resmi geçit töreni başta olmak üzere, fetih temalı tiyatro temsilere, konferanslar ve sergiler de yer almaktadır.¹⁹ Topkapı ve Fatih'te gerçekleştirilen merasime bazı milletvekilleri, vali ve belediye başkanı, "mülki ve askeri erkan" başta olmak üzere pek çok devlet görevlisi katılmış, ayrıca Patrikhane Heyeti ve yabancı askeri ataşeler de törende bulunmuştur.²⁰

Resmi törende fethin küçük ölçekli bir temsili gerçekleştirilmiştir. Top atışlarıyla surların bombalanması canlandırılmış, bunun yanında fethin sembolü olan Ulubatlı Hasan'ın²¹ surlara bayrak dikışı de yeniçeri kıyafeti giymiş bir görevli tarafından tekrarlanmıştır.²² Bu ritüellerin gelenek icadının temel unsurlarından olduğu yukarıda belirtilmişti. Bunun yanında tarihin bu dönemine yapılan gönderme, Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bir süreklilik olduğunu ima ettiğinden tek-parti dönemindeki TTT'den bir ayrışmayı ifade etmektedir. 1930'larda, Türk kimliği ancak Osmanlı geçmişinden koparılırsa aşağı ırk olduğu yönündeki iddiaların reddedilebileceği düşünülmektedir. Böylece İslam sonrası ve özgül olarak Osmanlı dönemi baypas edilerek, kadim Orta Asya ile bağlantı kurulmuştur (Ersanlı-Behar, 1992: 12). Buna karşın Atatürk dönemi (1923-1938) sonrasında resmi söylem kısmen yumuşamış ve bu durum tarih kurgusuna da yansımıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın sonunda oluşan iki kutuplu dünya karşısında kesin bir biçimde Batı Blok'undan yana taraf alınarak rekabetçi bir seçim anlayışına gidilmiş ve 1950 yılında DP iktidara yürümüştür. DP'nin aldığı büyük desteğin önemli bir sebebi tek-parti döneminin muhalif kesimlerinin sözcüsü konumuna gelmiş olmasıdır. Bu, tarih kurgusundaki anti-Osmanlıcı tonun azaltılması ya da belirli alanlarla sınırlandırılması anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla bir uzlaşmaya gidilmekte,

Osmanlı dönemiyle daha sıcak bir ilişkiye girilmektedir. Fakat sonuç itibariyle bu uzlaşma, milliyetçiliğe hizmet etmek yani Türklüğün sürekliliğini vurgulamak amacıyla yapıldığından tek-parti döneminden keskin bir farklılaşmaya işaret etmez. Kaldı ki tek-parti döneminin tarih kurgusunda Osmanlı'nın hiç yer almadığını düşünmek de yanıltıcıdır. Osmanlı tarihi yer alır ancak asli dönem olarak ele alınmaz.

Valilik ve belediye başkanlığı görevlerini yürüten Prof. Fahrettin Kerim Gökay'ın (1900-1987) törende yaptığı konuşma, ulusun İstanbul'un fethi yani Osmanlı dönemi üzerinden, onunla süreklilik kurularak nasıl tahayyül edildiğini göstermesi açısından açıklayıcıdır. Gökay, İstanbul'un fethini anlatırken "... Türk bayrağı, Türk sancağı Türk'ün kahraman erinin eliyle dalgalanıyordu"²³ diyerek Osmanlı'nın en azından fetihler gerçekleştirdiği dönemi Türk ulus kimliğinin bir parçası olarak değerlendirmektedir.

Bunun yanında erken Cumhuriyet döneminin "Türklerin kültür yaratıcısı bir ırk olduğu" iddiası, Fatih Sultan Mehmet'in Akşemsetdin'e gösterdiği saygı üzerinden teyit edilmektedir. Gökay'ın sözleriyle "...İstanbul'u fetheden Fatih ilmin ve sanatın büyük kurucusu, aynı zamanda *kendisine intikal etmiş olan büyük bir medeniyeti* aynen muhafaza etmiş olan Fatih, bundan dolayıdır ki ilme hürmetin, sanata hürmetin ve medeniyete hürmetin bir eseri olarak Orta çağı kapamış, yeni çağı açmıştır".²⁴ Bunun yanında Gökay, Fatih'in şehri aldıktan sonra Allah'a şükrettiğini de belirtmeden geçmez. Dolayısıyla bu yeni tasavvurun içerisine dini öge de bir şekilde dahil edilmektedir. Şüphesiz bu dini vurgunun araçsal bir nitelik taşıdığı açıktır. Zaten milliyetçiliğin doğası gereği dine *per se* bir anlam atfetmediği, din ile araçsal bir ilişki kurduğu belirtilmelidir. Billig'in ifadesiyle söylersek, "ulusların düzeni Tanrı'ya hizmet etmek için tasarlanmamıştır, ancak Tanrı düzene hizmet edebilir" (Billig, 1995: 4). 1904 gibi erken bir tarihte Yusuf Akçura, Türklerin İslamiyet'in emrinde değil, İslamiyet'in Türklerin emrinde olması gerektiğini öne sürerken benzer bir noktaya değiniyordu.²⁵ 1950'lerde değişen şey ise pek çok alanda olduğu gibi fetih temasında da dini motiflerin daha yüksek sesle dile getirilmesidir. Ne var ki söz konusu olan yine de sadece bir tonlama farkıdır.

Ancak ne olursa olsun, Türk ulusu Atatürk dışarıda bırakılarak tahayyül edilemeyeceğinden, Gökay Mayıs ayı içerisinde gerçekleşen Atatürk'ün Samsun'a çıkışını bir şekilde İstanbul'un fethiyle birleştirir: II. Mehmet İstanbul'u fethetmiş, Mustafa Kemal de onu düşman işgalinden kurtarmıştır. Bu sayede birisi Fatih, diğeri de Atatürk olmuştur. Öncekinin bıraktığı yerden sonraki ilerlemiştir. Bir taraftan II. Mehmet anakronik bir tarih okumasıyla neredeyse bir Türk milliyetçisine dönüştürülürken, diğer yandan Mustafa Kemal II. Mehmet'in taşıdığı "soylu kana" bir süreklilik imgesiyle ortak edilmektedir. Dolayısıyla bu dönemdeki İstanbul'un fethi kutlamaları alternatif bir tarih ya da kimlik

kurgusuna işaret etmekten ziyade göz ardı edilmiş olan bazı unsurların resmi görüş içerisinde monte edilmesi olarak anlaşılmalıdır.

Ayrıca Gökay, güncel dış politika ile bir bağ kurarak Kore'de savaşan Türk askerlerini de anmaktadır. Kore'deki Türk askerleri, Atatürk'ün kurtardığı memleketin evlatları olarak onun "cihanda sulh" mottosunu gerçekleştirmektedir. Soğuk Savaş'ın ilk sıcak savaşı olan Kore Savaşı, bilindiği gibi Doğu ve Batı Bloku'nun açık seçik ayrıştığı ve Kore'nin kuzeyi ve güneyi üzerinden aslında Sovyetler ile ABD'nin çarpıştığı bir savaştır. Türkiye de ABD'nin başını çektiği Birleşmiş Milletler orduları tarafında savaşmak üzere Kore'ye Tuğgeneral Tahsin Yazıcı komutasında 5090 kişilik bir tugay göndermiştir (GHTB, 1975: 72). Bu sayede Türkiye'nin liberal-demokratik Batı Bloğu içerisindeki konumu tescil edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti 1923'teki kuruluşundan beri zaten Fransa, İngiltere gibi Batı ülkeleriyle yakın bir ilişki içerisinde olmuştur. Her ne kadar Kurtuluş Savaşı'nı Batı'ya karşı gerçekleştirmiş olsa da, sonraki süreçte genç Cumhuriyet yüzünü Batı'ya dönmüş, "muhasır medeniyetler" olarak gördüğü Batı toplumlarının seviyesine erişmeye çabalamıştır. Dolayısıyla Batı'yı kendisine ölçü(t) olarak aldığı belirtilmelidir. Hatta Lozan Antlaşması'nın hemen öncesinde yani Cumhuriyet henüz siyasi bağımsızlığını resmileştirmemişken düzenlenen İzmir İktisat Kongresi, ekonomik açıdan tıpkı Batılı ülkeler gibi liberal öğretinin izleneceği mesajını vermektedir. Böylece, Tunçay'ın ifade ettiği gibi anti-emperyalist olan ama anti-kapitalist olmayan Türk bağımsızlık mücadelesi Lozan görüşmeleri sırasında İtilaf Devletleri'ne güven vermek istemiştir (2010: 188).

1930'lardaki kalkınma planları çerçevesinde Sovyetler ile gerçekleşen kısa süreli yakınlaşma dönemi hariç tutulursa, Türkiye'nin erken Cumhuriyet yıllarından itibaren kararlı bir biçimde Batı yanlısı tavır takındığı gözlemlenir. Dolayısıyla fetih, bağımsızlık ve Kore Savaşı'nı bir araya getiren bağ, üçünün de aynı dava uğruna yani Batı'nın temsil ettiği ancak Türk ırkının özünde bulunan, insanlığın yüce değerlerini korumak ve şahlandırmak adına girişilmiş mücadeleler oluşudur. İlki "karanlık" Ortaçağı kapatmış, ikincisi bütün medeniyetlerin kaynağı olan "kurucu medeniyetin" yok olmasını önlemiş ve sonucusu da Komünizm "illetine" karşı Batılı güçlere verilen desteğin bir ifadesi olmuştur.

On gün boyunca devam eden kutlamalar sadece İstanbul'da değil, diğer şehirlerde hatta yurtdışında da yapılmıştır. Fetih kutlamaları müze açılışından balo ve defilelere, tiyatro temsillerinden konferanslara, fener alaylarından güreş müsabakalarına kadar pek çok farklı etkinliği içermektedir. Büyük bir coşkuyla takip edilen bu etkinliklere bazı eleştiriler de getirilmiştir. Özellikle resmi geçit töreninin iyi bir şekilde organize edilmediği ve bir kargaşaya dönüştüğü öne

sürülmüştür. Ayrıca Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in törenlerde bulunmayışı da eleştiri konusu olmuştur.²⁶

Eleştirilerin de gösterdiği gibi fethin 500. yıldönümü kutlamaları oldukça önemli bir mesele haline gelmiştir. Daha önce bahsedilen İstanbul Fetih Cemiyeti'nin²⁷ kuruluşu da bunu teyit etmektedir. Derneğin amacı İstanbul'un fethi kutlamalarına katılmak ve bu hususta yapılabilecek etkinlikleri organize etmek olarak belirtilmektedir. 500. yıl kutlamalarında aktif bir rol üstlenen derneğin bünyesinde 1954 yılında İstanbul Enstitüsü kurulmuş ve bu sayede yayın çalışmalarına da önemli bir zemin sağlanmıştır.

Özetlersek, DP dönemindeki kutlamaların merkezin bakışını yansıttığı, herhangi bir muhalif söylemle angaje olmadığı belirtilmelidir. İstanbul'un fethi daha ziyade erken Cumhuriyet'in ideolojik duruşuna yönelik küçük bir rötuş olarak anlaşılabilir. Bir reddiye değil, eleştiri söz konusudur ancak bu da son derece itinalı bir biçimde yapılmaktadır. Fetih ile birlikte İstanbul'un ön plana çıkarılma çabası da bu bağlamda ele alınabilir. Şüphesiz sadece DP değil genel olarak milliyetçi-muhafazakar cephe açısından İstanbul'un önemi iyi bilinir. Bu kesim için İstanbul, Bora'nın ifadesiyle "vadedilmiş topraktır" (1995: 44). Oysa erken Cumhuriyet döneminde İstanbul, Ankara lehine geri plana itilmiştir. Genel olarak Ankara'nın Cumhuriyet Türkiye'si ile, İstanbul'un ise Osmanlı dönemiyle ilişkilendirildiği doğrudur. Dolayısıyla fetih kutlamaları yoluyla İstanbul'un itibarını iade etme çabası, tek-parti dönemi politikalarını makul bir seviyeye çekme girişimi olarak değerlendirilebilir. Ancak bu girişim, periferinin alternatif tahayyülleriyle bağlantılı değildir. Bu noktada kutlamalarda önemli bir rol üstlenen ve "özellikle fetih edebiyatının gelişmesine büyük katkısı olan Fetih Cemiyeti'nin" (Öztan, 2012: 352) merkezi hükümetin kararıyla kurulduğu bir kez daha hatırlanmalıdır. Gelgelelim, 1990'larda siyasal İslam'ın yükselişi sürecinde belediyeler eliyle gerçekleştirilen fetih kutlamaları, "müesses nizam"a karşı alternatif bir kutlama biçimine dönüşecektir.

4. Siyasal İslam'ın Yükselişi ve Bir Muhalefet Aracı Olarak İstanbul'un Fethi Kutlamaları

İslami eğilimli Refah Partisi'nin (RP)²⁸, 1994 yerel seçimlerinde İstanbul ve Ankara belediye başkanlıklarını kazanması yeni gelen dalganın ilk habercisiydi. Cumhuriyet tarihinde ilk defa İslami söylem ve sembolleri bu kadar dolaysız bir biçimde kullanan bir parti en önemli iki şehrin (biri siyasi, diğeri ekonomik-kültürel başkent) belediye başkanlıklarını kazanmıştı. Parti retorik olarak sadece Kemalist devletin *per se* bir eleştirisini değil aynı zamanda Tanzimat'tan bu yana yerleştirilmeye çalışılan modernite/batı değer ve normlarının eleştirisini de benimsiyordu. Bu çerçevede ilk defa sivil-asker bürokrasinin ve İstanbul-Ankara merkezli büyük burjuvazinin hegemonik konumunun tehdit edildiği söylenebilir. Böylece 28 Şubat "post-modern

darbe"sine kadar varacak sürecin kilometre taşları da dizilmeye başlamıştı. Bu süreçte RP'li belediyeler, "müesses nizam"a karşı fetih kutlamalarını alternatif bir kutlama biçiminde ele almıştır. Bu durum hem ulusun yeniden formülasyonunu gündeme getirmiş hem de İstanbul'un fethinin muhalif bir çehre edinmesine yol açmıştır. Ankara'ya karşı İstanbul, Cumhuriyet'e karşı Osmanlı, etno-seküler Türk kavrayışına karşı İslamlaşmış bir Türk anlayışı ön plana çıkarılmıştır.

Siyasal İslam için İstanbul'un fethi, öncelikle ideal toplum kurgusuna yönelik tarihsel bir kıstas oluşturmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi mevcut siyasal projeler için geçmişten meşruiyet devşirme çabası gelenek icadının kilit noktalarındandır. Hobsbawm böyle durumlarda geçmişin bütünüyle baştan kurgulanabildiğini belirtmiştir. Elbette tarihteki her olay yeniden yazılabilir ancak tarihsel referansın toplumun en azından belirli kesimlerinde bir karşılığı olması gerekir. Dolayısıyla İstanbul'un RP'yi destekleyen toplumsal gruplar için nasıl bir anlamı olduğu önemli bir sorudur.

Yukarıda İstanbul'un milliyetçi-muhafazakar cephe açısından önemine değinilmişti. İstanbul her şeyden önce tarihsel bir anlam taşıyordu. Binlerce yıllık bir şehirdi. Ankara ile kıyaslandığında hem daha eski bir geçmişine vardı hem de tarih boyunca kültürel-ekonomik bir merkez hüviyetindeydi. Dolayısıyla İstanbul hem "kadimlik" (nicelik) hem de "statü" (nitelik) bakımından bir geçmiş referansına pratik olarak daha uygundu. Genel olarak Türk sağını çeken de işte tam bu noktaydı yani İstanbul'un bir imparatorluk başkenti oluşu. Öte yandan İslamcılar açısından bakıldığında İstanbul ayrıca bir İslam şehriydi. Etno-seküler milliyetçiler için kadim Hitit Medeniyetinin devamı olan bir Ankara ile bağ kurmakta beis yoktu.²⁹ Gelgelelim, İslamcılar tarihsel olarak İslam Medeniyetine atıf yaptıklarından, 1453 sonrası İstanbul'dan ya da başka bir deyişle "Fatih'in İstanbulu"ndan daha iyi bir örnek olamazdı. Görüldüğü gibi atıf yapılan tarihsel zaman ve mekan bir zorunluluk sonucu değil, o anki siyasal pozisyonlara göre seçilmektedir. Yani İstanbul, Ankara'nın geçmişini dayandırdığı kadim Anadolu uygarlıkları kurgusunun artık işe yaramamasından dolayı değil, bunun bilinçli olarak kullanılmak ya da adapte edilmek istenmemesinden dolayı öne çıkarılmıştır. Başka bir ifadeyle siyasal bir tercih söz konusudur.

Bu tercih bağlamında Osmanlı çok-etnikliliğini ima eden bir İstanbul imgesi, 1990'ların küreselleşmeci ve kozmopolit söylemi ile de desteklenmiştir. Çokkültürlülük tartışmaları etrafında, Osmanlı bugünün emperyal gücü ABD ile kıyaslanıyor ve bir ABD prototipi biçiminde tasavvur ediliyordu.³⁰ Diğer taraftan aynı dönemde yükselen silahlı Kürt hareketinin kimlik tartışmalarını gündeme getirdiği ve tek-parti dönemi ulusal kimlik kurgusunun artık işlemediği düşüncesine yol açtığı da bir gerçektir. Aslında 1950'lerden itibaren ulusal kimlik kurgusunu revize etme çabalarıyla karşılaşılrsa da, ilk ciddi müdahaleler 1970'lerden itibaren Türk-İslam sentezi³¹ altında yaşanmış³² fakat asıl

farklılaşma siyasal İslam'ın yükselişe geçtiği 1990'larda görülmüştür. Bundan dolayı yaşanan kimlik krizi, İstanbul lehine Ankara'dan yüz çevirmenin pratik siyasal bir gerekçesi olarak düşünülebilir. Çünkü İslamcı tasavvurda Kürt ayrılıkçılığını önlemenin tek yolu İslami bağın kuvvetlendirilmesidir. Bu noktada, aynı dönemde gündemi en çok "meşgul eden" tartışmaların laiklik-şeriat gerilimi etrafında sürdürüldüğünü hatırlamakta fayda var.

1995'teki kutlamalarda, o dönemin İstanbul Belediye Başkanı olan RP'li Recep Tayyip Erdoğan'ın peygamberin İstanbul'un fethini müjdelediğini hatırlatması³³ tek başına değerlendirildiğinde belki 1950'lerdeki söylemden hiç de farklı değildir. Gelgelelim, siyasal İslam'ın yükselişi bağlamında ele alındığında bu ifade sıradan bir sağ-muhafazakar retorikten fazlasını ima etmektedir. Erdoğan'ın sözleri İstanbul'un bir İslam şehri olduğunun teyit edilmesi olarak anlaşılmalıdır. Diğer yandan Bora'nın belirttiği gibi İslamcı tasavvur açısından "İslam şehri olarak İstanbul yitirilmiş bir İstanbul'dur" (1995: 44). Çünkü Tanzimat'tan beri gelen Batılılaşma, İstanbul'un hem mimarisini hem de kimliğini bozmuştur. Pera, hem fiziki mimarisi (Barok) hem de çağrıştırdığı yaşam tarzlarıyla (Batılı, modern) bu Batılılaşmanın bir sembolüdür. O dönemlerde dile getirilen ve hala son bulmamış olan Taksim'e cami inşa etme projeleri bu yozlaşmayı önleyecek, şehre eski kimliğini kazandıracak bir girişim olarak okunabilir. Taksime cami projesi Bora'nın sözleriyle, İstanbul'un yeniden fethedilmesi yani "İstanbul'u yeniden özlenen İstanbul yapma" hedefinin bir ifadesidir (1995: 45).

Dolayısıyla siyasal aktörler için mekanlar, tarihsel anlamlarıyla bir tercih sebebi haline gelebilmektedir. Siyasal İslam açısından ise İstanbul'un fethi, tarihsel anlamın ve siyasal amaçların bir çakışmasıdır. Böylelikle İstanbul'un fethi muhalif bir siyasal söylemle eklenerek yeniden gündeme gelmiştir. Ancak bu sefer merkezden ziyade çevre için bir manivela işlevi görmektedir. Örneğin 1994'teki yerel seçimlerin ardından Milli Gençlik Vakfı (MGV) ve İstanbul Belediyesi tarafından "Fetih ve Gençlik Günü" adıyla Ali Sami Yen Stadyumunda organize edilen fetih kutlamalarının dikkat çekici tarafı adeta RP'nin yerel seçimlerdeki zaferinin kutlamasına dönüşmesidir. Gösterişi bol olan kutlamada Erbakan, İstanbul'un yerel seçimlerde ikinci fethinin gerçekleştiğini ve gelecek yıl başbakan olarak da fethi tamamlayacaklarını ifade etmiştir.³⁴

İstanbul'un fethine yönelik vurgu, RP'nin seçim zaferinin nedeni değildir. Şüphesiz fetih, İslami tonu yüksek bir dile tercüme edilerek partiye sempatiyi artırıcı bir işlev görmektedir. Çünkü fetih, muhafazakar kesimin paylaştığı ortak tarihsel mirasın en önemli parçalarındandır. Bu bağlamda "fethin alıcılarında" 1950'lere göre bir değişim yaşandığı ifade edilebilir.³⁵ RP, dinsel dozu yüksek bir fetih imgesiyle dinsel bağlılıkları güçlü kırsal kökenli göçmenler ile iletişimini kuvvetlendirmiştir. Dolayısıyla bu değişim daha büyük bir açıdan bakıldığında

RP'nin tabanını oluşturan kitlenin kompozisyonuyla ilgilidir. Gelgelelim RP'nin yerel seçimlerdeki başarısının esas sırrı Bora'nın da vurguladığı gibi yarıştığı diğer bütün partilerden daha fazla "kentlin kaybedenlerine, İstanbul'un periferisine" hitap etmesidir (1995: 47). RP statükoyu savunmuyordu ve temsil ettiği değerler de hegemonik değildi. Bu yüzden hitap ettiği kesimler kent yoksulları, gecekondü kesimleri ve sosyal güvenlikten yoksun yeni göçmenlerden oluşuyordu. Enformel ağlar aracılığıyla bu kesimlere yönelik hayırseverlik ahlakı içeren yiyecek, giyecek, yakacak, sağlık, eğitim yardımları, partinin bu kitlelerle somut bağlar kurmasını sağlamıştır. Örneğin Ramazan aylarında kurulan sokak çadırlarındaki iftar sofraları, partinin sadakat devşirmesinde önemli bir rol oynarken³⁶ aynı zamanda Cumhuriyet tarihi boyunca eşine rastlanılmayan bu uygulama yeni bir gelenek icadına da işaret etmektedir. Böylece kentlin yoksullarını mobilize eden RP, siyasal meşruiyetini de tarihsel süreklilikler kurarak sağlamlaştırmıştır. Önceki dönemlerden devralınan fetih ritüelinin ise RP tarafından farklı bir bağlama oturtulduğu görülmektedir.

Sonuç olarak RP, fetih temasını dinsel bir retorikle yoğurup seçim kampanyasının saç ayaklarından birisi haline getirmiştir. Öyle ki, fetih kutlamaları adeta RP'li belediyelerin gövde gösterisine dönüşmüştür. Bu sayede hem mütedeyyin seçmenle bağ kurulmuş hem de devletin hegemonik etno-seküler görüşüne muhalif bir cephe açılmıştır. Tarihsel anlam ile siyasal amaçların girift ilişkisi içerisinde fetih kutlamaları, RP'nin toplumsal tabanına güven ve cesaret aşıladığı bir zemin sağlamıştır. Ne var ki yaklaşık on sene sonra fetih imgesinin piyasa değeri politik çehresini kat be kat aşacaktır.

5. Piyasalaşan Tarih: İstanbul'un Fethinin "Metalaşması"

Gelişen alışveriş merkezleri ve çevreye kapalı yeni yerleşimler şehrin zenginliğini böldü. İstanbul'a gelenler özlemini çektikleri büyükşehir yaşantısı yerine merkezden kopuk bir hayatla karşılaşılıyor, devinimi uzaktan seyretmek zorunda kalıyorlar.

Ağaoğlu Maslak 1453 İstanbul işte tam da bu eksiği giderecek, bu özleme cevap verecek projedir. Şehir merkezi, ana cadde olgusunu bir çekim merkezi olarak hayata geçirecek, kültür, sanat, yeme içme, eğlence ve gece hayatını en başta kendi sakinleriyle hareketlendirecek bir yapıdır. Bu devinin yanında çok önemli bir konum avantajı da vardır.

Kuzeyden Fatih Ormanı'na komşudur. İlginç ve eşine az rastlanır bir şekilde, hem büyük şehir özelliklerini, hem de sürdürülebilir kaynakları ve çevreye duyarlı yeşil bina sistemlerini bünyesinde barındıran ender bir yapıdır.³⁷

Yukarıdaki metin yakın dönemli bir konut projesinin tanıtım yazısından alıntılanmıştır. Projenin adında yer alan "1453", İstanbul'un fethine gönderme

yapmaktadır. Gelgelelim, isimdeki bu gönderme bir yana, projenin fetih ile herhangi bir ilişkisi bulunmamaktadır. Fetih *per se* bir anlam taşımamakta, sadece sahip olduğu çekicilikten yararlanılmaktadır. Bu amaçla tarih ve özgül olarak fetih imgesi marka yaratma sürecine dahil edilmekte ve önceki yıllarda kendisine atfedilen anlamlardan büyük ölçüde arındırılarak bir pazarlama stratejisine dönüştürülmektedir. Meta üretim sürecine eklenen fetih teması böylece araçsallaştırılmaktadır. Bu sayede fetih, başka herhangi bir tarihsel referans ile ikame edilebilir hale gelmektedir. “Sadabat”, “Lale”, “Topkapı”, “Sultan” gibi Osmanlı tarihine gönderme yapan sembollerin son dönemdeki konut projelerinin isimlerinde yer alması, tarihin kullanım değerinin öneminin sermayedarlar tarafından tam olarak kavrandığını göstermektedir.³⁸

Bu konut projelerinin çoğunun kentin sosyo-ekonomik seviyesi yüksek olan gruplarına hitap ettiği bilinmektedir. Bunlar sadece binaların değil, aynı zamanda yeni yaşam tarzlarının da “satıldığı” projelerdir. Konut müşterileri “kültür, sanat, yeme-içme, eğlence ve gece hayatı”ndan anlayan kişiler olarak kodlanmaktadır. Dışlayıcı niteliğinden dolayı bu rezidans toplulukları “kapalı cemaatler” (*gated communities*) olarak düşünülebilir. Onlar kentin nimetlerinden yararlanan dolayısıyla “kentin sahibi” konumundaki küçük “azınlık” gruplarıdır. Günümüzde değişen şey, bu grubun “gerçek İstanbullu” olup olmamasının artık sorun edilmemesidir. Oysa 1990’lardaki kentleşme tartışmalarında, İstanbul’un çevreden gelenlerin “istilası” altında olduğu dile getiriliyor, üstü kapalı bir biçimde göçmenlerin sınıfsal ve etnik konumunun “İstanbullu” olmaya engel teşkil ettiği savunuluyor ve “varoş” kelimesi pejoratif anlamda kullanılıyordu. Ekonomik seviyesi yüksek göçmenler bile, hegemonik yaşam tarzını benimsemedikleri sürece kimilerince hakir görülüyordu. “Çarşafli cipe binenlerin” ya da “Lahmacunla şarap içenlerin” İstanbul’u yozlaştırdığı düşünülüyordu. Şüphesiz kültürel alan her zaman meta ilişkileriyle biçimlenir. Ancak o yıllarda para, kimileri için statü getirmeye yetmeyebiliyordu.³⁹ Oysa 2000’lerden sonra bu tarz tartışmalar görece azaldı ve “gerçek İstanbullu” kategorisi alabildiğine genişledi ya da daha doğru bir ifadeyle kullanılmaz oldu. Günümüzün en belirleyici yanı kentin yükselişe geçen yeni orta sınıflarının kamusal alan üzerindeki denetim ve kontrolünün artmasıdır. Son dönemlerde rezidanslarda yaşayan kişilerin toplumsal statüsünü sorgulamak neredeyse kimsenin aklına düşmedi. Çünkü toplumsal statü satın alınabilir bir şey haline gelmişti.

Günümüzde tarihin piyasalaşması, sadece konut projelerindeki bir pazarlama stratejisi olarak karşımıza çıkmaz. Muhtelif alanlarda bunun örnekleriyle karşılaşılmaktadır. Popüler tarih alanındaki süreli yayınların artışı⁴⁰ ve televizyon programları⁴¹ tarihe olan ilgiyi beslemektedir. Bunun yanında tarihsel-kurgu televizyon dizileri ekranları bolca işgal etmektedir. Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerine ilişkin yapımlar ağırlıkta olsa da, en büyük beğeniyi Osmanlı klasik dönemini anlatan *Muhteşem Yüzyıl*⁴² dizisi almıştır.⁴³ Kanuni Sultan Süleyman dönemine dair tartışmaları gündeme getiren dizi, ciddi tenkitlere de maruz kalmış, hatta Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın eleştirilerine uğramaktan kurtulamamıştır.⁴⁴ Tarihi temaların “prim” yaptığı bu

ortamda özgül olarak fetih üzerine eğilen *Fetih 1453* (Fatih Aksoy, 2012) filmi de oldukça ses getiren bir yapım olmuştur.⁴⁵ Maliyeti yüksek, aksiyonu bol olan *Fetih 1453* özellikle savaş sahneleriyle dikkat çekmiştir. Militarist, dini ve ulusal değerleri bir araya getiren film, milliyetçi-muhafazakar kesimin beğenisini kazanmıştır.

Tarihin ekonomik olarak değerli hale gelişi ve bu yüzden özgül tarihsel bir olayın araçsallaştırılması, tüm toplumsal atıfların bir kenara itildiği anlamına gelmemelidir. Aslında tarih tam da bu toplumsal atıfları sayesinde değerli olabilmektedir. Bu yüzden tarihi temalı yapımlara yönelik üst düzey devlet görevlilerinden ve genel olarak kamuoyundan gelen eleştirilerin sadece piyasa değeri temelinden hareket etmediği açıktır. Elbette bu yapımlar geniş bir izleyici kitlesi kazanmasalardı, tarihi *wie es eigentlich gewesen ist* [gerçekte nasıl olduysa] aktarıp aktarmadıkları söz konusu edilmezdi. Yani popüler olmaları, meta olarak değerli oluşları muhafazakar müdahalelere uğramalarında etkili olmaktadır. Popüler olmalarının önemli sebeplerinden birisi de bizatihi tarihin gelenek icadı yoluyla kurucu bir rol üstlenmesi, böylece giderek değerli hale gelmesidir. Sürekli geçmişe yönelik referansların yapıldığı politik bir ortamda, kültür endüstrisi de buna uygun hareket eder. Ancak özgül tarihsel zaman ve mekanlara yönelik ilgi moda gibi geçici olabilmektedir. Üstelik bunlara yüklenen anlamlar – bu makalede ortaya konulduğu üzere – sürekli biçimde değişimlere açıktır. Piyasa, tarihsel atıfların bütünleştirici yanını muhafaza ederken, dışlayıcı yanını – ekonomik çıkar gereği – düşük bir seviyede tutar. Yine de çoğunluk lehine azınlıktan kolayca vazgeçilebilir. Çünkü özgül bir ulus içerisinde bile neredeyse hiçbir ortak anlam bütün toplumu kuşatamaz ama bu, bazı değerlerin çoğunluk için bir minimum oluşturmadığı anlamına gelmez. Gelgelelim, özellikle 2000 sonrasında belirleyici yanı, yukarıda da ifade edildiği gibi tarihsel göndermelerin piyasa değerinin politik boyutunu önemsizleştirmesidir. Böylece “İstanbul’un Fethi”, 1990’larda muhalif bir politik hareketin direniş zeminine dönüşmüşken, günümüzde “Maslak 1453” gibi konut projeleri sayesinde politik yönüne vurgu yapılmaksızın bir pazarlama stratejisi olarak kullanılmaktadır.

6. Sonuç

Bu makalede Hobsbawm’ın “gelenek icadı” kavramsallaştırmasından hareketle İstanbul’un fethi kutlamaları eleştirel bir perspektifle ele alınmıştır. Geleneği, geleneksel toplumun tekelden sökülmüş alan böyle bir yaklaşım, onu hem geleneksel hem de modern toplumdaki birtakım ritüel ve pratiklere işaret edecek biçimde kullanma imkanı sağlamaktadır. Bu çalışmada gelenek icadı, siyasal iktidarı meşrulaştırmak amacıyla geçmişle kurulan süreklilik ilişkileri biçiminde düşünülmüş, bu bakımdan geniş bir manada kullanılmıştır.

Erken Cumhuriyet boyunca hakim olan tek-parti iktidarının⁴⁶ ardından DP’nin başa geçtiği bir dönemde İstanbul’un fethinin gündeme oturması tam da böyle bir meşrulaştırıcı ihtiyaca karşılık gelmektedir. Bu dönemde yeni bir tarih ve toplum anlayışı kurgulanmamakla birlikte göz ardı edilmiş Osmanlı dönemiyle barışma yolunda küçük adımlar atılmıştır.⁴⁷ Gerçekte CHP ile

arasında çok kalın bir çizgi bulunmamasına rağmen DP'nin tek-parti döneminin muhaliflerinin buluşma noktası gibi gözükmesi rejime sadakatının zaman zaman tartışılmasına yol açmıştır. Bu noktada fetih, ulusal bağı pekiştirerek siyasal iktidarın meşruiyetini sağlama işlevi görmüştür. DP döneminde fetih üzerinden İstanbul ve Osmanlı'ya yönelik ilgi artmış olsa da, kurucu ideoloji ile bir kopuş yaşandığı düşünülmemelidir. Aslında DP'nin iktidara gelişi, bir bakıma Cumhuriyet rejiminin teyit edilmesi anlamına da gelmektedir. Çünkü Mert'in de vurguladığı gibi, DP seçmeni "Cumhuriyetin kurucu ideolojisi ve kurumları çerçevesinde" mevcut sisteme dahil olduğundan, "kurucu ideolojiyi dolaylı yoldan onaylamış"tır (2007: 10).

Diğer taraftan 1990'larda fetih imgesinin yeniden dirilmesi siyasal İslam'ın yükselişi ile bir arada ele alınmalıdır. Bu makalede fetih imgesine yüklenen anlamlarda, sözü edilen iki dönem arasında bir farklılaşma yaşandığı ileri sürülmüştür. DP döneminde fetih, birtakım rötüşlerle birlikte tek-parti dönemi ulus tasavvuru ve tarih anlayışının büyük ölçüde tekrar edildiği bir zemin sağlamıştır. RP belediyelerinin yükselişe geçtiği 1990'larda ise fetih muhalif bir çehre kazanmış ve partinin politik pozisyonuyla uyumlu bir biçimde fethin dinsel boyutu ön plana çıkarılmıştır.

Son olarak, bu çalışmada özellikle 2000 sonrasında tarihin ekonomik değerindeki belirgin artışla birlikte fetih temasının araçsallaşmasına dikkat çekilmiştir. Neo-liberal ekonomi anlayışının toplumsal alanın bütünü üzerindeki nüfuzunun bir sonucu olarak, konut projelerinden kültür endüstrisine kadar fetih teması bir pazarlama stratejisine dönüşmekte ve böylece önceki dönemlerde kendisine atfedilen siyasal anlamlardan büyük ölçüde soyutlanarak kullanılmaktadır.

Kaynakça

- ABERCROMBIE, Nicholas, Hill, Stephen ve Turner, Bryan S. (der.) (2006). *The Penguin Dictionary of Sociology*, London: Penguin Books, 2006.
- ANDERSON, Benedict (2009). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (çev. İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları.
- BAKIREZER, Güven ve Demirer, Yücel (2010). "AK Parti'nin Sosyal Siyaseti", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, İlhan Uzel ve Bülent Duru (der.), Ankara: Phoenix Yayınevi, s. 153-178.
- BILLIG, Michael (1995). *Banal Nationalism*, London: Sage Publications.
- BORA, Tanıl (1995). "Fatih'in İstanbul'u", *Birikim*, No. 76, s. 44-53.
- BORATAV, Korkut (2008). *Türkiye İktisat Tarihi 1908 – 2007*, Ankara: İmge Kitabevi.

- CIEZADLO, Annia (2011). "Eat, Drink, Protest: Stories of the Middle East's Hungary Rumbblings", *Foreign Policy*, No. 186, s. 76-79.
- ÇAVDAR, Tefik (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839 – 1950*, Ankara: İmge Kitabevi.
- ÇOLAK, Yılmaz (2006). "1990'lı Yıllar Türkiye'sinde Yeni-Osmanlılık ve Kültürel Çoğulculuk Tartışmaları", *Doğu Batı*, No. 38, s. 125-144.
- DAVIS, Eric (2006). "Cairo as Neoliberal Capital", *Cosmopolitan Cairo*, Diane Singerman ve Paul Amar (der.), Cairo: The American University in Cairo Press, s. 47-71.
- DELETANT, Dennis ve Hanak, Harry (der.) (1988). *Historians as Nation Builders: Central and South-East Europe*, Londra: Macmillan Press.
- DİRİMTEKİN, Feridun (1949). *İstanbul'un Fethi*, İstanbul: İstanbul Belediye Matbaası.
- ECO, Umberto (2012). *Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik*, (çev. Kemal Atakay), İstanbul: Can Yayınları.
- ERSANLI-BEHAR, Büşra (1992). *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul: AFA Yayınları.
- GENELKURMAY HARP TARİHİ BAŞKANLIĞI (1975). *Kore Harbi'nde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Muharebeleri (1950 – 1953)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- GEORGEON, François (2008). "Yusuf Akçura", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Tanıl Bora (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 505-514.
- HOBSBAWM, Eric J. (1983). "Introduction: Inventing Traditions", *The Invention of Tradition*, Eric J. Hobsbawm ve Terence Ranger (der.), Cambridge: Cambridge University Press, s. 1-14.
- İSTATİSTİK GÖSTERGELER 1923 – 2010 (2011). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- KAFESOĞLU, İbrahim (2008). *Türk İslam Sentezi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- LEWIS, Geoffrey (1999). *The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success*, New York: Oxford University Press.
- MAKSUDYAN, Nazan (2005). "The Turkish Review of Anthropology and the Racist Face of Turkish Nationalism", *Cultural Dynamics*, Vol. 17, No. 3, s. 291-322.
- MERT, Nuray (2007). *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, İstanbul: Selis Kitaplar.
- MINOGUE, Kenneth (1967). *Nationalism*, London: Batsford.
- MİRMİROĞLU, Viladmir (1945). *Fatih Sultan II Mehmet Devrine Ait Tarihi Vesikalar*, İstanbul: Sarıyer Halkevi Neşriyatı.

- ÖZKIRIMLI, Umut (2000). *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*, London: Macmillan Press.
- ÖZTAN, Güven Gürkan (2012). "Fetih'in Cazibesi: Çocuk Edebiyatında İstanbul'un Fethi ve Çağrıştırdıkları", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 345-375.
- SETON-WATSON, Hugh (1977). *Nations and Stat:An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*, London: Methuen.
- TUNÇAY, Mete (2010). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923 – 1931)*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ÜNVER, Süheyl (1948). *İlim ve Sanat Bakımından Fatih Devri Notları*, İstanbul: İstanbul Belediye Matbaası.
- VAN DEN BERGHE, Pierre L. (1981). *The Ethnic Phenomenon*. New York: Elsevier.
- YILDIZ, Ahmet (2010). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919 – 1938)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Gazeteler

Cumhuriyet, 28.05.1953.

Sedat Simavi, "Cevap İsterim", *Hürriyet*, 30.05.1953.

Milliyet, 30.05.1953.

Milliyet, 31.05.1953.

Milliyet, 31.05.1994.

Milliyet, 30.05.1995.

Hürriyet, 25.11.2012.

İnternet

"Ağaoğlu Maslak 1453 İstanbul", (Çevrimiçi), <http://www.maslak1453.com/genel-tanitim/0/1/agaoglu-maslak-1453-istanbul.html>, [16 Aralık 2012].

"2012 İlk 10 Film", (Çevrimiçi), <http://boxofficeturkiye.com/>, [16 Aralık 2012].

¹ Bilindiği gibi Anderson ulusu *muhayyel bir cemaat* olarak tanımlamıştır. *Muhayyeldir* çünkü "en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışamayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir". Dolayısıyla bir ideal düzeyinde de kalsa ulusun her bir üyesinin zihninde bir ulus imgesi sürekli olarak varlığını sürdürür. Bir *cemaat* olarak hayal edilir "çünkü her ulusta fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun, ulus daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanır". Böylece ulus ülküsü etrafında dağıtılan sembolik ödüller ulus içerisindeki maddi sömürü ilişkilerini görünmez kılar. Anderson'a göre ulus ayrıca *sınırlı* ve *egemen* olarak hayal

edilebilir. *Sınırlı* olarak hayal edilir çünkü "hiçbir ulus kendisini insanlığın tümü ile örtüşüyor olarak hayal etmez" ve siyasal meşruiyetin geleneksel kaynağının karşısına çık(arı)lmış olduğundan zorunlu biçimde *egemen* olarak hayal edilir. Bkz. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (çev. İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları, 2009, s. 20-22.

- ² Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde Güneş-Dil Teorisi etrafında şekillenen dil reformları için bkz. Geoffrey Lewis, *The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success*, New York: Oxford University Press, 1999. Türk Tarih Tezi oluşturma çabaları bağlamında iktidar, tarih ve ulus kimliği arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma için bkz. Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul: AFA Yayınları, 1992. Tarihin ulusal kimlik için kurucu bir öge olarak devreye sokulduğu diğer Avrupa ülkelerinden örnekler için bkz. Dennis Deletant ve Harry Hanak (der.), *Historians as Nation Builders: Central and South-East Europe*, Londra: Macmillan Press, 1988.
- ³ "Ulusun ezelden beri ulus olduğu" tezi, milliyetçilik kuramları açısından bakıldığında ulusun tarih-dışılığını savunan ilkçi (*primordialist*) yaklaşıma karşılık gelmektedir. Çok genel olarak söylemek gerekirse ilkçi yaklaşım milli kimlikleri verili, doğal ve değişmez kabul etmekte, milletin milliyetçiliğe önceliğini vurgulamaktadır. Bir ideoloji olarak milliyetçiliğin ya da milliyetçi liderlerin gerçekleştirdiği şey ise insanlarda mevcut olan ancak bastırılmış, unu(tur)ulmuş bu kimlikleri yeniden ortaya çıkarmak ve ulus-devlet için siyasal bir dayanağa dönüştürmektir. Başka bir deyişle milliyetçilerin, üzerindeki tozu silkeleyerek milli kimliği parlattığına inanılmaktadır. Kenneth Minogue'un veciz ifadesiyle söylersek, milliyetçiler "uyuyan güzeli uyandıran prens"i andırmaktadır. Bkz. Kenneth Minogue, *Nationalism*, London: Batsford, 1967. Sosyo-biyolojik bir primordializm örneği için bkz. Pierre L. Van den Berghe, *The Ethnic Phenomenon*. New York: Elsevier, 1981. Daha genel bir primordializm değerlendirmesi için bkz. Umut Özkırımlı, *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*, London: Macmillan Press, 2000, s. 64-84.
- ⁴ Erken Cumhuriyet döneminde Türk ulus kimliğinin oluşturulmasına katkı sağlamak amacıyla seferber edilen fiziksel antropoloji çalışmaları için bkz. Nazan Maksudyay, "The Turkish Review of Anthropology and the Racist Face of Turkish Nationalism", *Cultural Dynamics*, Vol. 17, No. 3, November 2005, s. 291-322.
- ⁵ Daha sonra adı "İstanbul Fethi Cemiyeti" olarak değiştirilen "İstanbul'un 500. ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği", 28.07.1950 tarih ve 3/11614 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile "kamu yararına" çalışan bir dernek olarak kurulmuştur.
- ⁶ Eco, Ortaçağ'ın yeni bir şey söylemediği varsayımını doğru bulmaz. Ona göre Ortaçağ kültürü yenilik duygusuna sahip olmakla birlikte, bu yeniliği yineleme görüntüsü altında saklamaya çalışır. Bkz. Umberto Eco, *Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik*, (çev. Kemal Atakay), İstanbul: Can Yayınları, 2012, s. 18.
- ⁷ Seton-Watson'un belirttiği gibi 18. yüzyılda Romanof sarayının dili Rusça değil, Fransızca ve Almancaydı. Bkz. Hugh Seton-Watson, *Nations and State: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*, London: Methuen, 1977, s. 83. Anderson da aynı yüzyılda Finlandiya'nın devlet dilinin İsveççe olduğunu kaydeder. Ayrıca Romanofların Tatarlar, Letonyalılar, Almanlar, Ermeniler, Ruslar ve Finlilerden oluşan bir topluluğu, Habsburgların Macarlar, Hırvatlar, Slovaklar, İtalyanlar, Ukraynalılar ve Avusturya Almanlarından meydana gelen bir tebaayı yönettiğini; Hannover hanedanının yönetimi altında ise İskoç, İngiliz, Galli, İrlandalı, Bengalli ve Quebecilerin bulunduğunu ifade etmektedir. Bkz. Anderson, *a.g.e.*, s. 90 ve 99.
- ⁸ 1930'larda genç Türkiye Cumhuriyeti sistematik tarih çalışmaları yoluyla kendisine bir kök arama çabasına girişmiştir. Düzenlenen kongreler sonucu oluşturulan tarih genel olarak, Türklerin kıtlık yüzünden Orta Asya'dan göçerek Anadolu'ya geldiği ve kültür yaratıcısı bir ırk olduğu için bütün dünyaya medeniyeti yaydığı şeklindedir. Bu kurgunun dikkat çekici yanı İslam öncesi döneme ulaşarak ırksal vasıfları ön plana çıkarmasıdır. Ayrıca ilkçilerde görüldüğü gibi ulusun değişmez bir öz olduğu savunulmuştur. Bu tarih kurgusunun bir başka tipik özelliği ise bugünkü değerlerin anakronik bir biçimde geçmişe transfer edilmesidir.
- ⁹ Türklerin "kahraman, cesur ve savaşçı olma" nitelikleri, I. Dünya Savaşı'ndaki feci yenilgiyle bağdaşmadığından, Türk tarih yazımında yenilginin faturasını Almanlara çıkarma yönünde oldukça

yaygın bir eğilim olmuştur. “Almanlar yenildiği için biz de yenilmiş sayıldık” cümlesi bunun özlü bir ifadesidir.

¹⁰ Türk milliyetçi tarihyazımında devlet olgusuna ciddi bir önem atfedilmekte ve Türklerin devlet kurma, yönetici olma kabiliyetlerine sıkça gönderme yapılmaktadır. 1930 yılında basılan ve Türk Tarih Tezi'nin özeti mahiyetindeki *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabında Türklerin tarihte kurdukları devlet sayısı 12 olarak belirtilirken, bu eserin genişletilmesiyle oluşturulan ve 1933 yılında ortaokullarda okutulmak amacıyla üç cilt halinde basılan *Ortamektep İçin Tarih*'te bu sayı 20'ye çıkmaktadır. Bkz. Ersanlı Behar, a.g.e., s. 110.

¹¹ Bu görüş, Türklerin İslamiyeti yücelttiği ama tam tersinin pek söz konusu olmadığı imasıyla örtüşmektedir. Dolayısıyla Türklük-İslamlik dengesinde bu dönemde ibre Türklüğe kaymıştır.

¹² 500. yılın yaklaşmasıyla fetih heyecanında bir yükseliş görülmekle birlikte, 1953 yılından önce topyekün bir seferberlik girişimi göze çarpmamaktadır. 1953 yılı bu bağlamda dikkat çekicidir. Bu tarihten sonra dönem dönem gündeme taşınsa da, 1990'larda yeniden dirilene kadar fethin bu ölçüde ilgi uyandırmadığı belirtilmelidir.

¹³ Türkiye, 1945 yılında Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni imzalayarak bu örgütün kurucu üyelerinden birisi olmuştur. “Demokrasi” temelinden hareket ettiği iddiasındaki Birleşmiş Milletler'e üyeliğin ardından, Türkiye'nin monist yönetim anlayışını daha fazla muhafaza etmesi mümkün gözükmemektedir: “Son anda Almanya ve yandaşlarına savaş açan Türkiye'de düşünce, vicdan, örgütlenme özgürlüklerinin kısıtlanmasına, tek partili bir düzenin sürmesine kimse hoşgörüle bakamazdı. Nitekim Milli Şef, 19 Mayıs 1945'teki söylevinde çok partili yaşama geçileceği müjdesini vermişti”. Bkz. Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839 – 1950*, Ankara: İmge Kitabevi, 2004, s. 446.

¹⁴ Savaş sonrası dönemin dayattığı yeni koşullar altında Türkiye liberal batı ülkelerine daha fazla yakınlaşmış ve bunun sonucunda 1947 yılında IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'ne üye olmuştur. Böylece sermaye çevrelerinin talepleri doğrultusunda küresel piyasalarla görece serbest ticaret ve açık ekonomi koşullarına dayalı bir eklemleme içerisine girmiştir. Bkz. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908 – 2007*, Ankara: İmge Kitabevi, 2008, s. 93-106.

¹⁵ Örneğin telefon kullanıcı sayısı ülke genelinde 1935'te 18 bin civarındayken, 1950'lerin ortasında 100 bini geçmiş (s.389), otomobil sayısı ise II. Dünya Savaşı'nın bitiminden 1950 yılına kadar geçen sürede 3 katından fazla artmıştır (s.380). II. Dünya Savaşı'ndan 1950'lerin ortasına doğru ülke genelindeki halk kütüphanesi sayısı iki katına çıkmıştır (s.87). Okuryazarlık 1930'ların sonunda %20 civarındayken 1955'te iki katına ulaşmıştır (s.21). Fakülte ve Yüksekokul sayısı 1930'larda yirminin altındayken 1950'lerde 40'ı aşmıştır (s.72). Sağlık alanında hekim başına düşen kişi sayısı 1930'ların ortasında 12 binin üzerindeyken, 1950'lerin ortalarına doğru nerdeyse 3 binin altına inmiştir (s.59). Bkz. *İstatistik Göstergeler 1923 – 2010*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2011.

¹⁶ Halifeliğin siyasi olarak işe yaramayan bir kurum olduğu iddiasını güçlendirmek için I. Dünya Savaşı'nda Arap unsurların isyan ederek Osmanlı'dan kopuşu gösterilir. Ancak bu kopuşun önemli sebeplerinden birinin İttihat ve Terakki'nin Türkleştirme politikaları olduğu unutulmamalıdır. Bkz. Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919 – 1938)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 84.

¹⁷ Bu çalışma nesnel tarihin büyük ölçüde imkansızlığına işaret etmektedir. Dolayısıyla farklı tarihsel anlatılar karşısında “en hakiki” olanı bulma çabası olarak adlandırılan etkinlik (“tarihçilik”), aslında kendi toplumsal sınıf ve statümüzden hareketle geçmişle kurduğumuz son derece öznel bir ilişkidir. Öte yandan bu makalede modern tarihçiliğin “ulusal” boyutu daha fazla öne çıkmaktadır. Örneğin Türk tarihyazımında İstanbul'un Osmanlı tarafından alınışı “İstanbul'un Fethi” olarak betimlenirken, Yunan tarihyazımında aynı olay “İstanbul'un Düşüşü” olarak anılmaktadır. İngilizce literatür çoğunlukla ikinci bakış açısından beslendiği için, 1453 yılındaki kuşatma Türkiye sınırları dışında “The Fall of Constantinople” olarak bilinmektedir.

¹⁸ Birkaç örnek yaygın için bkz. Viladmir Mirmiroğlu, *Fatih Sultan II Mehmet Devrine Ait Tarihi Vesikalar*, İstanbul: Sanyer Halkevi Neşriyatı, 1945; Süheyl Ünver, *İlim ve Sanat Bakımından Fatih Devri Notları*, İstanbul: İstanbul Belediye Matbaası, 1948; Feridun Dirimtekin, *İstanbul'un Fethi*, İstanbul: İstanbul Belediye Matbaası, 1949.

¹⁹ *Cumhuriyet*, 28.05.1953, s. 6.

²⁰ *Milliyet*, 30.05.1953, s. 7.

²¹ Ulubatlı Hasan'ın, İstanbul'un fethi sırasında surlara ilk önce çıkan ve sancağı diken yeniçeri olduğu söylenmektedir. Ancak dönemin kaynaklarının hiçbirinde bu isme rastlanmamaktadır. Ulubatlı, Türk'ün kahramanlık ve fedakarlığını desteklemek amacıyla, büyük ihtimalle geç Osmanlı-erken Cumhuriyet döneminde kurgulanmış, mitsel-efsanevi bir kahraman arketipidir – ulusun zaferi için kendi bedenini feda etmiştir.

²² *Milliyet*, 30.05.1953, s. 7.

²³ *Milliyet*, 31.05.1953, s. 7.

²⁴ *Milliyet*, 31.05.1953, s. 7. İtaliçler sonradan eklenmiştir.

²⁵ Yusuf Akçura üzerine kısa bir değerlendirme için bkz. Fransçois Geogron, "Yusuf Akçura", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Tanıl Bora (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 505-514.

²⁶ Sedat Simavi, "Cevap İsterim", *Hürriyet*, 30.05.1953, s. 1.

²⁷ Bkz. 5 numaralı sonnot.

²⁸ Partinin kurucusu Necmettin Erbakan'ın siyasi kariyeri ilk olarak Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) başkanlığına aday olmasıyla başlar. 1968 seçimlerini Erbakan ithalate teşviklerini küçük ve orta büyüklükteki taşra burjuvazisi lehine çevireceğini vaat ederek kazanır. Ancak dönemin başbakanı Adalet Partili Süleyman Demirel seçimi geçersiz sayar. Bunun üzerine Nakşibendi Tarikatı'nın desteğini alan Erbakan 1969'da Konya'dan bağımsız milletvekili seçilir ve Ocak 1970'de de Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurar. MNP, "taşralı küçük müteşebbisin sınıfsal çıkarlarını dinsel-kültürel bir siyasal söylem aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırmayı hedefleyerek korumak üzere 'milliyetçi ve mukaddesatçı' bir parti olarak" kurulmuştur. Bkz. Güven Bakırezzer ve Yücel Demirer, "AK Parti'nin Sosyal Siyaseti", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, İhan Uzgel ve Bülent Duru (der.), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010, s. 154. Kapatılan MNP yerine Ekim 1972'de kurulan Milli Selamet Partisi (MSP) de benzer bir sınıfsal çizgi izlemiştir. Parti Ekim 1973'teki genel seçimlerde %11,8 oy alarak 48 milletvekili ve 3 senatörlük kazanmış ve Ocak 1974'te Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile yaklaşık 6 ay sürecek hükümette koalisyon ortağı olmuştur. 1977'de oranı %8,6'ya gerilemesine rağmen oy sayısını korumuş hatta artırmıştır. MSP'nin kapatılmasıyla Temmuz 1983'te Refah Partisi (RP) kurulmuş ve Ekim 1991 genel seçimlerinde %16,9 oyla meclise 62 milletvekili sokmayı başarmıştır. Parti 1994 yerel seçimlerinde ise %19 oy almıştır.

²⁹ 1930'larda tek-parti yönetiminin ulus ve tarih anlayışına "bilimsel" kanıtlar sağlama çabasıyla Ankara'da kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin sembolünün Hitit Güneş Kursu olduğunu hatırlamak yeterlidir.

³⁰ 1990'lı yıllardan itibaren özellikle Turgut Özal'ın da etkisiyle Osmanlı adeta "yeniden keşfedilmiştir." Türkiye'nin yaşadığı kimlik krizine çare olarak Osmanlı'dakine benzer bir modele vurgu yapılmıştır. Özal, Osmanlı sisteminin tıpkı Amerikan çokkültürcülüğü gibi farklılıkları barışçıl biçimde bir arada tutmadaki başarısına dikkat çekmiştir. "Yeni-Osmanlılık" olarak adlandırılan bu görüş özellikle Türkiye Günlüğü dergisinde Cengiz Çandar, Mustafa Çalık gibi isimlerce sıkça dile getirilmiştir. Bu akımın Ali Bulaç, Abdurrahman Dilipak gibi daha İslamcı savunucuları ise çok-hukukluluğu öngören "Medine Vesikası" modelini gündeme taşımışlardır. Buna göre homojen cemaatlerden oluştuğu varsayılan topluluktaki her cemaatin kendi yasal sistemiyle idare edilmesinin gereği savunulmuştur. 1990'lı yıllardaki "Yeni-Osmanlılık" hareketinin bir değerlendirmesi için bkz. Yılmaz Çolak, "1990'lı Yıllar Türkiye'sinde Yeni-Osmanlılık ve Kültürel Çoğulculuk Tartışmaları", *Doğu Batı*, No. 38, 2006, s. 125-144.

³¹ Türk-İslam sentezi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2008.

³² Siyasal İslam bu bağlamda, 1980 askeri müdahalesinin, milliyetçiliği "kabul edilebilir ölçüde" bir İslam anlayışı ile harmanlayarak 1980 öncesinin kent yoksullarını "kapan" sosyalist-komünist etkilere karşı desteklenmesini öngören Türk-İslam sentezinin yarattığı atmosferden yararlanmıştı.

³³ 542. yıl kutlamalarında Erdoğan, "Feth'in farklı bir önemi Peygamberimizin 'Konstantinopol İslam olacaktır' demesidir. Bunu gerçekleştirecek komutanın ve askerlerinin en güzel olduğunu söylemesidir" diye konuşmuştur. Bkz. *Milliyet*, 30.05.1995, s. 23.

³⁴ *Milliyet*, 31.05.1994, s. 14.

³⁵ Yani kutlamaların sadece uygulayıcıları ve eklemlediği siyasal söylem değil, ilettiği mesaja teveccüh gösteren kitle de değişmiştir.

³⁶ Ortadoğu'da "ekmeğin" sembolik anlamı ve yemek ile iktidar arasındaki ilişki üzerine kısa ama etkileyici bir analiz için bkz. Annia Ciezadlo, "Eat, Drink, Protest: Stories of the Middle East's Hungary Rumbblings", *Foreign Policy*, No. 186, May/June 2011, s. 76-79.

³⁷ "Ağaoğlu Maslak 1453 İstanbul", (Çevrimiçi), <http://www.maslak1453.com/genel-tanitim/0/1/agaoglu-maslak-1453-istanbul.html>, [16 Aralık 2012].

³⁸ Bu noktaya Mısır örneğinde değinen bir çalışma için bkz. Eric Davis, "Cairo as Neoliberal Capital", *Cosmopolitan Cairo*, Diane Singerman ve Paul Amar (der.), Cairo: The American University in Cairo Press, 2006, s. 47-71.

³⁹ Bu tartışmanın kent zenginlerinin yer değiştirmesiyle yakından ilişkili olduğu unutulmamalıdır. Yeni orta sınıfların yükselişi eski, geleneksel bürokrasi kökenli orta sınıfın konumunu sarsmıştır.

⁴⁰ *NTV Tarih* ve *Atlas Tarih* son dönemde yayınlanan popüler tarih dergilerinden sadece ikisidir.

⁴¹ Murat Bardakçı ve akademisyen Erhan Afyoncu'nun sunduğu *Tarihin Arka Odası* isimli televizyon programı buna örnek olarak verilebilir. Bu programın getirdiği rüzgarın etkisiyle başka popüler tarih programları da ekranda gözükmeye başlamıştır.

⁴² Yapımcısı *Tims Productions* olan dizi son dönemin öne çıkan yönetmenlerinden Taylan Kardeşler tarafından çekilmektedir. "Sultan Süleyman" karakterini canlandıran Halit Ergenç son yılların reytingli dizilerinin vazgeçilmez oyuncularındandır. Ayrıca *Dersimiz Atatürk* (Hamdi Alkan, 2010) isimli sinema filminde de Atatürk rolünde izleyicinin karşısına çıkmıştır. Türkiye'deki televizyon dizilerinin ortalama maliyetinin çok üzerinde bir bütçeyle çekilen *Muhteşem Yüzyıl*, çok sayıda yabancı ülke televizyonunda da gösterilmektedir. Dizi dönem dönem milliyetçi-muhafazakar kesimin eleştirilerine uğramıştır. Kurguyla gerçekliğin iç içe geçtiği bu eleştiriler, özellikle haremdeki kadınların "müstehcen" kıyafetlerine, padişah ile gözdesi kadınlar arasındaki "münasebetsiz" ilişkilere ve "abartılmış" saray entrikalarına yöneliktir.

⁴³ *Muhteşem Yüzyıl*'ın etkisiyle kısa sürede benzer yapımlar da türemiştir. *Bir Zamanlar Osmanlı* bunlardan birisidir. Patrona Halil İsyanı ana teması etrafında ilerleyen dizi, *Muhteşem Yüzyıl*'ın "entrika" *leitmotifi*ni benimsemekle birlikte ele aldığı dönem itibarıyla "muhteşem"lik yerini "yozlaşma"ya bırakmıştır. Senaryosu, önde gelen komedi yazarlarından birisi olan Gani Müjde'nin kaleminden çıkan *Harem* dizisi ise *Muhteşem Yüzyıl* parodisi biçiminde kurgulanmıştır.

⁴⁴ Kütahya Zafer Havalimanı açılış töreninde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, *Muhteşem Yüzyıl*'ı eleştirerek "Kanunî'nin 30 yılı at üstünde geçmiştir. Ben o dizinin yönetmenlerini de televizyon sahiplerini de kınıyorum" demiştir. *Hürriyet*, 25.11.2012.

⁴⁵ 437 kopya ile dağıtılan film 2012 yılı boyunca 41 hafta gösterimde kalmış ve toplamda 6.565.850 seyirci sayısına ulaşmıştır. "2012 İlk 10 Film", (Çevrimiçi), <http://boxofficeturkiye.com/>, [16 Aralık 2012].

⁴⁶ Bu makalede tek-parti döneminde CHP içerisindeki gruplaşmalara değinilmemesi, erken Cumhuriyet döneminin modernleştirici elitleri arasında tam bir uzlaşma olduğunun kabulü anlamına gelmemelidir. DP kadrolarının büyük ölçüde CHP içerisinde çıkması, CHP'nin monolitik bir yapısı olmadığını söylemek için yeterlidir.

⁴⁷ Kaynakların yetersizliğinden dolayı İslam-öncesi dönemin çok iyi bilinmemesi modernleştirici Türk elitlerine tarihi kolaylıkla "yeniden yazma" imkanı sağlamıştır. Bilinenden yüz çevirip bilinmeyene yönelme bu yüzden anlamlıdır. Böylece Osmanlı tarihi büyük ölçüde fed edilirken, tarihsel meşruiyet sağlamak için tarih-öncesi dönemlere umut bağlanmıştır. 1930'ların başından II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan dönem tek-parti yönetiminin tüm alanlarda olduğu gibi tarihyazımı üzerinde de ağırlığını belirgin biçimde hissettirdiği yıllardır. 1950'den sonra TTT'nin Osmanlı'ya yönelik tavrının kısmen yumuşamasında CHP'nin iktidardan düşmesinin de etkisi olmuştur.

NEOLİBERAL İŞLEYİŞİN MEŞRULAŞTIRILMASINDA SOSYAL PAZARLAMA

Social Marketing in the Legitimization of Neoliberalism

*İrem Tükel**

Abstract

By the process that begins with Industrial Revolution, the need of differentiation was increased in the rivalry environment according to the ascending of production need. The effort for differing from the alike in the market gave rise to a new term which is “marketing”. By the globalization time period, companies had to have higher moral standards in their marketing strategies. This apprehension brought out the concepts “corporate social responsibility” and “social marketing”. This thesis’s aim is examining the process in marketing of thoughts that came up from social marketing concept-which composed of by the changing marketing penetration from Industrial Revolution to contemporary time period. This processes is a way to help neoliberal economy politics to increase the income in the global market.

Keywords: social marketing, globalization, neoliberalization

Özet

Sanayi Devrimi ile başlayan süreçte geniş kitleler için üretim ihtiyacının artmasına paralel olarak oluşan rekabet ortamı, farklılaşma ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Pazardaki benzerlerden farklılaşma çabası ise pazarlama kavramının doğmasına yol açmıştır. Küreselleşmeyle birlikte, “demokrasi, insan hakları, özgürlükler, farklı olana saygı” gibi insan ve toplum odaklı bir sürece girilmiş, bu süreçte şirketler pazarlama stratejilerinde daha yüksek etik standartlara sahip olmak zorunda kalmıştır. Bu anlayış da kurumsal sosyal sorumluluk ve sosyal pazarlama kavramlarının doğmasına yol açmıştır. Bu çalışma, Sanayi Devriminden günümüze değişen pazarlama anlayışının doğurduğu “sosyal pazarlama” kavramı üzerinden temellenecek, düşüncelerin pazarlanması sürecini ele alan bir çalışmadır. Bu süreç, neo liberal ekonomi politikalarıyla küresel pazarda daha çok kar elde edilmesine dolaylı yoldan yardımcı olarak işlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: sosyal pazarlama, küreselleşme, neoliberalleşme

* Yaşar Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Öğretim Görevlisi

GİRİŞ

Gelişen üretim teknolojileri, sınırların ortadan kalkması, her geçen gün artan üretim hızı, ürünlerin hızla dolaşıma girmesi ve tüketilmesi gibi nedenlerle azalan kaynaklar ve değişen doğa dengeleri gelecek için kaygı yaratan bir ortamı doğurmuştur. Bu değişim sürecinde pazarlama anlayışı ve uygulamaları da farklılık göstermiştir. Kapitalizmin temelinde, dünya geneline hakim olmak ve bağımlılık ilişkileri dahilinde onu tek pazar haline getirmek arzusu ve stratejisi vardır. Günümüzde küreselleşmenin yayılmacı etkisiyle dünya üzerindeki ekonomik duvarlar ortadan kalkmış ve farklı bir sosyal düzene girilmiştir. Yeni bir ekonominin eşliğinde güç, güvenlik, eşitlik, kalite, iş yaşamı kalitesi ve demokratik yaşamın geleceği gibi bazı sorunları da beraberinde getiren yeni bir politik ekonominin başladığı görülmüştür. Yaşanan tüm bu toplumsal değişimlere bilgi teknolojilerinin de hızlı bir şekilde yaygınlaşması eklenince günümüzde pazarlama anlayışı eskisinden çok farklılaşmıştır. Üretim imkânlarının hızla artması, satın alma kararını veren tüketicinin önüne çok sayıda seçenek çıkarmıştır. Bu sonuç, üretim kararının oluşmasındaki geleneksel yaklaşımı değiştirerek, tüketici ihtiyaçlarını belirleyici bir konuma getirmiştir. Yerel pazarların yerini hızla ulusal ve uluslararası pazarların alması, yaşanan rekabetin yoğunluğunu artırmıştır. Yaşanan bu rekabet, tüketici ihtiyaçlarını karşılama yoluyla işletme amaçlarını gerçekleştirmeyi hedefleyen yeni bir pazarlama anlayışını doğurmuştur.

Günümüzde pazarlama bir olgu olarak, yaşamın her alanında kullanılmaya başlanmıştır. Üreticiler ürettikleri ürün ve hizmetleri pazarlarken; bir iş başvurusunda kişi kendini; siyasi alanda partiler, fikirlerini pazarlama çabasına girmiştir. Aynı şekilde toplumun yararı için birtakım davranışlar da pazarlanmaya başlanmıştır. Örneğin, toplumun sigara içmemesi için 'sigara içmeme davranışını' pazarlamaya yönelik kampanyalar başlamıştır. Pazarlama prensiplerinin ve tekniklerinin bireylerin ya da tüm toplumun yararı için hedef kitlenin gönüllü olarak kabul ettiği, reddettiği, değiştirdiği, vazgeçtiği davranışlarda hedef kitleyi etkilemek için kullanılması sosyal pazarlama olarak adlandırılmıştır (Kotler: 2002:5). Artan rekabet koşullarında firmalar, pazarda fark yaratabilmek ve bunun da ötesinde kar elde edebilmek amacıyla farklı bir pazarlama stratejisi uygulamışlardır.

1. Geçmişten Günümüze Pazarlamada Yeni Yönelimler

Pazarlamanın ne olduğunu ve günümüze dek nasıl bir değişim sürecinden geçtiğini belirlemek için öncelikle pazar kavramını açıklamak gerekmektedir. Buna göre pazar, satın alma niyeti ve isteği ile bunu gerçekleştirecek satın alma gücü (geliri) yani efektif talebi olan kişi ve/veya kuruluşlardan (tüketiciler, kullanıcılar vb) oluşur (Tek,Özgül,2005:8). Pazarlama

hakkında ise günümüze dek sayısız değişik tanımlamalar yapılmaktadır. Bunlardan en basit ve dar olanı, pazarlamayı ürün ve hizmetlerin, dağıtım kanallarında, tedarik kaynaklarından müşteri ve tüketicilere kadar ulaştırılmasına ilişkin tüm işletme faaliyetleri olarak tanımlamaktadır (Tek,2006:37). Amerikan Pazarlama Derneği'nin 1984 yılındaki toplantısında yapılan tanıma göre pazarlama; "kişisel ve örgütsel amaçlara ulaşmayı sağlayabilecek mübadeleleri gerçekleştirmek üzere malların, hizmetlerin ve fikirlerin geliştirilmesi, fiyatlandırılması, tutundurulması ve dağıtılmasına ilişkin planlama ve uygulama sürecidir" (Mucuk,2001:3). Philip Kotler pazarlamayı; "kişi ve grupların ürün ve değer yaratarak ve bunları birbiri ile değiştirerek elde ettikleri sosyal ve yönetsel bir süreç" olarak tanımlamaktadır (Kotler,2000:3).

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte üretim süreçleri ve ürünlerin çevreye verdikleri zarar gittikçe artmaya başlamıştır. Firmaların tıpkı bireyler gibi toplumsal sorunlara duyarlılık göstermeye başlaması tüketici talepleri doğrultusunda bir zorunluluk sonucu ortaya çıkmıştır. Tarihsel süreç içinde toplumların yaşadığı değişimlerle birlikte değerlendirildiğinde, pazarlamanın genel olarak modern öncesi, modern dönem ve postmodern dönem olarak üç aşamadan geçtiği ifade edilebilir. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinin yaşandığı günümüzde sosyal ve ekonomik değişimlerle birlikte endüstri ilişkileri de önemli değişiklikler göstermektedir. 20.yy'ın son çeyreğinde ortaya çıkan yeni teknolojiler ve buna bağlı olarak iş organizasyonlarının değişime uğraması, artan işsizlik, esnek üretim ve yönetim tekniklerinin uygulanmaya başlaması, istihdamın sanayiden hizmetler sektörüne kayması ve beyaz yakalılarının sayısındaki artış, bireysel beklentilerin kollektif beklentilerin üzerine çıkması ekonomik, siyasi ve sosyal yapıyı olduğu kadar endüstri ilişkilerini de etkilemiştir. Bu sürecin doğal bir yansıması olarak pazar yapısı da küreselleşme ile değişmiş, farklı bir boyut kazanmıştır. Günümüzde egemen ülkelerin küreselleşme döneminde en etkin silahı pazar ekonomisindeki hakimiyetleri olmuştur. 18. yy. Sanayi Devrimi'nin teknolojik gelişmelerini takiben, yaşanan gelişmelere baktığımızda dokuma tezgahlarındaki baş döndürücü teknolojik gelişmeler 1730'lardan başlamış; bunları demiryolları (1820'ler) ve buhar gücüne dayalı okyanus ötesi gemi taşımacılığı (1840'lar) izlemiştir.

1769–1787 yılları arasında James Watt'ın buhar makinesini bulmasıyla başlayan Sanayi Devrimi süreci insanoğlunun yaşamını büyük ölçüde değiştirmiştir. 1799'da dokuma tezgâhının keşfedilmesi ile birlikte sanayileşme yeni bir dönemece girmiş ve bu gelişmeyi kömür enerjisinin kullanımı, çelik, petrol ve elektriğin gelişmesini takiben demir yolu ve tren işletmeciliğinin yapılması, petrol kuyularının açılması gibi oluşumlar izlemiştir. Sanayi Devrimi ile birlikte insanlar, toplumdaki diğer bireylerin ihtiyaçlarını da fark etmeye ve bunları karşılamanın yollarını aramaya başlamışlardır. Daha geniş

kitleler için üretim yapma ihtiyacı, küçük ölçekteki esnafın kendi kendine yetemez hale gelmesine sebep olmuştur. Bunun sonucunda ise, işbölümü, farklılaşma ve uzmanlaşma ortaya çıkmış ve ortak paydalarda buluşan insanlar birlikte çalışmaya başlamışlardır. Bu uzmanlaşma ve farklılaşma, üretici ile tüketicinin arasında bir mesafe oluşturmuş, çalışanlarla müşterilerin bağının zamanla kopmasına sebep olmuştur. Bu süreçte yaşanan değişimlerle işletmeler her geçen gün sayıca artarken üretilen mal ve hizmetler de çeşitlenmiş ve artmıştır. Bu bağlamda rekabet şekillenerek yoğunlaşmaya başlamıştır. Tüm bunlara bağlı olarak da üretilen mal ve hizmetlerin toplumda duyurulma ve bir şekilde tüketici kitleye sunulma ihtiyacı doğmuştur. Üreticiler rekabet ortamında kendi ürettikleri mal veya hizmetin benzerlerinden sıyrılabilmesi ve farklılığını ortaya çıkarabilmesi için bir takım faaliyetlere gereksinim duymaya başlamışlardır. Tam da bu noktada pazarlama kavramı ortaya çıkmış ve klasik pazarlama dönemi olarak bilinen süreç başlamıştır. Bu dönemde “ne üretirsem satarım” anlayışının egemen olduğu işletme yaklaşımı nedeniyle müşteri üreticinin ayağına gelmiştir. Ancak tıpkı Sanayi Devrimi sürecinde yaşandığı gibi toplum, kendi içinde sürekli değişen ve dönüşen devingen bir yapıda varlığını sürdürmüştü ve her geçen gün değişimin hızı ve kapsamı artmıştır.

18.yüzyıl ile başlayıp günümüze dek gelen süreç, çok hızlı değişimlerin toplumun her alanında yaşandığı ve etkilerinin de bir o kadar geniş olduğu bir dönemdir. 20. yy'ın son çeyreğinde uluslar arası anlamda şirketlerin çevresel koşullarının değişmesiyle, geleneksel endüstri ilişkileri sistemi de yeni bir gelişim trendi içine girmiştir. 1980'lerde hızlanan bu değişim ekonomik hayatı etkilediği gibi sosyal, siyasi ve çalışma hayatını da etkilemiş ve klasik endüstri ilişkileri sisteminde çok önemli bir yapı değişikliği yaşanmıştır.

Küreselleşme çağında insan, sermaye ve ürün hareketlerinin dünyanın her yanına hızla yayılmasıyla, yeni bir çağın başlamış olduğu kabul edilmektedir. Ancak bu fenomene farklı isimler verilmektedir. “Müşteri Odaklı Pazarlama Çağı”, “Değer Çağı”, “Postmodern Pazarlama Çağı” olarak isimlendirilen bu dönem temelde toplumsal değişimlerin pazarlama alanındaki yansımalarını ortaya koyma amacındadır (Odabaşı,2004:71). Postmodern pazarlama anlayışı değişim sürecinde yer alan kesimlerin çıkarlarını, ilgilerini görmezlikten gelmemeyi temel almaktadır. “Bire bir pazarlama”, “mikro pazarlama”, “veri tabanlı pazarlama”, “ilişkisel pazarlama” gibi farklı isimlerle adlandırılan bu pazarlama türlerinde ortak nokta, tüketici ile bir birey olarak ilişki kurmak, geliştirmek ve sürdürmektir. Yaşanılan toplumsal değişimlerle birlikte, üreticinin merkezde yer aldığı ve krallığını ilan ettiği dönem son bulmuş, pazarda artan ürün çeşitliliği ve enformasyon teknolojilerinin gelişmesiyle her türlü bilgiye ulaşabilen bilinçli tüketicilerin egemen olduğu dönem başlamıştır. Bu yeni dönemde “*tüketici kraldır*” (Zyman, 2005:118). Dolayısıyla bu anlayış

pazarlamanın da yeni bir boyut kazanmasına sebep olmuştur. Günümüzde yaşamın hemen her aşamasında hem tüketici hem de üretici rolünü üstlenen bireyler için pazarlama artık bir yaşam biçimi haline gelmiştir. Coca-Cola'nın efsanevi pazarlama şefi Sergio Zyman'ın geleneksel pazarlama anlayışına ilişkin, "Eski tarz pazarlamacılık yok oldu. Tıpkı Elvis gibi çoktan öldü... Artık şarkı söyleyip dans etmek yok. Müzik çoktan sustu. Bildiğimiz pazarlamanın devri sona erdi" (Zyman, 2005:245) demektedir. Bu anlayış, tüketicilerin istek ve gereksinimlerine göre farklı pazar dilimlerine ayrılabilceği ve tüketicilerin kendi istek ve gereksinimlerini en iyi karşılayanları tercih edecekleri görüşünden kaynaklanmaktadır. "Müşteri velinimetimizdir", "Müşteri kraldır", "Müşteri her zaman haklıdır" gibi söylemler bu anlayışın temelini temsil eder.

Günümüzde sınırları tartışılan dünyada artık talebin ve tüketicinin anlamı değişmekte ve karar merkezlerinde tüketicilerin istek ve beklentileri yer almaktadır. Küreselleşme olarak ifade edilen dönem, dünya genelinde homojenleşmeyi belirtmektedir (Usiner,1993: 169). İletişim ve bilgi teknolojileri sayesinde dünya tek bir düzleme oturmuş ve bu alanda tüm dünya bir rekabet alanı haline gelmiştir. Amerikan Ulusal Savunma Enstitüsü küreselleşmeyi "malların, hizmetlerin, paranın, teknolojinin, fikirlerin, enformasyonun, kültürün ve halkların hızlı ve sürekli bir biçimde sınır ötesine akışı" biçiminde tanımlamaktadır. Bu enstitünün yaptığı bir çalışmaya göre küreselleşme sayesinde ülkelerin ekonomileri arasında daha önce örneği görülmemiş bir bütünleşme sağlanmakta, bir enformasyon devrimi yaşanmakta ve pazarlar, şirketler, örgütler ve yönetim uluslararası hale gelmektedir (Öymen, 2000: 26). Küresel pazarın dinamiklerini oluşturan bir unsur olarak değişen ekonomik yapıya baktığımızda, Immanuel Wallerstein'in açıklamaya çalıştığı küresel kapitalizm, kapitalist dünya ekonomisi kavramını netleştirmede yardımcı olmaktadır. Wallerstein küreselleşmeyi, kapitalist sermayenin sınır tanımayan yayılmacılığının ve buna bağlı olarak ortaya çıkan uluslararası işbölümünün bir yansıması olarak görmektedir. Küresel dönüşümler kapitalist sermayenin sürekli genişlemek istemesinin doğal bir sonucudur. Wallerstein kapitalist dünya sisteminin işleyişini merkez ülkeler (gelişmiş kapitalist ülkeler), çevre ülkeler (az gelişmiş kapitalist ülkeler) ve yarı çevre ülkeler (yarı gelişmiş kapitalist ülkeler) modeli çerçevesinde incelemektedir. Wallerstein'e göre merkez ülkeler ekonomik olarak daha güçlü oldukları için dünya ticaret düzenini kendi çıkarlarına göre düzenlemekte ve böylece azgelişmiş çevre ülkelerini doğal kaynaklar ve insan gücü açısından sömürmektedirler. Böylece, Wallerstein küreselleşmenin ülkeler arasındaki eşitsizliği süreklileştirdiğini ve bu eşitsizliği küresel gelişmelere paralel olarak belirli formlar içerisinde yeniden ürettiğini öne sürmektedir. Bu süreç küresel pazar ortamında hayat bulmakta, ekonomik anlamda güçlü olan ülkeler pazara da hakim olmaktadır (2002:11-13).

Değişen pazar dinamikleri yalnızca ekonomik alandan ilerlememekte, toplumların siyasi yapıları da bu süreçte etkin olmaktadır. Kapitalizm kendi siyasi düzenini yaratarak ulus-devletlerin dünyada yaygınlaşmasını sağlamıştır. Merkantilist dönemden temellenen ulus-devlet düzeni, devletin kontrolündeki bir ekonomik genişlemeyi merkeze almaktadır. Küreselleşme süreci ile ise devletin toplum üzerindeki bu kontrol etme yetkisi devletlerüstü, uluslarüstü kurumlara devredilmiştir. Günümüzde IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlar ulus devletlerin görev ve yetkilerini sınırlandıran, tüm dünya ekonomisine yön veren kurumlar olarak yer almaktadır. Böylece ekonomik süreçte kapitalist sermayenin genişlemesine bağlı olarak dünya çapına yayılan küreselleşme, kültürel boyutu da içine alarak kapitalist dünyayı tek bir sistem haline getirmiştir.

Geç kapitalizm diye tanımlanan dönemde beyin gücü, bilgisayar teknolojisi ve piyasa kuralları dönemin hâkimleri olarak tanımlanarak, üretimin sınırları da ortadan kaldırılmıştır. Üretim ve tüketim arasındaki farkın yok sayıldığı, tüketime de en az üretim kadar hatta daha fazla yaşamsal öneme sahip olduğu ileri sürülmüştür. Postmodern dönemin bir pazarlama dönemi olduğu ve postmodernizm ile pazarlamanın kimlik örtüşmesine şahit olduğu ve sonuçta pazarlamanın kendisinin bir postmodern olgu olduğu görüşünün yaygın olduğu vurgulanmıştır (Odabaşı, 2006: 41).

Her bir müşteriye ayrı bir birey olarak yaklaşılması ile ilgili olarak “nabza göre şerbet vermek”, “kendi işine bakmak”, “moda yoktur modalar vardır” gibi ifadeler tam olarak postmodernitenin ön varsayımlarını temsil eder. Modern pazarlama kitlelere yönelik genellemeler yapılmasına dayandırılırken, postmodernizm her bir bireyin benzersizliğine, farklılığına, çoğulluğuna ve kişiselliğine vurgulama yapar. Yalnızca mal/hizmet satmayı hedefleyen pazarlama anlayışı oldukça eski bir zaman dilimindedir. Rekabetçi piyasa ortamında var olabilmek ve küreselleşen dünyaya ayak uydurabilmek için, pazarlama anlayışının değişmesi bugün bir zorunluluktur. Yeni pazarlama anlayışının hedefleri; kaliteli hizmet vermek, sürekliliği sağlamak, güven duygusu yaratmak, müşteri memnuniyetini gerçekleştirmek, pazar payını korumak ve arttırmak ve maksimum gelir elde etmektir.

Kapitalizmin varlığı üretilen metallerin satışına bağlıdır. Bu amaçla kapitalizm insanları sürekli olarak tüketime yönlendirir (Kızılcıçelik, 2003:89–94). Marx’a göre, ihtiyaçlar soyutlaşmıştır: İhtiyaçların ortaya çıkması ve doyuma ulaştırılması metallerle erişime bağlı oldukları için ‘tek gerçek ihtiyaç’ aslında zenginliğin soyut formuna, paraya duyulan ihtiyaçtır. Kapitalist piyasa ilişkileri söz konusu olduğunda, paraya duyulan ihtiyacın giderilmesi ise, her şeyden önce bu ihtiyaç için döngüsel olarak bir teşvik unsurunun kaynağını oluşturacağı varsayılan yeni insan ihtiyaçlarının yaratılması ile mümkündür (Marx, 2000: 125 aktaran Yanıklar). Soyut nitelik kazanan bu ihtiyaçlara yönelik satın alma

isteğinin kimi ideoloji ve yeni değerlerle canlı tutulması gerekmektedir. Mal ve deneyimleri de kapsayan tüketime yönelik kapsamlı bir hizmet ve sürekli yeni ihtiyaçların karşılanması tüketim kültürünün temel özelliklerindedir (Yanıklar, 2010: 25-32). Mike Featherstone, malların teşhirine yönelik teknikler olan medya ve reklam yoluyla, malların orjinal kullanım değerleri olan anlamlarının istikrarsızlaştırılarak, birbirleri ile bağdaştırılan bütün duygu ve arzular silsilesine davetiye çıkarabilen yeni imge ve imajlar iliştilendiğini söyler. Bu nedenle tüketim toplumunda tüketilen mallardan öte, bu mallara biçilen sembolik anlamlar öne çıkmaktadır. Dünyanın tek bir pazar haline geldiği bu süreçte, değişen pazar dinamikleri başta uluslararası şirketler olmak üzere tüm firmaları etkilemiş, yoğun rekabet ortamında firmalar kendilerine bir yer edinebilmek için klasik pazarlama anlayışı dışında stratejiler izlemek zorunda kalmışlardır.

2. Sosyal Pazarlama

Pazarlamanın günümüzde değişen yeni tanımı, malların ve hizmetlerin yanı sıra, düşüncelerin pazarlamasını da kapsamaktadır. İlk olarak 1970'li yıllarda Amerika'da gündeme gelen sosyal pazarlama; Amerika, Kanada ve Avustralya gibi gelişmiş ülkelerde uygulanmakta ve Avrupa ülkelerinde de popüleritesi gün geçtikçe artmaktadır. 1970'li yıllarda Philip Kotler ve Gerald Zaltman'ın tüketicilere ürünleri satmak için kullanılan pazarlama ilkelerinin, fikirlerin, tutumların, davranışların satılmasında da kullanılabileceğini fark etmeleriyle ortaya çıkmıştır. 1970'li ve 1980'li yıllar, gelişmiş toplumlarda modern pazarlama ve uygulanışı konusunda birçok tartışmanın söz konusu olduğu yıllardır. Bu yıllarda, çevre ile ilgili çeşitli sorunların ortaya çıkışı, kaynakların azalmaya başlaması, nüfusun ve açlığın önlenemeyen artışı, sosyal hizmetlerin aksaması, enflasyon düzeyinin tüm dünyada yükselişi modern pazarlama kavramının uygun bir örgütsel amaç olup olmayışı da masaya yatırılmıştır. Aynı yıllar ayrıca "sorumlu tüketim", "ekolojik zorunluluklar", "toplumsal pazarlama" ve "derneksel pazarlama" gibi yeni kavramlar ortaya atılmıştır (Kotler'den aktaran Eser, Özdoğan, 2006:5). 1990'lı yıllardan itibaren ise küreselleşmenin getirdiği bir zorunluluk olarak aile planlaması, aşı, çevreyi koruma, enerji kısıtlama, sigarayı bırakma, sanata destek verme, eğitim, kültür, toplumda yardıma ihtiyaç ve sakatlara iş imkânı sunmak veya onların beklentilerine destek olmak gibi kampanyalarla, sosyal düşünceler pazarlanmaktadır.

Sosyal pazarlama; Kotler ve Andreasen (1996) tarafından şu şekilde tanımlanmıştır; "Öncelikli olarak pazarlamacının elde edeceği fayda için değil, hedef kitlenin ve genel toplumun faydası için sosyal davranışları etkilemeye yönelik çalışmaktır". Genel olarak sosyal pazarlama terimi, hedef gruplardaki sosyal fikir ve uygulamaların kabul edilebilirliğini artırmak amacıyla ürün planlama, fiyatlandırma, iletişim, dağıtım ve pazar araştırması gibi araçlardan yararlanarak programların düzenlenmesi, uygulanması ve bu programların

kontrolü faaliyetlerini içermektedir. Bu da sosyal pazarlamanın önemini ve gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır (Tavmergen, 1998: 22, Tek, 1997: 46). Türkiye’de sosyal pazarlama yaklaşımı 1980’li yıllar sonrasında kullanılmaya başlanmıştır.

20. yüzyılın başından itibaren üretici ile tüketici arasındaki mesafenin açılması, pazarda birbirine benzer, hemen hemen aynı işlevleri yerine getiren ürünlerin çoğalması, tüketicinin rakip firmalar tarafından sürekli bir iletişim bombardımanı altında olması ve yine günümüzde tüketicinin bilinçlenmesi gibi pek çok etken ile artık, bir işletmenin planladığı pazarlama hedeflerine ulaşması için reklam etkinliklerine ağırlık vermesi kaçınılmaz bir durumdur. Pazarlama anlayışında yaşanan değişim ve gelişim şirketlerin reklam anlayışlarında da değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu nedenle toplumdaki ayrıştırılmaz bir öğe olan reklam gerek kavram, gerek içerik, gerekse de kullanılan formatlar bağlamında, toplumların yaşadığı değişim dönemlerine paralel bir şekilde farklılıklar göstermiştir. Günümüzde tüketici satın aldığı ürünle birlikte kim olduğunu da kanıtlamak istemektedir. Bu nedenle günümüzde reklamlar, tüketiciye bir yaşam biçimi öneren, tüketicinin kişiliğini tanımlayan sembolik anlatımlar taşıyan öğelerdir.

Modern kapitalist toplumla birlikte gelişen üretim teknolojileri ve sınırların ortadan kalkması tüketim arzının büyümesine, gündelik yaşamın bir ideolojisi olarak meta fetişizminin yükselmesine ve tüketimciliğin parıltılı, büyümlü, şenlikli bir yaşamın göstergesi haline gelmesine, “*tüketim toplumu*” nun oluşmasına sebep olmuştur. Jean Baudrillard’ın ifadesine göre, tüketim kavramı, nesnelerin yanı sıra, fikirlerin ve görüngülerin de tüketilmesini içine alır. Tüketim malları, taşıdıkları simgesel anlamlar vasıtasıyla kimliğe dair aidiyetler taşır. Kültürel görüngülerde, imaj, işaret ve göstergelerde tüketimcilik baskın bir öğedir. Baudrillard’a göre çağdaş tüketici, kapitalist düzende ürünleri değil göstergeleri tüketendir. Bu göstergeler de tüketiciye reklamlar aracılığıyla ulaşmaktadır. Gerçek ihtiyaçlarla sahte ihtiyaçlar arasındaki ayrımın ortadan kalktığı tüketim toplumunda, birey, tüketim malları satın almanın ve bunları sergilemenin toplumsal ayrıcalık ve itibar getirdiğine inanmaktadır. İhtiyaç artık tek bir nesneye duyulan ihtiyaçtan çok, bir farklılaşma ihtiyacıdır.

Fransız reklamcı Jacques Seguela, ürüne eklenen imaj değeriyle ilgili şunları söylemektedir: “1980’li yıllarda ürünün kullanım değerine bir de imaj değeri eklemek gerekiyor. Ama önümüzdeki yüzyılda, kullanım ve imaj değerine bir de aynı zamanda ahlaki değerler eklemek gerekecek (bir deterjanım, daha beyaz yıkıyorum, aynı zamanda çevreyi koruyorum)...Çevre kirlenmesi, AIDS’e karşı mücadele, Amazon’daki yağmur ormanlarını koruma... Tüketici, artık bir şey satın aldığı anda katma değer de satın almak istemektedir. Yani tüketime harcadığı parayla aynı zamanda, dünyanın dengesini sağlamaya ve dünyadaki dayanışmaya destek vermek istemektedir”

Toplumsal değişimler sonucunda oluşan kültürel değerlerdeki değişimin reklama yansımaları, “reklamın kültürel bir olgu, reklam metinlerinin de kültürel bir metin” olduğu tezini güçlendirmektedir (Dagtas,2003:89). Bu noktada değişen dünya düzeni reklam anlayışının da değişmesine sebep olmuş, reklamlar artık sadece ürünleri tanıtmayı yanı sıra, toplumsal sorunlara da değinen hatta çözüm önerileri sunan boyuta gelmiştir. Bu nedenledir ki, sosyal pazarlama anlayışı çerçevesinde günümüzde reklamlar da toplumsal konulara duyarlılık üzerinden kurgulanmaktadır. Değişen tüketici profili artık sadece “en iyi, en ucuz” “ürünü değil, aynı zamanda topluma faydası olan bir ürünü, “yaşayan bir ürünü” tercih etmektedir. Bu ürünlerin tüketici kitleyle buluşması reklamlar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu reklamlar, içinde yaşanan evrende oluşan çevresel ve sosyal sorunların çözümüne yönelik kamuoyu oluşturmak, sorunların varlığını ve önemini saptayarak oluşturulan çözüm önerilerini geniş kitlelere aktarmak amacıyla yapılan reklamlardır. Günümüz işletmeleri ekonomik sistemin olduğu kadar sosyal sistemin de bir parçası konumdadırlar. Dolayısıyla yoğun rekabet ortamında başarılı olmayı ilke edinen işletmeler ve onların yöneticileri kurumlarının faaliyet alanlarında sosyal sorumluluk ve etik değerler doğrultusunda hareket etmeye daha fazla özen göstermektedirler. İş dünyasında yaşanan bu değişime paralel olarak, tüketicilerin beklenti ve isteklerinde de değişiklikler meydana gelmektedir. Bilinçlenen ve beklenti ve isteklerinin farkına varan tüketiciler işletmelerden kaliteli ve nitelikli ürünlerin yanı sıra kurumların sosyal sorumluluklarını yerine getirmelerini beklemektedirler.

3. Neoliberal Ekonomide Sosyal Pazarlama ve Reklamın Etkisi

Neoliberalizm kavramının tanımı konusunda farklı yaklaşımlar olmakla birlikte, bu yaklaşımların ekonomi politikaları bakımından içeriği “ekonominin serbestleşmesi, fiyat kontrollerinin ortadan kaldırılması, sermaye ve emek piyasalarındaki düzenlemelerin kaldırılması, devletin küçültülmesi ve ekonomiye müdahalelerinin kısıtlanması, kamuya ait işletmelerin özelleştirilmesi, mali disiplinin sağlanması, kamu harcamalarının kısılması, bütçe açıklarının kapatılması, para arzının daraltılması olarak genellenebilir (Başkaya, 2008:756). Bu anlamda küreselleşmenin ekonomik-politik ismi olan neoliberalizm kavramı 1990’lardan itibaren sıklıkla kullanılır hale gelmiştir. Neoliberalist söylemin iddiası genel hatlarıyla şudur: Gelişmiş ülkelerdeki sermaye birikimi diğer az gelişmiş çevre ülkelere serbestçe ihraç edilebilmelidir. Bunun bütün toplumlar açısından faydaya dönüştürülebilmesi için ulus-devletlerin sermaye piyasalarını düzenleme inisiyatifleri kaldırılmalıdır. Bu şekilde etkinleştirilen sermaye, bol olduğu yerlerden kıt olduğu yerlere doğru akacak ve diğer ülkelerin de gelişmesine imkân tanıyacaktır. Böylece az gelişmiş ya da gelişmekte olan diye isimlendirilen ülkelerin kaynak sıkıntısı sona erecek, ileri teknolojilere sahip olacak, ihracat imkânları artacak, geniş pazarlarla

bütünleşecek, her şeyden önemlisi her ülke kendi nüfusu için yatırım ve istihdam imkânlarını artıracaktır (Başkaya, 2008: 744). Gelişmişlik düzeylerini yükseltmek, yaşam standartlarını artırmak gibi nedenlerle, daha verimli ve daha kârlı olacağı beklentisiyle, hemen hemen tüm ülkelerin dahil olduğu bu süreç, istihdam imkanlarını nüfus artışına paralel bir şekilde artıramamıştır. Neoliberalizm uygulamaları kapsamında en gelişmiş ülkelerde bile orta sınıfları zayıflatıcı, işsizliği artırıcı, yaşam standartları açısından zıt yönde farklılaştırıcı etki sık sık karşılaşılan durumlardır. Bunun yanı sıra aşırı üretimin getirdiği olumsuz çevresel faktörler de yine bu sürecin toplumsal alana yansıyan olumsuzluklarıdır. Küreselleşmenin kendi içinde getirdiği eşitsizlikler ve çelişkiler günümüz toplumlarında karşılaşılan sorunların kaynağını oluşturmaktadır.

Neoliberal küreselleşme günümüzde iktisat siyasasının ana gündemini oluşturmaktadır. Küreselleşme olgusunu dünya ekonomisini oluşturan sosyal ve iktisadi parçaların birbirleriyle ve giderek dünya piyasalarıyla eklenmesi olarak kabul edilen bu süreçte toplumlarda artık ürünler değil anlamlar tüketilmektedir. Gelişmiş ülkeler, kültür üzerindeki eylemlerini sürekli, istikrarlı ve etkili hale getirebilmek amacıyla öncelikle az gelişmiş ya da pazar oluşturabilecek ülkelerin kültürel değerlerini ve eylemlerini kapitalizmin dinamiklerine uygun olarak, tüketime yönlendirebilmek amacıyla; kimlik, statü, güç, zenginlik, güzellik, gençlik, modernlik gibi kimi kavramları satın almaya özendirmek içeriğiyle biçimlendirip, bu kavramlar üzerinden kodlar oluşturmaktadır. Kapitalizm kendi değer ve ideolojilerini, devletin en etkin ideolojik aygıtı olan medya kanalıyla ve reklamlar üzerinden yaymaya çalışmaktadır.

Kapitalizmin varlığı üretilen metaların satışına bağlıdır. Bu amaçla kapitalizm insanları sürekli olarak tüketime yönlendirir (Kızılcıkelik, 2003: 89-94). Kapitalizm gibi sürekli gelişmek zorunda olan bir ekonomik yapıda üretimin istikrarlı artışı ancak tüketimdeki talebin devamlılığına bağlıdır. Bu yüzden kapitalist ekonomide tüketim sadece gereksinimin ve kullanımın doğal süreçlerine bırakılmaz. Tüketim için sürekli uyarılmak, yeni ihtiyaçlar yaratılmak zorundadır. Bu nedenle üretim ve tüketim arasındaki ilişki basit bir arz-talep dengesi çerçevesinde gerçekleşmez. Arada çok daha farklı dolayimler söz konusudur. Her türlü tüketim ya da tüketim düşüncesi ve bu durumun doğurduğu arzu, toplumsal ve kültürel bir bağlam içerisinde gerçekleşir. Tüketim artık, sadece yeme içme ve neslini sürdürme gibi temel ihtiyaçların giderilmesinden ibaret değildir. Modern tüketim kalıpları, bir dizi toplumsal sembolün kurulması ve tıpkı ürünler gibi dünya çapında dolaşıma çıkması üzerine kuruludur (Yırtıcı, 2009: 99-100).

Featherstone, malların teşhirine yönelik teknikler olan medya ve reklam yoluyla, malların orjinal kullanım değerleri olan anlamlarının istikrarsızlaştırılarak, birbirleri ile bağdaştırılan bütün duygu ve arzular

silsilesine davetiye çıkarabilen yeni imge ve imajlar iliştiirildiğini söyler (Featherstone, 2005: 39). Bu nedenle tüketim toplumunda tüketilen mallardan öte, bu mallara biçilen sembolik anlamlar öne çıkmaktadır. Ürünlerin (anlamaların) istikrarsız ve geçici oluşu kısa zaman içerisinde yeni anlam ve yeni ürünlere yönelme ihtiyacını, kısacası tüketim isteğinin canlı tutulmasını ve kapitalizmin sürekliliğini sağlamaktadır (Hız ve diğerleri, 2010:1-13). Geç dönem kapitalizminin tüketim toplumunda herkes bir tüketicidir. Tüketim ister maddi ister işlevsel (yiyecek, giyinme, ulaşım) isterse de kültürel (medya, eğitim, dil) olsun, yaşam kaynaklarını ele geçirmenin tek yoludur (Fiske, 1999: 48). Kültürel ve maddi-işlevsel tüketme biçimleri taşıdıkları anlamlar dolayısıyla bireyler tarafından statü, kimlik, sınıf göstergesi olarak kullanılırlar. Kültürün metalaşması sonucu tüketilebilir bir nitelik kazanması, metaların geniş çağrışımlar ve yanılısamalar silsilesi üstlenecek şekilde özgürleşmesi sonucunu doğurur. Özellikle reklamlar bu durumu sömürmeye muktedir olup tüketim mallarına; romantizm, güzellik, arzu, doyum gibi iyi hayat imgeleri iliştiirirler (Featherstone, 2005: 39). Amaç, bireyin zaman içinde kimlik oluşturmak için bu yapay imgelere bağımlı duruma gelmesidir.

İşte günümüzde firmalar da, pazarlama faaliyetleri içinde sıkça yer verdikleri sosyal sorumluluk projeleri ile tüketici bireyleri bağımlı kılmaya çalışmaktadır. Günümüz ekonomik koşullarında şirketlerin yerine getirmeleri gereken unsurlar ekonomik, hukuki, etik ve sosyal olarak sıralanmaktadır. Bu nedenle sosyal sorumluluk projeleri 21.yüzyılda sürdürülebilir kalkınmanın olmazsa olmaz unsurlarından biridir. Bir şirketin kurumsal sosyal sorumluluğunu yerine getirmesi demek, tüm paydaşlarına-çalışanlar, müşteriler, tedarikçiler, ortaklar, bulunduğu çevre, yatırımcılar- ve çevreye karşı tamamen sorumlu olması ve tüm kararlarında bu unsurları göz önünde bulundurması anlamına gelmektedir. Bu nedenle sosyal reklam kampanyaları da günümüzde şirketlerin prestijinin bir göstergesi, tüketici kitlenin saygısını kazanmalarının bir yoludur. Kotler, Kurumsal Sosyal Sorumluluk kitabında, günümüz tüketicisinin yapısının da değiştiğini elde ettiği bazı bulgular üzerinden aktarmaktadır (Kotler, 2006: 11): yetişkinlerin %84'ü dünyayı daha iyiye götürmek için bir şeyler yapan şirketler hakkında daha pozitif bir imaja sahip olduklarını, %78'i önem verdikleri bir sosyal amaç ile birleşik bir ürünü daha fazla bir olasılıkla satın alabileceklerini belirtmişlerdir. Kotler yine aynı kitabında küresel şirketlerin sosyal sorumluluk kampanyalarına git gide daha çok yoğunluk verdiğini örneklerle ortaya çıkarmıştır. Philip Morris 1999'da bir sosyal pazarlama girişimine "Sigara içmemeleri hakkında çocuklarınızla konuşun. Dinleyeceklerdir." sloganı ile başlamıştır (Kotler, 2006:21). Bir başka küresel şirket McDonald's ise Fortune dergisinin sosyal sorumluluk yönünden "En Beğenilen Şirketler" arasında ve Wall Street Journal Gazetesinin belirlediği kurumsal sosyal sorumluluk yönünden şöhret yapmışlar arasında 5. Sırada yer aldığı bilgilerine yer vermiştir (Kotler, 2006: 38).

Küreselleşme süreciyle birlikte dünyanın gelişmiş ve az gelişmiş olarak kutuplaştırılmasının sonucu olarak bu ayrımın pek çok alana yansıdığı görülmektedir. Gelişmiş ve az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelere uygulanan sosyal reklam kampanyalarının içerik olarak birbirinden farklılaşmaktadır. Gelişmiş ülkelere toplumun sorunlarının az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelere göre daha farklı olmasının bir sonucu olarak sosyal reklamların içerikleri değişmektedir. Toplumlarda gözlemlenen sosyal sorunların niteliğine göre şirketler sosyal kampanyalarını oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkelere uygulanan kampanyalar genellikle, daha sağlıklı olmak, yaşam kalitesini arttırmak, insanın kendi dışındaki canlılara da yaşam ve özgürlük hakkı tanınması gibi alanlara yoğunlaşmaktadır. Öncelikli olarak sigara tüketimine karşı kampanyalara baktığımızda yurt dışında sigara karşıtı yürütülen kampanyalar Türkiye'dekinden hem daha fazla hem de daha yaygındır. Özellikle Avrupa ve Amerika'da açık hava reklam alanlarında sigara karşıtı billboardlara oldukça sık rastlanmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar küresel dünyanın ortak problemleri olsa da, yaşanan sosyal sorunlar toplumdan topluma farklılık taşımaktadır. Örneğin Güney Afrika'da yaşayan insanlar için temel sorun açlık ve susuzluk olduğu için bu bölgede kadınların belirli bir yaştan sonra düzenli olarak mamografi çekirtmelerine yönelik yürütülecek olan bir kampanya anlamsız ve tabii ki başarısız olacaktır. Bir genelleme yapılacak olursa, az gelişmiş ülkelerin temel sorunu açlık, susuzluk ve bulaşıcı hastalıklar olurken gelişmekte olan ülkelerin-Türkiye gibi- toplumsal temel sorunları eğitim ve kadın hakları alanlarında görülmektedir. Küreselleşmenin belki de kendi içindeki en büyük çelişkisi gelişmiş ülke olarak adlandırılan, örnek model kabul edilen ülkelerin de bugün hala toplumsal alanda sorunları olmasıdır. Bu ülkeler modern insanın rahatını sağlamaya, ömrünü uzatmaya, yaşam kalitesini yükseltmeye yönelik projelerle sosyal reklamlara yer vermektedir. Amerika'da büyük yankı uyandıran "Got Milk?" kampanyası gibi bireyleri süt içmeye teşvik eden ya da yüzyılın en büyük tehdidi kabul edilen küresel ısınmaya yönelik bir dönem ABD başkan adayı olan Al Gore'un önderliğinde gerçekleşen kampanyalar bunların örneklerindedir..

Gelişmekte olan ülkelere yürütülen sosyal kampanyalar bu ülkelerin toplumsal sorunlarının gelişmiş ülkelere göre çok daha farklı olması sebebiyle içerik olarak farklılaşmaktadır. Bu ülkelere daha çok temel yaşam alanlarında, eğitimde fırsat eşitliği konusunda, temel hak ve özgürlükler konusunda toplumu bilinçlendirmeye, eşitliğin toplumun her alanına yayılmasını sağlamaya yönelik kampanyalar düzenlenmektedir. Eğitim alanında yürütülen reklam kampanyaları gelişmekte olan ülkelere oldukça sık rastlanan sosyal reklam türlerindedir. Son yıllarda Türkiye'de de bu alana yönelik reklamlara ve kampanyalara oldukça sık rastlanmaktadır. Bu kampanyalar şirketlerin kurumsal sosyal sorumlulukları bağlamında yürütülmektedir. Koç Holding'in yürüttüğü Meslek Lisesi, Memleket Meselesi, Milliyet Gazetesi sponsorluğunda düzenlenen Baba

Beni Okula Gönder, Turkcell'in yürüttüğü Kardelenler ve Haydi Kızlar Okula gibi kampanyalar ülkemizde uzun soluklu devam eden ve büyük şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluk projeleri kapsamında yer alan kampanyalardır.

Bir pazarlama iletişimi olarak karşımıza çıkan ve günlük hayatta pek çok kez karşılaşılan reklamlar, toplumsal iletişimin tüketim aşamasında yansıyan bir görüntüsü durumundadır. Günümüzde tüketim, ekonomik olduğu kadar toplumsal, psikolojik ve kültürel bir olgu olarak tüm toplum bilimlerinin ve aynı zamanda pazarlama iletişiminin odak konularından biridir. Bu anlamda kitlesel bir iletişim biçimi ve pazarlama iletişiminin bir elemanı olarak reklamcılık da kültürün yansımaları ile doğrudan ilişkilidir.

Reklam ve kültür ile ilgili çalışmalar, tüketim davranışları ve biçimleri ile tüketici kimlikleri arasındaki ilişkilerin incelenmesinde yardımcı olmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalar, insanlar, nesnelere ve tüketim arasındaki ilişkinin, ürünler satın alınırken incelenmesi gerektiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu ise, kapitalist toplumlarda tüketici kimliğinin temeli olarak görülmektedir. Bu söylemi, Raymond Williams "modern kapitalist toplumun resmi sanatı" olarak tanımlamaktadır (Dağtaş, 2003: 83). Williams'a göre reklamın söylemi - her ne kadar ilk bakışta öyle görünse bile - sadece materyalist bir söylem değildir, ama sihirli bir söylemdir. Ürünlerin ve hizmetlerin satılabilmesi için, reklam toplumsal ve kişisel değerleri de oluşturmak ve öğretmek durumundadır. Bunun için ise nesnelere yeterli olmadığı, ancak bu nesnelere değerli kılınmak durumunda olduğu kültürel yapıya sahip olunması, bunu gerçekleştirmek için de, fantazi bile olsa, farklı bir kültürel örüntü içinde, daha doğrudan ulaşılabildiği toplumsal ve kişisel anlamların ürüne ya da hizmete yüklenmesi gerekmektedir. O'Barr, Goldman ve Papson gibi kuramcılara göre ise reklam, idealleştirilmiş imgeleri ve model durumundaki kimlikleri sunarak ve toplum içinde belirli bir güç dağılımını yaparak ideolojik bir çalışma içindedir (Dağtaş, 2003: 83). Reklam ve toplum arasında iki yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Reklamlarda, toplumun sunumunun temelleri toplumsal düzen üzerine oturtulmaktadır. Aynı zamanda toplumsal düzen, reklam gibi örnek söylemleri referans noktası olarak yeniden, sürekli bir şekilde oluşturulmaktadır.

Reklamı bu özellikleriyle ele aldığımızda, toplumsal yapının dinamiklerinden ayrı tutamayacağımız sonucu ortaya çıkmaktadır. Özellikle de ekonomik yapı ile doğrudan ilişkili olan reklam olgusu, toplumun ekonomi-politik işleyişini somut olarak yansıtan bir araçtır. Sosyal reklam kampanyaları da, birbirine benzer çok sayıda ürünün olduğu küresel pazarda, şirketlerin kendilerini benzerlerinden farklı kılabilmek adına, tüketicide sadakat oluşturmak ve duygusal açıdan da markalarına bağımlı kılmak adına uyguladıkları yöntemlerden biridir. Dolayısıyla postmodern pazarlama anlayışında uygulanan kurumsal sosyal sorumluluk kampanyaları aslında neoliberal ekonominin

kendini meşrulaştırma, küreselleşmenin bir yerden alırken diğer taraftan vererek vicdanları rahatlatma yollarından biridir.

SONUÇ

Yaşamın her alanına dair çeşit çeşit ürünlerin pazarlandığı ve her türlü “ürün” için reklam kampanyalarının yapıldığı bir dünyada yaşamaktayız. Bugün en bilindiği şekilde hizmet ve ürünlerden, en sıcak örneği Amerika Birleşik Devletleri’nde görüldüğü üzere siyasi fikirlere kadar her şey için iletişim stratejileri geliştirilmekte ve reklam kampanyaları yaratılmaktadır.

Genellikle sivil toplum kuruluşları ya da devlet tarafından yürütülen sosyal kampanyalar kar amacı gütmeyen bir amaçla yola çıktığı izlenimi vermektedir. Topluma faydalı bir davranış biçimini benimsetmek, olumsuz bir davranış biçimini ise değiştirmeyi hedefleyen sosyal sorumluluk anlayışı beraberinde gelişen sosyal reklamlar, neo liberal ekonomi politikalarına hizmet etmektedir.

Uluslararası rekabetin küresel boyutta olduğu günümüzde şirketler için ayakta kalabilmenin önemli şartlarından biri tüketicilerini duygusal yönden bağımlı kılmaktır. Özellikle ABD’de işletmelerin çeşitli okul, vakıf ve dernekleri destekledikleri 1980’lerden itibaren bilinen bir konudur ve bu toplumsal sorumluluk etkinliği olarak tanımlanır. Avrupa Topluluğu ise toplumsal sorumluluğu işletme amaçlarının daha iyi gerçekleştirilmesinin bir aracı olarak görür ve işletmenin doğrudan ilgili olduğu çevreyle sınırlandırır. Küreselleşme ile birlikte özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde toplum içinde uçurumun git gide artması, yaşanan sorunların giderek çeşitlenmesi ve yaygınlaşması, tüketim olgusunun bu sorunlara bir çözüm olarak sunulmasına sebep olmuştur. Bu noktada küresel markaların vicdanlarını rahatlatmaları amacıyla toplumsal sorunlara parmak basan, dikkati bu noktaya çeken sosyal reklamlar ortaya çıkmıştır. Tüketim olgusu küresel dünyanın sorunlarına çözüm bulmada bir kaynak olarak markalar tarafından kullanılmakta, tüketicilerin ise bu süreçte yürütülen sosyal reklam kampanyaları ile marka/ürünle vicdanen bir bağlılık kurmaları sağlanmaktadır. Firmanın/ürünün satışına kısa vadede direkt bir etkisi olmasa da bu anlamda sosyal reklamların da görünen hedeflerinin ardında, pazarlama politikalarına destek veren bir yapısı olduğu bir gerçektir. Buradan hareketle, postmodern pazarlama dönemi ile başlayan sosyal pazarlama, sosyal reklam, kurumsal sosyal sorumluluk gibi uygulamaların da aslında küresel dönemin neoliberal politikalarıyla uyumlu birer pazarlama faaliyeti olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

ACIMAN, Eli; Reklamcılığın Tarihsel Gelişimi ve Reklamcılık Mesleği, AÜAÖF Yay., 1998

Neoliberal İşleyişin Meşrulaştırılmasında Sosyal Pazarlama

- ADAIR, Gilbert; Postmodernci Kapıyı İki Kere Çalar, çev.Nazım Dikbaş, İletişim Yay., İstanbul, 1994
- AKTUĞLU, Işıl Karpat; Marka Yönetimi-güçlü ve başarılı markalar için temel ilkeler İletişim Yay., İstanbul,2004
- ANDREASEN, A.R. (1993): "Challenges for the Science and Practice of Social Marketing". Goldberg, M.E., et al. (eds) Social Marketing: Theoretical and Practical Perspectives,. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- BAŞKAYA, F. ve Ördek, A., Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü, Özgür Üniversite Yay., Ankara, 2008.
- BAUDRILLARD, Jean, Tüketim Toplumu. Çev., Hazal Deliceçaylı - Ferda KESKİN, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.
- BAUMAN, Zygmunt; Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- BİR, A. Atıf, Maviş, Fermani; Reklamın Gücü Dünyada ve Türkiye'de Reklamcılık, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1988
- BLOOM, P. ve Novelli, W.D. (1981): "Problems and Challenges in Social Marketing", Journal of Marketing, 45 (Spring): 79-88.
- BOZKURT, İzzet; İletişim Odaklı Pazarlama-tüketiciden müşteri yaratmak-, Kapital Medya, İstanbul, 2005
- BOZKURT, İzzet; Bütünleşik Pazarlama İletişimi, Mediacat Kitapları, İstanbul, 2005
- COPPO, Joe; Reklamcılığın Geleceği, çev. Fevzi Yalım, Mediacat Kitapları, İstanbul, 2005.
- DAĞTAŞ, Banu; Reklamı Okumak, Ütopya Yay., Ankara, 2003.
- DALTAŞ, Dilek; Postmodernizm ve Eleştirisi: Tartışmalar/Uygulamalar, İnkılap Yay., İstanbul, 2003.
- DRUCKER, Peter; Büyük Değişimler Çağında Yönetim, çev. Zülfü Dicleli, Optimist Yay., İstanbul, 2010.
- DURKHEIM, Emile; Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları, çev. Celal Bali Akal, BFS Yay., İstanbul, 1985.
- ELDEN, Müge, Ulukök, Özkan, Yeygel Sinem; Şimdi Reklamlar, İletişim Yay., İstanbul, 2007.
- ERSOY, Ersan, Ttarihsel Kapitalizmden Güncel Kapitalizme Küreselleşme, Dogu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 2008.

- ESER, Zeliha, Özdoğan, Bahar; Sosyal Pazarlama-toplumun refahı ve kaliteli yaşamı için-, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.
- FIRLAR, Belma Güneri, Yeygel, Sinem; Sanal Ortamda Bütünleşik Pazarlama İletişimi, Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yay., İzmir, 2004.
- FEATHERSTONE, Mike, Postmodernizm ve Tüketim Kültürü. Çev., Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.
- FİSKE, John, Popüler Kültürü Anlamak. Çev., Süleyman İrvan. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
- FRIEDMAN, Thomas; Lexus ve Zeytin Ağacı- küreselleşmenin geleceği-, çev. Elif Özsayar, Boyner Holding Yay., İstanbul, 2000.
- HIZ, Gülay vd (2010). "Tüketim Kültürünün Var Ettiği Reklam Objesi Kadınlar ve Satın Alma Kararlarına Etkisi." Online International Journal of Communication Studies <http://www.kurgu.anadolu.anadolu.edu.tr>. 01.03.2011.
- HÜREL, Feridun; Reklam, Halkla İlişkiler ve Ötesi, Mediacat Yay., İstanbul, 1998.
- KIZILÇELİK, Sezgin , "Küreselleşme, Beden ve Şizofreni." Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi 25: 89-94, 2003.
- KOCABAŞ, Füsün, Elden, Müge; Reklamcılık, Kavramlar, Kararlar, Kurumlar, İletişim Yay., İstanbul, 2004
- KOTLER, Philip; Kotler ve Pazarlama, çev. Ayşe Özyağcılar, Sistem Yay., İstanbul, Ekim, 2000
- KOTLER, Philip; Modern Pazarlama İlkeleri, Birleşik Matbaacılık, İstanbul, 2000
- KOTLER, Philip; Social Marketing, Sage Publishing, Kaliforniya, 2002
- KOTLER, Philip, Lee, Nancy; Kurumsal Sosyal Sorumluluk, çev. Sibel Kaçamak, Mediacat Kitapları, İstanbul, 2006
- KOZLU, Cem; Uluslararası Pazarlama İlkeler ve Uygulamalar, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2000.
- MARX, Karl, 1844 el yazmaları. Çeviren: Murat Belge İstanbul: Birikim Yayınları, İstanbul,2000.
- MERİÇ, Cemil, Sosyoloji Notları ve Kon-feransları, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- MUCUK, İsmet; Pazarlama İlkeleri, Der Yay., İstanbul, 2001
- ODABAŞI, Yavuz; Postmodern Pazarlama, Mediacat Kitapları, İstanbul, 2004
- ÖYMEN, Onur (2000). *Geleceği Yakalamak*, Remzi Kitapevi, İstanbul.

Neoliberal İşleyişin Meşrulaştırılmasında Sosyal Pazarlama

- PİRA, Aylin; Küresel Köyde Halkla İlişkiler Adına Neler Tartışılıyor, Ege Üniversitesi Yay., İzmir, 2004
- RING, Jim; Reklam Dünyasının İç Yüzü, Milliyet Yay., İstanbul, 1996
- RITZER, George; Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2011.
- SAYIN, Önal; Sosyolojiye Giriş, Ege Üniversitesi Yay., İzmir, 1994
- SEQUELA, Jack, Ya Kendimiz Yenileyeceğiz ya da Öleceğiz, MediaCat, İstanbul, Ocak 1998.
- TEK, Ömer Baybars; Pazarlamada Değer Yaratmak, Hayat Yay., İstanbul, 2006
- TEK, Ömer Baybars; Pazarlama İlkeleri Global Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları, Beta Yay., İstanbul, 1999
- TEK, Ömer Baybars, Özgül, Engin; Modern Pazarlama İlkeleri, Birleşik Matbaacılık, İzmir, 2005
- TOSCANI, Oliviero; Reklam Bize Sırıtan Bir Leştir, Milliyet Yay., İstanbul, 1996
- TOSUN, N.B. (2007). “ Sosyal Sorumluluk Bağlamında Reklamda Etik Anlayışı”, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2007.
- USINER, Jean-Claude (1993). *International Marketing: A Cultural Approach*, Prentice-Hall International, Wiltshire.
- YANIKLAR, Cengiz (2010). “Tüketim Kültürü, Kapitalizm ve İnsan İhtiyaçları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Tartışma.” C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 34: 125–32
- YIRTICI, Hakkı, Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- WALLERSTEIN, İmmanuel, Tarihsel Kapitalizm, Metis Yay, İstanbul, 2002.
- ZYMAN, Sergio; Bildiğimiz Pazarlamanın Sonu, çev. İlkay Sevgi Çopur, Mediacat Kitapları, İstanbul, 2005

GÖÇMEN KİMLİĞİNİN OLUŞUMUNDA EĞİTİMİN ROLÜ ÜZERİNE BİR DENEME

An Essay on The Role of Education in Immigrant's Identity Formation

*Nurgün Oktik**
*Ferhat Değer***

Abstract

The aim of this study is to assess the role of education in the formation of immigrant identity. After briefly going over definitions and theories of migration, the goal of this paper will be to examine the relationship between education and immigration, and the process of adjustment for children of immigrants in their new surroundings. The first part of the paper is a conceptual framework about migration. The second part is about the theories and application of the migration in the literature. The identity of immigrant and the role of education in this process will be discussed at the conclusion.

Keywords: Migration, Immigration, Immigrant, Identity, Education, Assimilation.

Özet

Bu çalışmada, göçmen kimliğinin oluşumunda eğitimin rolü üzerine bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Makalede, göç tanımları ve kuramlarına kısaca bakıldıktan sonra, göçmenlerin göç ettikleri yerde yetişen çocuklarının uyum sürecinin, eğitim ve göçmenlikle ilişkisi göz önüne alınarak incelenecektir. Çalışmanın ilk kısmında, göç olgusuna dair kavramsal çerçeve sunulmuştur. İkinci kısımda, göçe dair teori ve uygulamaların literatürdeki yeri incelenmiştir. Üçüncü kısım göçmen kimliği üzerine odaklanırken, dördüncü kısımda göç ve eğitim ilişkisine çeşitli örnekler üzerinden değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Dış göç, Göçmen, Kimlik, Eğitim, Asimilasyon.

1. Kavramsal Çerçeve

Göç, dünya tarihinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Dünya üzerindeki tüm canlılar, doğa felaketleri, kuraklık, yoksulluk, savaş gibi nedenlerle bir yerden başka bir yere geçici ya da kalıcı bir şekilde hareketlilik göstermiştir. İnsanlık tarihinde de, daha verimli topraklar bulma, daha iyi koşullar arama, doğal ve sosyal çevreye daha uyumlu olma çabasının yanı sıra bireysel nedenlerle de

* Prof. Dr., Maltepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

** Ege Üniversitesi, Sosyoloji Bilim Dalı, Kurumlar Sosyolojisi doktora öğrencisi.

göç hareketine rastlanır. Bireysel nedenlere bağlı göçler bireyin kendi yaşamını değiştirmek için kabul edilen bir devinim olarak betimlense de tarihsel olarak en büyük göç süreci sömürgeciliğin tarihiyle eşdeğer olan süreçtir. On beşinci yüzyılın sonunda başlayan bu süreçte, Avrupa'dan yeni keşfedilen yerlere milyonlarca Avrupalı taşınmış ve köle ticareti yoluyla köleler ve aileleri eski kıtanın yanı sıra yeni yerlere götürülmüşlerdir. Tarihin en büyük göç hareketi diye adlandırabileceğimiz bu sürecin 350 yıl sürdüğü kabul edilse de yeni oluşan dünyada ırkçılık, etnik ilişkiler, eşitsizlik/eşitlik, sivil haklar, adalet, yurttaşlık, bütünleşme ve karşılıklı gibi kavram ve hareketliliğin de doğmasına yol açmıştır (Giddens, 2000: 230-249).

Göç olgusu, modern sosyal bilimlerin önemli bir araştırma nesnesidir. Demografi, ekonomi, psikoloji, antropoloji, tarih, coğrafya ve sosyoloji gibi birçok bilim dalı, göç ve göç olgusu üzerine çalışmaktadır. İktisatçılar, göçün ekonomik nedenleriyle, uluslararası göçün ekonomik avantaj – dezavantajlarıyla ve göçün, iş piyasaları üzerine nasıl bir etkisinin olduğuyla ilgilenir. Coğrafyacı ve demografyacılar, göçü, insanların yer değiştirmesi olarak tanımlayıp, bu yer değiştirmelerin toplumsal, bölgesel ve kentsel süreçleri nasıl etkilediğiyle ilgilenirken; tarihçiler, göçün farklı tiplerini tarih sürecinde incelerler. Siyaset bilimciler, göç yasalarını siyasi kalkınma ışığında izlerken, göçün yarattığı siyasi sonuçlarla ilgilenirler. Göçmenlerin siyasi katılımı ve azınlıkların siyasi hakları, siyaset bilimcilerin temel konularını oluşturmaktadır. Eğitim ve göç çalışmaları, göçmen ailelerin çocuklarına ve farklı kültürden gelen çocuklara hitap eden bir eğitim sistemi arayışına yöneliktir (Yüce, 2003: 8).

Sosyologlar, genel olarak, göç olgusunun tarih boyunca gerçekleştiği ve gelecekte de süreceğini sosyal bir gerçeklik olarak kabul ederler. Göçü zaman, mekan ve aidiyet boyutlarıyla ele alarak anlamaya ve açıklamaya çalışan sosyoloji, aynı zamanda, göçmenlerin yeni toplumla etkileşimi, sorunları ve kabul eden toplumun göçmenlerle ilgili entegrasyon süreçlerini de kesitsel ya da süreçsel olarak hem makro hem de mikro düzeyde inceler.

Erder'e göre toplumsal yapıdaki yer değiştirmeler anlamlı bir uzaklık ve etki yapacak bir süreç içinde gerçekleşiyorsa göç olarak tanımlanabilir (2006: 15).

Sanayileşmenin yaygınlaşması göçü daha da bireyselleştirirken hareketliliği farklı boyuta sürüklemiştir. İşin yoğun olduğu ya da emeğe gereksinim duyulan yerlere doğru gerçekleştirilen göç, başta pazar ekonomisini, çalışma dinamiklerini, şirketler arası ve uluslararası ilişkileri, toplumların gelişmişlik düzeylerini, mekânları, küçük yerleşim birimlerinden devasa metropollere kadar tüm dünyayı bir değişime ve dönüşüme sürüklemiştir. Bu süreçler, toplumsal ilişkiler bazında aile, siyaset, ekonomi, din, kültür ve eğitim alanında karşılıklı olarak etkili olmuştur. Dolayısıyla bu konunun seçiliş amacı,

göç olgusunun toplumsal kurumlarla çok yakın bir etkileşim içinde olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Günümüz toplumlarında bireyselleşme ve yapısal değişimde göçün çok önemli bir yeri vardır. Göç olgusu bir sosyal hareketlilik olmasına rağmen, bu hareketlilik tek nedenli bir faktöre dayalı değildir. Örneğin, öncül kuşakların sadece maddi durumunu yükseltme amacıyla göç etmesi, sonraki kuşakların göç edilen yerde yaşamlarını sürdürmesi aynı bağlamda değerlendirilmemelidir. Diğer nesillerin yaşamını orada göçmen olarak sürdürmesi, maddi durumlarının yanı sıra, kendilerini o toplumdaki refah düzeyi, norm ve değerlerinden ya da ailelerinin geldikleri toplum/ülke ile bağlarının zayıf veya hiç olmamasından kaynaklanabilir. Buradan hareketle; öncül göçmenler için tetikleyici unsur para iken, sonraki nesiller için tetikleyici unsurun refah düzeyi ya da yaşam şekli olduğu varsayımını da gözden kaçırılmamalıdır.

Genel olarak göç, bireyin yaşadığı yerdeki hoşnutsuzluktan ötürü yer değiştirmesi olarak tanımlanabilir (burada bahsedilen göçü gerçekleştiren birey, toplumsal koşullar çerçevesinde, sosyal gerçeklikle etkileşimde bulunan bireydir). Kapitalizmin gelişme döneminde ucuz iş gücü olarak algılanan ve sanayiye güçlendirmek için gelişmiş ülkelere önce sadece çalışma, daha sonraki yıllarda yerleşme olarak seyreden göç dalgaları montaj sanayinin gelişmesi ile sorun olmaya başlamıştır. Küreselleşme, gelişmiş ülkelerde göç olgusunu bir sorun haline getirirken, bu çalışmada göç edenlerin bireysel konumları üzerinden bir bakış açısı geliştirilmek istenmektedir. Göçün bir sorun olduğu konusunda; yoksulluk ve bundan kaynaklanan “zoraki çalıştırma (forced labor)” gibi insanlık dışı uygulamaların varlığı reddedilemeyecek gerçekliklerdir. Ancak, her göç, sosyal tabakanın sadece en alt kısmındakiler tarafından gerçekleştirilmemekle beraber, tamamen olumsuz nedenlerden kaynaklanan ve daima olumsuz sonuçlanan bir süreç değildir. Örneğin 1950’li yıllarda Türkiye’deki iç göç, statü kazanmak için görece varsıl olan kesim tarafından gerçekleştirilmiştir (Oktik, 1997: 81).

2. Teori ve Uygulamada Göç Olgusunun Literatürdeki Yeri

Son yıllarda göç olgusuyla ilgili gelişmiş bir literatür ve çok sayıda kuram üretilmiştir. Makalenin bu bölümünde, bu çalışmada önemli görülen iki yaklaşımdan merkez-çevre kuramı ile ilişkiler ağı kuramı incelenecek ve ardından çok-kültürcülük bağlamında göç ve zorunlu uyum konusu işlenecektir.

2.1. “Merkez – Çevre” Kuramı

Wallerstein’in merkez – çevre kuramı bugün bir sorunsal olarak ele alınan göç konusunda yol gösterici niteliğindedir. Wallerstein’a göre, “merkez” kategorisindeki ülkeler, ekonomik ve sosyal refah düzeyi açısından gelişmiş ve kapitalist ilişkiler sistemini benimsemiş ülkeler konumundayken; “çevre”

kategorisindeki ülkeler, merkez ülkelere bağımlı olan ülkeler konumundadır. Merkez ve çevre ülkeler, kapitalist değerler kapsamında ekonomik ilişkilerde birbirlerine bağımlıdır. Karşılıklı bağımlılık ilişkisinde, merkez ülkeler ucuz işgücüne, hammaddeye ve üretilen malın pazarlanması için çevre ülkelerdeki pazar payını artırmaya ihtiyaç duymaktadır. Çevre ülkelerden sağlanacak olan hammadde ve ucuz işgücüyle maliyeti asgari düzeye indirgenmiş ürünler, yine merkez kategorisindeki ülkeler içinde tüketilmekte veya merkez dışı ülke pazarlarına ihraç edilerek ekonomik geri dönüşüm sağlanmaktadır. Bu işleyiş kapsamında, merkez ülkeler, mevcut ekonomik ve kültürel birikimlerini geliştirmek için çevre ülkelere ihtiyaç duyarlarken; çevre ülkeler de, kapitalist sistem içinde gelişimini tamamlamak, ekonomik ve sosyal refah seviyelerini yükseltmek amacıyla merkez ülkelerle bu ilişki sistemine dahil olmaktadır (2004: 45).

Wallerstein'ın geliştirmiş olduğu kavramlara dayanarak birçok toplumbilimcinin uluslararası göçün kökenini ulusal ekonomilerde ortaya çıkan ikili pazar yapısında değil, 16. yüzyıldan bu yana dünya pazarlarının genişlemesinde gördüğünü belirtmektedir. "Dünya Sistemi" kuramının geliştirdiği şemaya göre merkezdeki kapitalist ağlar, kapitalist olmayan toplumların çevre dokularına sızmaya başlayınca, çevredeki nüfus göç etmeye başlamaktadır. Bu süreç, sömürgecilik olgusu ile çok yakından ilintilidir. Sömürgeci rejimler kolonyal devletlerin çıkarlarına hizmet etmek üzere vaktiyle sömürgelerin fakir bölgelerine girmişlerdir. Günümüzde neo-kolonyal hükümetler ve çokuluslu şirketler dünya ekonomisi kapitalistlerinin üretmiş oldukları ulusal seçkinlerin iktidarını sürdürmelerine yardımcı olmaktadır.

Dünya sistemleri kuramına göre uluslararası göç, kapitalist gelişmenin neden olduğu kopma ve yer değiştirmelerinin doğal sonucudur. Kapitalist ekonomi Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'daki merkezlerden giderek daha geniş halkalar halinde yayıldıkça dünya nüfusunun giderek büyüyen kısmı dünya pazar ekonomisine dahil edilmektedir. Çevre bölgelerdeki toprak, hammadde ve emek dünya pazarlarının denetimi altına girdikçe göç akımları oluşmakta, bunların önemli bir kısmı dış ülkelere doğru yönelmektedir (Wallerstein, 2000: 134).

2.2. "İlişkiler Ağı" Kuramı

Göçmenlerin gittikleri yerde kurduğu sosyal ağlar ve bu ağların, devam eden karşılıklı göçler üzerindeki etkisi "ilişkiler ağı" kuramının temelini oluşturmaktadır. Abadan-Unat bu ağları, daha geniş bir bakışla, "... geldikleri ülke ile yeni yerleştikleri ülkelerde eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasında ortak köken, soydaşlık ve dostluk bağlarından oluşan kişiler arası bağlantılar" olarak tanımlamaktadır (Abadan-Unat, 2002: 18). Bu ağın içeriği kendini geliştirerek farklı alanlara kaymakta ve ağ daha karmaşık

hale gelmektedir. Bu durumun en güzel örneği Almanya'ya göç eden Türk işçilerin kurduğu göçmen ilişkiler ağına görülebilir. İlk dönemlerde ağın içeriği Türkiye'den Almanya'ya göç edenlerin uyum sağlamasını kolaylaştıran, iş ve kalacak yer bulma gibi öncelikli durumlara yönelikken, günümüzde, hala bu öncelikli durumların varlığının yanında ekonomik ilişki ve Almanya siyasetinde etkin olma gibi noktalara da kaymıştır (Kaya ve Kentel, 2005: 7).

Sadece Almanya değil, diğer Avrupa ülkelerindeki Türkiyeli göçmenlerin memleketleri de bir hemşerilik ağına işaret etmektedir. Örneğin, Belçika'daki Türklerin % 25'inden fazlası Afyon, Emirdağlıyken; Hollanda'daki Türklerin çoğunluğunu Karamanlılar oluşturmakta; yine İsveç'te yaşayan Türklerin de genel olarak Konya kökenli olduğu bilinmektedir. Danimarka'daki Türk göçmenlerin büyük kısmını ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi kökenliler oluşturmaktadır (Manco¹, 2007; akt. Kaya, 2008: 155).

2.3. Çok-kültürcülük Bağlamında Göç ve Zorunlu Uyum (Asimilasyon)

Asimilasyon olgusunu açıklayan Scott ve Inglehart'ın yaklaşımını burada belirtilmesinde yarar vardır. Scott'a göre (1998) çok-kültürlü bir toplumda bütün kurumların farklılıkları temsil etmesi gerekir. Örneğin, süregelen ırkçılık nedeniyle, Amerika'da Afro-Amerikalıların tüm kurumlarda temsil edilmesi zorunludur. Inglehart ise (2000) post-modern düşüncenin, otoriteler yerine bireysel dışavurumculuğa önem verdiğini ve tehditkâr olmaması koşuluyla bütün farklı kültürlerden gruplara karşı hoşgörülü olduğunu belirtmektedir (Scott², 1998; Inglehart³, 2000; akt. Yalçın, 2001: 52).

Cemal Yalçın, geniş bir bakış açısı olarak, post-modern yaklaşım ve çok-kültürcülük yaklaşımının, olgu ve olayları açıklayan modernlik anlayışıyla çelişmekte olduğunu ve farklı kültürler için yeniden tanımlamalar yapılması gerektiğini iddia etmektedir. Yalçın, günümüzde çok-kültürcülüğün, bir ülkede yaşayan farklı kültürlerden grupların farklılıklarını eşit şartlar altında koruması ve diğer gruplarla eşit şartlarda yaşaması şeklinde anlaşıldığını belirtmektedir (Yalçın, 2001: 72).

Zorunlu uyum veya asimilasyon, Semra Somersan'ın tanımlamasıyla, toplumdaki çeşitli azınlık grupların zaman içinde, kültürel olarak çoğunluğa benzemesi ve devlet politikaları ile bu yönde zorlanması anlamına gelmektedir (2004: 87). Yinger (1981) asimilasyonu "iki veya daha fazla toplum ve kültürel grubun karşılaşması sonucu sınırların daralması" olarak kabul ederken; Gordon

¹ Manco, U. (2007) *Turks in Europe: From A Garbled Image to The Complexity of Migrant Social Reality*, <http://www.flwi.ugent.be/cie/umanco/umanco5.htm>.

² Scott, M. Daryl (1998) *Postmodern Daze*, Nation, Vol. 267 Issue 20, s.26-29.

³ Inglehart, Ronald. (2000) *Globalization And Postmodern Values*, Washington Quarterly, Winter 2000, Vol. 23 Issue 1, s.215-228.

(1978), göçmenlerin konuk oldukları toplumlarda kendilerini diğerlerinden ayıran kültürel ve sosyo-ekonomik özellikleri olduğu ve bu durumda da uyum sürecinin uzun olabileceğine vurgu yapar. Asimilasyon ya da zorunlu uyum süreci ile ilgili çalışmalardan birisi de Blau'nun (1977) çalışması olup, bu çalışmada Blau, uyum sürecinin gönüllülük temelinde olursa hızlanabileceğini belirtirken; bu süreçte, başat grup, göçmenle etkileşime geçmeyi önlerse sürecin yavaşlayacağına vurgu yapar. Milton Gordon (1978) zorunlu uyum tanımına üç farklı boyut getirir. Bunlardan azınlık grubun çoğunluk tarafından emilmesine anglo benzeysi; azınlık grubun hem kendi kültürünü tutup hem de başat kültüre uyum sağlamasına kültürel pluralizm ve farklı kültürlerin birlikteliğinden yeni bir kültür oluşmasına da eritme kabı modeli adını vermektedir. (Yinger⁴, 1981; Blau⁵, 1977; Gordon⁶, 1978; akt. Oktik, 2001: 88).

Asimilasyon süreci içinde, azınlık konumundaki insanlar (ister yerli halklar, isterse sonradan gelen göçmenler olsun) giyim kuşamlarını, değerlerini, dinlerini, dillerini ve hatta davranış ve tutumlarını zaman içinde, egemen çoğunluklara uyum sağlayacak şekilde kısmen değiştirebilmekteyken, kendi kültürel özelliklerinden özellikle mutfak kültürünü de eritme kabı modeline uygun olarak yaşadıkları toplumun kullanımına sunmaktadırlar.

Chicago okulunun çalışmalarında, yabancı bir ülkeye göç sonucunda, anavatandaki grup üyelerini birbirine bağlayan tüm toplumsal bağların çözülmesine yol açan kopuşun önemine değinilmiştir. Bu nedenle, eğer göç edilen ülkedeki toplum, göçmenlerle etkileşime açık olursa uyumlu bir değişmeden söz etmek mümkün olabilmektedir. Chicago okuluna göre, gerçek asimilasyona götüren ilk adım, göçmenin terk ettiği ortamın, yerel toplumsal ilişkilerin canlandırılmasından hareketle, yeni ülkede tekrar kurulmasından geçmektedir. Chicago Okulu, asimilasyon yaklaşımlarını, özellikle ırk konusu üzerinde durarak zenginleştirmiştir. Örneğin, Burgees ve Park için, siyahların Amerikan toplumuyla bütünleşmesi, deri rengine bağlı farklılıkların görünürlüğünden dolayı özgün sorunlar ortaya çıkartmaktadır. Burgess ve Park, göçmenlerin, "iç" dünyalarında kendi kültürlerini korumakla beraber, egemen normlara uyumun dışsal göstergelerini (dil, giysi) çok çabuk benimsediklerini söyler. Fakat farklılıklarını saklama olanağı olmayanların (dışarıda beyaz, içerde siyah olma gibi) bu stratejiden faydalanamadıklarını; dolayısıyla "deri renginin" asimilasyonu engelleyen, ama kendilik bilincini geliştiren bir "ırksal üniforma"ya

⁴ Yinger, J., M. (1981) *Toward a Theory of Assimilation and Dissimilation*, Ethnic and Racial Studies,4:249.

⁵ Blau, P., T. (1977) *Inequality and Heterogenity: A Primitive Theory of Social Structure*, New York: Free Pres.

⁶ Gordon, M. (1978) *Human Nature, Class and Ethnicity*, New York: Oxford University Pres.

dönüştüğünü belirtirler (Burgess ve Park⁷, 1921; akt. Beaud ve Noiriél, 2003: 19).

3. Göç ve Göçmen Kimliği

Göç ile birlikte insanlar değer yargılarını, kültürünü, kimliğini yeni çevrelerine götürmektedir. Göç eden insanlar, zaman içinde yeni çevreleri ile kültürel etkileşime girmektedir. Zaman içinde kişilerde sorgulanması gereken bir aidiyet sorunu ortaya çıkmaktadır. Aidiyetin oluşması için gereken bazı faktörler vardır. Bunların en önemlisi insanların çevrelerinde mekanı içselleştirme sonucu bir egemenlik alanı oluşturabilmesidir.

Castles ve Miller (2008), göçmen politikaları arasında bazı yakınlaşmaların olduğunu iddia etmektedirler. Eski sömürgeci ülkeler daha kısıtlayıcı göçmen politikalarına başvururken, eski misafir işçi ülkeler daha ılımlı politikalar uygulamaya başlamışlardır. Castles ve Miller, göçmenlerin bilinçlenmesinin göç politikalarının en önemli etkilerinden biri olduğunu belirtirler. Kalıcı göçün kabul edildiği ve göçmenlerin güvenli oturma statüsü ve tüm sivil haklardan yararlandığı ülkelerde, göçmenlerin uzun dönemli bir perspektif sahibi olmaları mümkündür. Castles ve Miller'a göre kısa süreli misafir mitinin geçerli olduğu ülkelerde ise, göçmenlerin perspektifi kaçınılmaz olarak daha çatışmacı olacaktır (2008: 328-329).

Güvenç kimlik olgusunu; kişilerin, grupların, toplum veya toplulukların “kimsiniz, kimlerdensiniz?” sorusuna verdikleri yanıt olarak tanımlamaktadır. Kimlikle ilgili olarak, aile yaşantısının, eğitim durumunun, sosyal sınıflandırmaların ve gruplanmaların, dini ve etnik farklılıkların, cinsiyet ve yaş farklılıklarının, kişisel kimlik, grup kimliğine bağlı olarak yerleşmeleri olduğu kadar mekanı da etkilediği ayrıca savunulmaktadır. Kimlik olgusu, kişilerin birbiriyle ve toplumda yer alan diğer kişilerle oluşan iletişim tarzlarını belirlediği kültürel ve ulusal kimlik olgularını da içermektedir. Güvenç'in “bir toplumun ya da toplumların birikimli uygarlığı” tanımına göre kültür, “içgüdüsel ve kalımsal değil, her bireyin doğduktan sonra yaşam süreci içinde kazandığı alışkanlıklardır. Bu nedenle geçmişi vardır, tarihidir; geleceği vardır, sürekli ve değişkendir; toplum içinde kazanılır, toplumsaldır. Kültür, aynı çevre içinde doyum sağlayıcıdır, bütünleştirici ve uyumlaştırıcıdır” (Güvenç⁸, 1996; akt. Ilgın ve Hacıhasanoğlu, 2006: 60-61).

⁷ Burgess E. ve Park R. (1921) *Introduction to the Science of Sociology*, Chicago Univ. Press, s.735.

⁸ Güvenç, B. (1996) *Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları*, İstanbul: Remzi.

Kültürel kimliklerin oluşturulması tartışması bizi kolektif kimlik tartışmalarına götürür. Morley ve Robins, “kolektif kimlik” kavramının, bireysel ya da toplumsal aktörlerin belli bir tutarlılık, bütünlük ve süreklilik kazanmalarını içerdiğini belirtmektedirler⁹. Buna göre, kolektif kimlik oluşumunun hassas bir süreç olduğunu, toplumsal eylemin kurumsallaşmış biçimlerine benzediği ölçüde bir kurallar sistemine ve önderlik biçimlerine dönüşebileceğini; daha az benzediği durumlarda sürekli uyarılması gerektiğini ifade ederler. Morley ve Robins, kolektif kimliğin toplumsal aktörler tarafından inşa edildiği düşüncesinden yola çıkarak kolektif bellek kavramını vurgularlar. Ulusal kimliğin ve kültürün inşası için ortak toplumsal belleğin, ortak geleneklerin ve yaşanmış bir tarih duygusunun sürekli canlı tutulması gerekmektedir. Kolektif belleğin oluşmasında sınırın belirlenmesi “biz” ve “öteki” kavramlarının çağrıştırdığı içerme ve dışlama koşullarının sürekli olarak yaratılması çok önemlidir. Aksi halde, bütünlük ve süreklilik kesintiye uğrar ve parçalanma tehlikesi ortaya çıkar (Tekinalp, 2005: 82).

Anık (2012), kişinin gerek kendini gerekse de ötekilerini tanıma ve tanımlama aracı olan kimliğin, önce algılama ve akabinde bir inşa sürecini kapsadığını, bu süreçte kimliğin sadece tanıma ve tanımlama değil, tanınma aracına da dönüştüğünü savunmaktadır. Anık’a göre birey, kendi kimliğini inşa ederken, içinde yaşadığı toplumun değer yapısından da etkilenir. Bireysel kimlik ile başlayan inşa süreci, grup kimliği, etnik kimlik, ulusal kimlik, medeniyet kimliği gibi farklı kimlik türlerini içererek devam eder (2012: 9).

Bir ulusu oluşturan insanların kimliği çok tartışılan bir konudur. Tekinalp, kimliğin, bir insanın kim olduğunu ve hatta kendisi ile ilgili özelliklerin neler olduğunu gösterdiğini belirtir. Tekinalp’a göre tartışılması gereken konu; toplumu oluşturan diğer bireylerin bu kimliği tanıyıp tanımadığı, ya da ne kadar tanıdığı, eğer tanınmışsa ne derece doğru tanıdığı ile ilgilidir ve 20. yüzyıla damgasını vuran kültürel çoğulculuk, her türlü öznel kimliklerin tanınmasıdır. Ancak bu kavram kendi içinde değişik anlamlar içermektedir. Yerleşik demokrasilerde kültürel çoğulculuk değişik kimliklerin fiziksel ve sembolik sınırlar içinde tanınmasıdır. Kimlikler ulus devletin sınırları içinde tanınır. Sembolik sınırlar ise, kimliklerin türdeş yurttaşlık anlayışı ile sınırlandırılmasıdır. Kimlikler sembolik olarak tanınır ancak, siyasal olarak temsil yoktur. Siyasal temsiliyet, ulus devlet sınırları içinde ulusal kültüre mensubiyet çerçevesinde yapılıdır (2005: 84).

Göç ve aidiyet ilişkisinde, göç edenlerin yeni çevrelerine, kendi değerlerini taşıdıkları, kültürlerini yansıtmaya çalıştıkları bilinmektedir (Brettell ve Hollifield, 2008; Aksoy, 2007; Değer, 2008; Yüce, 2003; Yalçın, 2001;

⁹ Morley, D.ve Robins, K. (1997) *Kimlik Mekanları: Küresel Medya-Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar*, İstanbul: Ayrıntı.

Abadan-Unat, 2002; Oktik, 1997). Yeni çevreye önceki değer yargılarının, kültürün yansıtılması, yeni çevrenin benimsenmiş olduğu fikrini yaratsa da göç edilen yerin, geride bırakılan memlekete benzetilmeye çalışılması, kapalı bir topluluk yapısını doğurabilir. Göçmen, göç ettiği yerin vatandaşıyla iletişime geçme sıklığı azsa, o yerin sosyo-kültürel faaliyetlerine katılmıyorsa ve hala yaşamak istediği yer olarak ayrılmış olduğu memleketini düşünüyorsa, o zaman, yüksek olasılıkla yeni yerleşilen çevreye ve sosyal unsurlarına kendini ait hissetmeyecektir (İlgin ve Hacıhasanoğlu, 2006: 69).

Burada göz ardı edilmemesi gereken önemli bir husus daha vardır: Kültürel benzerlik veya farklılığın sosyal entegrasyonda en önemli unsurlardan biri olarak ortaya çıkması. Sadece göçmenlerin entegrasyona eğilimleri ya da bu konudaki kabiliyetleri ve istekleri değil, aynı zamanda sosyal kimliklerinin geniş toplumsal kesimleri ve siyasal karar vericilerinin tutumlarını nasıl etkilediği de önem kazanmaktadır. Entegrasyon sürecine göçmenler ne kadar uyum sağlamaya çalışsalar da, bu sürece ket vurma potansiyeli olan kurumsal ve sosyal bariyerlerin varlığı, entegrasyonun gerçekleşmesini zora sokacaktır (Kaya, 2008: 159).

4. Göç ve Eğitim İlişkisi

Sosyal bilimlerin araştırma konusu olan göç ve göçmenin eğitilmesi, çocukların geleceğine yönelik kaynak oluşturulması ve göçmenlerin orada kalıcı olduğunun kabul edilmesi yıllar almış ve göçmenlerin geçici bir süre için göç ettikleri ülkede yaşayacağı düşünüldüğünden eğitim konusu asimilasyon ya da işçi yetiştirme programlarıyla eşdeğer görülmüştür.

Oysa Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 20 Kasım 1959'da kabul ettiği Çocuk Hakları Bildirisi'nin yedinci ilkesine göre: "*Genel kültür ve yeteneklerini, bireysel karar verme gücü, ahlaki ve toplumsal sorumluluğu geliştirecek ve topluma yararlı bir üye olmasını sağlayacak eğitim hakkı verilmelidir. Bu eğitimde sorumluluk önce ailenin olmalıdır. Eğitimin ilk aşamaları parasız ve zorunlu olmalıdır.*" (Çocuk Hakları Bildirgesi, 1959) kararıyla eğitim hakkı konusunda göçmen ve çocuklarının da geleceğine yönelik kararlar oluşturmuştur.

Eğitimin toplumsal düzenin sürdürülmesi ve oluşmasındaki önemi göz önüne alındığında hem göçmenlerin toplumla uyum ve bütünleşmesinde hem de geniş toplumun göçmeni kabul etme sürecindeki fonksiyonu hayati bir önem taşımaktadır.

Eğitim ve toplum arasındaki ilişki üzerine çalışan sosyal bilimciler eğitimin toplumsal sistemin yeniden üretilmesini sağladığına vurgu yaparlar. Bourdieu (1977), eğitim sisteminin toplumsal işlevlerini incelerken, sistemin okula

gelenlerin hepsini aynı geçmişten kabul ettiğine vurgu yapar¹⁰. Eğitim sistemi üst sosyal sınıfın egemenliği altındadır. Dolayısıyla bu sistemde başat kültür “kültürel sermaye”dir. Bu sermayeye sahip olanlar ve olmayanlar arasındaki fark eğitim sisteminin sonucunda da görünmektedir. Kültürel sermayeye sahip olan çocuklar eğitim sisteminde daha az çabayla başarılı olmaktadırlar (Oktik, 2002: 198). Buradan hareketle, daha dezavantajlı sosyo ekonomik grupların çocukları eğitim sisteminde başarısız kılınmakta; göçmenlerin çocukları da eğitim sisteminin, özellikle de yükseköğretimin, dışına itelenmekte ve sistemdeki sınıfsal yapıyı yeniden üretmektedir. Göçmen çocukları da bu ortamda yeniden ebeveynleri gibi vasıfsız işçi, olarak üretilmektedir.

Eğitim olgusunun, göçün ve göçmenliğin tüm sorunlarıyla iç içe olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Dezavantajlı bir sosyo-ekonomik ortamdaki gelen, kendi kültürlerinin desteğinden yoksun buldukları ülkenin dilini ve kültürünü bilmeyen göçmenlerin çocuklarının başarı oranı da görece düşük seviyede olacaktır. Burada eğitimin önemi, ev sahibi toplumun göçmen çocuğa, sadece gelecek ucuz işgücü ve tüketici olarak değil, toplumsal sistemin bir parçası olarak bakması gerektiği yaklaşımıdır. Kendi yeti ve becerileriyle, farklı olma hakkına sahip olduğu kadar, eğitim ve öğretim hakkına da sahip oldukları ve bunların da göçmen çocukların en doğal hakkı olduğu kabul edilmelidir.

Bugün, göçmenlerin yoğun olduğu toplumlarda oluşan yeni yapıda yeni düzen toplumdaki her kurumu çarpıcı biçimde etkilerken, eğitim kurumu da bu değişimin öncülü olmaktadır. Özellikle Avrupa’da yoğun göç alan şehirlerdeki okulların sınıflarında, toplumun hakim dilinden farklı diller konuşan öğrencilerin sayısı artmıştır. Örneğin yetmişli yıllarda Almanya’nın Bavyera eyaletinde, göçmenlerin bir an önce memleketlerine dönecekleri beklentisiyle göçmen çocuklarının Almanca yerine birinci dillerini öğrenmeleri desteklenmişti (Ceyhan ve Koçbaş, 2011:7-8). Buradaki temel düşünce, zaten “misafir işçi” olarak tanımlanmış göçmen işçilerinin çocuklarına Almanca öğretmenin zahmetinden kurtulmaktı. Göçmen işçi aileler ne de olsa kısa bir süre sonra memleketlerine geri döneceklerdi.

2000’li yıllara gelindiğinde göçmen aileler ve çocukları memleketlerine dönmediği gibi; çocukların Almancayı yeterince iyi öğrenemediklerinden bu çocukların ve bu yüzden okulda başarısız oldukları tezini güçlendirdi (Ceyhan ve Koçbaş, 2011:8). Toplumla göçmenin uyumunda dilin en etkili araç olduğu ve eğitim sistemindeki başarıyı da tetiklediği bu gün kabul edilen gerçekliktir. Göçmen ailelerin göç ettikleri yerde kalıcı olarak yerleşmeleriyle birlikte kendi içinde kapalı topluluklar oluşturmaları, birincil dillerini sürdürmeleri, göç ettikleri ülkenin toplumsal yapısıyla uyum sağlamalarına ket vurmaktaydı. Sadece

¹⁰ Bourdieu, P. (1977) *Cultural Reproduction and Social Reproduction*, Karabel, 1. and Halsey, A. H., (ed), *Power and Ideology in Education*. OUP, Oxford.

eğitimde başarı sağlamak için değil, fakat toplumla uyum sağlamak, bir bütün olmak için de ikinci dilin öğrenilmesi ve bu yönde eğitim alınması şarttı.

Kaya (2008) Avrupa'daki Türklerin entegrasyonu konusunda kültürel farklılıklarla birlikte sosyal sermayenin ve Avrupa ülkelerinin göçmenlerin entegrasyonu politikalarının da etkili olduğunu belirtir. Kaya'ya göre sosyal sermaye, göçmenlerin ekonomik ve sosyal hayata katılımını kolaylaştıran beceriler ve kapasitedir, başka bir deyişle birinci kuşak Türk göçmenlerin eğitim düzeylerinin düşük olması ve ekonomik statülerinin ortalama Avrupalıdan daha aşağıda olması, onların eşit bir şekilde mücadele etmesini zorlaştırmaktadır (Söhn ve Özcan¹¹, 2006; Crul¹², 2007; akt. Kaya, 2008:159).

Değer'in 2008 yılında Fransa'da yaptığı eğitim ve göç ilişkisini değerlendiren araştırmasında göçmenlerin eğitim düzeyi arttıkça buldukları topluma uyumunun daha kolay olduğu, tersi durumda da entegrasyonun sorunlu olduğu görülmektedir. Fransa'daki birinci kuşak göçmenlerin, eğitim düzeyi ile başlangıçta yaşadıkları uyum sorunları yeni nesillerle karşılaştırıldığında uyum ve insan etkileşiminde sorunlu olmadığı belirtilmiştir. Burada, göç edilen toplumun diline hakim olmakla, göç edilen yerin yaşam tarzına uyum arasında olumlu bir ilişki olduğu saptanmıştır. Göçmenler çocuklarının, kendileri gibi dil sorunu yaşamalarını engellemek için genel olarak çocuklarının dil sorunu olmaması için özel bir çaba gösterdiklerini belirtmişlerdir. Göçmenlerin bir sonraki kuşakları hem uyumu hem de yaşam modellerini yaşadıkları toplumla uyumlu hale getirmeyi amaçladıkları görülmüştür. Buradan hareketle; öncül göçmenler için tetikleyici unsurun para olduğu, sonraki nesiller için tetikleyici unsurun yaşam şekli olduğu kabul edilebilir. Aranılan bu refahın nasıl tanımlanacağı da eğitim süreciyle etkileşimi açısından önem taşımaktadır (Değer, F. 2008: 130-132).

Bugün Fransa'da göçmenlerin çocukları olan genç kuşaklar, ailelerine göre daha iyi Fransızca konuşmakta, toplumun diğer kesimlerine göre, az sayıda da olsa, daha vasıflı işlerde çalışabilmektedir.

Örneğin Fransa'da 2006 yılında kayıtlı, resmi ikamet iznine sahip olan 423.000 Türkiyeli göçmenin, devam ettikleri eğitim-öğretim birimleri ve istihdamla ilgili bilgileri sırasıyla Tablo 1 ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

¹¹ Söhn, J. ve Özcan, V. (2006) *The Educational Attainment of Turkish Migrants in Germany*, Turkish Studies 7 (1):101-124.

¹² Crul, M. 2007. Pathways to Success for the Second Generation in Europe. Migration Information Center, <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=592>.

Tablo 1. Fransa’da İstihdamdaki Türkiyeli Göçmenlerin Sayısı¹³

31.12.2006 tarihi itibariyle Türkiye Kökenlilerin Sayısı	
Erkek	102.091
Kadın	82.213
Toplam	184.394

(ÇSGB Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2011:15)

Tablo 2. 2001-2002 Öğretim Yılında Okula Devam Eden Çocukların Devam Ettikleri Okullara Göre Dağılımları

Okul çeşitleri	Öğrenci sayısı
Okul öncesi eğitim	19.433
İlkokul	28.348
Özel eğitim (ilk ve orta öğretim)	2.633
Ortaokul	14.425
Genel ve teknik lise	2.804
Meslek lisesi	3.856
Yüksekokullara hazırlık	42
Yüksek teknisyenlik	327
Toplam	73.791

(Paris Konsolosluğu, 2003; akt. Akıncı, 2007:4)

¹³ T.C. ÇSGB Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü 31.12.2010 tarihli “Yurtdışındaki Vatandaşlarımızla İlgili Sayısal Bilgiler” kısmında istihdama dair 195.794 çalışan ve 21.275 işsiz Türkiyeli göçmen sayısı sunulmuştur. Mevcut istihdam sayısındaki cinsiyet dağılımı detaylarıyla belirtilmemiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz: [<http://www.csgb.gov.tr/csgbPortal/diyih.portal?page=yv&id=1>]).

Buna göre, 184.000 kişinin, Fransa'daki toplam Türkiyeli göçmen nüfusa oranı %60 seviyesinde görünmektedir. Bu durum, önceki kuşaklarla kıyaslandığında, çalışan ve istihdam edilecek potansiyel göçmen nüfus açısından olumlu bir gelişmedir. İstihdam edilmiş kadın göçmenlerin toplam göçmen istihdamına oranı %45 civarında olup, çalışan her Türkiyeli göçmenin %80'inin kadın olması, toplumsal hayata entegrasyon, kadın hakları, hane gelirindeki artış ve sosyal refahın yükselmesi açısından önemli bir gelişmedir.

Belli bir eğitim seviyesinden geçen, özellikle de lise sonrası eğitime devam eden göçmen çocuklarının o toplumda entegrasyona açık olmalarının yanı sıra bu durum, bir toplumsal aktör olarak belli bir tutarlılık, bütünlük ve süreklilik kazanmalarını ve o toplumda var olan kolektif kimliği edinmelerini sağlayabilir.

Değerlendirme

Bugün göç ve göçmenlik, ulusların iç ve dış politikalarının en temel sorunlarından birisi haline gelmiştir. İçinde bulunduğu toplumla bütünleşemeyen ya da asimile olan göçmenlerin tehlike oluşturduğu tartışılmaktadır. Aksoy, küreselleşmeyle birlikte kendi kaderini belirleyebilme yetisinde aşınma yaşayan ulus devletlerin denetleme kontrol fonksiyonlarını büyük ölçüde yerine getirebildikleri yerin, kendi sınırları olduğunu söylemektedir. Aksoy'a göre ulus devletler kendilerini tehdit altında hissettikçe sınırlarına daha fazla yüklenmektedirler. Öyle ki, göç politikaları bugün sınır politikalarıyla özdeşleşmiş durumdadır (2007: 422). Ancak göçmenlerin çocukları ya da ondan sonraki kuşaklar da içinde yaşadıkları toplumla sosyal birleşme ve beraberlik (Sennett, 2012: 35-53) modelini oluşturup oluşturamadıkları tartışma konusudur.

20. yüzyıla damgasını vuran kültürel çoğulculuk, her türlü öznel kimliklerin tanınmasıdır. Ancak bu kavram kendi içinde değişik anlamlar içermektedir. Yerleşik demokrasilerde kültürel çoğulculuk değişik kimliklerin fiziksel ve sembolik sınırlar içinde tanınmasıdır. Kimlikler ulus devletin sınırları içinde tanınır. Sembolik sınırlar ise, kimliklerin türdeş yurttaşlık anlayışı ile sınırlandırılmasıdır. Kimlikler sembolik olarak tanınır ancak, siyasal olarak temsil yoktur. Siyasal temsiliyet, ulus devlet sınırları içinde ulusal kültüre mensubiyet çerçevesinde yapılır (Tekinalp, 2005: 84). Göç edilen ülkelerde kurulan sosyal ağlar ve bu ağların süregelen karşılıklı göçlere etkisi, her tür sosyal temele ve değişikene bağlı olarak kurulmuş, güçlü ve zayıf ağlardır (Abadan-Unat, 2002: 18). Referans gösterilen göçmen ağının göçmenler üzerindeki bir diğer etkisiyse, içinde buldukları toplumdan yalıtma, kendi grubunun içine kapanmadır. Ağın varlığı sayesinde tüm ihtiyaçlarını kendi grubu içerisinde

karşılamanı yeni göçmen kişiler, daha çok kendi grubunun içine kapanmakta ve göç ettiği ülkedeki halkla temastan kaçınmaktadır (Yalçın, 2004: 53).

Fransa'da, 2002 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ilk defa sol bir koalisyonun ikinci tura çıkamadığı görülmüş ve bu durum Fransız medyasında bir "siyasi deprem" olarak nitelendirilmiştir. Avusturya, Danimarka, İspanya ve İtalya'daki aşırı sağın yükselişini eleştiren Fransa'nın da benzer durumu yaşaması, Fransız medyası tarafından ortak bir görüşü dile getirmiştir: Fransız toplumu "gölgesinden korkan bir toplum" halini almıştır. Bunun temelinde de güvensizlik ortamı gösterilmektedir. Burada kastedilen güvensizliğin tabanını; göçmen problemi, bütünleşme, ikinci kuşak, banliyö problemleri gibi olgular doldurmaktadır. O dönemde Fransız sağının güvensizlikle ilgili görüşü, bundan sonra gerçekleşecek olan göç dalgalarını durdurmak, mevcut göçmen işçileri memleketlerine geri göndermek, Fransız vatandaşlığını Almanya'daki gibi soy temeline dayandırmak ve sosyal yardımları yalnızca "gerçek" Fransız vatandaşlarına sağlamak şeklindeydi. Bu durum Fransa'nın birçok yerinde göçmenlerin protestolarıyla sonuçlanmıştır. Gerçekleşen yürüyüşlerde "Fransız olduğum için utanıyorum", "birinci, ikinci, üçüncü kuşak, biz hepimiz göçmen çocuklarıyız" sloganları atılmış, yükselen sağ siyasete bir direniş sergilenmiştir (Fırat, 2003: 7).

Fransa'da 2012 genel seçim kampanyaları boyunca Hollande'ın göçmenlere yönelik önerdiği haklar ve buna yönelik politikalarla Sosyalist Parti seçimleri kazandı. Son yıllarda, Fransa'daki göçmenler, yerel toplumla uyumda daha yumuşak politikalar talep etmektedirler. CNRS Göç Tarihleri Bölüm Başkanı Patrick Weil, 6 Mayıs 2012'de Cezayir gazetesi El Watan'da yayınlanan söyleşisinde konuyla ilgili görüşlerini şöyle açıklamıştır: "*Bugün Fransa'da Fransız olmamış üç milyon üzerinde AB ülkeleri kökenli olmayan yabancı bulunuyor. Fransız olmamak en doğal haklarıdır. Gerçekte bu yabancıların Fransa ile ilişkileri Fransa'daki AB'lilerden daha fazla ve derindir. Bu göçmenlerin iki milyondan fazlası 20 ile 40 yıl arası bir süredir burada yaşamaktadırlar. Fransızca konuşup vergi ödemektedirler. Fransa'da oturan ve AB ülkeleri kökenli olmayan yabancılara yerel seçimlerde oy kullanma hakkının tanınması en basit 'adalet' ve 'eşitlik' gereğidir...*" (Weil, 2012).

Bu gün, Avrupa Birliği üyesi ülkeler ve aday ülkeleri ilgilendiren en önemli meselelerinden birisi, farklılıkların düşmanlıklara dönüşebildiği bir ortamda "nasıl bir arada yaşayabiliriz?" meselesidir. Demokrasinin en önemli temel unsurlarından birisi farklılıkların birlikte yaşayabildiği bir sosyo-politik ortam ve hukuk düzeninin oluşturulmasıdır. Demokrasinin vazgeçilmez koşulları olan serbest seçimler; göçmen vatandaşların siyasi katılımı, fikir özgürlüğü ve toplanma hürriyeti gibi temel siyasi haklar ve hukuk devleti gibi koşullar demokrasiyi güçlendirecek ve sürdürecektir, kültürel sermayenin eksikliği demokrasiyi kırılganlaştıracaktır.

Çoğulculuğun yeşermesinde, modern hukuk anlayışı ve Aydınlanma felsefesi, insanın rasyonel bir varlık olduğu ve insan hakları kavramlarının tartışılması ile önemli bir katkı sağlamıştır. İlk modern hukuk anlayışının sekülerleştirici eğilimleri, tüm insanlığın benzer nitelikleri paylaştığı, doğal hukuk altında insan hakları ve tüm insanlığın bir bütün oluşturduğu fikirleri ile çoğulcu anlayışın sosyal-siyasi felsefesine katkıda bulunmuştur. İkinci katkı doğal hukuk anlayışı ile sosyal sözleşme arasındaki bağlantı ile açıklanabilir. Sosyal sözleşme teorileri ne kadar ulus-devletlere odaklansa da, uluslararası hukuk kanunlarının oluşturulması ve tüm devletlerden oluşan uluslararası bir topluluğun uluslararası kanunlara uygun hareket etmesi fikri ile çoğulcu siyasi-hukuk düşüncesi temellenmektedir (Narlı, 2006: 19).

Daha önce bahsedilen bilgiler ışığında genel bir değerlendirme yapılacak olursa; göç sebebinin oluşmasından, göç etme kararının alınmasından, göç edilecek yerin seçimi ve göç edilen yerdeki yaşama koşullarının belirlenmesine kadar, birçok göç hareketi üzerinde etkili olan en büyük faktörün küreselleşme olduğu görülmektedir. Küreselleşmenin, siyasi, sosyal ve ekonomik yapılar da meydana getirdiği değişimler, göçü ve göçmeni daha fazla etkilemekte ve bu sürecin daha sert yaşanması sonucunu doğurmaktadır. Küreselleşme ve göçün uluslararası boyutu dışında, ulus-devletlerin sınırları içinde, bu sınırların getirdiği hukuki durumların oluşturduğu farklı bir boyutu daha bulunmaktadır. Dolayısıyla sınır aşırı yaşanan demografik hareketler sadece ekonomik temelli değil, politik, kültürel ve bölgesel temelli olarak da değerlendirilmelidir.

İçinde yaşadığımız dünyada, göç ve göçmen olma olgusu sosyal bir gerçeklikken, göçmenleri geçici olarak görecelik dışlamak ya da kimliğini eritmek yerine, Sennett'in de vurgu yaptığı gibi "ortak bir farkındalık" içinde birlikte hareket ederek sosyal birleşmeyi sağlayacak siyasa üretmek ana hareket noktası olmalıdır (Sennett, 2012: 51-62). Bu bağlamda etkin araç, özellikle genç kuşakların eğitilmesi olarak kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA

- ABADAN-UNAT, N. (2002) *Bitmeyen Göç*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- AKINCI, M., A. (2007) *Fransa'da Türkçe Ana Dili Eğitimi ve İki Dilli Türk Çocuklarının Dil Becerileri*, II. Avrupa Türk Dili Bilgi Şöleni, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Söğütözü, Ankara.
- AKSOY, A. (2007) Göçmenlik Deneyimine Kozmopolit Perspektiften Bakış, Ayhan Kaya ve Bahar Şahin (ed.), *Kökler ve Yollar – Türkiye'de Göç Süreçleri* içinde, (s.421-444). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- ANIK, M. (2012) *Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Kitap.

- BEAUD, S. ve Noiriell, G. (2003) Göçmenlerin “Bütünleşmesini” Düşünmek, Derya Fırat (ed.), *Toplumbilim – Göç Sosyolojisi Özel Sayısı* içinde, Sayı:17, (s. 15-25). Ankara: Bağlam.
- BRETTELL C., B. ve Hollifield J., F. (2008) *Migration Theory, Talking across Disciplines*, New York: Routledge.
- CASTLES, S. ve Miller, M., J. (2008) *Göçler Çağı, Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- CEYHAN, M., A. ve Koçbaş, D. (2011) *Göç ve Çokdillilik Bağlamında Okullarda Okuryazarlık Edinimi*, LAS Projesi Türkiye Raporu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- DEĞER, F. (2008) *Fransa'daki Türk Göçmenler ve Kuşaklar Arası Etkileşimde Eğitimin Rolü: Sosyolojik Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Muğla Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- ERDER, S. (2006) Refah Toplumunda Getto, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- ERGUN, D. (1987) *Sosyoloji ve Eğitim*, Ankara: V.
- FIRAT, D. (2003) *Giriş*, Derya Fırat (ed.), *Toplumbilim – Göç Sosyolojisi Özel Sayısı* içinde, Sayı:17, (s. 7-14). Ankara: Bağlam.
- GIDDENS, A. (2000) *Sosyoloji*, Ankara: Ayraç.
- ILGIN, C., Hacıhasanoğlu, O. (2006) *Göç – Aidiyet ilişkisinin belirlenmesi için model: Berlin / Kreuzberg Örneği*, İTÜ Dergisi/A Mimarlık, Planlama, Tasarım, Cilt:5, Sayı:2, Kısım:1, İstanbul: İTÜ.
- KAYA, A., KENTEL, F. (2005) *Euro-Türkler: Türkiye İle Avrupa Birliği Arasında Köprü mü Engel mi? Almanya-Türkleri ve Fransa-Türkleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- KAYA, İ. (2008) *Avrupalı Türkler: Misafir İşçilikten Avrupa Vatandaşlığına*, Eastern Geographical Review. Volume 13, No 19.
- MASSEY, D. S. (1988) Economic development and international migration in comparative perspective, in: *Population and Development Review*, 14 no. 3 (Sep 88): 383–413.
- NARLI, N. (2006) AB'nin Sosyo Kültürel Dinamiği, Irkçılık, İslam Fobisi, Avrupa'nın Demografik Yapısı, AB'de Çok Kültürlülük Algılaması, *Avrupa Birliği'nde Değişen Dinamikler* içinde, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Ortak Çalıştay Raporu.
- OKTİK, N. (1997) *Köyün Çekiciliği, Kentin İtciliği: Toplum ve Göç*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü ve Sosyoloji Derneği Yay. No.5; 81-85, II.

- OKTİK, N., (2001) Direnen Kimlikler ve Kùltürler: Yabancıyla Evli Olan Yurt Dışındaki Türklerin Aile Yapısında Değişmeler, *VI. Milletlerarası Türk Halk Kùltürü Kongresi*. 18-22 Haziran 2001.
- OKTİK, N. (2002) *Globalleşme ve Yükseköğretim*, Doğu Batı Dergisi içinde (s. 193-204), Sayı 18, Ankara.
- SENNETT, R. (2012) *Berber*, İstanbul: Ayrıntı.
- SOMERSAN, S. (2004) *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- TANİLLİ, S. (1996) *Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz?*, İstanbul: Cem.
- T.C. ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI, Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2011) *Bülten*, Ocak-Şubat.
- TEKİNALP, Ş. (2005) *Küreselleşen Dünyanın Bunalımı: Çokkùltürlülük*, Journal of İstanbul Kùltür University içinde, İstanbul.
- WALLERSTEIN, I. (2000) *Kapitalist Dünya Ekonomisinde Hane Yapıları ve Emek Gücü Oluşumu, Irk Ulus Sınıf*, İstanbul: Metis.
- WALLERSTEIN, I. (2004) *Modern Dünya-Sistemi*, Cilt 1 – 2, İstanbul: Bakış.
- WEIL, P. (2012, 6 Mai). «Dès lundi, les étrangers ne seront plus des cibles». www.elwatan.com
- YALÇIN, C. (2001) *Çok-kùltürcülük Bağlamında Türkiye'den Batı Avrupa Ülkelerine Göç*, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi içinde (s. 45-60), Cilt:26, No:1, Manisa.
- YÜCE, Y. (2003) *Göç Ülkesi Almanın Zorlukları: Yeni Göç Yasası Taslağı Işığında Almanya Örneği*, Orta Doğu Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÇOCUK HAKLARI BİLDİRGESİ, İlke:7, 20 Kasım 1959.

ANNALES TARİHÇİLERİNİN SOSYO-TARİHSEL MEKÂN VE SOSYO-TARİHSEL ZAMAN KAVRAYIŞLARI: ELEŞTİREL BİR SOSYOLOJİK ANALİZ

Annales Historians' Conceptions of the Socio-Historical Space and the Socio-Historical Time: A Critical Sociological Analysis

Vefa Saygın Öğütle*

Abstract

Annales historians' conception of history is mainly based on an interdisciplinary (or more accurately, trans-disciplinary) perspective and characterized by its detachment from Rankean conception of history. Especially, by constructing space and time as a subject of socio-historical analysis, *Annales* historians played an important role in developing this perspective. Indeed, this implies both the historical status attributed by *Annales* historians to space and time, and the sociological status attributed by them to historical facts. Consequently this study's aim is to discuss *Annales* historians' conception of history, to show its main presuppositions and to point out its importance from the point of sociological analysis.

Keywords: Historicalization of nature, Historicalization of time, Human geography, Geographical determinism, Geographical and social structure, Long-duration (*Longue durée*).

Özet

Annales tarihçilerinin tarih anlayışı, esasen disiplinler-arası (ya da daha doğrusu, disiplinler-üstü) bir perspektife dayanmakta ve Rankeci tarih anlayışından kopuşla karakterize olmaktadır. Bilhassa, mekân ve zamanı sosyo-tarihsel analizin bir nesnesi olarak inşa etmek suretiyle *Annales* tarihçileri, bu perspektifin gelişiminde önemli bir rol oynamışlardır. Nitekim bu durum, *Annales* tarihçilerinin hem mekân ve zamana attikleri tarihsel statüye hem de tarihsel olgulara attikleri sosyolojik statüye işaret etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı; *Annales* tarihçilerinin tarih anlayışını tartışmak, bu anlayışın dayandığı temel önvarsayımları göstermek ve bu anlayışın sosyolojik analiz açısından taşıdığı öneme dikkat çekmektir.

* Arş. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Anahtar Kelimeler: Doğanın tarihselleştirilmesi, Zamanın tarihselleştirilmesi, Beşerî coğrafya, Coğrafi belirlenimcilik, Coğrafi ve sosyal yapı, Uzun-süre.

Giriş

Bu yazının *Annales* tarihçilerinin¹ dayandığı tüm temel varsayımları ve tarihyazımındaki kalkış noktalarını topyekûn değerlendirmek ve/veya eleştirmek gibi bir niyeti yoktur. Biz burada, tarihyazımı içinde mekânın ve zamanın bir analiz nesnesi olarak inşâ edilmesinin seyriyle ilgilenmekteyiz. *Annales*'in önemi ise, tarihyazımının böylesi bir yönelim göstermesinde oynadığı öncü rolden ileri gelmektedir. *Annales* tarihçilerinin sahip olduğu doğa/mekân ve zaman anlayışını aslen betimleyici bir tarzda ortaya koyma çabasındaki bu yazıda bizi asıl ilgilendiren şey, sosyo-tarihsel analizde mekâna ve zamana dönük yönelimin tarihselliğini açığa çıkarmak ve bunun tarihyazımı içindeki gelişimini *Annales* üzerinden göstermektir. Dolayısıyla *Annales*'in temel dayanaklarından olan aşağıdaki argümanları birebir sahiplendiğimiz düşünülmemelidir.

Tarihyazımında kendini gösteren sözkonusu yönelimi Rankeci tarih anlayışından kopuşun karakterize ettiği büyük ölçüde söylenebilir.² Zira

¹ Sözü edilen tarihçilerden genellikle “*Annales* Okulu” olarak bahsedildiği görülmektedir. Biz bu tanımı tercih etmemekteyiz. Adını bir dergiden alan (ki bu derginin adı da dört kez değiştirilmiş olup son hâli 1946’dan sonra “*Annales: economies, societes, civilisations*” olmuştur) sözkonusu tarihçiler grubu, yekpare bir bütün oluşturmamakta ve bunların arasında, birkaçına yazımızda da değineceğimiz üzere, önemli ayrımlar bulunmaktadır. Tercihimiz basitçe “*Annales* tarihçileri” yönündedir. Alternatif olarak, “*Annales* çevresi” ya da Burke’ün önerdiği üzere (2002: 25) “*Annales* hareketi” adları kullanılabilir.

² Tarihsel sosyoloji literatürü içersinde, siyasî tarih ile sosyal tarih arasındaki ayrım/kopuş paradigmatik, alanı kuran bir karaktere sahiptir ve siyasî tarih tipik ifadesini Ranke’de ve Rankeci tarih anlayışında bulur. Ranke özelinde bunun sebebi şudur: “Ranke, Fransız Devrimi’nin ve Napoléon dönemini takip eden restorasyon çağının çocuğuydu. Onun devlet kuramı, 1848 öncesi Prusya’sının siyasal gerçekliklerine dayanıyordu; bunlar, temsili kurumların oluşturulmasından ve kaçınılmaz toplumsal sonuçlarıyla birlikte sanayileşmenin gerçekleşmesinden önceki gerçekliklerdi. Siyasetin birincil konumu üzerindeki vurgunun, ekonomik ve toplumsal güçlerden görece soyutlanmış olmasının ve neredeyse tek başına devletin resmi belgelerine dayanmasının nedeni de buydu” (Iggers, 2000: 4-5). Örneğin Ranke’nin *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation* (Reform Devrinde Alman Tarihi) adlı eserinin en önemli kaynağı, Ranke’nin bizzat kendisinin de belirttiği üzere, 15. yüzyılın başından 30 Yıl Savaşları’na kadarki dönemde toplanan *Reichstag*’ların tutanaklarıdır; zira Ranke’ye göre, “Almanya’nın esas teşkilâtı ve umumi ahvali, [bu tarihler arasında toplanan] Periyodik *Reichstag*’ların kararlarını dayanmaktadır” ve “imparatorluk sınırları içinde, burada [*Reichstag*’larda] zikredilmeyen ehemmiyetli hiçbir hadise... zuhur etmemiştir” (Ranke, 1953: i). Nitekim bize göre, Reform dönemi Alman tarihine ilişkin bu iki ciltlik hacimli eserinde Ranke’nin hanedana ve soylulara ilişkin en ince teferruatlara yer verirken dönemin hayatî toplumsal olaylarından olan köylü ayaklanmalarını birkaç sayfada anlatmayı yeterli görmesi, siyasî tarih ile sosyal tarih arasındaki paradigmatik kopuşun sebeplerini net bir biçimde göstermektedir. Ranke’nin devletî ve bu yüzden resmî belgelere fetiş karakteri atfeden

konumuz açısından meseleye bakıldığında görülecektir ki, tarihyazımını salt siyasî tarihe indirgeyen ve kronolojiye dayalı bir çeşit vakanüvis pratiği sergileyen Rankeci tarih anlayışının doğanın/mekânın tarihselliğine ve sosyal zaman biçimlerine nüfuz etmesi mümkün değildir. Bununla bağlantılı olarak vurgulanması gereken bir diğer şey, Rankeci tarih anlayışı içinde kalındığı müddetçe sosyoloji ile tarih arasında bir bağ kurmanın da mümkün olmadığıdır. Dolayısıyla tarihin diğer sosyal bilimlerle –ve tabii sosyolojiyle– kurduğu bağın en sağlam düğümlerinden pek çoğunu *Annales* tarihçilerinin attığını söylemek kuşkusuz abartılı olmayacaktır.

Momigliano, tarihyazımında Ranke'den sonra meydana gelen değişiklikleri şöyle gözlemlemiştir (akt. Hobsbawm, 1999: 217):

1) “Ulusal tarihlerin modası geçmiş görünürken”, politik ve dinsel tarih keskin bir düşüşe girmişti. Bunun karşılığında, toplumsal-iktisadî tarihe doğru dikkat çekici bir yöneliş olmuştu.

2) “Fikirler”i tarihin bir açıklaması olarak kullanmak artık olağan, hatta kolay bir durum değildi.

3) Egemen olan açıklamalar artık “toplumsal güçler”i temel alıyordu. Yalnız bu da, tarihsel olayların açıklanması ile bireysel eylemlerin açıklanması arasındaki ilişki sorununu Ranke'nin zamanına göre daha yoğun biçimde gündeme getirecekti.³

Momigliano'nun sıraladığı maddelerden özellikle üçüncüsü, tarihyazımının sosyal teorinin temel meselelerine intikâl ettiği yere işaret etmektedir. Bununla birlikte, bu sıralamanın önemli eksiklikler barındırdığını düşünmekteyiz. Bunu gidermek için, *Annales* tarihçileri bağlamında iki önemli noktaya temas edeceğiz.

İlk vurgumuz, *doğanın tarihselleştirilmesi* üzerine olacaktır. Şüphesiz ki bu, mekânın tarihselliğini de açığa çıkaracaktır. İkinci olarak, *zamanın*

tarihçiliğinin ve ayaklanan köylü kitlelerini “millet” tanımına dâhil etmeyen milliyetçiliğinin daha ayrıntılı bir analizi için bkz. Öğütle, 2007: 79-83.

³ Momigliano'da şöyle bir dördüncü madde de vardır: “Olayların belirli bir doğrultuda ilerlediğinden, hatta anlamlı bir gelişme sergilediğinden bahsetmek artık zorlaşmıştı” (akt. Hobsbawm, 1999: 218). Ancak, Momigliano'nun gerçekleştirdiğini iddia ettiği bu gelişme, kanımızca, diğer üç maddeyle eşzamanlılık arz etmemekte olup, bu maddelerin işaret ettiği kalıcı eğilimi de sergilememektedir. Hobsbawm'ın da vurguladığı üzere (1999: 219), bu dördüncü gözlem, 1950'li yıllara (ne öncesine ne de sonrasına) ait görünmektedir. Bu gözlemden işaret edilen durumun II. Dünya Savaşı sonrasındaki geçici *dekadans* döneminin bir ürünü olduğu öngörülebilir. Zira buradaki “anlamsızlaşma” durumunun, '60'lı ve '70'li yıllarda pek çok biçimde aşıldığı görülmektedir.

tarihselleştirilmesinden söz edeceğiz. Kuşkusuz bu yazıda doğa ve zamana ilişkin felsefi bir tartışmaya girişmek niyetinde değiliz. Amacımız; mekâna ve zaman türlerine dair değineceğimiz gelişmelerin sosyal teori açısından taşıdığı öneme ve sosyal analiz açısından yarattığı olanaklara işaret etmekten ibarettir.

Doğanın Tarihselleştirilmesi ve Tarihte Mekân

Doğanın tarihselleştirilmesine dönük ilk önemli adımın, her ne kadar nispeten yakın dönemlere kadar felsefi düzeyde ve sosyal analizin kıyılarında kalmış ve yanı sıra *Annales* tarihçilerini doğrudan etkilememiş olsa da, Marx tarafından atıldığını söylemek mümkündür.⁴ Bununla birlikte, *Annales* tarihçilerinin bu yönde *sistematik* bir çaba harcadıklarını söylemek gerekir. *Annales*çiler açısından, Paul Vidal de la Blache'ın “beşerî coğrafya”sıyla kurulan bağ bu çabanın temel sebebidir. Diğer yandan Iggers, Fransa'daki tarih eğitimi açısından, konuyla bağlantılı önemli bir veçheye dikkat çekmektedir: “Almanya'da, 1850'den 1900'e kadar uzanan dönemde, üniversitede tarih kürsülerini dolduran 141 tarihçiden 87'si ikincil bir alan olarak filoloji eğitimi görmüştü ve bunlardan 72'si klasik filolojide uzmanlaşmıştı; 23'ü teoloji ya da felsefe, yalnızca 10'u ekonomi ve 12'si de coğrafya eğitimi görmüştü. Bunun tersine, Fransa'da coğrafya, *agrégation*'un, yani bir üniversite kariyeri için verilmesi gerekli olan sınavın ayrılmaz bir parçasıydı (...) Alman geleneğinin devlet, yönetim ve yargı üzerindeki vurgusunun tersine, Fransız tarihyazımında coğrafya, ekonomi ve antropoloji arasında yakın ilişkiler [mevcuttur]” (Iggers, 2000: 52, 53).

Coğrafyaya tarihin konusu olarak gösterilen ilgi ilk olarak okulun kurucularından Marc Bloch'ta ortaya çıkar: “Coğrafya, Bloch'un insanlar ile toprak arasında içten bir bütünleşme olarak hissettiği, kırdan yürüyerek ilk elden gözlemlediği, toplumun kendi fiziksel ortamına zorunlu olarak uyum sağlaması ve bizzat toprağın insan eylemiyle dönüşümü açısından çözümlediği bir şeydi” (Chirot, 1999: 33). Bu durum coğrafyanın fiziksel bir veriden daha fazla bir şey olduğuna işaret eder. Nitekim Bloch'un mesai harcadığı temel meselelerden biri,

⁴ Bununla birlikte Burke, 20. yüzyıl Marksist tarihyazımı ile *Annales* tarihçileri arasındaki yakınlaşmaya dikkat çekmektedir: “...geleneksel siyasi tarihin egemenliğine karşı girişilen mücadelede *Annales* [Marksistler açısından] bir müttefik oluşturuyordu. Marksistlerin kendi yaptıkları türden tarih çalışması ile Fransız tarzı yeni tarih arasındaki yakınlıklardan –yalnızca yapılar ve uzun süreye ağırlık verilmesi bakımından değil, aynı zamanda totaliteyi kavrama (bu, Braudel'in ideali olmadan önce Marx'ın idealiydi) uğraşısı bakımından– etkilenmiş olmaları çok muhtemeldir” (Burke, 2002: 156). Nitekim Braudel, ileride ele alacağımız “uzun-süre” kavramını açıklarken, Marx'a dönük hayranlığını şu şekilde ifade etmektedir: “Marx'ın dehâsı ve uzun soluklu nüfuzunun sırrı, tarihsel *uzun-süre* temelinde gerçek sosyal modeller inşa eden ilk kişinin o olmasında yatmaktadır” (Braudel, 1980a: 51). Diğer yandan, Hobsbawm'ın *Marx-Annales* yakınlaşmasını ele aldığı “Britanya Tarihi ve *Annales*” başlıklı makalesi için bkz. Hobsbawm, 1999: 273-282.

“bir yerin fiziksel bağlamı, insanın sosyal örgütlenmesi ve bu ikisinin birbirlerini değiştirme şekilleri (...) arasındaki etkileşim...”dir (Chirot, 1999: 33).

Diğer yandan Braudel'in Akdeniz'in coğrafyasına duyduğu ilgi de kuşkusuz sadece onun Akdeniz'e duyduğu aşkla açıklanamaz. Braudel, çalışmalarının merkezî temalarından olan jeolojik yapıyı Akdeniz tarihinin temelinde yerleştirir: “Akdeniz'deki kırılmaları, kıvrılmaları ve peş peşe deniz derinlikleriyle dağ zirvelerini oluşturan etken, zamanın henüz etkilerini silemediği ve yıkıcılığını gözlerimizin önünde bugün de sürdüren, için için kaynayan jeolojik yapıdır” (Braudel, 1990: 12). Braudel'deki jeolojik etki o kadar derindir ki, bizzat Akdeniz tarihine dair yaptığı tanıma damgasını vurur: “Akdeniz'in geçmişi (...) yoğun katmanlar halinde birikmiş bir tarihtir” (Braudel, 1990: 100).

Braudel *köylüyü toprakla, balıkçıyı ise denizle birlikte* anlatır. Üstelik bu ikisi, çoğu zaman aynı kişidir: “Balıkçının yaşamı yalnız teknesinde, oltalarıyla ağlarının arasında geçmez. O aynı zamanda bahçesini ve tarlasını işleyen deneyimli ve dikkatli bir köylüdür. İki işi birden yürütür, kendisine ve ailesine ancak böyle bakabilir. Hem denizi hem de toprağı işlemek zorundadır” (Braudel, 1990: 35). Braudel, Akdeniz'i toprağıyla, dağlarıyla, deniziyle ve iklimiyle birlikte kavramaktadır: “Akdeniz birliği, her şeyden önce iklime dayanır ve bu çok özel iklim, denizin bir ucundan öbür ucuna kadar hep aynı kalır; yaşam tarzlarına ve manzaralara, benzer nitelikler kazandırır” (Braudel, 1990: 16). Nitekim Braudel'in İslâm, Kara Afrika, Uzak Doğu, Latin Amerika gibi diğer uygarlıklara dönük analizlerinde de coğrafya başrollerde oynamaktadır (Braudel, 1996).

Braudel ayrıca, coğrafya bilimine dair yaptığı tartışmada, disiplinler sınırları aşan bir sosyal analiz tarzına dönük önemli ipuçları verir: “Bana öyle geliyor ki coğrafya, kendi bütünlüğü içinde, toplumun mekânsal olarak incelenmesi, ya da düşüncelerimi sonuna dek götürürsem, toplumun mekân aracılığıyla incelenmesidir” (Braudel, 1980b: 115). Bu husus oldukça önemlidir; zira Braudel'e göre “insan, mekânsal bağlardan çok daha fazla, sosyal bağlamının ağlarıyla sarmalanmıştır; ve bu sosyal gerçekliği her iki yanıyla da, yani önce tarihin ve politik iktisadın sonra da sosyolojinin konusu olarak, bilinen tüm çeşitleriyle kavramayan hiçbir şey coğrafya olamaz. ‘Şeyler karşısındaki insanlara dair’ temel meseleleri ve kolektif yaşamın çoğu zaman tam da bulunduğu topraklarda görülebilecek sınırlarını ve yaratımlarını anlamaya çalışmayan hiçbir şey, coğrafya olamaz” (1980b: 115). Braudel, coğrafya bilimine geleneksel coğrafya anlayışı içinde kavranılması mümkün olmayan bir yol önermektedir: “...bana öyle geliyor ki insanî olayların coğrafi düzene indirgenmesi, en azından iki biçimde olmalıdır: mekâna indirgemek, kuşkusuz evet, ama aynı zamanda sosyale de indirgemek” (1980b: 115).

Braudel, insanı anlatırken doğayı da işin içine katmak suretiyle, doğanın tarihselleştirilmesinin en önemli adımını atmıştır. Bir başka deyişle, *coğrafi*

mekân içindeki sosyal insanı tarihyazımı (ve dahası coğrafya bilimi) açısından vazgeçilmez bir hâle getirmiştir.⁵ Braudel'in öğrencilerinden Emmanuel Le Roy Ladurie ise bir adım daha ileri giderek, *insansız doğanın* tarihine girişmiştir. Burke'ün de işaret ettiği üzere "Le Roy Ladurie tıpkı Braudel gibi fiziksel çevreye yoğun bir ilgi, uzun süreli iklim tarihine ilişkin dikkat çekici bir karşılaştırmalı inceleme yapmasına yol açan bir ilgi duy[muştur]" (2002: 105).

Le Roy Ladurie dikkatimizi buzullar üzerinden iklim tarihine çekmektedir. 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başlarında Alpler boyunca görülen büyük buzul hareketlenmelerini ele alan Le Roy Ladurie, pek çok meslektaşının aksine, buradan kalkarak bir iklim tarihine doğru yönelmektedir. Le Roy Ladurie'ye göre buzullardaki hareketlenmeler, bazılarının dediği gibi bir "iklim değişiklikleri" hikâyesi değil, bir *dalgalanmalar hikâyesidir*. Öte yandan, bu hususta dikkat çekilebilecek bir diğer yanlış yönelim ise –ki öncekinin tam tersi bir mâhiyettir– Le Roy Ladurie'ye göre şu şekilde cereyan etmektedir: "Bazı iklimbilimciler, (...) sözkonusu dönemi, muhtemelen yanlış ya da abartılı bir biçimde, 'küçük buzul çağı' olarak adlandırmışlardır" (1979a: 287-288).

Sözkonusu hareketlenmeleri basit "iklim değişiklikleri"ne ya da tam tersine, yanlış anakronik dönemselleştirmelere indirgeyen bu iki yaklaşıma karşı Le Roy Ladurie, tam da Braudel'i onaylar şekilde, coğrafi süreçlerin yapısal niteliğine dikkat çekmek ister gibidir: "Böylesi dalgalanmalar, uzun ve yavaş olup, çeşitli sürelerde meydana gelmektedir. Bunlarda 'döngüler' ya da (...) düzenli periyotlar aramaya çalışmak faydasız olacaktır. (...) İklim dalgalanmasının bu tarihi, kuşku duyabileceğimiz üzere, henüz son sözünü söylememiştir" (Le Roy Ladurie, 1979a: 289).

Le Roy Ladurie'ye göre, daha önceleri, görünüşte başka nedensel analizlerle çözülemeyen bazı büyük tarihsel fenomenlere alalecele bir açıklama gerektiğinde, bu fenomen, sansasyon meraklısı birileri tarafından, sözde "iklim değişiklikleri"yle hemencecik açıklanıveriyordu: "Artık bu aşamada değiliz. İklim tarihi, metafizik çağından bilim çağına geçmiştir. Artık bundan sonra, meteorolojiyle birlikte hareket eden buzul bilimi, (...) gerçek dalgalanmaların haritasını çıkarabilecektir" (Le Roy Ladurie, 1979a: 290). Nitekim Le Roy Ladurie açısından "önemli olan husus, son kuşak boyunca, genel kamunun hakkında çok az şey bildiği entelektüel çabalar sayesinde, kendi metodolojisine ve çıkarımlarına sahip olan bilimsel bir 'yakın dönem' iklim tarihinin nihâyet kurulmuş olmasıdır" (1979a: 290).

Coğrafi tarihin kapsamına vurgu yapmak açısından, Le Roy Ladurie'nin vardığı sonuç kanımızca oldukça çarpıcıdır: "İklim üzerine yoğunlaşan bilimsel

⁵ Ancak bu noktada Braudel'in, Bloch ve Febvre'e kıyasla, coğrafi süreçlere daha yapısal bir önem attığı vurgulanmalıdır. Nitekim ileride göreceğimiz üzere, Braudel'in zaman türleri sınıflandırmasında da bu yapısal doğa anlayışı önemli bir rol oynayacaktır.

çabalar sonucu, doğal koşulların özgün tarihyazımının, yani ‘coğrafi tarih’in ya da *jeotarihin* önü açılmıştır” (1979a: 291).⁶

Diğer yandan, *Annales* tarihçilerinin coğrafi mekânın tarihselliğine yaptıkları bu vurgunun kuşkusuz insanlar tarafından oluşturulmuş mekânlara ilişkin sonuçları da olacaktır. Zira coğrafi mekânların tarihselliğini açığa çıkaran bir anlayışın yerleşim mekânlarının tarihselliğini fark etmesi çok şaşırtıcı olmasa gerekir. Dolayısıyla denebilir ki, tarihsel mekân algısı, *Annales* tarihyazımının temel özelliklerinden birini teşkil etmektedir.

Örneğin Bloch, “Fransız Kırsal Tarihinin Benzersiz Özellikleri” (*Les caractères originaux de l’histoire rurale française*) adlı eserinde, tam da bugünkü Fransa’nın uygun bir inceleme birimi olmadığına kanaat getirerek, Fransız tarihi boyunca ortaya çıkan üç farklı tarla sistemini ele alır: “Kuzeyin dar, uzun parsellerle karakterize olan açık tarlaları; Brötanya’nın ve Massif Central’ın küçük, etrafı çitli *bocage* (ağaçlıklı –ç.n.) tarlaları ve güneyin etrafı çevrili, düzensiz, şekilsiz tarlaları” (Chivot, 1999: 27). Nitekim Bloch, buradan hareketle, kabaca ele alırsak önce farklı üretim araçlarının (pulluk ile karasabanın) tarla sistemleri üzerindeki etkisi hakkında tartışır ve ardından, indirgemeci bir nedensellikten bilhassa kaçınarak, pullukla sürülen açık tarlaların feodalizmle bağıını vurgular.

Kırsal mekânın yanı sıra, özellikle Ortaçağ kentleri üzerindeki yoğunlaşma *Annales* tarihçilerinin pek çoğu açısından bir bakıma tipik bir özellik arz eder. *Annales*’in başlıca ilham kaynaklarından Fransız tarihçi Henri Pirenne’nin *Ortaçağ Kentleri* adlı eseriyle başladığı söylenebilecek bu yönelim *Annales* tarihçilerinde açık ya da örtülü bir biçimde varlığını sürdürür. *Annales* tarihçilerinin pek çok eserinde kentler, kâh incelenen olayların geçtiği veya birtakım olguların içinde anlam kazandığı mekânlar olarak kâh incelemenin bizâtihi konusu olarak boy gösterir. Nitekim okulun bir diğer kurucusu olan Lucien Febvre, ileride ele alacağımız coğrafyaya dair görüşleri bir yana, 16. yüzyıl kentleri üzerine yaptığı bir tartışma bağlamında, mekânın tarihselliğine vurgu yapar. Febvre’e göre, “[16. yüzyılda] Kelimenin modern anlamında hiçbir büyük kent yoktu. Kuşkusuz, o devrin Fransızları, yabancılara kentlerini övüyorlardı. Paris’i bir dünya harikası olarak yüceltiyorlardı. Ama bu kentler acaba neydiler?” (1995: 33). Bu sorudan hareketle, bir yerleşim mekânı olarak kentin tarihselliğini açığa çıkaran Febvre, bir 16. yüzyıl kentini karşılaştırmalı bir biçimde tasvir ederken tarihsel mekân algısının parlak bir örneğini sergiler:

⁶ Nitekim Le Roy Ladurie, burada ele almayacağımız başka bir makalesinde, “yağmurun ve iyi havanın tarihi”ne yönelmekte ve kapsamlı değerlendirmeler yapmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Le Roy Ladurie, 1979b.

Yuvarlak kuleleri olan burçlu surları onu çepeçevre kuşatmaktadır. Oyuk bir yol, dikkatli askerlerin gece ve gündüz korudukları kalkan köprüsü olan dar bir kapıya götürmektedir (...) Kapıya ulaştıran yol oyuktur. Kapı geçildikten sonra, ortasından pis bir suyun ve dışkılarının aktığı, yağmur yağdığında çamur deryasına dönen, eğri büğrü cadde başlamaktadır; bu caddede yol bulmak beceri ister; üstelik güneş çıktığında, nefes alınamayacak kadar tozlu olur. Ve çocuklar, ördekler, tavuklar, köpekler, hatta emirnamelere rağmen domuzlar, burada karmakarışık, kardeşçe bir aradadırlar. (...) kent hayatı, birazcık değişmiş kır hayatıdır (...) İşte kent budur. Kır onu istila etmektedir. Evlerin içini bile istila etmektedir (...) Buradaki hayat köydekenden ne daha ateşli, ne de daha incelmıştır. Kent, insanı kendi elinde tutmamaktadır (Febvre, 1995: 33-35).

Çizgisel-Evrensel Zamanın Reddi ve Tarihsel Zaman:

Farklı Zaman Türleri

Bu başlık altında ilk olarak Rankeci tarih algısı içinde herhangi bir “zaman” sorunsalının olmadığını belirtmek gerekir. Ranke açısından zaman (bunu “geleneksel tarih biliminin zamanı” olarak anlayalım), *hâlihazırda vardır* ve bu veriliğiyle günler, aylar, yıllar, yüzyıllar ve çağlar şeklinde akıp gitmektedir. Bir başka deyişle zaman, Ranke’ye göre, belirli ölçü birimlerinin ardışık şekilde sıralanmasından başka bir şey değildir. Böylesi bir ardışıklık ise çizgisel ve evrensel bir zaman anlayışını önkabûl hâline getirmektedir. Bu önkabûl, ilgili tarih araştırmalarında, üzerine çalışılan kişilerin, yerlerin ve dönemlerin kim ve ne olduğuna bakılmaksızın doğallığında verilir.

Annales tarihçilerinin zaman anlayışını Rankeci algıdan kökten bir kopuş karakterize eder. *Annales* tarihçileri açısından zaman her şeyden önce ve en genel anlamıyla “tarihsel zaman”dır. Eğer kabûl edilirse, burada tanımlayacağımız anlamıyla “tarihsel zaman”ı yukarıda zikrettiğimiz “geleneksel tarih biliminin zamanı”nın karşısına koymak niyetindeyiz. Nitekim Bloch, bu iki zaman anlayışı arasındaki ayrımı çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır: “...bilimlerden çoğu, konvansiyon gereği, zamanı yapay olarak homojen parçalara bölmektedirler ve bu durumda zaman artık bir ölçüden başka bir şeyi temsil etmemektedir. Atılımın tersine çevrilmezliğine teslim edilmiş somut ve yaşayan gerçeklik olan tarihin zamanı [ya da buradaki anlamıyla “tarihsel zaman”], bunun tersine olarak olguların beslendikleri plazmanın bizzat kendidir ve burası bu olguların anlaşılabilirlik yeri olarak ortaya çıkmaktadır” (Bloch, 1994: 20).

Sosyoloji literatüründe temel bir yere sahip olan, Rankeci anlayışın ise hakkında derin bir sessizliğe gömüldüğü “değişme” sorunsalına *Annales* tarihçilerinin eklemlediği yer tam da burasıdır. Febvre, bu noktayı, Bloch’tan yaptığı alıntıyla birlikte çarpıcı bir biçimde vurgular: “Akıp giden zaman ama aynı zamanda kesintisiz değişim demek olan zaman... ‘Tarihsel araştırmanın en büyük problemleri, bu iki tutum arasındaki antitezden kaynaklanır’” (Febvre, 1973: 32).

Diğer yandan değişme sorunsalıyla kurulan bu sağlam bağın *Annales*’i bir ‘ilerleme’ mefhumuna götürmediğini belirtmek gerekir. *Annales* tarihçilerinin çalışmaları, genel anlamıyla, ilişki süreçlerini antropolojik bağlamlarına oturtan ve ele alınan zaman dilimine odaklanarak derinlemesine monografik bir tarzda çalışan bir tarihçilik pratiği sergilemektedir. Bu çalışma tarzı, yöntemsel olarak, ele alınan zaman diliminin diğer dönemlerle bağının kesilmesini gerektirmektedir. Ancak sergiledikleri bu yöntemsel tercih, *Annales* tarihçilerinin herhangi bir değişme sorunsalına sahip olmadıklarına değil, çizgisel bir ilerleme fikrini reddettiklerine delâlettir. ‘Değişme’ ve ‘ilerleme’ kavramları arasındaki sosyolojiden aşına olduğumuz ayırım *Annales* tarihçilerinin yönelimini kavramak açısından başat önemdedir. Bu ayırım, ileride göreceğimiz üzere bilhassa Braudel’de, *ilerleyen değil katmanlaşan bir zaman* algısına yol açacak ve onu, farklı zaman katmanlarında kendini gösteren yapısal değişim süreçlerini araştırmaya yöneltecektir.

19 yüzyılın sonlarıyla birlikte ortaya çıkan ve *Annales* tarihçilerini de değişik ölçülerde etkileyen iktisadî tarih çalışmaları, tarihçileri çizgisel zamanın reddine götüren yolda önemli kilometre taşlarıdır. Bu, geleneksel tarih biliminin zaman anlayışında köklü bir değişime işaret eder. Braudel’in belirttiği üzere; “Bir gün ya da bir yıl, eskiden kullanışlı ölçüler olarak görülürdü. Zaman, esas itibarıyla, günlerin toplamından oluşurdu. Oysa ki bir fiyat eğrisi, demografik bir dizi, ücretlerin hareketi, faiz oranlarındaki değişimler, (...) üretkenlik incelemesi, nakit para üzerine özenli bir analiz; tüm bunlar, çok daha geniş referans dönemler gerektirir” (Braudel, 1980a: 29). Braudel’in zaman sınıflandırmasını birzadan ele alacağız. Ama önce *Annales* tarihçilerinin tarihsel zaman anlayışını bir örnekle açıklamaya çalışalım.

Jacques Le Goff, 1960 yılında kaleme aldığı “*Au Moyen Age: Temps de L’Eglise et temps du marchand*” (Orta Çağ: Kilisenin Zamanı ve Tüccarın Zamanı) adlı ünlü makalesinde ruhban sınıfının zaman hakkındaki önkabûlleri ile tüccarların önkabûlleri arasındaki çatışmayı incelemiştir.⁷ Burke’e göre Le

⁷ Nitekim E. P. Thompson, “horoz’un yani “doğa’nın zamanı ile saat kulesinin zamanı arasındaki çelişkiye dikkat çekerken Le Goff’un sözkonusu makalesine şu şekilde atıf yapmaktadır: “[14. yüzyılda yaşamış ortaçağ İngiliz şairlerinden] Chaucer, bir Londralıydı ve Saray’ın zamanından, kent örgütünün zamanından ve Jacques Le Goff’un, *Annales*’deki anlamlı bir makalesinde

Goff, bu makalesinde, Febvre'ün "insanların genellikle kaç yaşında olduklarını tam olarak bilmedikleri ve günlerini saatlerle değil güneşin hareketleriyle hesapladıkları bir dönemin 'yüzer gezer' ya da 'muğlak' zaman duygusunu ele al[dığı]" çalışmasında yer alan "bir parça muğlak" genellemeleri işleyerek geliştirmiştir (Burke, 2002: 119).

Diğer yandan Febvre, aynı Ortaçağ tüccarını zamanının ruhban sınıfıyla değil de bugünün tüccarıyla karşılaştırarak, bu tartışmaya bir başka boyut daha katmaktadır. Febvre'e göre Ortaçağ tüccarının zamanı, sadece Ortaçağ kilisesinin zamanından değil, bugünün tüccarının zamanından da farklıdır: "XVI. yüzyılın Rönesans ve Reformla çağdaş olan büyük ve küçük tüccarı [günümüz tüccarına göre] tamamen başka bir kumaştandır" (Febvre, 1995: 135). Febvre, günümüzdekinin aksine, türlü türlü tehlikeyi göğüsleyen, maceracı ruhlu, risk almayı seven ve yerine göre de kılıç kullanması gereken bir tüccar portresi çizmektedir. Febvre'ün bu hususta verdiği bir ayrıntı zaman algısındaki köklü farklılığa dair önemli bir ipucu vermektedir:

Mutlak bir acil durum sözkonusu olduğunda, Anversli bir tüccar, atlı bir habercinin gerektirdiği muazzam maliyetlere katlanarak, onu Lyon'da birine yollarsa, cevabı en iyisinden 40 gün sonra alabilirdi (...) Sonuç olarak, gerçekten büyük işlemler yapmak isteyen tüccar, ya uygulamada kendinden bağımsız ve kendi kararlarından kendileri sorumlu olan 'acentelere' yetki devredecektir, ya da bizzat yolculuk yapıp, işinin olduğu yerde arzı vücud eyleyecektir (Febvre, 1995: 136-137).

Nitekim Febvre'ün Ortaçağdaki ticaretin yasaları arasında saydığı bir yasa Ortaçağ tüccarının zamanını açıkça göstermektedir: "Güvensizlik, yavaşlık, baş belâları, eski mübadelelerin yasaşıydılar" (1995: 142-143, italikler bana ait).

Oysa ki Ortaçağdaki bu ticaret yasası, kapitalist tüccar açısından en büyük günah demektir. Arthur'un dediği gibi "Bir köylü deyişi olan 'vakitten bol bir şey yok' ile kapitalist düstur olan 'vakit nakittir' arasında çarpıcı bir karşıtlık vardır" (2007: 227). "Horozun zamanı" yerine "saat kulesinin zamanı"na, yani "Vakit nakittir" özdeyişine tâbi olan kapitalist açısından, "zamanı boşa harcama bütün günahlar içinde ilk ve ilkece en ağır olanıdır" (Weber, 1997: 138); nitekim "beş *shillingi* katleden, onun üretebileceği her şeyi öldür[müş demektir]" (Weber,

Ortaçağ kilisesinin zamanının karşısına koyduğu 'tüccarın zamanı'ndan haberdardı" (Thompson, 1967: 56).

1997: 43).⁸ Zamanın değeri, hem bir uygarlığın içinde hem de uygarlıklar arasında değişiklikler arz etmektedir.

Bu demektir ki *Annales* tarihçileri, “tek bir tarihsel zaman yerine, yalnız farklı uygarlıklar arasında değil, her bir uygarlığın kendi içinde de, bir arada var olan çoğul zamanlar gör[mektedirler]” (Iggers, 2000: 57). Nitekim Braudel, birbirini kapsayan üç farklı zaman tipi tanımlamak suretiyle, bu tartışmayı sosyal teori zeminine çekmektedir;⁹ böylelikle o, “zaman ve mekânı tarihsel analizde birleştirmiş” (Lai, 2000: 65) olmaktadır. Braudel, “tarihsel zamanı coğrafi zaman, sosyal zaman ve bireysel zamana” (Burke, 2002: 79) ayırmaktadır. Buradaki temel fikir, “tarihsel değişimlerin farklı hızlarda olduğudur” (Burke, 2000: 148):

Akdeniz'in bir coğrafi mekân olarak neredeyse durağan zamanı (*longue durée*), sosyal ve ekonomik yapılarıdaki değişimlerin ağır ilerleyen zamanı (*conjonctures*) ile siyasal olayların hızlı akan zamanı (*événements*) (Iggers, 2000: 57).

Önce bir saptamada bulunalım: Braudel'in Akdeniz'e duyduğu aşkın bizzat zaman sınıflandırmasında da kendini gösterdiği söylenebilir. Zaman katmanlarını anlatırken deniz metaforunu –ki bu deniz, Akdeniz olsa gerektir–kullanan Braudel'e göre, coğrafi zaman denizin en diplerindeki sakin sulara, sosyal zaman denizin orta katmanlarında oluşup kimi zaman su yüzünde gözüken dalgalara, bireysel zaman (ya da olayların zamanı) ise bu dalgaların üzerindeki köpüklere tekabül etmektedir. Diğer yandan aynı katmanlı anlayış Braudel'deki jeolojik etkiye de delâlet olabilir. Bununla birlikte görünen odur ki, her iki durumda da *jeo-tarih* yönelimi işbaşındadır.

Coğrafi mekânın denizin en dibinde sükût içinde uzanan zamanı... “Neredeyse tüm algılamaların ötesinde geçip giden bir tarih... değişimin çok yavaş cereyan ettiği bir tarih, sürekli tekerrürün, hep yeniden meydana çıkan çevrimlerin tarihi” (akt. Burke, 2002: 71). Braudel buna, “jeo-tarih” adını vermektedir ki burada, dağlardan ovalara, topraktan denize, iklimden jeolojik katmanlara dek tüm bir doğa tarihin aktörleri olarak arz-ı endâm eylemektedir.

Coğrafi mekânın bu tarihi, Braudel'in “uzun-süre” (*longue durée*) kavramında bir anlama kavuşmaktadır. Braudel, 1940'ların sonlarından 1985'teki ölümüne dek usanmaksızın savunduğu bu kavramın içerimlerini hiçbir

⁸ Ancak, tartıştığımız bağlamda olmasa da kuramsal açıdan önemli olan bir farklılığı netleştirmek adına belirtmek gerekir ki, Arthur'a göre kapitalizmin tını “Weber'deki gibi kapitalistlerin bir eğilimi olarak değil, Hegel'deki anlamıyla *nesnel tın* olarak anlaşılmalıdır” (2007: 225-226).

⁹ Iggers'a göre Le Goff, yukarıda sözünü ettiğimiz makalesini, Braudel'in geliştirdiği bu anlayış temelinde kaleme almıştır (2000: 57).

izâhata gerek bırakmayacak bir biçimde ortaya koymaktadır: “Tarihçi açısından uzun-süreyi kabûl etmek demek, bir tarz ve tutum değişikliğine, bir düşünce altüst oluşuna, sosyal meseleleri tamamen yeni bir biçimde kavramaya hazır olmak demektir. Böylesi bir kabûllenme bazen neredeyse hareketsizliğin sınırlarında olan yavaş bir tempoya alışmak demektir. (...) Her hâlükârda tüm bir tarih, bu ağır-akan tarihin enginlikleriyle ilişkisi içinde, sanki bir alt-yapının temelinde yükseliyormuş gibi yeniden düşünülebilir. Tarihsel zamanın tüm aşamaları, binlerce aşamasından her biri, yani binlerce kez patladığı noktalar, bu derinliklerden ve bu yarı-hareketsizlikten kalkarak kavranabilir: her şey, onun etrafında döner durur” (Braudel, 1980a: 33). Dolayısıyla denebilir ki uzun-süre (ve onun temellendiği jeo-tarih), Braudel'e göre, sosyal yaşama ilişkin oluşturulacak bütünlüklü bir kavrayış açısından *hem bizzat hem de* metaforik anlamda vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Kısacası Braudel, tarihçileri, birazdan göreceğimiz üzere olayların hızlı akan yanıtıcı ve yüzeysel tarihinden vazgeçmeye ve ağır akan ama varlığında ısrarcı bir tarihin derinliklerine sistematik ve yapısal bir tarzda inmeye çağırılmaktadır.

Burada, yanlış anlaşılma olasılığına karşı, bir değinmede bulunmak yerinde olacaktır. Böylesi bir değini, aynı zamanda, *Annales* tarihçilerinde kendini gösteren bir gerilime de ışık tutacaktır. Yukarıda Le Roy Ladurie'den aktardığımız bir alıntıdaki “jeo-tarih” tanımıyla Braudel'deki tanım arasında bir ayırım var gibidir. Bu ayırım, “tarih” kelimesinin ikili bir anlam taşımasından kaynaklanmaktadır. Zira tarih, hem geçmişin bilgisi hem de bizzat geçmişin kendisi anlamlarına gelmektedir. Diğer yandan, bu iki anlamdan birini kabûl etmek için diğerini de kabûl etmek gerektiğini vurgulamak gerekir. Le Roy Ladurie'nin bahsettiği şey, tarih biliminin bir alt dalı olarak “jeo-tarih”tir. Braudel ise, bizzat coğrafi yapı öğelerinin tarihsel bir fâil olarak tarih sahnesine çıktığı bir “jeo-tarih” anlatılmaktadır. Bu demektir ki coğrafya, *tarihin hem yazımı hem de yapımı* açısından tarihselleştirilmiştir. Diğer yandan, aynı türden bir ikili anlamı “coğrafya” (hem mekânın bilgisi hem de bizzat mekânın kendisi olarak “coğrafya”) kelimesinin de taşıdığını düşünürsek, Braudel'in coğrafya bilimine yaptığı ve yukarıda değindiğimiz müdahale de açıklık kazanacaktır. Braudel, coğrafyanın bir fâil olarak tarihselleşmesinden hareketle, “tarih”sel bir coğrafya bilimi önermektedir ve bunun adı da zaten, Braudel'in terminolojisinde “jeo-tarih”tir. Bu yüzden hem Braudel hem de Le Roy Ladurie, “jeo-tarih”in her iki anlamını da kabûl etmektedir. Öyleyse Braudel ile Le Roy Ladurie arasında bu hususta bir gerilim sözkonusu değildir. Ancak sonuç bölümünde ele alacağımız üzere, *Annales* tarihçilerinin hepsi ve özellikle de Febvre için aynı şey geçerli değildir.

Bu kısa değininin ardından tekrar Braudel'in zaman sınıflandırmasına dönersek, Braudel'e göre coğrafi zamanın üzerinde, denizdeki dalgalanmalara tekabül eden yapıların zamanı vardır. Nitekim Braudel, konjonktürel, çevrimsel

ve hattâ “çevrimler-arası” bir tarihyazımının 20. yüzyılın başlarından itibaren geliştiğinden söz etmektedir (1980a: 29). Braudel’e göre bu zaman katmanında ekonomik sistemler, değişen savaş biçimleri, devletler, toplumlar ve uygarlıklar yer alır. Bu zaman, coğrafi mekânın zamanına kıyasla daha hızlı akar ama yine de kimi çevrimler, kuşaklar ve hattâ yüzyıllar boyu sürebilir.

Braudel, iktisattan ödünç aldığı “konjonktür” kavramını tarihin ekonomik olmayan veçhelerine (sosyal ve kültürel değişmeler vs.) doğru genişletmek suretiyle (Lai, 2000: 67), konjonktürel dönemleri bu katmana yerleştirir. Ona göre; “her kuşak, her halükârda kendini önceleyen kuşağı, ona yıpranmış olarak geleni reddetmekten tad alır” (Braudel, 1996: 50). Oysa ki, örneğin Avrupa uygarlığındaki Rönesans’ı ya da Romantizm’i *kültürel konjonktürler* veyahut “dönem uygarlıkları” olarak tanımlayan Braudel, bu çeşitliliğe ve bu reddiyeler silsilesine karşın, bizi *uygarlığın sürekliliğini* fark etmeye davet etmektedir. Nitekim Braudel’in yaptığı bir tanımda uygarlık, “farklı ekonomi dizileri ve toplum dizileri boyunca” (Braudel, 1996: 59) sürüp giden bir şey olarak, âdeta doğanın neredeyse durağan zamanına tekabül etmektedir:

Uygarlıkların mükemmel bir yol gösterici olduklarını kim inkâr edebilir? Zamanı aşan, süreyi alt eden onlardır. Tarihin filmi bir yandan oynayadursun, sarsılmaz güçleriyle onlar ayaktadırlar. Ve aynı güç onların kendi alanlarına egemen olmalarını sağlar, çünkü işgal ettikleri topraklar sınır değişikliklerine uğrayabilir fakat en ortada, merkez bölgede onların almış oldukları yer değişmez. Sezar veya Augustus zamanında nerede idiyeler, Mustafa Kemal veya Albay Nasır zamanında da oradadırlar. Zaman ve mekân içinde hareketsizdirler ya da çok az hareket ederler (...) Romalılık İsa ile başlamadı. İslâmiyet 7. yüzyılda Muhammet ile başlamadı. Ve Ortodoks dünyası da 330 yılında Konstantinopolis’in kuruluşu ile başlamadı. Çünkü bir uygarlık süreklilik demektir (...) uygarlıklar ölümlü değildirler (Braudel, 1990: 102).

Braudel’in kimi zaman neredeyse ‘uygarlıklar’la eşanlı olarak kullandığı ‘zihniyetler’ için de aynı durum geçerlidir: “Zihniyetler, *longue durée*’nin kilit altında tuttuğu mahkûmlardır; olağanüstü yavaş değişirler” (akt. Gurevich, 2001: 91). Şu hâlde Braudel, ‘uzun-süre’ kavramını sadece coğrafi mekânın zamanını anlatmak için kullanmamakta; ‘uygarlıklar’ ve ‘zihniyetler’ aracılığıyla sosyal yaşamda da işleyen ve “gizli koordinatlar”a (Braudel, 1996: 52) sahip olan benzer bir zaman katmanının varlığına işaret etmektedir. Nitekim, “[insanların] içinde yaşadıkları mekân, onları hapseden ve varoluşlarını belirleyen sosyal biçimler, bilinçli veya bilinçsiz olarak uyulan ahlâk kuralları, dinsel ve felsefi inançlar, onlara özgü uygarlık. Bu gerçekliklerin ömrü

bizimkinden uzundur ve hayatımız süresince bunların baştan sona değiştiğini görmeye çoğu zaman fırsatımız olmamaktadır” (Braudel, 1996: 20). Braudel, bu durumu, Fontenelle’den ödünç aldığı bir imgeyle anlatır: “Uygarlıklar tarihi, (...) ne kadar güzel olurlarsa olsunlar güllerin tarihi değil, güllerin ölümsüz sandıkları bahçivanın tarihidir” (Braudel, 1996: 60).

Braudel’in zaman denizinde ortaya çıkan dalgaların üzerindeki köpükler ise, olayların ve bireylerin tarihidir. Braudel’e göre olaylar tarihi, zaman denizinin en kolay gözlemlenen ve tam da bu nedenle en yanıltıcı yüzüdür: “Olaylar, tarih dalgalarının güçlü omuzlarında taşıdıkları yüzey çalkantıları, köpüklerin uç noktalarıdır (...) Bunlara güvenmemeyi öğrenmeliyiz” (Braudel’den akt. Burke, 2002: 69). Nitekim Braudel’in yaptığı başka bir şiirsel benzetmeye göre olaylar, ateşböceklerinin geceleri saçtığı parlak ama anlık ışıklara benzerler (akt. Lai, 2000: 71); göz alıcıdır, ama karanlıkta hızla sönüp giderler. *Dönemeçler, olaylar ve kahramanlar* Braudel’e göre daima bu zaman katmanında ele alınmalı ve böylece kavranmalıdır.

Buradan da anlaşılacağı üzere Braudel, yapısal bir sosyo-tarihsel analiz anlayışı geliştirmektedir. Dolayısıyla, gerçek bir sosyal tarih çalışması yapılacaksa yüzeysel görünümle, yani köpüklerle yetinmemek ve bizzat bu köpüklerin altında işleyen yapısal süreçlere yönelerek bunlar arasındaki ilişkinin niteliğini açığa çıkarmak gerekir. Braudel, tarihçilere, “dünya tarihini her şeyin (...) birbiri ardına geldiği veya birbirine çarptığı hızlı bir film gibi görme eğilimi”nden (Braudel, 1996: 20) kurtulmalarını nasihat etmekte, dolayısıyla da tamamen yeni bir tarihsel inceleme tarzı ve tamamen yeni bir tarihçi tipi vazetmektedir. Burke’ün yerinde bir biçimde ifade ettiği üzere, “Braudel bireyleri ve olayları bağlamlarına, ortamlarına yerleştirmeye uğraşır, ama bireyleri ve olayları, bunların asli bir önem taşımadıklarını açığa çıkarma pahasına kavranabilir kılar” (Burke, 2002: 68-69).

Tam da bu noktada McLennan tarafından kurulan önemli bir bağlantıya özel bir dikkat çekmek yerinde olacaktır: “Berr ve Febvre (...) tarih için üç nedensellik kategorisi belirlemişlerdi: rastlantı, zorunluluk ve mantık (...) Braudel’in elinde ‘rastlantı’ *L’histoire evenementielle*’e, yani olaylar tarihine (...) dönüşür. Berr ve Febvre’deki ‘zorunluluk’, Braudel’in ‘sosyal tarih, gruplar ve gruplaşmalar tarihi’ şeklindeki ikinci kategorisidir. Bu, ‘yapı ve konjonktürü, ağır devinimliyle hızlıyı’ birleştiren ‘kolektif yazgı ve genel eğilimleri’ kapsar. Braudel’in ele aldığı üçüncü, ‘mantıksal’ kavram, ‘çevresiyle ilişkisi içinde insanın’ ‘algılanamaz’ tarihi, hemen hemen ‘sürekli bir tekrar’dan oluşan tarihtir” (McLennan, 1985: 117-118).

Bu bağlantıyı doğru olarak kabül ettiğimizde, Braudel’in her bir soyutlama düzeyi için ayrı bir nedensellik öngördüğü; yani zaman katmanları şeklinde kendini gösteren bu katmanlı tarih anlayışının aynı zamanda yöntemsel bir ilkeyi

de içerdiği görülecektir. Bu yöntemsel ilke bize şunu anlatır: Sosyal yapıları tesadüfi oluşumlar olarak ele alamazsınız. Aynı zamanda olayların tarihini de zorunluluk kategorisini kullanarak kavrayamazsınız. Tüm tarih araştırmaları için geçerli tek bir nedensellik anlayışını reddeden Braudel, böylelikle tüm bir olaylar tarihini *dolaysızca* yapılara atıfla açıklamak şeklinde tezahür edebilecek bir indirgemecilikten de kaçınmış olmaktadır. Braudel'de farklı zaman katmanları arasında bir belirlenim ilişkisi olduğu söylenebilecekse de, bunun basit nedensel bir ilişki olmadığını, karmaşık süreçlerin iç içeliğine Braudel tarafından özel bir dikkat gösterildiğini teslim etmek gerekir. Nitekim bu üç zaman ölçütünü mutlaklaştırma eğilimine karşı Braudel'in yaptığı şu uyarı, Braudel'in tarihsel zaman katmanlarına dönük her türlü indirgemecilikten bilhassa kaçındığına delil olarak görülmelidir kanısındayız: "En kötüsü, sadece iki ya da üç zaman ölçütü olduğunu sanmaktır; bunlar düzinelercedir ve her biri tikel bir tarihe ilişkindir" (akt. Lai, 2000: 67).

Dolayısıyla zamanı bu şekilde parçalara ayıran Braudel, zamanın aslında bir bütün olduğunun, yani dalgaların ve köpüklerin dışında bir deniz olmadığını farkındadır: "Birbirinden ayırabildiğimiz bu farklı zaman süreleri, aslında tamamen birbirine bağlıdır: zihnimizin ürünü olan ve bu şekilde ayırdığımız bu parçalar zamanın kendisi değildir. Çalışmamızın sonuna gelindiğinde bu parçalar tekrar birleştirilir. Uzun-süre, konjonktür ve olay, zahmetsizce ve sarih bir biçimde bir araya getirilir; zira hepsi de aynı ölçüğe göre hesaplanmaktadır. Aynı şekilde, bu zaman sürelerinden birine ilişkin tahayyül yüklü bir anlayış geliştirebilmek demek, hepsini birden anlayabilmek demektir" (Braudel, 1980a: 48). Zira "her bir 'güncel olay', farklı kökenli ve farklı ritimli hareketleri bir araya getirir: bugünün zamanı dünden, bir önceki günden ve tüm önceki zamanlardan gelir" (Braudel, 1980a: 34).

Sonuç:

Gerilimler ve Olanaklar

Annales, tarihyazımı açısından, sosyal yaşamı mekâna yerleştirmenin ve mekân içinde anlamının önemli kuramsal araçlarını ortaya koymuştur. Zira *Annales* tarihçilerinin amacı, "tüm bu coğrafi özelliklerin bir tarihi olduğunu, daha doğrusu coğrafi özelliklerin tarihin birer parçası olduğunu ve gerek olaylar tarihinin gerekse genel eğilimlerin bu özellikler hesaba katılmaksızın anlaşılamayacağını göstermektir" (Burke, 2002: 71).

Diğer yandan beşerî coğrafyayla kurdukları bağın *Annales* tarihçilerini coğrafi belirlenimcilik sorunsalıyla baş başa bıraktığına da bilhassa dikkat çekmek gerekir. Zira Braudel'de kendini gösteren ve muhtemelen Le Roy Ladurie'nin de paylaştığı coğrafi-yapısal vurgunun tam aksine, Febvre'e göre,

“insanın çalışmaları, insanın yaptığı hesaplar, insanın hareketi, insanlığın bitmek bilmez meddücezri: Aslı etkenler daima bunlardır, yoksa toprak ya da iklim değil” (Febvre, 1998: 283). Veyahut bir başka yerde ifade ettiği şekliyle: “Zorunluluklar yoktur, ancak her yerde olasılıklar vardır; ve insan, olasılıkların efendisi olarak, onları kullanmaya muktedirdir. Bu durum, bir tersine çevirme aracılığıyla, insanı başköşeye yerleştirir: Ne yeryüzünü ne iklimin etkisini ne de bölgelerin belirleyici koşullarını; sadece insanı...” (Febvre, 1998: 236).

Bu gerilim, coğrafya-insan ilişkisini merkeze alan iki coğrafya ekolü arasındaki karşıtlığa dayanmaktadır. Bu, Friedrich Ratzel'deki antropocoğrafya (*Anthropogeographie*) ile Paul Vidal de la Blache'daki beşerî coğrafya (*géographie humaine*) arasındaki karşıtlıktır. Bu arada yeri gelmişken, sıkça karşılaşılabilen bir yanlış düzeltelim: “*Anthropogeographie*” teriminin kimi zaman yanlış bir biçimde “beşerî coğrafya” olarak karşılandığı görülebilmektedir. Oysa ki, sadece kelime anlamlarına baktığımızda bile aradaki bariz fark görülecektir: “*Anthropos*” doğa yasalarına tâbi olan *doğal* bir varlıktır; yani natüralist bir anlayışa yaslanan bu terim insana *bir canlı türü olarak* atıfta bulunmaktadır. “Ölüsünü gömen canlı” anlamına gelen “*humain*” (ya da “*human*”) ise, içinde bulunduğu mekân ve koşulları dönüştürebilme yetisine sahip *kültürel* bir varlıktır; yani bu terim insana *sosyal bir varlık* olarak atıfta bulunmaktadır.

Febvre, belki de böylesi bir ayırımdan hareketle ve her ne kadar “antropocoğrafya”nın beşerî coğrafyanın vaftiz adı olduğunu söylese de, belirlenimci Ratzel'i olabilirci (*possibilist*) Vidal de la Blache'in karşısına koymakta ve bir natüralist olarak tanımladığı Ratzel'in karşısında bir tarihçi olan Vidal de la Blache'dan yana tavır almaktadır (1998: 18-20).¹⁰ Dolayısıyla Febvre, “coğrafi belirlenimcilik ile insanın eylem özgürlüğü arasındaki bu tartışmada, Vidal'i tüm içtenliğiyle destekleyerek Ratzel'e saldır[maktadır]” (Burke, 2002: 41). Nitekim Febvre'e göre “coğrafi koşullar toplumların gelişiminin nedeni değil sadece materyalidir” (1998: 236).

Burke, tam da bu noktada, Braudel ile Febvre arasındaki gerilimin önemli bir ipucunu yakalar: “[Braudel'in kaleme aldığı] *Akdeniz Dünyası*'ndaki mevcudiyeti en az Febvre'ünki kadar sarıh olan başka bir adın da Febvre'ün saldırmaktan zevk aldığı Alman coğrafyacı Friedrich Ratzel olması gayet ironiktir” (Burke, 2002: 72). Bir başka deyişle Braudel, Febvre'ün aksine, Ratzel'e çok şey borçludur. Oysa ki, aynı Braudel, Akdeniz üzerine yazdıklarını “defalarca okuduğu” (Burke, 2002: 72) Vidal de la Blache'a verdiği önemi şu şekilde dile getirmektedir: “Sosyal bilimlerdeki Fransız üstünlüklerinden biri de,

¹⁰ Henri Berr, “belirlenimcilik” yerine “zorunlulukçuluk” (*necessitarism*) terimini tercih etmektedir ki bu kanımızca önemlidir. Berr'e göre “belirlenimciliği, açık bir biçimde zorunluluktan ayırt etmek gerekir. *Belirlenimcilik, doğal nedenselliktir.* Doğadaki olguları *belirleyen* nedenlerin bir kısmı *olumsaldır.* Bu olumsal nedenlerin bir kısmı ise, coğrafi bir düzene aittir. Buradaki problem, coğrafi zorunlulukların olup olmadığını, yani doğal olguların, 'salt alıcı' olan bir insanlık üzerinde zorunlu nedenler olarak eyleyip eyleyemeyeceğini keşfetmektir” (1998: xi).

kesinlikle Vidal de la Blache tarafından kurulan coğrafya okuludur” (Braudel, 1980a: 52). Peki, hem Ratzel’den hem de Vidal de la Blache’dan yararlanmak mümkün müdür?

“İnsan mı doğaya yoksa doğa mı insana hükmeder?” şeklindeki açmazdan kurtulmanın ilk adımını, kanımızca, Febvre’ün çalışma arkadaşlarından Berr atmıştır: “İlişkiler, yani kelimenin tam anlamıyla: karşılıklı ilişkiler. (...) kimi coğrafyacıların yaptığı gibi, statik bir beşerî coğrafyayı dinamik bir beşerî coğrafyadan, bu demektir ki çevrenin insan üzerindeki eylemini insanın çevre üzerindeki eyleminden ayırmak yeterli değildir. Beşerî coğrafya, birbiriyle bağlantılı bu iki öge arasındaki sürekli ilişkilere dair bir çalışma olarak tasarlanmalıdır” (1998: x). Braudel’in, hem Ratzel’den hem de Vidal de la Blache’dan yararlanmak suretiyle böylesi bir tasarımı hayata geçirmeye çalıştığı belki de söylenebilir. Ancak yine de, Braudel söz konusu olduğunda, coğrafi yapıların ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunu belirtmek gerekir. Diğer yandan, coğrafi ve sosyal yapıların dayanıklılığına ve yarı-hareketsizliğine ilişkin Braudeli vurgu tersten yorumlandığında, Braudel’e dönük belirlenimcilik eleştirisine karşı sağlam bir argüman ortaya koymaktadır: “Braudel’e göre, tarihçilerin toplum bilimlerine yaptıkları özel katkı, tüm ‘yapılar’ın değişime (ne kadar yavaş olursa olsun) tâbi olduğu bilincini kazandırmaktır” (Burke, 2002: 79). Öyleyse Braudel’e göre, yapıların değişimini kavrayabilmek ve belki de bizzat yapıları değiştirebilmek için, önce yapıların *ne olduğunu bilmek*, yani zorlayıcı etkilerini kabûl etmek gerekir.

Bu arada, birebir konumuz olmamakla birlikte, *Annales* tarihçilerinin gerilimli birlikteliklerini netleştirmek adına bir gerilime daha değinilebilir. Bu, *Annales*’in içine Bloch kanalıyla giren Durkheim sosyolojisi ile yine Vidal de la Blache’in beşerî coğrafyası arasındaki gerilimdir. Bloch, özellikle “Kralın Dokunuşu” (*Les Rois thaumaturges*) ve “Feodal Toplum” (*La société féodale*) adlı çalışmalarını açık bir Durkheimci çerçeve içinde kaleme almış ve “kolektif bilinç” (*conscience collective*), “kolektif hafıza” (*memoire collective*), “kolektif temsiller” (*representations collectives*) gibi Durkheimci kavramları bu çalışmaların merkezine yerleştirmiştir. Özellikle *Feodal Toplum*, “esasen Durkheim’in çalışmalarının merkezî temalarından biri olan toplumsal kaynaşmayla (*social cohesion*) uğraşır. Bu tikel kaynaşma biçimi ya da ‘bağımlılık ilişkileri’ (*liens de dependance*) esasen işlevselci bir tarzda, belli bir toplumsal ortamın ‘gerekleri’ne uyarlanma olarak, yani Vikinglerin, Müslümanların ve Macarların işgallerine uyarlanma olarak açıklanır” (Burke, 2002: 55). *Feodal Toplum*’da, tıpkı Braudel’in *Akdeniz Dünyası*’nda olduğu gibi, bireylerin esamisi neredeyse hiç okunmaz. Braudeli’deki coğrafi ve sosyal yapıların yerini Bloch’da Durkheimci “toplum” mefhumu almıştır. Nitekim “bu çalışmalar, Bloch’u bireyleri daha ayrıntılı ele almayı beceremediği için

azarlayan Lucien Febvre'e göre, haddinden fazla sosyolojiktir]" (Burke, 2002: 56).

Annales tarihçilerinin sosyal teorinin yapı-eylem gerilimi olarak tanımlanan karakteristiğini özgün hâliyle kazandığı yer tam da burasıdır. Ancak *Annales*'in bu gerilim ekseninde ikiye bölündüğünü ve *Annales* tarihçilerinin (Febvre ve Braudel örneklerinde en keskin hâliyle açığa çıktığı üzere) bu eksenin bir ya da diğer ucunda konumlandıklarını belirtmek gerekir. Nitekim Burke'e göre; "[bu] gerilim o kadar gerilere uzanıyordu ki, [onu] *Annales*'in yapısının bir parçası saymak mümkün[dür]" (2002: 172). Doğrusunu söylemek gerekirse; *Annales*'in Vidal de la Blache'dan devralarak geliştirdiği jeo-tarih yönelimi, "her ne kadar yapısal insan coğrafyasına gösterilen ortak ilgiyle uyum içindeyse de, *Annales*'in diğer bir belirleyici noktasıyla –sosyal tarih ve kültürle– ilişkisi genelde metodoloji üzerine ciddi sorular uyandır[maktadır]" (McLennan, 1985: 112). Nitekim benzer sorular Durkheim sosyolojisiyle kurulan ilişkide de baş göstermektedir. Yine de *Annales*, bu gerilimleri kendi içinde çözememiş ya da bu gerilimlerle birlikte yaşamının yollarını üretmemiş olsa da, bizzat bu gerilimlerin varlığını tarihyazımı içinden ortaya koymak suretiyle, sosyal analize paha biçilmez katkılarda bulunmuştur.

Annales tarihçilerinin sosyal analize katkısı şüphesiz bununla sınırlı değildir. Özellikle Braudel, mekân ve zamana dair yaptığı çözümler üzerine metodolojik düşüncüler geliştirmek ve buradan hareketle modeller oluşturmak suretiyle, sosyalbilimsel ve özellikle de sosyolojik analiz açısından önemli bir olanak da sağlamıştır. Braudel'in "tarihsel bir konunun zamanı, mekânı ve bütünselliği bakımından üç-boyutlu analizi"ni (Lai, 2000: 66) önermesi sosyo-tarihsel analiz için verimli imkânlar barındırmaktadır. Nitekim ona göre; "Mekânsal modeller, sosyal gerçekliğin izdüşümünün çıkarıldığı ve en azından kısmen açıklanabildiği haritalardır; bunlar, zamanın farklı hareketleri (özellikle de uzun-süre) ve sosyal yaşamın tüm kategorileri açısından gerçekten de birer modeldirler" (Braudel, 1980a: 52).

Sosyal gerçekliği bir topograf titizliliğiyle incelemeyi öneren Braudel'in kullandığı harita metaforunun sosyo-tarihsel analiz açısından oldukça zihin açıcı olduğu kanaatindeyiz. Braudel'in buradaki özgünlüğü, *Annales* tarihçilerinin genelinde var olan mekânın ve zamanın tarihsel önemine dönük duyarlılığı metodolojik bir zemine sıçratması ve buna dayanarak, mekanik sosyal konumlanma modellerinin karşısında, farklı tarihsel gelişim süreçlerini farklı noktalardan kesebilecek olası muhtelif koordinatların var olabileceğine dikkat çekmesidir. Buradan, her ne kadar aksi yönde iddialar ve bunları destekleyecek kanıtlar sözkonusu olsa da, gerekli kuramsal ve metodolojik müdahaleler yapıldığı durumda,¹¹ zaman ve mekânın resme kattığı derinliğe dayanarak dinamik bir sosyal konumlanma kavrayışı çıkarılabilir. Yeri gelmişken söylemek

¹¹ Nitekim Braudel'in kendi kavramlarına dair kesin tanımlar yapmaktan ısrarla kaçınması, bu kavramların uygulanmasını sorun-odaklı ve dolayısıyla esnek hâle getirmekte, böylelikle onları olası kuramsal ve metodolojik müdahalelere açık kılmaktadır.

gerekir ki böylesi bir kavrayış, sosyal konumlanmalarda her ne zaman bir hareket olsa sosyalin ölümünden dem vuran kriz operatörlerine karşı da sağlam bir argüman sağlayacaktır.

Bu kısımda değindiğimiz gerilimler bir yana, Febvre'den Braudel'e tüm *Annales* tarihçilerini karakterize eden en önemli özellik onların disiplinler-arası ve hattâ disiplinler-üstü yönelimlere sahip olmalarıdır. Nitekim *Annales* tarihçileri, tüm sosyal bilimciler girsin diye tarihin kapılarını ardına kadar açmaktadır. Febvre'e göre "tarih nedir?" sorusunun kendini gelip dayattığı yer tam da burasıdır: "1880-90 civarlarında, bazı iflâh olmaz metodologlar, tarihin her şeyden önce sadece bir yöntem olduğunu keşfettiler. Tarihsel yöntem... Bu, eleştirel yöntemden başka bir şey değildi. Bundan dolayı, katîyen tarihçilerin tekelinde de değildi" (Febvre, 1973: 29).

Braudel'in "tarihin duvarlarla kapatılmış bahçeleri incelemekten daha fazlasını yapabileceğini kanıtlamak" için *Akdeniz Dünyası'nı* kaleme almasına benzer bir biçimde, Febvre de tarihçilere şöyle seslenmektedir: "Tarihçiler, birer coğrafyacı olun. Hukukçu, sosyolog ve psikolog da olun" (akt. Burke, 2002: 24).

Kaynaklar

- ARTHUR, Christopher J. (2007) "Sermaye ve Yöntem", çev: Özlem Tezcek-Özgür Öztürk, *Praksis* (16), 225-231.
- BERR, Henri (1998) "Foreword: The Effect of Environment on Man and Man's Exploitation of the Earth" (içinde), *A Geographical Introduction to History* (L. Febvre), London: Routledge.
- BLOCH, Marc (1994) *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği* (Çev: M. Ali Kılıçbay), Ankara: Gece Yayınları.
- BRAUDEL, Fernand (1980a) "History and the Social Sciences: The *Longue Durée*" (içinde), *On History* (Çev: Sarah Matthews), London: Weidenfeld and Nicolson.
- BRAUDEL, Fernand (1980b) "Is There a Geography of Biological Man?" (içinde), *On History* (Çev: Sarah Matthews), London: Weidenfeld and Nicolson.
- BRAUDEL, Fernand (1990) *Akdeniz: Mekân ve Tarih* (Çev: Necati Erkurt), İstanbul: Metis Yayınları.
- BRAUDEL, Fernand (1996) *Uygarlığın Grameri* (Çev: M. Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- BURKE, Peter (2000) *Tarih ve Toplumsal Kuram* (Çev: Mete Tunçay), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (2. Baskı).
- BURKE, Peter (2002) *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu* (Çev: Mehmet Küçük), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- CHIROT, Daniel (1999) "Marc Bloch'un Toplumsal ve Tarihsel Manzarası" (Çev: Ahmet Fethi) (içinde), *Tarihsel Sosyoloji* (Der. Theda Skocpol), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (2. Baskı).
- FEBVRE, Lucien (1973) "A New Kind of History" (içinde), *A New Kind of History* (ed. Peter Burke), London: Routledge & Kegan Paul.
- FEBVRE, Lucien (1995) Rönesans İnsanı (Çev: M. Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- FEBVRE, Lucien (1998) A Geographical Introduction to History (Çev: E.G. Mountford & J.H. Paxton), London: Routledge.
- GUREVICH, Aaron I. (2001) "Tarihçinin Çifte Sorumluluğu" (içinde), *Tarihçinin Toplumsal Sorumluluğu* (der. François Bédarida), çev. Ali Tartanoğlu ve Suavi Aydın, Ankara: İmge Kitabevi.
- HOBSBAWM, Eric (1999) Tarih Üzerine (Çev: Osman Akınhay), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- IGGERS, Georg G. (2000) Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı (Çev: Gül Çağalı Güven), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- LAI, Cheng-Chung (2000) "Braudel's Concepts and Methodology Reconsidered", *The European Legacy* (Vol. 5, No. 1), 65-86.
- LE ROY LADURIE, Emmanuel (1979a) "Writing the History of the Climate" (içinde), *The Territory of the Historian* (Çev: Ben and Siân Reynolds), Sussex: The Harvester Press.
- LE ROY LADURIE, Emmanuel (1979b) "The History of Rain and Fine Weather" (içinde), *The Territory of the Historian* (Çev: Ben and Siân Reynolds), Sussex: The Harvester Press.
- McLENNAN, G. (1985) "Braudel ve Annales Paradigması" (Çev: Deniz Erksan) (içinde), *Tarih ve Tarihçi* (Der. Ali Boratav), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- ÖĞÜTLE, Vefa Saygın (2007) Köylüler Savaşı ve Thomas Münzer Tarihyazımında Temel Gelenekler ve Marksist Yol İzleri", *Praksis* (17): 69-112.
- RANKE, Leopold von (1953) Reform Devrinde Alman Tarihi I (Çev: C. Köprülü), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- THOMPSON, E. P. (1967) "Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism", *Past and Present* (38), 56-97.
- WEBER, Max (1997) Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu (Çev: Zeynep Aruoba), İstanbul: Hil Yayınları.

İdeoloji ve Teolojinin Ötesinde: Bir İslam Antropolojisi Arayışı **Beyond Ideology and Theology: The Search for the Anthropology of Islam***

Abdul Hamid el-Zein
Çev. Halil Saim Parladır**

İslam, entelektüel tarihimiz boyunca tek bir dinsel gelenek olarak anlaşılmiş ve diğer kurumsallaşmış dinlerde de olduğu gibi, anlaşılmak için kendi kendisinin rehberi olarak ele alınmıştır (25). İslam kavramı böylece konuyu tanımladığı gibi onun uygun yorumlama veya açıklama biçimlerini de tanımlar ancak bu çerçeveye uygun bulgular bu öncüllerle çelişmeye başlamıştır.

Bu çalışma öncelikle, söz konusu sorunun anlam ve karmaşıklığını göstermek için, İslam hakkında açıkça çelişen iki pozisyonu inceleyecektir: "antropolojik olan" ve "teolojik olan". İnsan, Tanrı ve Dünyanın doğasına ilişkin farklı varsayımlardan neşet eden bu perspektifler, farklı analiz dilleri kullanırlar ve dinsel hayata ilişkin farklı açıklamalar ortaya koyarlar. Burada, daha standartlaştırılmış teolojik paradigma için genel bir yorum yeterli görülürken antropolojik perspektif içindeki farklılaşmaları temsil etmek üzere, beş antropolojik çalışma ele alınmıştır. Tabii ki burada tartışılanlar, ilgili İslam çalışmalarını tüketmez ancak teorik görüşlerle etnografik betimleme etkileşimine dair bir tartışmayı mümkün kılan bazı temel yaklaşımlara örnek teşkil ederler. Tüm yaklaşımlarda, insan tecrübesinin evrensel bir biçimi olarak dinin ve özel bir örnek olarak İslamın anlamı baştan varsayılmış, sabit ve tartışmasızdır. Sonuç olarak, bunların her biri, evrensel bir özü, gerçek İslamı ortaya çıkarmak iddiasındadır. İronik olarak bu çalışmaların tecrübe ve anlayışlarında ortaya çıkan farklılık, çoğunlukla dinsel anlamın birliğine dair hassas öncüle meydan okur. Bu sayede tek, hakiki bir İslamın var olup olmadığını sormak mümkün hale gelmektedir.

Clifford Geertz'in çalışmaları, kapsamı ve çokyönlülüğü sayesinde araştırmaya başlamak için uygun bir konum sağlamaktadır. Geertz, her ne kadar İslami gelenek içinde dinsel tecrübeye ve anlamın birliğine dair tek bir biçim önerse de, aynı zamanda gündelik dünyada yaşadığı biçimiyle dinsel tecrübenin aktüel içeriğindeki çeşitlenmeyi de vurgular. Bunlar her ne kadar girift bir biçimde onun İslamla ilgili son çalışmasında (17) içerilmiş olsa da, bu çeşitliliğin nihai bütünleşmesini mümkün kılan teorik kavramlar hiçbir zaman sistematik olarak ifadelendirilmemiş veya açıklanmamıştır. Bu kritik varsayımlar, sadece onun diğer çalışmalarında yer alan ifadeleri arasındaki örtülü ilişkiselliğin yeniden inşa edilmesi ile açık biçimde ortaya çıkarılabilir.

* *Annual Review of Anthropology*, Vol. 6, 1977, pp. 227-254.

** Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Geertz'e göre beşeri fenomen eşzamanlı olarak organik, psikolojik, sosyal ve kültürelidir. İnsan olmanın belirli evrensel problem ve nitelikleri, insanın biyolojik durumundan ve zorunlu toplumsal ve psikolojik süreçlerden kaynaklanır. Ancak bu varoluşsal problem ve koşullar insanın bilinci tarafından kavrandığında esnek ve muğlak hale gelir. Bu problem ve süreçler, insanın yegâne kapasitesi olan kültür boyutu aracılığı ile anlamlandırılır, organize ve kontrol edilirler (14, s. 52-63; 15, s. 51; 16, s. 5; 17, s. 16, 100; 18, s. 5). İnsan gerçekliğinin bu dört boyutu karşılıklı olarak belirleyicidir ve bu nedenle de son tahlilde tek bir analitik çerçeveye dâhil edilmelidir. Ancak kültür, özel olarak tüm tecrübenin yorumlama aracı olduğu için, Geertz'in insan varoluşu anlayışındaki merkezi kavram haline gelir. Kültür insanın, doğanın gerçekliği ve varoluş hakkındaki doğrudan ve maddi algısına düzen ve anlam sağlayarak, fikir edinmesini mümkün kılar. Bu anlamda kültür bir dizi kurum, gelenek veya âdete gönderme yapmaz ancak, dolaysız varoluşun yorumlanmasında özneler arası bir süreç olarak, hayatın kavramsallaştırılmasını sağlar (17, s. 93-94).

Dünyaya anlam verme kültürel süreçleri, insanın sembolik düşünme kapasitesinde temellenir. Tüm insanlar, tanımlandığında sembollere veya anlam taşıyan araçlara tutunan tecrübe nesnelere (olaylar, imajlar, sesler, jestler ve duygular) düşünce veya anlam atfeder (16, s. 5). Anlam da, bu nesnelere anlaşılabilir biçimlere dönüştürür. Bu anlamlandırma kapasitesi, insanın kendi varlığının yapısını kurabilmesi için belirli bir düzeyde tutarlılık taşımak durumunda olan sembol kalıpları olarak anlaşılan kültürel sistemlerin yaratımı ile sonuçlanır (18, s. 17).

Geertz'e göre semboller ve onların taşıdığı anlamlar, kültürel olarak tanımlanmış ve toplumsal olarak paylaşılmıştır. Birey zaten anlamlı olan bir dünyaya doğar. Seleflerinden kültürel yorumları alır, çağdaşlarıyla paylaşır ve kendinden sonraki nesillere aktarır. Bu anlamda sembolik düşünce her zaman sosyal, öznelerarası ve kamusaldır. O, hiçbir zaman özel sübjektif anlamın bilinmez, ulaşılamaz alanına sığınmaz...

Bu nedenle, insan kendi sembollerini yaratırken bir yandan da bu semboller ona kendi gerçekliğinin doğasını tanımlar. Geertz için kültürün analizi bu sosyal, öznelerarası ve kültürel olarak yakın dünyaların çalışılmasına dayalıdır. O, sembollerini, düşüncenin ampirik ifadeleri olarak ele almak anlamında pozitif bir bilimdir. Geertz'in amacı, fenomenolojik kavramlarla ifade etmek gerekirse, "tecrübenin anlamlı yapısını inceleme ve tanımlama metodunu... yani tek kelimeyle kültürün bilimsel fenomenolojisini geliştirmektir." (16, s. 7) Bu yaklaşımda vurgu, "anlam"adır. Çünkü olay, eylem, kurum ve nesnelere ontolojik durumlarını doğrudan ortaya çıkarmak mümkün değildir, mesele bunlar bilince çıkarıldıklarında onların anlamlarını kavrayabilmektir.

Farklı kültürel sistemlerin oluşumu, bazı belirgin düşünce örgütlenme düzeylerine karşılık gelir. Geertz, çalışmaları aracılığı ile, enformel olarak din, sanat, sağduyu, felsefe, tarih, bilim, ideoloji gibi, çeşitli mümkün kültürel sistemlere göndermede bulunur (14, s. 62; 17, s. 94). Onun İslam tetkikinde sağduyu, din ve bilim, analizinin en esaslı sembolik formları haline gelir.

Sağduyu, insanın kendi doğrudan tecrübesine anlam vermesini mümkün kılan temel bir boyutu oluşturur (19). Sağduyu, gerçekliği elde etmenin yegâne yolu değildir, pratik gerçekliği yargılar, değerlendirmeler ve gündelik dile ait hikmet de inşa eder. Bu paylaşılmış fikirler ayrıntılı ya da derin düşünümün sonucu değildir, bunlar ancak gerçeklikle girilen tecrübi ilişki sonucunda ortaya çıkar. Sağduyu fikirleri yaşamın temel görünümünü gerektirir, öyle ki bunlar her zaman varmış gibi kabul edilirler.

Ancak sağduyu nosyonları, maddi gerçeklik ve insan yaratıcılığı arasındaki ilişki, hiçbir zaman kararlı değildir. İnsanın dünyaya angajmanının doğası artan farkındalıkla zaman içinde değişir ve mekândan mekâna farklılık gösterir. Bu nedenle sağduyu nosyonları değişiklik ve farklılık arzeder -ya da, deneyime açıklık getirmekte başarısız olduğunda sağduyunun otoritesi sarsılır ve daha genel bir yorumlayıcı düzen olarak din ortaya çıkar (17, s. 94-95). Din, Geertz'e göre, dünyanın daha geniş bir yorumunu sunar ve sağduyuyu düzeltme hizmeti görür. Bu bağlamda din ve sağduyu sürekli bir diyalektiğe girer ve bunun insanın tecrübi gerçekliğinin karşılıklılık taşıyan bir vasfı olarak çalışılması gerekir.

Geertz, dine iki önemli insan tecrübesinin sentezi olarak bakar: "dünya görüşü" ve "ethos". Her kültürde dünya görüşüne dair kolektif fikir, imaj ve kavramlar doğanın, benliğin ve toplumun esas gerçekliğini kurar. Bunlar, varoluşun bütün gerçekliğini tanımlar (13, s. 421; 17, 97). Ethos varoluşun değerlendirici yanını oluşturur ve sosyal ve kültürel yaşamın arzu edilen nitelik, tarz, ton ve niteliklerini ifade eder. O, şeylerin uygun şekilde yapılaş biçimleriyle ilgilidir (17, s. 97-98). Ethos ve dünya görüşü ya da değerler ve varoluşun genel düzeni, devamlı surette birbirlerini doğrular. Onların karşılıklı ilişkileri, onları sadece nesnelleştirmekle kalmayan aynı zamanda evrendeki dağınık anlam ışınlarını yoğunlaştıran ve ele alınır, algılanır biçimde odaklayan güçlü ve somut biçimde ifadelendirilmiş kutsal semboller biçiminde tanımlanmıştır (13, s.421-422).

Dinsel sembol sistemleri tarihsel değişimin kaçınılmaz baskısına sürekli tepki verirler. Geertz, tarihi süregiden bir anlamın biçimlenmesi ve tortulaşması süreci olarak ele alır. Tarihin, sosyal bir dönüşüm süreci oluşturan -çünkü anlam özneler arasındır- anlam yaratımı dışında hiçbir yasası ya da süreci yoktur. Herhangi genel bir açıklamaya ulaşabilmek için, tarih tersten çalışılmalıdır zira orada hiçbir öngörülebilir ve zorunlu anlam dizilişi yoktur. Geertz büyük-ölçekli

tarihsel zorunluluğu reddetmesine rağmen, gelenek kavramının zorlayıcılığını empoze eder. Uygarlıkların birçoğunda değişim imkânlarının yapısı, biçimlenme dönemlerinde kurulur (17, s. 11). Bu nedenle, İslam gibi gelenekler kültürel olarak paylaşılmış anlamların sürekliliği ile ortaya çıkmıştır.

Geertz'in çalışmalarındaki tarih kavramı içsel bir gerilim de ihtiva eder. Tarihsel değişim, bir yandan insanın onun aracılığıyla kendini bir insan ve kültürel varlık olarak kavramasını mümkün kılan, süregiden anlam yaratımı için zorunlu bir alandır. Diğer yandan ise değişim, sembol yaratımı, anlamları nesneleşmiş biçimlerde sabitleme niyetindeki insan tarafından sürekli olarak görmezden gelinir. Din bu çatışmayı yansıtır. Dış müdahale ya da fetih gibi aşırı değişim durumlarında dinsel sembol ve inançlar, kargaşa ve eski sosyal koşullarla çelişkili durumlar karşısında zayıflayabilir. Yine de imana sadakat erdemi sayesinde bu sembollerin ahlaki, estetik, bilimsel ve hatta pratik kararlar vb. gibi diğer tecrübe biçimlerini görmezden gelerek varlığını sürdürmesi aynı dercede mümkündür. Bu anlamda iman, değişimin gerçek muadili olmaktadır. İnanç, gerçekliği kısa süreliğine ya da kısmen dengeli hale getirirken, iman onu mutlak anlamda sabitlemeye çalışır.

Bunun dışında, sayesinde diğer kültürel sistemlerin anlaşılır hale geldiği bir başka tecrübe biçimi daha vardır: Bilim. Çünkü bilimin kendisi de bir kültürel sistemdir ve o da bir tür yorumlama süreci haline gelir. Yine de o, belirli tecrübe biçimleriyle sınırlı olan sağduyu ve dinden farklı olarak tüm insan varoluşu sürecinin gerçekliğini kavramak anlamında ayrıcalıklı bir anlama biçimidir. Bir bilim adamı olarak antropolog sadece gözlemek ve haberdar etmekle, yetinmemeli, yerlinin gerçeği yorumlamasını yorumlamalı veya "derin" betimleme (thick description) sunmalıdır (18). Bu derin betimleme, bilimsel tahayyül insan tecrübesinin esas doğasını anlamak için kendi kültürel eğilimlerini askıya alabildiği an başarılı olur. Geertz'in bakışına göre bilimsel açıklama, ifade karmaşalarının keşfedilmesi meselesidir. Açıklamak, anlamın karmaşıklığını onun sembolik biçimlerinin düzenini ortaya çıkararak yeniden organize etmek ve açıklamaktır (15, s. 47; 18, s. 16).

Dinsel tecrübeyi bilimsel olarak anlamak belki de en zordur. Bu öznel ruhani tecrübe anları tam anlamıyla bir iştirak gerektirir ve bu nedenle de özneler arasında hiçbir zaman doğrudan mübadeleye girmez. Daha ziyade, dolaysız dinsel tecrübe genellikle sağduyu kavramlarına tercüme edilir. Ancak, ayrıcalıklı bir yorumlama biçimi olarak bilim bu "ikincil revizyon" sürecini tanır, ona açıklama getirir ve dinsel sembollerini dolaylı olarak anlamaya muktedirdir. Dahası sağduyu biçiminde yeniden ifadelendirme, bilimsel zihinde dinin sosyal eyleme uygunluğu biçiminde görünür.

Geertz'in, *Islam Observed*'de (17) İslamın Fas ve Endonezya'daki farklı kültürel ifadelerini analiz ederken uyguladığı kültürün bu bilimsel

fenomenolojisidir. Geertz burada kutsal sembollerin toplam dinsel tecübeyi oluşturan dünya görüşü, ethos, iman, sağduyu ve sosyal bağlamla karşılıklı ilişkilerini incelemiştir. Dinsel sistemin ve sosyal düzenin hassas içerikleri zaman içinde ve kültürden kültüre değişiklik gösterir. Bu çalışmada dinsel tecrübenin anlamındaki ayrıntılı ve çelişik varyasyonlar, hem tarihin baskısı hem de zaten verili kültürel veya sosyal geleneklerdeki ayrımlardan kaynaklanır. Ancak, Fas ve Endonezya *islam*larının karşılaştırılmasından türeyen anlamın karmaşık çeşitliliği, benzerliklerin -ana geleneğin kültürel ifade ve tarzlarının farklı oluşum ve dönüşüm süreçlerini kuşatan- yüksek analitik düzeyde ortaya çıkarılması niyetini taşır.

Çeşitlenmenin ilk faktörü basit bir ifadeyle tarihsel olayların rasgele sıralanmasıdır. İslam Fas'a 7. yy. gibi erken bir tarihte yeni kurulmuş dinsel bir cemiyetin gevşek tanımlanmış kavramlarını taşıyan Arap savaşçıları ile girmiştir. Endonezyalılar ise 14. yy'da tüccarların çok daha gelişmiş ve iyi düzenlenmiş İslami doktrinleri aracılığı ile İslamla tanışmışlardır. İslamın yabancı topraklarda köklerini ilk kez saldırdığı bu başlangıç dönemlerinde her bir toplumda İslami anlamın gelişebileceği ve değişebileceği sınırlar belirlenmiştir (17, s. 11). Bu sınırlamalar, farklı anlam "geleneklerinin" gelişiminin temeli olan, olası çeşitlenmenin sınırlarını da yaratmıştır. Geertz'in analizinin belki de en belirgin zorlayıcı noktası, dinsel sembol ve fikirlerin otantik görünebilmek için doğal olarak uymak zorunda oldukları sosyal düzenin doğasıdır (17, s. 20).

Fas'taki ilgili sosyal bağlam, dengesiz bir yerleşim düzeni ve süregiden bir düşmanlıktan oluşur. Dinsel semboller bu sosyal gerçekliği hem tanımlamakta hem de yorumlamaktadır. Parçalı bir toplumsal yapıya tekabül eden Fas İslamı, kimin yönetim ya da velayete ulaşabileceğini ya da ulaşamayacağını belirleyebilecek dinsel bir düzen ya da hiyerarşiden yoksundur. Bunun yerine, herhangi bir kişinin sosyal ya da dinsel durum ile bağlantısız biçimde sahip olabileceği kişisel karizma, otorite ve güç için yegane kriter haline gelmektedir. Veli, otorite sembolü olarak kendi doktrinini sofuca zorlayan bir savaşçı, kendi karizmasını güçlendirmek için devamlı mucizeler üretme peşinde olan ve mümkün olabildiğince çok kör takipçi talep eden kişi imajı üstlenir.

Endonezya ise bütünüyle farklılık arzeder. Nüfus kasabalarda ve etrafındaki tarımcı köylerde sessiz biçimde yerleşiktir ve sosyal ilişkileri de düzen ve işbirliği duygusu üzerinde inşa edilmiştir. Onların İslam versiyonu katı, derecelendirilmiş ruhaniliğin hiyerarşik düzenini ve en yüksek noktalara kimlerin geleceğini belirleyen kuralları içerir. Veli, kendi kendine yeten düzenin, içe bakış ve bireysel yenilenmenin sembolü haline gelir. Onun gücü otoritesinden kaynaklanan kaba kuvvete değil, yıllarca süren meditasyon aracılığı ile elde ettiği içsel derinliğe dayalıdır.

Geertz, bu velileri, toplumun, anlamlı eylemlerini tanımlayan değer, kural, ideal ve fikirlerini nesnelleştirildiği metaforları veya kültürel inşaatları olarak görür. Her biri binlerce anlamı kucaklar ve yoğunlaştırır ve aslında birbiriyle uyumsuz olan öğeler arasında sembolik bir birlik yaratır (14, s. 58-59). Geertz, bu anahtar birleştirici sembollerin seçilmesi, karşılaştırılması ve onların ifadelerinin özel tarihsel ve sosyal boyutlarının araştırılması aracılığı ile bu yerel *islamlara* ait varoluşsal anlam kalıplarının değişik varyasyonlarını inşa eder. O, bir kültürün İslam tecrübesinin özgünlüğünü, diğerlerinden farkını büyük bir isabetle ortaya koyar. Fas velileri ve Endonezya velileri yoğunlaştırıcı metafor rolü oynarlarken anlamları artık hiçbir şekilde aynı olmayacaktır.

Bu dini tecrübelerin özgünlüğü ve tarihselliğine yaptığı vurguya rağmen Geertz, bunlara kolektif olarak "İslami" demeyi sürdürür ve "İslami bilinç" ve "İslami reform"dan bahseder. Onun referansta bulunduğu dinsel fenomenin birliği, insan varoluşunun nosyonları önvarsayımının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Geertz'e göre, insan gerçekliği en temel düzeyde tektir. O, var olmanın evrensel koşullarını gerektirir. Zira tüm insanlar için yerleşik dünya, özneler arası veya sosyal olarak paylaşılan sembolik ifade edilen anlamlar aracılığı ile inşa edilen tecrübe edilmiş bir dünyadır. Geertz sadece paylaşılmış tecrübenin gerçekliğini değil, ayrıca onun ifade edildiği biçimleri de ortaya koyar. Onun İslamla ilgili çalışması sağduyu, din ve bilimin önceliğini vurgular. Bunlar, her ne kadar kültürel ifade edişlerin içeriklerine göre çeşitlilik gösterse de, biçimleri ve birbirleriyle karşılıklı ilişkileri sabit ve evrensel kalmaya devam eder. Bu biçimlerin dinamikleri ve içeriklerinin ifadeleri tarih denilen varoluş boyutunu ortaya çıkarır ve anlamın zaman ve mekân içindeki sürekliliği de tarihsel anlam geleneklerinin oluşmasına yol açar.

Böylece İslamın tüm ifadeleri bu evrensel şartların iki boyutu aracılığı ile anlam birliği kazanır: İlki özgün dünya görüşü ve ethosun entegrasyonu gibi bazı kesin tanımlanmış karakteristiklerle bir tecrübenin, dinin dışavurumu... İkincisi de orijinal ifade ve onu zaman ve mekânda takip eden diğerlerinin ayrı gerçeklikler biçiminde değil, sosyal anlamın paylaşımı süreci aracılığı ile bağlanmış temel sembolik zeminde dikkatle ilişkilendirilmiş tarihsel olarak süregelen bir anlam geleneği... İslamı, Wittgenstein'in aile benzeşimi nosyonu açısından anlamak mümkündür. Kışkırtıcı benzerlikler birçok nesil için geçerli olmuşa benzemektedir. Yine de dikkatli bir bakış gösterir ki, hiç bir karakteristik benzeri gibi ele alınamaz. Daha ziyade vasıflar örtüşür ve kesişir. Düzen, tekil bir gelenekteki bir yönelimdekinden daha azdır. Süreklilikler dolaylı bağlantılardan ve bir bakışta fark edilen karşıtıklardan kaynaklanır (20). İslamın bütünlüğünün onun felsefi önermeleri düzeyinde kurulmuş olması, Geertz'in güncel tecrübe düzeyinde de "İslami" bir bilinçten bahsetmesine olanak tanımaktadır. Her bir bireysel tecrübe, dinsel tecrübeye tahsis edilmiş evrensel

karakteristikleri ve tüm İslam geleneğini akla getiren bu özgün paylaşılmış anlamları ihtiva eder.

Geertz'i (normalde karşıtlaşacağı) diğer antropolojik analizlerle bir araya getiren, İslamın farklı ifadelerini insan gerçekliğinin evrensel anlamı düzeyinde birleştirebilecek olan bu nosyondur. Crapanzano, Fas İslamındaki *Hamadsha* mezhebini tartışırken (8), kültürü tecrübenin özneler arası yorumuyla değil, Freudyen bir bilinçdışının ifadelendirilmesiyle ilişkilendirir. Bu psikolojik perspektiften bakıldığında, kültürü oluşturan tüm bilinçle bilinen ve kabul edilen anlamlar tesadüfi ve yanılısamalı hale gelir. Onların yegâne gerçekliği, insan ruhunun evrensel içgüdü ve çatışmalarının bastırılması ve sosyal kontrolü olgusunda yatar. Bu nedenle İslam, kültürel ve buradaki gibi dinsel bir ifade biçimi olarak alındığında, bu arkaplandaki gerilimlerin tarihsel bir temsili olur. Bilinçli anlam düzeyinde İslamın farklı ifadeleri farklı kültürel gerçeklikler olarak değil, tek bir gerçekliğin üzerine inşa edilmiş tarihsel biçimde ilişkilendirilmiş ideolojiler ve yanılısamalar olarak düşünülür. Tüm İslamları ve genelde tüm dinleri birleştiren bu mutlak gerçek, bilinçdışında ve insan ruhunun evrensel koşullarında yatar.

Crapanzano'nun analizleri, Fas'taki tekil bir İslami tarikata, *Hamadsha*'ya odaklanır. Onun niyeti onların İslamı ifadelendirme biçimlerinin toplumsal yapıdaki, değerlerindeki ve rol beklentilerindeki evrensel ruhsal çatışmaları çözümlmek için nasıl inşa edildiğini ortaya çıkarmaktır. *Hamadsha* müridleri çoğunlukla Araplardan oluşur. Geleneksel aile yapılarında erkek tam otoriteye sahipken kadınlar pasif ve itaatkârdır. Ancak Arap baba bu kadınsal itaati -aynı zamanda hem babasının taleplerine boyun eğip hem de baskın erkek davranışına uygun davranmaya çalışan- oğuldan da bekler. Bu nedenle gerilim görünür hale gelir. Erkek çocuk bir kız gibi yetiştirilir ve fakat kendisinden bir erkek gibi davranması beklenir. Eğer o, erkek idealine uygun davranırsa bu niteliğini babasına meydan okuyarak kaybetmiş olacaktır. Crapanzano'ya göre cinsel içgüdülerden türeyen ve Freudyen psişede kök bulan bu çatışmalar, *Hamadsha* dinsel tecrübesi aracılığıyla gerçekleştirilen kurtuluş (psikanalitik boşalma, kurtuluş -katarsis- ç.n.) ihtiyacını meydana getirir.

Hem mit hem de ritüel bu gizli psişik anlamları ortaya çıkarmak üzere yorumlanır. *Hamadsha*'nın iki baskın velisinin (Seyyid Ali bin Hamdush ve Seyyid Ahmed Dghughi) mitleri hâkimiyet ve itaat, erkek ve kadın karşıtlaşmasını yeniden yaratır. Velinin ilişkisi baba ve oğlu arasındaki bağlantıyı andırır. Seyyid Ali aktif, baskın bir rol oynarken Seyyid Ahmed erkekliğini ötekinin düzenine itaat ederek kanıtlar. Ritüellerin doğru anlamı, bu çatışmaların dolayımlanmasıdır. Hadra ritüelinde dişi şeytan Aisha, erkeğin kadınsılaştırmış durumunu ve aynı zamanda erkekliğini temsil eden dışsallaştırmış bir superego olarak işlev görür. Bu şekilde o, erkek katılımcıların feminen rolün yarattığı travmadan geçerek kendi ideallerini bulmalarına yardım eder.

Yukarıdaki yorumlar tam anlamıyla iki öncüle dayalıdır. İlk olarak Crapanzano, Freudyen psişedeki cinsel baskı merkezli hipoteze dayanır. Ve ikinci olarak o, kendi teorik pozisyonunu onaylayan, Arap erkek ve kadını arasındaki ilişkiye dair basit ve kesin bir hâkimiyet ve boyun eğme karşıtlığına atıfta bulunur. Crapanzano, Freud gibi, önceden belirlenmiş bir anlam bulmak için, konusu hakkında aşırı sınırlamalar koymaktadır. Çünkü bilinçle açıklanmış tüm kültürel anlamlar saf ilüzyonlar olarak lanetlenmişlerdir ve onlar altta yatan aynı gizli gerçekliğe indirgenmelidirler. Onun Freudyen varsayımları anlam evrenini, tüm insanlığın tecrübesini kültürel arkaplanlarını hesaba katmaksızın belirleyen, sınırlı ve tam anlamıyla sabit semboller dağarcığıyla -içgüdüler-sınırlamaktadır.

Bu nedenle Crapanzano'nun analizi *Hamadsha* mitlerinin birçok versiyonunun analizine ihtiyaç duymaz. Onun, diğerleri yerine, aynı insani gerçeği açığa çıkaran bir tanesini incelemesi yeterlidir. Yine de bu varyasyonlar anlamlı sorular ortaya koyar. Bir efsanede Seyyid Ali, Seyyid Ahmed dışı şeytani geri getirmeden önce ölür bir diğerinde de Seyyid Ahmed döndükten sonra ölür. Olaylar dizgesindeki bu türden ince farklar, velilerin ilişkilerine veya dışı şeytanın gücüne ilişkin gerçekliğin Crapanzano tarafından verilen yorumuna uygun düşmeyen yorumlar gerektirir.

Ancak, Crapanzano'nun benimsediği Freudyen paradigma perspektifinden bakıldığında bu kültürel anlam varyasyonları insan tecrübesi anlayışına yeni bir şey katmamaktadır. Farklı kültürel ifadeler farklı insan gerçekliklerini ayırt etmez ancak, sadece sayesinde insanın tek ve evrensel bir gerçekliğe sığındığı bir imgelem kipi sağlar: Arzuların ne bastırılabilirdiği ne de tatmin edilebildiği çözümlenemez durum, travmatik arkaik tecrübe... Böylece tüm özgün ve farklı kurumlar, düşünceler ve olaylar sadece insan daha önce ne yapmış ise onu tekrar eder ve onların zamanda veya tarihteki varyasyonlarını, hiçbir kaza ya da sürpriz olmaksızın, yeniden yaratımlarının sonsuz ardışıklığına indirgenir.

Freud'u bu bağlamda okumak, analiste ilüzyonun altındaki gizlenmiş gerçekliği görme ayrıcalıklı gücünü sağlar. Ricoeur'ün de dediği gibi "bu, saf ve basit indirgeme olarak anlaşılabilir" (30, s. 192). Ancak Freud başka bir tarzda da okunabilir -örneğin Ricoeur'ün okuduğu gibi... Yorumlama tekil bir anlama dönmek zorunda değildir. Zira bir sembolün bir anlamı olduğu, böylece bilinç düzeyindeki tüm çeşitli anlamların gizil olan gerçek anlamı sakladığı ve bu anlamların yaşayan kişinin değil, sadece analistin kavrayabileceği çarpıtmalar olduğu kabul edilir. Ancak sembol açık bırakıldı ise onun gerçek anlamı artık bir sır olmaktan çıkar ve sürekli yorumlama ile restore edilen bir gizem haline gelir. Bu kültürel yorumlamalar olmaksızın psişenin sabit içeriği susar ve sembolik ilişkiler de varolamaz (29, s. 91-98). Anlam da bir kerede ve doğru olarak

yorumlanamaz ancak, Geertz'in durumunda olduğu gibi, insan hayatındaki anlamı ortaya çıkarmak için sürekli olarak yeniden yorumlanır.

Şurası açıktır ki Crapanzano'nun paradigması, anlamın kökensel tecrübedeki (primordial experience) yeri yanında, insan, bilinç ve tarih hakkında kesin iddialar içerir. İnsan yaratmadığı bir dünyada hapistir ve ondan kurtulmaya dönük her türlü çaba da akim kalır. Bu bağlamda, tarih ve değişim yalnızca birer ilüzyondur. İslamın dinsel ifadesini içeren bilinçli anlam veya kültür, kökensel tecrübenin özsel gerçekliğini görmezden gelmek ya da örtmek için bir mekanizmadır (31, s. 114-131).

Hayat, tarih ve bilince ilişkin bu karamsar bakış, Geertz tarafından atıfta bulunulan insan gerçekliği ile karşıt biçimde ele alınabilir. Geertz'e göre insanın dünya ile diyalektik ilişkisi -refleksiyon ve niyetlilik aracılığı ile- verili ve anlamsız algıları anlamlı, yaşanan insan dünyasına dönüştürür. Refleksiyonun biçimi ve yoğunluğu sosyal olarak verili dünya üzerine pasif refleksiyondan, dünyanın olduğu gibi kabul edilmediği, sorgulandığı yeniden yorumlandığı ve bazen yerinden edildiği aktif ve eleştirel refleksiyona dönüşür. Ancak bu eleştirel ve şüpheci durum anlam ya da bilinci saf dışı bırakmaz; daha ziyade her birini geliştirir. İnsanın kabiliyetlerinin ve yaratıcılığının sınırı yoktur; gelişme, insan tarafından kendi tarihi boyunca yaratılan anlamlı kavramlardan biridir.

Ancak, anlam üretmeye devam etmek için, insanın kendi verili gerçekliği üzerine düşünmesi, onu değiştirmesi ve hatta yadsıması gerekir. Ancak onun bunu yapabilmesi için gerçekliği sabit ve tamamlanmış biçimde değil farklı ve yeniliğe açık biçimde ele alması gerekir. Bu saydamlığa izin vermeyen sosyal sistemler insanı, tarihi ve bilinci fosilleştirir. Geertz, çalıştığı İslam toplumlarındaki dengeyi tasvir ederken bu tarz sınırlandırmaların gücüne gönderme yapar: Fas ve Endonezya'da birinin Tanrının öldüğünü söyleyebilmesi için çok zaman geçmesi lazımdır. Her iki toplumda da anlam sistemleri toplum üyelerine, onların gerçekliğini sorgulamaktan veya eleştirmekten kendilerini menedecekleri derecede sosyal ve dinsel olarak empoze edilmiştir.

Ancak bazı İslami toplumlar, Batılı ideoloji ve bilim ile daha sık ve daha politik anlamlı karşılaşmalara uyarlı biçimde dünyayı anlamlandırmalarının temelindeki dini varsayımlar üzerinde daha eleştirel düşünmeye başladılar. Burada ele alınacak iki monograf da toplumsal değişimin dinsel yapı üzerindeki etkisi ve geleneksel yapının bir bütün olarak şekil değiştirmesini konu alır. Bujra'nın katkısı (7), güney Arabistan'da bir kasaba olan (Hadramut'taki) Hureidah'daki toplumsal tabakalaşma politikasını konu alır. Gilsenan'ın çalışması (21) mistik bir tarikatın oluşumunu ve onun 20. yy. Mısır'ının sosyal ve politik değişimi ile ilişkisini araştırır. Her ikisi de daha önce destek sağlayan toplumsal düzenlemelerin geri çekilmesine nasıl dinsel bir tepki verdiklerini

inceler. Her ikisi de, her ne kadar bu iki toplumdaki ekoloji, toplumsal yapı ve hatta İslam tarihi farklı olsa da, toplumsal başkaldırının şimdilerde meydan okuduğu, iyi tanımlanmış, sabit ve kapalı geleneksel dinsel sembol ve anlam sistemleri olarak karakterize edilirler.

Güney Arabistan'da geleneksel olarak dinsel seçkinleri temsil edenler *Sadah* ya da Peygamber soyundan gelenlerdir. *Sadah*, kendini, şeceresini Peygambere dayandırarak tanımlar. *Sadah*, dinsel bilgi ile ayrıcalıklı bir soy kavrayışı arasında zorunlu bir karşılıklık iddia ederek dinsel ideolojinin içeriğini yaratma ve bu ideolojiyi insanlar üzerinde uyulama otoritesine sahip olur.

Sadah'a göre Peygamber soyundan olmak, kendilerine, sayesinde bir dinsel semboller sisteminin içeriğini yarattıkları, üstün bir bilgi sağlar. İnanırlar ki onların İslamı sadece *Kur'an*'ın veya Peygamber Sünnetinin bir yorumu değil daha ziyade ataları Muhammed'den devraldıkları asıl İslamdır. Onlar sadece insan ve Tanrı arasında tek dolayım olmayı değil, aynı zamanda Tanrı'nın yeryüzündeki doğrudan temsili olduklarını, dünyanın düzenini restore ettiklerini ve Tanrı'nın Sözüne uygun olarak hem doğayı hem de sıradan insanın doğasını tanımladıklarını iddia ederler. Bu bilgiye erişim ise kapalı bir dinsel eğitim sistemi ile kontrol edilir. Bu eğitim her ne kadar teorik olarak gelenek aracılığı ile her sosyal kesime açıksa da buna sadece *Sadah*'ın veya dinsel bilgiye uygunluğunu *Sadah*'ın belirlediği Meşayih'in (şeyler zümresi ç.n.) erişimi vardır.

Sadah, daha sonra kendi belirleyici pozisyonunu empoze eder ve dinsel ideolojiyi, inşa ettikleri kesin sosyal ve politik kontrol araçlarıyla toplumdaki gruplar üzerinde sürdürür ve bu güçleri dinsel otorite aracılığı ile meşrulaştırır. Kabilevi kan davalarına hakemlik yaparlar ve kabilelerin barışçı biçimde bir araya gelebilecekleri sığınak kasabalar oluştururlar. Bu sayede nüfusun geri kalanını -fakirler (*Masakin*) olarak bilinen köylü ve zanaatkarları ve güçsüzleri (*Du'fa*)- da kabilelerin saldırılarından korumuş olurlar. Her ne kadar *Sadah*, kutsal soy sembolü hikmetiyle birleşmiş bir grup olsa da, *Masakin* zümresinin çeşitli parçaları ve birçok farklı kabile arasında politik ilişkileri düzenleyen bir ağ olarak büyük bir alanda yerleşmiş ve dağılmış durumdadır. Onlar bundan başka diğer toplumsal gruplara, kendi sosyal kesiminden ya da daha aşağı bir sosyal kesimden kadınlarla (bu durumda çocuk babanın statüsünü alır) evliliğin (*Kafa'ah*) dinsel meşrulaştırılması aracılığı ile nüfuz ve onları kontrol ederler. Ancak hiçbir kadın, bir alt statüden biriyle evlenerek çocuğunun statüsünü düşüremez. *Sadah* bu sistemi izleyerek tüm düşük sosyal gruplar arasındaki akrabalığı kontrol eden hassas bir denge yaratır ve bu durumda bu tarz evliliklerden doğan çocukların kendilerinin olduğunu ifade ederek kendi yüksek konumlarını sürdürürler. Dinsel ideolojide inşa edilmiş olan bu kontrol araçları ile *Sadah*, politik gücü, sosyal prestiji ve ekonomik üstünlüğü elinde toplar.

Bu tarzda inşa edilmiş bir toplumda, toplumsal değişme dinsel elit ile dizginlenmiştir. Eğer hareketlilik mümkünse ancak aşağı doğrudur, yukarıya doğru değil (7, s. 112). Bujra bu yapıda sadece iki adet potansiyel değişiklik imkânı görür: ilki aşağı sosyal kesimlerin başka sosyal sistemlerin ve fırsatların

olduğu yerlere göçü, ikincisi ise politik müdahale... Göçmenler, kurulu hiyerarşiyi toptan ortadan kaldırmaksızın *Sadah*'ın da yerleşik ve ünlerinden dolayı ekonomik avantajlara sahip olduğu kasabalara yerleşir. Her ne kadar İngiliz işgali kabileleri silahsızlandırıp etkisizleştirerek *Sadah*'ı bir politik güç olmaktan uzaklaştırmışsa da, *Sadah*, ekonomik ilişkileri belirlemeye devam etmektedir. Bujra iddia eder ki, asıl değişim ancak bu ekonomik altyapı hangi araçla olursa olsun değiştiriliğinde söz konusu olabilir.

Bujra, çalışmasında İslamı bir elit tarafından yaratılmış ve kitle tarafından kabullenilmiş ve üreticileri tarafından sosyal, ekonomik ve politik hiyerarşileri manipüle etme imkânı veren düşünceler dizisi olarak ele alır. Bu anlamda İslam, araçsal bir ideolojiye indirgenir. Bujra kendi anlayışına göre dinsel sembollerini politik ve ekonomik amaçlara ulaşmak için bilinçli araçlar olarak yorumlar. Kitlenin *Sadah*'ı sayması, onun üstün konumunu onaylayan bir boyun eğme işareti haline gelir. *Ve Kafa'ah* evlilik kuralları da yalnızca *Sadah* diğer tüm gruplarla evlilik yapabilirken diğerlerinin yapamamasını sağlayan bir mekanizma olarak anlaşılır. Crapanzano gibi Bujra da anlam ve yorumlama sistemini kapatır. Crapanzano bilinçdışı deyimini kullanırken Bujra politika ve hâkimiyet deyimlerini kullanır. Dinsel fenomenin anlamlı bir dünya yaratmadaki önemini, değişen tarihsel koşulların sosyal ve ekonomik açıklaması lehine sorgulayan Bujra, *Sadah*'ın konumunu ve dinsel sembollerinin anlamını sistemin kendi terimleriyle ifade etmek yerine kültürel sistemlerine empoze edilmiş dinsel sembollerin analitik bir referans çerçevesinde yorumlayarak bitirir.

Bir bakıma, Gilsenan'ın değişen bir toplumdaki İslamın ifade edilmesini analizi (21) bu sorunu geçiştirir. O, Mısır'da toplumsal bir karmaşa esnasında bir velinin ve onun Tanrı ve insan varoluşu vizyonunun ortaya çıkışını incelemektedir. O, veliyi, Weber'de olduğu gibi, sahip olduğu eşsiz ve kişisel güç ile toplumsal karmaşa dönemlerinde varoluşun anlamını şekillendiren ve bir grup insanı vizyonuna kendini adamaya ikna edebilen karizmatik bir lider olarak tanımlar. Weber, her ne kadar Gilsenan vurgulamasına da, "insanları 'içten' dönüştüren ve maddi ve sosyal koşulları da devrimci iradeye göre şekillendiren" karizmatik liderliğin devrimci karakterini ve inancı vurgular (40, s. 1116). Karizma akılsal-yasal kurallarla bir çatışma olarak başlar: "Ancak, onun yönelimi devrimcidir ve her şeyi yeniden tanımlar: O, geleneksel ve akılsal kurallarda güçlü bir kırılma yaratır: "şöyle yazılmıştır, 'sana şunu söyleyeyim'"¹ (40, s. 1115). Karizmatik liderin yarattığı anlam sistemi, inananların hayalgücünü ele

¹ Yazarın burada alıntılıdığı ifadenin orijinali, Kutsal Kitap'ın İngilizce versiyonundaki "But I say unto you" ifadesidir. İncil'de birçok bölümde geçen bu ifade, Türkçe İncil çevirilerinde "Sana şunu söyleyeyim" şeklinde yer alır. İsa'ya atfedilen bu ifadede vurgulanan, İsa'nın karizmatik otoritesinden kaynaklanan yeni bilgiler ve değerlendirmelerin takipçilere bildirilmesidir. İsa, bu ifadeden sonra duruma uygun düşen yeni bilgileri aktarmaktadır. Bu bilgilerin kaynağı da karizmatik otorite olarak yine kendisi yani Tanrıdır. Ç.N.

geçiren ve kendisini sorgusuz takip etmeye ikna eden yeni, kişisel ve duygusal kavrayışlar biçiminde olmalıdır. Karizmanın özü onun spontanlığından kaynaklanır ve karizma, rutinleştiğinde ve kişisel olmaktan çıktığında da ölür. Bu nedenle saf biçimde karizma, biçimsel ve sabit kurallar ve anlamlar sistemini temsil eden bürokrasi ile karşıtlaşır.

Gilsenan'ın veliyi karizmatik bir lider olarak analizi, daha ziyade Weber'in, Edward Shils'le birleştirilmiş, karizmanın sıradışı niteliğine vurgu yapan ancak sonra onu toplumun kurulu düzeni ile ilişkilendiren yorumuyla paraleldir (4, s. 570-614). Gilsenan tarafından tasvir edilen veli, sosyal düzene muhalif değildir. O, daha ziyade kişisel bir vizyon ile beliren, buhran zamanlarında ortaya çıkan ve devlet tarafından yaratılan örgütsel ihtiyaçlara uygun olarak mistik bir düzen kurmaya çalışan bir liderdir. O, bir devrim yerine bir sosyal yeniden düzenleme niyetindedir.

Veli Seyyid Salama er-Radi'nin (1867-1927) ortaya çıktığı zamanlarda Mısır'da İngiliz işgali ve Batılı toplumların teknolojik ve ekonomik başarısı, geleneksel değerleri, toplumsal yapıyı ve dinsel düzeni -başarımın yükselen seküler araçları karşısında, özellikle de mistik tarikatların itibarı kırılmıştır- olumsuz etkilemekteydi. *Ulema* yani otoritesi *Kur'an*'ın biçimsel ve hukuksal yorumuna dayalı olan dini seçkinler, İslamın imajını ihya etme ve kavramlarını saflaştırma ve yapısını biçimselleştirme çabasında devletle birleşmiştir. Bu nedenle, 1903 yılındaki resmi bir kararla mistik tarikatlar, bürokratik bir sistem içinde bir araya getirilmiştir. Ancak buna rağmen, onların tabii biçimde değişken olan intisap nosyonları, üyelik biçiminin devamlı surette değişimine ve bu da bu tarikatların bölünmesine etki etmiştir. Bu durumun yarattığı politik itibarsızlığa laik eğitim de eklenince, politik partiler ve sosyal dernekler, mistik tarikatların ve bilginin tüm meşruiyetini sorgulamaya açmıştır.

Veli Seydi Salama er-Radi mistisizmin seçkinliğini, yükselen orta sınıfın ihtiyaçlarını karşılayacak ve çalışan sınıfa dinin kişisel bir ifadesini sağlayacak yeni bir tarikat kurarak, geri getirmeye çalışmıştır. O, geleneksel mistik liderliğin gerekliliklerine sahipti: o, dini liderlerin eskiden beri varolan öğretilerini edinmişti ve Tanrının doğaüstü gücüne nail olduğunu iddia etmekteydi. Bu anlamda Mısırlı veli, Geertz'in Fas'ta bulunduğu mucizevi karizma ile *Sadah*'ın soydan taşıdığı karizma arasında bir uzlaşma tesis etmiş olmaktadır. Onun gücü hem vahiyden hem de öğreticilerin kutsal soyundan kaynaklanır. Yine de, bu hızlı modernleşme döneminde veliliğin meşrulaştırılması biçimsel teolojik bilgiyi de gerektirmektedir. Her ne kadar eski mistisizm teoloji öğrenme konusunda ikircimli idiyse de, şimdilerde onu da içerdiği iddiasındadır. Bu nedenle Seyyid Salama er-Radi biçimsel teolojinin o dönemki cari ilkelerini mucizevi bir biçimde Tanrıdan direkt gelen bilgi ile birleştirmiştir.

Onun kurduğu tarikat Hamidiye Şadiliye, onun kesin bir roller ve işlevler hiyerarşisi tanımlayarak hükmettiği bir yasalar külliyesi üzerinde temellenir. Her bir üye, veliye ya da temsilcisine karşı sorumludur. Üyelerin eylemleri dikkatlice izlenmekte ve tarikatın diğer dalları, yasaya uygunluklarını denetlemek için zaman zaman incelenmekteydi. Geri alınamayan kutsal bir yemin, ahit ve tarikata yaşam boyu adanma gerekiyordu. Velinin getirdiği dinsel yeniliklerin yapısı, mistisizmin meydan okuduğu, mevcut biçimsel bürokratik katılık biçimine dönüşmüştü.

Gilsenan'ın analizindeki belki de en karışık veçhe karizma çerçevesinin bu velinin sosyolojik gücünü açıklamak için kullanılmasıdır. Eğer araştırma sürdürülmüş olsa, mistiğin kavramın gerektirdiklerine sahip olmadığı belli olacaktır. İlk veli, aslen Qawigjiya-Şadiliye tarikatı üyesidir ve yeni kuracağı tarikatın takipçilerini de bu gruptan seçmiştir (27). Bu nedenle o, tarikatı kendi kişisel karizması sayesinde değil, ancak bir grubun, hâlihazırda politik ve sosyal olarak adanmaya hazır üyeleri arasından sistematik üye toplama aracılığı ile kurmuştur. İkinci olarak Mısır'daki Şadiliye tarikatının tarihi, teolojik kavramlar ve mistik bilgi arasında bir uyumluluk durumu ortaya koyar (33. s. 162-190). Seyyid Salama'nın teolojik formülasyonları mistisizmle birleştirme çabaları, Weber'in karizmatik lider tanımıyla uygunluk içindeki kişisel ve devrimci bir sentez biçiminde olmaktan ziyade hâlihazırda kurulu kalıpların bir yeniden şekillendirilmesidir.

Sonuç olarak, yeni tarikatın bürokratik yapısı, karizma aracılığı ile oluşan değişimin doğasına terstir. Veli, yasaları ve kutsal yemin aracılığı ile karizmatik bir mesajı karakterize eden sürekli yeniden yorumlama sürecini ilga eder. Gilsenan bile, sosyolojik ölçüde göre velinin karizmasının, zamanın Mısırındaki sosyal ve politik hayattaki değişimin doğası, yönü ve yoğunluğunu yakalamayı başaramadığını kabul etmektedir. Onun vizyonu ve örgütü bunun yerine, daha çok biçimsel olarak yapılaşmış dinin geleneksel kavranışına uygun statik bir dünya resmi çizmektedir.

Şimdi ise dinin sosyal süreçlerdeki uygun rolü nedir sorusu gündeme gelir. İslamı sosyoekonomik temeli yönlendiren politik bir ideolojiye indirgeyen Bujra'dan farklı olarak Gilsenan, dinsel anlamın, karizma aracılığı ile, sosyal yaşamın tarihsel bağlamdaki doğasını yaratımını ve tanımlamasını anlamaya çalışır. Bu şekilde o, Geertz'in de vurguladığı, dinin kültürel anlamını ortaya çıkarmış olur. Yine de Bujra'nın analizinde din, temelde bir sosyal gerçekliği örtmek ve meşrulaştırmak için vardır. Bujra'ya göre din, sosyal dünyayı manüple eder; Gilsenan içinse sadece tanımlar ve düzenler. Sonuçta karizmatik velinin ve dinin rolü, genel olarak belli sosyal ve politik koşulları karşılamaktır. Bu taleplerin karşılandığı düzey, velinin başarısını ve dinsel sistemin meşruiyetini belirler. Eğer dinsel araçlar değişen sosyal ilişki ve eğilimleri karşılamaya yetmezse alternatif çözümler olarak yeni kurumlar tezahür eder. Bu

nedenle hem Bujra hem de Gilsenan için sosyal değişme süreci tek bir yol izler. Ve İslam daha modern ve rasyonel bir toplum biçimi yerini alana kadar geçici bir ideolojik engel haline gelir.

Hem Gilsenan hem de Bujra'ya göre din, kendi sosyal temelini sınırlar ve dengeler. İslami toplumlar, eğer Batı ile temastan kaynaklanan dışsal değişim güçleri olmasaydı, kendi İslami dünya görüşlerinin belirlediği bir katılık nedeniyle geleneksel bir biçime hapsedilmiş olabilirdi. Bu noktada İslamın hem Güney Arabistan'daki hem de Mısır'daki görünüşleri, gerek toplumun başka boyutlarındaki değişimlere direnerek (*Sadah* örneğindeki gibi), gerekse de bürokratik mistik tarikatların kurulması ile yeni sosyal ve politik koşullara yeniden uyarlanma aracılığıyla değerlerine karşı bir hata işlemişlerdir. Her iki örnekte de din kendi başına gelişimsel bir güç değildir.

Dinin tabii olarak durağan bir biçimi olduğu düşüncesini eleştiren Eickelman'dır (9). O, tarihi, sosyal gerçeklik ve dini de içine alan tüm kültürel veya sembolik sistemi sürekli bir değişim durumu olarak ele alan, hâkim teorik bir perspektif haline getirir. O, diğer değişim modellerini, değişimi mümkün kılan sosyal süreçleri hesaba katmadan, iki statik durumu sadece önce ve sonra biçiminde karşılaştırdıkları için eleştirir. Gilsenan ve Bujra kesin olarak bu kategoriye denk düşer. Onlar geleneksel ve dengeli İslami toplumları Batı ile temasın sonucu olarak geliştiği düşünülen yeni toplumsal biçimlerle kıyaslarlar. Ayrıca onlar bu değişimin temeli olan her topluma içkin olan diyalektiği görmezden gelirler.

Eickelman, bu süreçlerin karmaşıklığını ortaya çıkarabilmek için sosyal gerçekliğin hem senkronik hem de diakronik boyutlarda analiz edilmesinde ısrar eder. Toplumun zaman içindeki diakronik görünüşü karakteristiklerinin özgün ve özel olduğu biçiminde bir anlayış gelişmesine neden olur; senkronik bir analiz de belirli bir andaki ögeler arasındaki karşılıklı ilişkileri, kaçınılmaz olarak değişime yol açan sembolik ve sosyal arasındaki gerekli karşıtlıklardan çıkan bilgi aracılığı ile ortaya çıkarır. Bu nedenle bu iki bakış açısı karşıt olmaktan çok başka antropolojik yaklaşımlarda da olduğu gibi birbirini tamamlayıcı mahiyettedir (32, s. 153-164). Eickelman bu bağlamda, Max Weber'in ayak izlerini takip eder. O, Weber'in sosyolojik ve tarihsel analizleri arasında temel bir karşıtlık olduğunu iddia edenlerin görüşlerini çürütmeye çalışır (32, s. 518-528).

Weber'in çalışmalarında dolaysız olarak verili olan gerçeklik tanımlanmamıştır, kaotiktir ve deneyimin irrasyonel akışındadır (6, s. 77-93). İnsan anlamı seçer ve onu, sonra kendi aktüel tarihini ve toplumsal dünyasını yaratmak için kullanacağı, hayatın belli başlı vechelerine empoze eder. Onun, içinden seçim yapabileceği olası anlamlar tükenmezdir. Bu nedenle tarihsel bağlantılar da sınırsızdır ve "değişim halindedir, insan kültürünün zar zor seçilebilen geleceği içinde de her zaman değişime konu olur" (39, s. 111).

Sosyologlar, aktörlerin kendileri tarafından oluşturulan öznel anlamlar tarafından tanımlanan somut tarihsel ve sosyal fenomeni kavramak ve organize etmek için tarihsel bilginin karmaşıklığını öznel anlamın tipleştirilmesi aracılığı ile sadeleştiren ideal tip kavramını kullanır. İdeal tip bir ya da birden fazla bakış açısının seçilmesi ve abartılması ile oluşur. O, araştırmacı tarafından tasarlanmış düşünce-resimdir. “Bu zihinsel inşa, kavramsal saflığı içinde, gerçeklikte hiçbir yerde ampirik olarak bulunamaz. O bir ütopyadır” (39, s. 90). Zaman içinde veya diakronik manada kavramsal olarak değişen fenomende birleşen tarih ve sosyoloji, sosyolojik anlamının senkronik idealizasyon kaynağıdır.

Eickelman'ın Fas'taki Murabıtlık incelemesi, Weberci kavramları yeniden üretmek yerine yeniden yorumlamaktadır. Eğer o, modelini dar Weberci anlamda sürekli değişimde kuracaksa o zaman çalıştığı konunun anlam, ilgi ve bağlantıları değişmek durumundadır. Ancak o, ifade eder ki “kişi, çağdaş bağlamı içinde Murabıtlığın analizinde ve Faslıların şimdi sosyal gerçekliği nasıl oluşturduklarına ilişkin temel varsayımlarını anlama girişiminde, daha eski dönemlere dair bulgularda neyin hayati, neyin eksik olduğuna dair bir beklenti geliştirmelidir” (9, s. 63). Bu, Weber'in tarihsel değişim nosyonuna aykırı olarak değerler ve çıkarların sürekliliğini iddia ederek şimdinin kullanılarak geçmişin yeniden inşa edilmesini öngörür. Eickelman Murabıtlığın çağdaş veçhelerine gömüldükten sonra şunu ifade eder, “bir şeylerin eksik olduğu belirginleşmişti, gördüklerim bir zamanlar katı olan ama artık parçalanmaya başlayan inanç kalıplarının öğeleriydi” (9, s. 64). Yine, dengeli sosyal ve dini bir gerçeklik şekillenmeye başlar. Burada şimdiki zaman kendi başına özel bir tarihsel gerçeklik olarak anlaşılmaz, daha ziyade yeniden inşa edilmiş veya geçmiş farzedilen bütünlüğe karşıt olarak tamamlanmamış olan biçiminde değerlendirilir.

Eickelman tarihi, ampirik olayların gerçek sıralanışı olarak ele alır. O, tarihsel olguları dokümanlara, Fransız gezi konferansları (travelogue) ve günümüz gözlemlerine dayalı olarak yeniden inşa eder. Bu olaylar geçmişteki bir noktadan günümüze ulaşan anlamlar, değerler ve çıkarların doğal sürekliliği aracılığıyla birleştirilmiştir. Tarihsel anlamın bu genişlemesi, değişimden ziyade dengeli ima eder. Fas'ın kültürel sistemleri sürekli ve sınırsız varyasyona açık değildir ancak, tarihsel devamlılık nosyonuna için sınırlar tarafından kısıtlanırlar.

Eğer değişiklik meydana gelirse bu, sınırlandırılmış gerçeklikte meydana gelecektir. Eickelman için herhangi bir toplumda değişimin gücü, kültürel tanımlanmış evrensel anlamı ifade eden sosyal düzenleme ve sembolik sistemler arasındaki uyum yokluğunda yatar. Ona göre antropolojik incelemelerde bu iki boyutu tam bir karşılıklık içinde yerleştirme yönünde bir eğilim vardır. Ya toplumsal yapı özsel olarak dengeli bir alan olarak düşünülür

ve sembolik sistem de onun yansıması haline gelir ya da tam tersi... Bu örneklerde tarihsel değişme problemi bertaraf edilmiştir. Ancak bu iki sistem arasında birbirlerinden ayrı ve dengesiz olduklarını gösteren bir etkileşim oluşur. Bu asimetrik ilişki, Eickelman'ın araştırmasının temel unsuru olan birey, kendi sosyal amaç ve çıkarlarını realize etmek için sembolleri manipüle ettiğinde, bir sosyal pozisyonu kabul ya da elde ettiğinde veya gücü ele aldığıda görülebilir. Eickelman manipülasyon araçları olarak sembolik olanla sosyal olan arasındaki karşıtlığı dolayımlayan ideolojilere gönderme yapar. İdeolojiler ritüel eylemi de içeren çeşitli ifade biçimleri aracılığıyla kurulmuş sosyal etkinlikler olarak ele alınmalıdır. İdeolojiler ifade etme ve manipülasyon sürecinde zaman içinde değişirler. Yeri geldiğinde onlar sosyal düzeni yeniden şekillendirir ve yeniden tanımlarlar. Hatta ideoloji devamlı surette içinde bulunduğu tarihsel kullanım anına bağlı olarak değişir, bir sosyal yapı hiçbir zaman ideolojik karşıtlığı ile tam bir örtüşme içinde olamaz.

Dinin tüm ifadeleri (bu örnekte İslam), özsel olarak araçsal ve pragmatik işlev olarak tanımlanmış ideoloji nosyonu açısından ele alınmıştır. Dinsel ideoloji iki sosyal düzeyde iş görür: Entelektüeller ve dinsel seçkinler tarafından ifade edilen açık ideoloji ve dinsel geleneğin yerel ve popüler yorumlanmasından oluşan örtük ideoloji. Her ne kadar ikisi de bazı kesin öğeleri paylaşırsa da, bu iki boyut sürekli çatışır. Eickelman'ın, Fas İslamının özel bir versiyonu olan Murabıtığa referansla çalıştığı yerel yorumlar, beş anahtar kavrama dayanan bir dünya görüşünün ürünleridir: Tanrının iradesi, akıl, doğruluk, yükümlülük ve mecburiyet. Her ne kadar bu kavramlar birbirleri ile hiçbir kalıcı biçimde bağlantılı değilse de hepsi sosyal eylemi hem anlamlı hem de bütünsel hale getirirler. Örneğin, Tanrının iradesi, dünyada olup bitenlerin nedeni olarak düşünülür. Akil insanlar, bu dünyadaki başarılarını artırmak için kendi davranışlarını sürekli olarak bu iradeye uygun hale getirmelidirler (9. s. 126). Murabıtlar gibi Tanrıya yakın olanlar, ki onlar velidirler, Tanrının eylemlerini deşifre edebileceklerdir ve bilgiye ayrıcalıklı bir erişim iddiasında bulunabileceklerdir. Bu nedenle bir veliye "yakınlık" insanlar tarafından herhangi bir sosyal kazanım elde etmek için kullanılan bir ideoloji haline gelir.

Veli, en azından kendini izleyenlerin gözünde, yaşayan dünyaya anlam ve bütünlük empoze ederek düzensiz gerçeklik akışını tanımlar. Onun ortaya koyduğu dünya vizyonu, "herşeyin ezelden beri yazılı olduğu" sabit ve evrensel gerçekliklerden biridir. Değişim, Murabıt için bir ilüzyondur. Bu sistemde oyuncu kazanabilir ya da kaybedebilir, veli mertebesine ulaşabilir veya rezil bir günahkâr olabilir. Ancak bu ihtimallere rağmen, kişi, evrenin değiştiremeyeceği topyekün yapısı içinde kalmalıdır.

Eickelman, bu dinsel ideolojiyi incelemek için, onu tarihin açıklayıcı yapısı içine yerleştirir. Ancak çalışmasının içeriği bu teorik perspektifin doğası

konusunda iki bakımdan soruların oluşmasına neden olur. İlk olarak her ne kadar tarih ve sonuç olarak her din ve İslam sürekli değişime konu oluştursa da, onların incelenmesi evrensel ve sabit olma iddiasındaki varsayımlara ve tarihin aslında değişken olmadığı bilgisine dayalıdır. Gerçek dinsel sembollerin içeriği değişken olabileceken din her zaman bir ideoloji olarak, ideoloji de araçsallıkla tanımlanır. İslamın tüm kültürel ifadelerinin anlamı, bu öncüller aracılığı ile yorumlanabilir. Öyle görünmektedir ki değişimi incelemek için, değişme kavramının kendisi, herhangi bir tarihsel anı tanımayı ve tanımlamayı mümkün kılmak adına, onun doğasını ve konusunu tayin eden önvarsayımlar aracılığı ile fosilleştirilmelidir. Faslıların anladığı biçimde Tanrı iradesinin ideolojisi olarak din, tarihi sonsuzluk öncülü ile sona erdirir. Tam zıddı olan nosyon, tarihin geçerliliği, Eickelman için belki de bir ideolojidir. Bundan sonra ise kesin bir paradoks ortaya çıkar: Dinin ideoloji olarak incelenmesi bir başka ideolojik pozisyonun tasarımıdır (24, s. 287-299).

Sadece Eickelman'ınki değil fakat burada ele alınan tüm antropolojik monografılar, insan gerçekliğinin doğası, bilinçli ya da bilinçdışı tecrübe, tarih ve din ile ilgili bazı kesin, kökten ve teorik öncüllere dayalıdır. Birbiri ile karşılıklı bağımlı her bir varsayımlar dizisi, İslamın farklı kültürel dışavurumlarının gerçek anlamını ortaya çıkarması umulan bir yorumlama biçimini gerektirir. Ancak farklılıklarına rağmen tüm pozisyonlar İslama, hem sosyal ilişkiler veya ekonomik sistem gibi diğer kültürel biçimlerden hem de diğer dinlerden özsel bakımdan ayrı, izole edilebilir ve sonlandırılmış bir anlamlı fenomenler alanı olarak yaklaşır. Onlar İslam alanında ayrıca yerel veya halk İslamı ve seçkinlerin veya *Ulemanın* İslamı şeklinde içsel bir dikotomi inşa ederler. Ancak, ayırımın kriteri gerçeklik, tarih ve anlama yönelik her bir bakışa hizmet etmek üzere değişiklik arz eder.

Geertz'e göre farklı toplumlar, İslamı kendi tarihsel tecrübelerine uydurmak için dönüştürür ve bu nedenle de yerel düzeyde tarihsel bağlamlar biçiminde İslamın birçok anlam ve ifadesi vardır. Ancak seçkinler, *Ulema* kendisini bu yerel yorumlardan ve İslamın özel tarihsel somutlaşmalarından ayırır. Onlar İslamın ebedi özünü kavramak için kutsal gelenek ve onun yegâne tecrübesi üzerine refleksiyonda bulunurlar. Onların, tanım gereği popüler kültürden ayrılan üstün konumları, bu evrenselliği sıradan tecrübenin düzeyiyle ilişkilendirmelerini imkânsız kılar. *Ulemanın* İslamı, yüksek derecede soyut, biçimsel ve hukuksaldır. Bu anlamda teoloji, dinsel anlamın popüler sistemlerinden daha düşüncüselidir. O, aynı zamanda daha az ritüeldir ve sağduyu tecrübesine ve sosyal eyleme daha az bağlıdır.

İfade biçimleri de değişiklik gösterir. İslamın halk yorumlarının çoğu doğal fenomenlerin anlamını Tanrının ve velilerin güçlerinin yansımalarına dayandırır. Bu dinsel öğelerin gücü onların fiziksel açıklanmalarından kaynaklanmaz. Örneğin veli, sadece beyaz boyalı bir türbe ya da orada gömülü insan değildir

ancak, tarihsel gelenekler ve mevcut şartlara göre toplumdan topluma değişen bir sistemdir. Teolojik versiyonlar bu sembollerin gücünü görmezden gelir. Onların İslam anlayışı *Kur'an*'ın okunmasında ve tekil kültürel kullanımları aşan anlamların peşinde olan peygamber geleneğinde temellenir. Biçimsel dini eğitim, anlamı evrensellik düşüncesi etrafında tanımlayıp dengeleyen bir tekrar süreci haline gelir (23). Özel durumlardaki sosyal kullanıma göre değişiklik arz eden İslamın özüne ve halk kavramlarına ilişkin değişmez formülasyonlar eşzamanlı olarak her İslami toplumda vardır.

Fenomenolojik yaklaşıma sahip bir antropolog, yerel *islamların* yaşayan tecrübesine odaklanmalı ve teolojik yorumlamayı İslamiyatçılara bırakmalıdır. Bu nedenle o, akışkan ve belirsiz anlamları kavrama problemiyle yüzleşir. O bu anlamları, anlamak veya diğerleri ile paylaşmak için stabilize etmelidir. Bu noktada semboller düşünce için sonlu ve sınırları belirlenmiş taşıyıcılar olur ve anlamın süreklilik taşıyan üretim süreci analiz esnasında durmuş olur. Anlam semboldeki nesneleşme aracılığıyla durağanlaşır (38, s. 267-285). Analizci, subjektif anlamın nesneleşmesini izole etmek için, sembolü, kendi sembolik kalıplarının etkisinde kalmaksızın tanımlayabileceği nesnel bir gerçeklik gibi ele almalıdır. Bu noktada bilim objektiflik, bilimsel cemaatte ortak olan tam bir tarafsızlık gerektirir. Bununla birlikte, bilim insanının anlaması, halen doğrudan dâhil olmak yerine diğerinin tecrübesinin anlamını tahmin etmek olan bir tür yorumlama biçimidir. Bu anlama biçimi, kendi üstün geçerliliğini, yorumlama süreç ve yapısını tanıyarak sürdürür.

Bu bilim anlayışı bazı kesin içsel çelişkiler barındırır. Bilim, diğer kültürel formlar gibi, tecrübe üzerine bir yorumlama ve refleksiyon biçimi olarak düşünülür. Bu nedenle kültürel eğilimlerin askıya alınması hiçbir zaman başarılabilir -gerçek nesnellik ölçütü daha yüksek bir kültürel tecrübe biçimi olmalıdır. Ayrıca bilimsel refleksiyon sürecinde, sadece tecrübe değil ancak onun kadar bilinçli özneler de refleksiyonun nesnesi haline gelmelidir. Bu şekilde çalışmanın konusu olan sembolün gerçek yaratıcıları, bilimsel ve tarafsız olduğu varsayılan bilinç aktif rol alırken anlamın pasif taşıyıcıları haline gelir.

Fenomenolojik konum, farklı refleksiyon biçimlerinin derece ve yoğunluğunda temellenen belirli bir tecrübe hiyerarşisini gerektirir. Tecrübe üzerine refleksiyon ne kadar artarsa anlam sistemlerindeki düzen de o kadar artar. Nesnel anlama da, anlamın karmaşık düzeninin tanınmasına dayalıdır. Yerel *islamlar* kabul edilmiş, verili tecrübeyi ve daha az yönlendirilmiş düşünömselliği gerektirir. Teolojik İslam ise daha fazla düşünömsellik ve daha düzenli anlam sistemleri gerektirir. Son olarak tarih, özel olarak geçmişe yönelik bir düşünömsellik gerektirdiği için, ve bilim (burada insan tecrübesi üzerinde antropolojik düşünömsellik anlamına gelir) insan tecrübesi sürecinin doğası hakkındaki farkındalığından dolayı ayrıcalıklı anlama biçimleri haline gelir.

Ancak, toplam hiyerarşi içinde teoloji de, antropoloji de İslamın halk ifadelerinden daha yüksek seviyede düşünümsellik talep eder. Bu nedenle her ikisi de bu ifade biçimlerini daha az düzenli, daha az nesnel ve bazen de dini tecrübenin eksik versiyonları olarak ele alırlar. Ancak, her biri bu tecrübe çeşidini farklı biçimlerde değerlendirir. Teologlar, İslamın ebedi anlamını güçlendirmek için onu lanetler; antropologlar çeşitli ifade biçimlerini sulandırılmış, büyü ve batıl inanç tarafından bozulmuş biçimler olarak görürler ve böylece dolaylı olarak İslamın saf ve iyi tanımlanmış bir özü olduğunu ima etmiş olurlar. Ancak Crapanzano, İslamın çekirdeğinde farklı bir gerçeklik tespit eder. O, dini ifadeleri birer tecrübî biçim olarak tanımlamak yerine, Freudyen psişenin içsel dinamiklerine indirger. Her din ve dolayısıyla her islam, içgüdüsel çatışmaların yüceltilmesi ve ifade edilmesi için sembolik araçlar haline gelmektedir. Bu çerçevede elitlerin İslamı ve halkın İslamı aynı varoluşsal işlevi görür. Ancak, *Ulemanın* İslamı, inkâr edilemeyen ve biçimsel açıklamalar sağlarken ve dini anlamlara kurallar getirirken *Hamadsha* gibi halk biçimleri, biçimsel İslam açısından mitolojinin ve ritüelin belli başlı biçimlerinin “norm”dan sapmalarını gizleyen ve meşrulaştıran, gerçek İslamın özel terapötik versiyonu olarak iş görür.

Bu nedenle İslamın bu iki boyutu arasındaki ayırım onların ifade edilişlerindeki içerikte temellenmiştir. Ancak, her içerik sonunda bilinçdışı çatışmaların gerçekliğiyle ilgili olarak aynı rolü oynuyorsa, eğer her iki normalleştirme ve sosyalleştirme girişiminin de başarısızlığı nevrotik eğilimle sonuçlanıyorsa, o zaman normal anormalden ya da sapan içerikten ayırmak için kullanılacak kriter tam olarak ne olacaktır? Crapanzano'nun kendi öncüllerine göre, İslamın her iki biçiminin içeriği de anormal gerilimlerin normal yüceltmeleri olarak değerlendirilmelidir. Bu durum *Hamadsha* tarikatının niçin bir “sapma” olarak incelendiği sorusunu gündeme getirir. Crapanzano, dini tecrübeyi belki de insana empoze edilen doğal gereklilikler, onun çatışan içgüdüleri ve süperegosunda gelişen idealler arasında bir dizi ilişki olarak görmektedir. Herhangi bir ifade ediş biçiminin özgünlüğü, bu öğelerin özel sentezinin sonucudur. Ancak Crapanzano, İslamın gerçek anlamını hem dinin işlevini bilinçdışı psişenin çatışmalarını dolaylılamaya indirgeyerek hem de normal İslam için mutlak bir standart çizerek sınırlandırır. Dolaylı olarak o, sadece İslamı değil, ancak onun ve onu ifade eden sembollerin içinde varolduğu kültürü de katılaştırır. Fas toplumu bu paradigma dahilinde durağan ve yaratıcı olmayan, önceden belirlenmiş bir anlam evreni içine hapsedilmiş biçimde tasvir edilmiştir.

Crapanzano gibi, Bujra da dini anlamın kurumsal ifadelerini ideolojik ilüzyon olarak değerlendirir. Onun varoluşunun nedeni insan psişesine içkin gerilimlerde değil ancak toplumun, tüm temel insan ihtiyaçları ve değerlerini somutlaştıran, ekonomik yapısında kök bulan çatışmalarda bulunur. Din, maddi

eşitsizlikler ve bastırmanın sonucu olan toplumsal gerilimlerin bilinçte yansımaları olarak işlev görür. Güney Arabistan'ın muhafazakâr ve hiyerarşik toplumunda İslamın kabul edilen biçimi, *Sadah*ın ekonomik ve politik otoritesini meşrulaştırır ve sürdürür. Burada o, bir egemenlik ideolojisidir. Bu nedenle dini anlam ne Geertz'deki gibi tecrübî bir formdur ne de Freudcu psişenin bir maskesidir, ancak mevcut toplumsal yapının meşrulaştırılma biçimidir. Dini semboller, güçle ilgili amaçlar için manipüle edilebilen ve bu nedenle de aktüel davranışta ifadesini bulan sosyal işaretlerdir. Onlar, *Sadah* tarafından üretilmiştir ancak, dini sosyal kontrolü, diğer sosyal kontrol biçimleriyle birlikte kabullenmesi gereken nüfusun geri kalanı tarafından pasif biçimde kabul edilir.

Dinin anlamı düşüncesi ile örtüşmesi gereken seçkin ve yerel İslam arasındaki ayrım, yeni bir boyut kazanır. Bujra için, *Ulema* ya da *Sadah*ın seçkin versiyonu, onun daha düşünömsel olduğunu iddia eden Geertz'de ve onu yerel *islamlardan* daha "normal" gören Crapanzano'nun tersine, ayrıcalıklı bir dinsel farkındalık oluşturmaz. O, *Ulemanın* İslamını daha ziyade, *Sadah* kadar İslamın diğer yerel ifadeleri için de geçerli olacak biçimde, seküler toplumsal gücün manipölasyonu için tasarlanmış, çarpıtılmış başka bir ideoloji olarak görür. Hem yerel hem de seçkin *islamlar*, insan özgürlüğü, eşitlik ve adalet gerçekliklerini ortaya koyan, Tanrının *Kur'an*'da ve Peygamber sünnetinde kurduğı doğru ve ebedi ilkeleri ifade eden ideal bir İslamla karşılaştırılır. Burada sorun, bu ideal İslamın tanınması ve aktüalizasyonu olmaktadır. Bujra, iyimser bir biçimde mevcut sosyal düzende belirgin olan uyuşmazlığın bu amaca yönelik çatışma ve değişimin kaçınılmazlığının işaretçisi olduğunu öngörür. Ancak, sadece ekonomik temelin yeniden organizasyonu, yanlış ideolojinin bertaraf edilmesini ve doğru İslamın gerçekleştirilmesini mümkün kılacaktır.

Gilsenan analizinde, Bujra'nın *Sadah*'ın rolü hakkındaki tespitlerindeki gibi, seçkin ve yerel *islamlar* arasında muhalefet ve egemenlik temelinde değil ancak bütönsellik temelinde bir ayrıma ulaşır. *Ulema*'nın biçimsel ve sistematize edilmiş yasaları hem içerik hem de tarz bakımından halkın daha mistik yorumundan farklılaşır. Ancak, ikisi de geleneksel olarak hâkim sınıfın otoritesine muhaliftir. *Ulema*, aktüel politik güce zayıf yönelimi olan toplumsal bir azınlık olarak görülürken, mistik tarikatlar (İslamın popüler kavramlarını ve değerlerini tanımladıkları için) devletten kaynaklanabilecek tehditlere bir tepki olarak kitlesel bir isyanı organize etme becerisine sahiptirler. Bu nedenle *Ulema* kendi sosyal gücünü arttırmak için mistiklerle ittifak yoluna gider. İslam'a yönelik bu iki yaklaşım birbirinin inançlar sistemini desteklemese de en azından birbirine karşıt olmaktan çıkarlar. İslamın her iki biçimi de toplum için Tanrı iradesinin yaygın anlamına dayanan dünyanın durağan ve ebedi bir görünümünü tanımlamaktadır.

Bu iki inanç sisteminde yıkım, Batı teknolojisi, fikirleri ve değerlerinin girişiyle söz konusu olmuştur. Mevcut modernleşme dürtüsü, günümüzde

gerçek rasyonel toplumsal düzen telakki edilen seküler bürokratik yapının her toplumda varolan Tanrı tarafından tasarlanmış bir hiyerarşi üzerine kurulu olan geleneksel düzene meydan okuduğu bir durum yaratmıştır. Biçimsel ve katı düzen anlayışıyla *Ulema* kendini, gelişen bürokrasiye kolayca uyarlayabilmiştir. Ancak onlar, rasyonel bürokratik mantığın dayandığı ruhani öncülleri yeniden tanımlama otoritesine sahip olduklarını iddia etmişlerdir. Bu nedenle de biçimsel İslam yeni toplumsal düzenle uyum içinde olmuştur.

Bürokratik modernleşme yönelimi ile birlikte sendikalar, politik partiler ve seküler eğitim gibi diğer yeni toplumsal oluşumların etkileri mistik tarikatlar kadar *Ulemayı* da kendi anlam ve düzen kavramlarını gözden geçirmeye itmiştir. Gilsenan'ın analizinin merkezindeki veli, hem *Ulemaya* hem de seküler güçlere bu rasyonel prensiplerin yalnızca mistik tecrübe yoluyla kazanılabileceğini göstermeye çalışmaktadır. Ancak onun, mistik tarikatı biçimselleştirme ve bürokratikleştirme biçimindeki kendi çözümü, yine kendi dolaysız ruhani karşılaşmanın otoritesini yeniden tesis etme amacıyla çelişmektedir. Velinin durumu, Gilsenan'ın kendi kriterleriyle kıyaslandığında bir başarısızlıktır. O, mistisizmin süregiden yapısını değişen toplumsal düzene uydurmayı başaramamıştır. Gilsenan'a göre din içeriksizdir, yani doğru gerçekliği tarif etmez ancak, daha ziyade önceden tanımlanmış olan toplumsal düzenin gerçekliğini destekler. İslamın hem yerel hem de seçkin versiyonları, Bujra'nın analizindeki ideal İslamın değil, ancak seküler toplumun rasyonel düzeninin ideolojisidirler. Bu bağlamda geçerli iki anlam sisteminden bahsedilebilir, dinsel sistem ve toplumsal gerçeklik. Eğer bu iki sistem birbiriyle uyumlu olursa toplum dengeli olur; eğer olmazsa dinin ideolojik sistemi temel toplumsal koşullara boyun eğer. Çatışma yaşamsaldır, zira toplumun kendi kendini modernleşirmesi yönünde bir dürtü oluşturur. O, tarihsel bilincin, rasyonalitenin ve bireyselliğin yaratılmasına katkı sağlar. Bu perspektiften modern bürokrasinin rasyonel düzeni, rekabet ve seküler yaşam sonunda ona uyum sağlayamayan diğer anlam sistemlerini yıkacak ve arkasında bırakacaktır. Eğer geleneksel toplumda İslam toplumsal gerçekliğin düzenini ve anlamını tanımlıyorsa, modern toplumda toplumsal yaşamın aktüel ampirik koşulları da İslamın anlamını belirler.

İslam ve toplumsal değişme arasındaki bu ilişki Eickelman'ın Murabıtlık araştırmasının temelini oluşturur. O da ideolojik sistemlere dair kendi düşüncesine uygun olarak, seçkin İslam ve onun yerel ifadelerini birbirinden ayırır. Eickelman, Gilsenan'ın aksine, "geleneksel" olarak anılan ve muhafazakâr olanlar da dâhil hiçbir toplumsal yapının, durağan olmadığına ve her an değiştiğine inanır. Bu değişim toplumsal kurgu ve simgesel sistemler arasındaki uyum yokluğundan kaynaklanır. Onların diyalektik etkileşimi, özel tarihsel bağlamlarla belirlenen aktüel toplumsal etkinliklerde açılanan toplumsal manipülasyon araçları olarak ideolojik sistemleri üretir. Bu çerçevede

Ulema'nın İslamı, kültüre göre değişiklik arz eden değer ve inançların etkilerini aşan ve bu nedenle de meşru olarak "din" biçiminde tanımlanan "açık" ideoloji olarak görülür. Ancak, İslamın yerel versiyonları, her bir sosyal gruba özgü olarak değişen gerçekliğin doğasına ilişkin kabul edilmiş varsayımlar ve basit sağduyu kavramlarına yapışan ve onlarla iç içe geçen "kapalı" ideolojiler olarak tanımlanır. Bundan dolayı bu yorumlar kültürel arkaplan ve tarihsel koşullara bağlı olarak değişiklik arz eder. Dinsel anlam sistemleri kendi sosyal ve tarihsel özgünlüklerini sürdürürler. Çünkü onlar hiçbir zaman, tıpkı seçkinlerin kendilerine doğru ideoloji statüsü sağlayan İslam yorumları gibi, kültürler arası bir uygulama düzeyine yükselmezler, yerel İslam sabit ve tümenden tutarlı kurumlaşmış bir din olmaktan ziyade her zaman kültürel manada özel inançlar dizisi olarak kalır.

İslamın her iki biçimi de gerilimli bir durumdadır. Seçkinler, sürekli olarak yerel İslam geleneklerini sorgular. İnsanlar *Ulema* tarafından genel bazı fikirlerin dikte edilmesini kabullenirler, ancak İslamın, kendi gündelik tecrübe kalıplarıyla uyumlu, daha özel kavramlarına uygun olarak yaşamayı seçerler.

Bu özel antropolojik ayırım *Ulemanın* üstün dinsel konum iddiasını, dinin seçkin versiyonunu "din" ve diğerlerini de kapalı ideolojiler biçiminde görmesi aracılığıyla güçlendirmiş olur. Seçkin ve popüler İslam arasındaki bu ayrımlar, açık biçimde her bir antropolojik paradigmayı tanımlayan temel varsayımlardan kaynaklanmaktadır. Her ne kadar her konum kendi önermelerinin evrensel olduğunu iddia etse de, İnsan doğası, Tanrı ve Dünya temel kavramları düzeyindeki olası anlamların çokluğu tek ve mutlak bir gerçeklik fikrine meydan okur. Bu antropolojik öncüller, verili doğrular olarak ele alınmak yerine, antropologların kendilerinin İslama ilişkin, farklı -bu örnekte "bilimsel"- kültürel olarak değişken kabulleri biçiminde görülmelidirler. Eğer İslamın versiyonları ideoloji olarak adlandırılmıyorsa, o zaman belki de bu çeşitli antropolojiler aynı anlama biçimini talep etmektedirler (11, s. 183-206). Bilim adamlarının kendi kültürel fikir ve değerlerinin İslam analizlerini biçimlendirdiği yönündeki düşünce çok da yeni değildir. Bryan Turner'a göre (35, s. 34) Weber bile "Muhammed'in cinsel hayatına ilişkin tüm bilindik 19. yy referanslarının *Kur'an*'ın ve aile ve evlilik konusundaki İslami öğretilerin biçimlenmesinde önemli bir faktör olduğunu" düşünmektedir.

Konuya yabancı öncüllerin empoze edilmesini görmek, bilimsel anlamının otoritesine yönelik bir yeniden değerlendirme gerektirir. Bu perspektiften İslamın özü ya da işlevine ilişkin tanımlardaki değişiklik, bilgi birikiminin sonucu değil ancak, Batıda dine yönelik değişen yönelimlerin bir sonucudur (37). "Tarafsız araştırmacı" fikri, aslında bilimsel bir cemaatin değerleri ile yüklüdür. Bu tür cemaatlerin kerameti kendinden menkul üstünlükleri ve sağduyu bilgisinden yalıtılmışlıkları, ortak bir gerçeklik, dil ve "bilimsel" ve "objektif" olarak yaftalanan değerler ve ilgiler sistemi algısının yüceltilmesidir. Bu dünyaya ilişkin ortak

vizyona uygun kesin bilgi kriteri, teorik yaklaşımları ve çalışmaların konularını betimler ve belirler (12, s. 18-19).

Halk ve seçkinlerin İslamı arasındaki bu varsayımsal ve bilimsel ayırmda antropoloji ilkinin ele alır ancak, kendi araştırma ilkeleri de ikincisini gündeme getirir.

Seçkin İslamla ilişkilendirilen teolojik konular da, antropologların kendi farklı paradigmalarında onları nasıl tanımladıklarından bağımsız olarak, tıpkı bilim gibi aynı yansız eğilimi sergilerler. Bilimde de teolojide de dinsel fenomenin gerçek anlamını kavramak, ortak öznel varsayımlardan ve çalışma nesnesine dolaysız katılımdan varsayımsal uzaklaşma aracılığı ile mümkün olabilir. Tüm pozisyonlar, inancın popüler ifadelerine göre öğrenilmek için daha çok refleksiyon ve ilkelerin bir sistematizasyonunu talep eden biçimsel İslamla karşıtlık içinde bir "halk" İslamının varlığında hemfikirdir. Antropoloji ve teoloji birbirinden kesin olarak, bu yerel yorumların hangi özel vechelerinin araştırma için seçileceği hususunda ayrılır.

Ancak, teolojik İslam tarafından talep edilen otorite, her verili kültürel sistemde biçimsel teolojiye soyutlama düzeyi, sistemleştirmesi ve kozmolojik imaları düzeyinde meydan okuyan bir halk teolojisinin varlığı tarafından tehdit edilir. Hatta *Ulema* geleneğinin tarihsel olarak içinden çıktığı hâlihazırda kurulu olan ve İslami cemiyetin yaşamı ile içiçe geçen ruhani gerçekliğin doğası olarak bu halk İslamının gerçek İslam olduğu bile iddia edilebilir (10). Aslında bu karşıt teolojiler birbirini tamamlarlar. Çünkü her biçim diğerini tanımlar ve gerektirir, bu bağlamda ideolojik olanla karşıtlık içindeki gerçek İslam düşüncesi bir illüzyona dönüşmektedir.

Soyutlamanın en genel düzeyinde halk teolojisi, geleneksel edebiyatta, halk efsanelerinde, kahramanlık öykülerinde, atasözlerinde ve şiirde biçimsel olarak açıklanmış olan gerçeklik, doğa, Tanrı, insan ve tarih hakkındaki düşünceleri kapsar. Örneğin *Seif bin dhi Yazan* efsanesinde İslami prensiplere göre dünyanın gerçekliği ve Peygamber, Peygamberin gerçek doğumundan ve İslamiyeti kurmasından çok önceleri dahi bilinmektedir. Bu nedenle halk düşüncesinde tarihçilerin ve İslamcılarının görüşlerinin aksine zihinleri bu düzenin kökenini anlamaya yönelten Peygamberin sözleri ve *Kur'an*'dan ziyade dünyanın düzeni hakkında direkt düşünüdür.

Hem doğal hem de insani dünyanın düzeni, her bir kişi ya da nesneyi devamlı olarak yükselen bir biçimde düzenleyen hiyerarşik bir ilkeye dayalıdır (ateşten suya; bir kabile unsurundan kabile bölümüne ve kabilenin bütününe kadar). Batı'da, şecere, farmakoloji, halk efsaneleri, mitleri vb. hakkında yazan bir çok halk yazarı içinde en çok tanınanı *İbn Haldun*, bu kozmolojik gelişimi tasvir eder: "Öğelerin her biri, bir sonraki aşağıdaki ya da yukarıdaki duruma dönüşmeye hazırlanır. Yukarıda olan her zaman kendinden sonrakine göre

daha aşağıdadır” (23, s. 194). Bu düzen, hem onu yaratan hem de bu bağlantıları kuran Ruhani Dünyada sona erer. Tanrı tarafından Adem’e öğretilen kutsal dil Arapça, bu ebedi yapıyı ifade eder ve her isim eşyanın (şeylerin) orijinal doğasını açığa çıkarır, *tabi’a* veya *fitra*. Tüm dünya Tanrının dilini ve iradesini açığa çıkardığı açık bir metin haline gelir. *Kur’an* da bu paradigma dahilinde okunur ve yorumlanır.

İdeal olarak, insan zihni bu doğal mantığa dâhil olmalıdır. Ancak, insan bu dünya, zihin ve doğaya, karşılığı olmayan yanlış ve yabancı kavramları uygulayarak bu yoğunluktan sapar. Peygamberin ve velilerin rolü de bu iki boyutu bir araya getirmektir (22, s. 6-15). Ancak bu gerilim kendini, tarih denen insan varoluşunun etkinliklerinde açar ve sürdürür. Bu anlamda tarih çalışmaları, dünyanın ahlaksal anlamının yorumlandığı ve mükemmel varoluş idealine kıyasla insanın başarı ve yanlışlıklarını gösteren bir ahlak bilimi haline gelir. Tarih bizlere, Âdem her ne kadar tam bilgiye ulaşmışsa da, zamanın ilerlemesiyle onun mirasının yanlış yorumlanmaya başlandığını ve bozulduğunu gösterir. Muhammed ve onun kurduğu ilk İslami toplum, Âdem’in soyundan gelenlerin kaybettiklerini onlara yeniden kazandırır. Şimdi insan sürekli biçimde zamandaki bu sabit noktayı tekrarlamaya çalışmalıdır. Bu paradimaya göre tarih, insan yaşamındaki yeni anlamların daima değişen yaratılışına değil ancak, ebedi tecrübenin yeniden yakalanması ve sabitlenmesi mücadelesine tekabül eder.

Doğa sürekli ve düzenlenmişken, tarih kesintili ve kaotiktir. Halk teolojisinde Peygamberin hatıratı, velilerin eylemleri ve tüm ritüeller tarihin kesintilerini zamanı durduran ritüel tekrarlama süreci aracılığı ile doğal düzene dönüştürmeye çalışır.

Tarihsel olarak, Batılı anlamda, teolojinin kurumsallaşmış biçimi Tanrının mutlak gücü düşüncesine meydan okuyan Yunan felsefesi ve Aristotelesçi mantığa bir reaksiyon olarak ortaya çıkmıştır. Çatışan pozisyonlar arasındaki iç diyaloglar, rasyonalitenin ilkelerine *Kur’an*’ın otoritesi ile karşı çıkan teoloji disiplinin de oluşmasına yol açtı (36). Halk geleneğinde doğanın düzeni ve *Kur’an* metaforlar olarak ele alınırken sıkı ve biçimsel teolojik yorumlar, dünyanın düzenini tanımlamada kutsal kitaba tam bir otorite verir (1, s. 76-105).

Kutsal metne bu tam odaklanış, güçlü bir biçimcilik ve gelenekçiliğin, ortak bir dil ve sınırlandırılmış bir anlam evreninin gelişimini sağlamıştır (26). *Kur’an* ve peygamberlik geleneği, içinde doğru anlamların yer aldığı ayrıcalıklı bir dilde tanımlanan mutlak bir gerçeklik kabulünü ortaya koyar. Bu noktada *Kur’an*’ın kavramlarının farklı kullanımını ve açık ve müteşabih sureler arasındaki ayrımı anlamayı amaçlayan yorumsal bir gelenek gelişir. Bu da bir açıklama biliminin yani, kutsal metinlerde bulunan metafor (mecaz) ve metoniminin (kinaye) analizi ile uğraşan *İlm el-Beyan*’ın gelişimine neden

olmuştur (34, s. 18-23). Bu tür araçların inşa edilmesinin basit biçimde, bir kelimenin ima ettiği ya da bir başkası tarafından ima edildiği, bir saklı anlam ilişkisi etrafında gerçekleşmiş olduğu düşünülür (28, s. 184-98). Tanrı tarafından nihai gerçekliği ifade etmek için kullanılan bu biçimler, bilinenin bilinmeyi açıklama ve aydınlatmasına imkân verir ve her ikisini de gerçek olarak korur (2, s. 251-412).

Bu nedenle halk teolojisi ve biçimsel teoloji aynı prensipten kaynaklanır: Doğa da *Kur'an* da Tanrının hakikatını ve düzenini yansıtır. Ancak bu iki paradigma farklı öncelikler seçerler. Biri anlamı doğada konumlandırır ve *Kur'an*'ı genel düzene dâhil ederken, diğeri hakikatı önce *Kur'an*'da bulur sonra da bu gerçekliği doğanın geri kalanını yorumlamak için genişletir. Onların esas tamamlayıcılıkları birbirlerini karşılıklı tamamlamaları biçimindeki ilişkiden kaynaklanır. Her ikisi de Tanrının ve dünyanın birliğini ortaya koymaya çalışır ancak, yine ikisi de bu birliği yok eden süreçlere ulaşırlar. Her bir pozisyon saldırmak için diğerin ayrışma noktasını hedef alır. Biçimsel teoloji zamanın ve sözün birliğinden başlar ve uzamdaki kaçınılmaz anlam çokluğu -yerel gelenekteki parçalara ayrılma- ile mücadele eder (5, s. 37-51). Halk teolojisi bu birliğin ve uzamdaki düzenin kabulü ile başlar ve zaman içinde ortaya çıkan anlam çokluğu ile mücadele eder. Bu nedenle bu iki girişim de akış halindeki tecrübeyi kuşatma amacındadır: biçimsel teoloji uzamı, zamanı sabitleştirerek kontrol etmeye çalışırken diğeri de uzamı sabitleştirerek zamanı kontrol altına almaya çalışır.

Sonuçta, halk teolojisi ve formal teolojinin içeriklerinde, birinin diğerdinden daha nesnel, düşünümsel veya sistematik olduğunu iddia edecek denli özsel bir farklılık yoktur. Eğer İslamiyatçılar ve teologlar biçimsel disipline ayrıcalık tanıyorlarsa bunu yapmalarının nedeni sadece kendi doğruluk anlayışları ile ilişkili olan yerleşik geçerlik ölçütleridir. Onlar mutlak hakikatın cisimleştiği *Kur'an*'ın sistematik analizi üzerine kurulu olan bir nesnellik iddiasındadırlar. Ve bu nedenle onlar, dünyanın nizamına ilişkin doğrudan bir bakış lehine kutsal metni devre dışı bırakan bir nesnellüğün meşruiyetini tanımamalıdırlar. Aslında her iki teoloji biçimi de karmaşık kozmolojik ilkeler sistemi olarak anlaşılabilir. Onlar birbirini tamamlayıcı ve eşit derecede "gerçek"tirler. Onlar sadece ifade biçimleri olarak birbirlerinden ayrılırlar: biri bir kurum olarak diğeri ise bir edebiyat olarak varolur.

Her iki teolojik ifadeyi de antropoloji ile birleştiren ise İslamı anlama araçlarının yapısıdır. Her ikisi de insan, Tanrı, tarih, bilinç ve anlamın doğasıyla ilgili pozitif varsayımlarla başlar. Onların İslamın anlamına ilişkin yorumları onları, İslamın evrenselliğini belirleyen, "dinsel" ve "İslami" fenomenleri tanımlayan ve sınırlayan ve halk ve seçkin İslamı ve doğru ve yanlış İslamı birbirinden ayıran önceden varsayılmış sabit anlamlara dayalı hale getirir. Sadece özel içerikler çeşitlilik gösterir. Geertz tecrübenin gerçekliğinden başlar,

Crapanzano psikişik olandan, Bujra ve Gilsenan ise sosyal ilişkilere yapı ve işlevlerinden, Eickelman tarih kavramı ve Tanrı, doğa ve *Kur'an* teolojilerinden başlar.

Geçerlik kriteri de değışiklik arz eder. Antropolojik pozisyonlar hem halk hem de teolojik geleneklerden daha nesnel olma iddiasındadır. Onlar, İslamın halk biçimlerine saygılı olmakla birlikte bilimsel analizlerinin daha düşünömsel ve sistematik olduğunu varsayarlar. Ve teoloji her ne kadar yüksek düzeyde düşünömsel olarak tanınsa da, eleştirel değildir ve bu nedenle de bilimsel olduğu kadar eleştirel de olan antropolojinin otoritesine tâbidir. Antropolojik analizler ise kendi geçerliklerini, sadece gerçekliğin doğasıyla ilgili özel varsayımlar getirme gerekliliğinde değil, ayrıca bilimsel rasyonalitenin epistemolojik ölçütü üzerinde inşa eder. Teoloji ise tam tersine hakikati imanın tartışmasız temeli üzerinde inşa eder. Bu anlamda bilginin içerik ve biçimi düzeyinde iman, bilimin zıddıdır ve teoloji ve antropoloji, birbirlerinin nihai hakikati kavrama kapasitelerini inkâr ederler. Ancak bilginin yapısı perspektifinden bakıldığında bu karşıtlık görünüştedir zira, ikisi de zorunlu olarak öteki İslam tecrübelerine ilişkin algılarını biçimlendiren önceden tasarlanmış ve pozitif anlamlardan başlar ve onları empoze eder. Bu cümleden, başka bir karşıtlık biçimi daha ortaya çıkar. Tüm analizler tek, mutlak gerçeklik varsayımına ve İslamda bu gerçekliğı keşfetme arayışı üzerine inşa edilmiştir. Yine de tümüne bakıldığında, bu çalışmalar İslamın olası tanımlamalar ve tasvirlerinin inanılmaz çeşitliliğini ortaya çıkarır. Bu çeşitlilik sadece analitik perspektiften farklılıklar olarak düşünölmemelidir. Öncüllerinin doğasına bakılmaksızın her bir paradigma dinsel dışavurumların özgünlüğünü, analiz edeceği malzeme düzeyinde tanır. Geertz farklı kültürel ve tarihsel tecrübe yorumlarını inceler; Crapanzano *Hamadsha*'nın toplumsal ilişkilere uyarlanmasındaki özgünlüğü araştırır; Bujra, Gilsenan ve Eickelman İslamın dışavurumundaki tarihsel değışimin kaçınılmazlığıyla ilgilenirler. Ve teolojik olanlar da dâhil tüm yaklaşımlar, elit ve halk İslamının içeriklerindeki bir ayrıma vurgu yaparlar. Sonuçta asıl meselenin anlamı açıklar. Bütün bu anlam çeşitliliklerinin ortasında tekil bir gerçek İslam var mıdır?

Burada ele alınan antropolojik ve teolojik yaklaşımlar insan veya Tanrının evrensel doğasını içeren prensiplerden çıkarılabilecek bir İslam gerçekliğı olduğunu varsayarlar. Farklılıkların önemi de, mutlak, sabit ve pozitif anlamlara bürünen hem dinsel tecrübe hem de total insan tecrübesi düzeyinde aşılmıştır. Çünkü onlar bu tür varsayımlardan, özel kültürel durumların aktüel yorumlarından, verili gerçekliğı iki yolla yansıtan *Kur'an* sembol veya pasajlarından yola çıkarlar. İlk olarak, her ne kadar özel kültürel içerikler değışiklik arz etse de, o, bir tecrübe biçimine özel anlam karakteristiğini her zaman içermelidir. Geertz'e göre Javalı veli örneğı dolayımlayıcı ve çekimser iken, Fas'taki veli örneğı karzima ve otoriteyi çağırıştırır. Ancak, onun kendi

paradigmasına göre, tüm semboller dünya görüşü ve ethosu sentezler ve yoğunlaştırır. Crapanzano için farklı mitler, efsaneler, ritüeller ve diğer İslam tarikatlarının tümü psikobiyolojik itkilerin ifadelendirilmesine hizmet eder. Bu nedenle bu türden öncüllerin sınırları ve limitleri her bir sembol, eylem veya kuruma kesin doğal ve sabit bir karakteristik verir. Bundan öte, değiştiği düşünülen anlamın kültürel ve tarihsel manada ilişkili boyutları bile anlamlılığın değişmeyen kriterine göre değişiklik gösterirler. Örneğin Eickelman ideolojik anlamdaki değişimleri yalnızca toplumsal ve sembolik sistemler arasındaki sürekli dengesizlikle ilişki içinde anlama eğilimindedir. Bu nedenle anlamdaki farklılık ve akışkanlık aktüel kültürel ifadeler düzeyinde tanınır olur, sentez de analizin nihai amacıdır. Bu farklılığı yöneten özsel ve gerçek ilke ortaya çıktığında, donuk anlamlardan oluşan ağ, öznenin akışkan anlamlarının üzerine atılmış olur. Böylesi katı bir çerçeve ile İslamın her bir görünümünün kendi gerçek anlam dünyalarını yarattığını düşünmek imkânsızdır.

Daha önce tartışılan pozisyonların tümünün onaylayacağı gibi insan, dünyasını anlam sistemleri aracılığı ile düzenler. Şimdi sorun antropolojik olarak bu düzenleri anlamamanın araçlarını, insan tecrübesindeki farklılıkları ve anlam zenginliğini sulandırmadan veya yok etmeden arzu edilen düzeyde evrenselliğe ulaşabilecek düzeyde, bulmaktır. Sorunun doğası en iyi biçimde İslam velisine yönelik çeşitli yaklaşımlarda örneklendirilebilir. Burada ele alınan çalışmada, veli alternatif bir metafor, politik, ekonomik bir kişi, bir kalıntı, ideolojinin bir parçası veya dışarıda bırakılması gereken bir tutarsızlık olarak görülür. Yorum farklarından bir şey belirir: Her biri veliyi bir şey olarak görür ve ona, araştırmacının ilgilerine göre değişen farklı anlam boyutları ekler. Her bir araştırmacı, veliye atfedilen muhtemelen tanımlanabilir olan, ayırıcı olduğu düşünülen ve son tahlilde de bir veli olarak ele alınan birçok nitelik ve işlevden bir ya da iki tanesini seçer. Etnografik verilerin böylesi yüksek seçilimli bir okumaya dayalı incelenmesi yapay olarak “veli”nin karmaşıklığının, “veli” kültürel inşasının görmezden gelinemez çoğulluğuyla ilgili birçok olası soruyu cevapsız bırakarak, tek bir boyuta indirgenmesine neden olur.

Veli aracılığı ile görülebilir olan anlam çeşitliliği ile birlikte veli ve takipçileri ile birleştirilen davranışların çoğu yapay, kendine özgü ve konu dışı gibi görünebilir. Örneğin Gilsenan Mısır'ın en önemli velisinin türbesi etrafında takipçilerin çalınca uygunsuz davranışlarını gözlemlemiştir. Şarkı söylemek, dans etmek, bağırarak, şakalaşmak, hatta küfretmek -ne inananların dindarlığı ne de politik ve/veya ekonomik olarak rasyonel aktörlerin bilinebilir davranışlarıyla ilgisi olan davranışlar- veliler günündeki ritüel dualara eşlik etmektedir. Uygunsuz “kirlenme” görüntüsü sadece Mısır örneğiyle sınırlı değildir. Westermarck en az diğeri kadar kafa karıştırıcı bir diğer örneği, veli türbesinin periodik olarak, saygısızlığın açık göstergesi olan, kanla boyandığı Fas'ta gözlemlemiştir (41, s. 177-178). Benzer prosedürleri ben de,

ziyaretçilerin türbe duvarlarını kurban ettikleri hayvanların kanlarıyla boyadıkları Nubya ve Doğu Afrika kasabası Lamu'da gözlemlerim. Bu tür materyalle karşılaşan araştırmacı ya onun rasyonel "temel"ini velinin gerçek anlamı olarak tanımladığı şeyle, kendi "veli" tanımını basit politik veya ekonomik manipülasyon veya metaforik yoğunlaşmanın ötesindeki anlam boyutlarını içine alacak şekilde genişletebilir ya da bir çok kez görüldüğü gibi, bu verileri velinin "özel" doğasına eşlik eden irrasyonel ve/veya ilgisiz nitelikler olarak ele alır. En arzu edileni ise kendi pozitif "veli" nosyonumuzu yeniden gözden geçirmektir.

Başka bir çalışmada göstermiş olduğum gibi veli, anlam için araç anlamında değil ama saflık/kirlilik, kirletme ve kutsama ve hayatın politik, ekonomik vb. pragmatik veçhelerini içeren geniş ve değişken içerik yelpazesine eklenildiği ilişkisel bir inşa anlamında, bir sembol olarak da görülebilir (10). Veli bu nedenle tüm kurumların (politika, ekonomi, vb.) ve ilişkili kurumsal davranışların (gücün yönlendirilmesi, kaynakların dağıtılması, vb.) zorunlu olarak içerdiği sembolik manada bir tasnif (sınıflandırma) sisteminin temel özelliklerini somutlaştırır. Veli tarafından bu düzeyde somutlaştırılan kesin karşıtlık, tıpkı içeriğinin de değişiklik arz etmesi gibi, tabii olarak mekânda değişiklik arz edebilir. Ancak bu sadece, kurumların, işlevlerin, aktörlerin ve olumlu anlamların, velinin zenginliğinin veya başka bir "dinsel sembol"ün kültür mantığındaki yeri ile birlikte ortaya çıktığı kategorik karşıtlıkların görece basit karmaşıklığının ötesine geçerek yapılabilir.

Burada ele alınan pozisyonların tümü bir şekilde, içinde öznenin, kendi bilinçliliği içinde nesnenin gerçekliğini kuşatabilme ayrıcalığına sahip olduğu, gerçekliklerin ayrımlaşmasında temellenen nesnellik ilkesini kabul eder. Her bir vakadaki nesne, düzeni veya nihai anlamı, şeyler arasındaki sistematik bağlantıları tanımlayan teknikler aracılığı ile keşfedilebilen bir şey ya da şeyler seti olarak anlaşılmalıdır. Şeyler belki de, aksi takdirde soyutlaşacak olan ancak "anlamları", kurumları, alanları veya varoluşları sorgulanmayan diğer varlıkları içeren araçlar olarak inşa edilmiş sembollerdir. Bizler, verili bir kültür içinde birbirleriyle ilişkileri değişen ancak varoluşsal "hakikat"leri sorgulanamaz olan "İslam", "din", "ekonomi", "politika" ve hatta "veli"lerin varoluşunu temel kabul eden İslam incelemelerini konu alıyoruz. Bu tür incelemelerin amacı da bu noktada el altındaki şeylerin "öz"ünü ve bu şeylerin bir "kültürel sistem"de nasıl çalıştığını en iyi açıklayacak olan, ne tür ilişkiler içinde olduklarını bulmaktır. (Bir bağlantı biçiminde algılanan) İlişkinin hâkim hale gelen kesin türü ele alınan şeylerin doğasına bağlı olarak değişiklik gösterir.

Bu nedenle Geertz'e göre semboller anlamı yoğunlaştırır ve taşırlarken, Crapanzano'ya göre ise, tarih, kültür ve psişe arasında yanılısal bir ilişki yaratır ve onu idame ettirirler. Bujra, Gilson ve Eickelman "İslam"ın, politik ve ekonomik kurumlar arasında davranışsal olarak gerçekleştirilmiş etkileşimdeki

rolünü ve tarihin gerçekliği ve ideolojinin yanıltıcılığı arasındaki yarılmadaki rolünü göstermekle ilgilidirler.

Peki, ya burada ele alınan her bir İslam analizi “İslam”, “ekonomi”, “tarih”, “din” vb.nin özünde anlamlı şeyler veya varlıklar olmadıkları ancak, daha ziyade yapısal ilişkilerin eklemlemeleri ve bu ilişkilerin sonuçları oldukları ve sadece çalışmalarımıza başladığımız pozitif anlamlar dizisi olmadıkları iddiasından yola çıkarsa? Bu durumda “yerli” olanın “İslam” modelinden başlamalı ve onun anlamını üreten ilişkileri incelemeliyiz. Bu iddiadan başlayarak herhangi bir noktadan sisteme dâhil olmak ve onu derinlemesine araştırmak mümkün olur zira onun içinde hiçbir mutlak süreksizlik söz konusu değildir -sistem içinde hiçbir otonom varlık yoktur ve her bir noktaya başka noktalardan erişmek mümkündür-. Bu bakımdan sistem üzerinde dıştan yapay bir düzen empoze eden hiçbir sabit ve tam anlamıyla analizin herhangi bir temel ögesine atfedilen, tecrit edilebilir anlam (işlevi) yani sembol, kurum veya süreç söz konusu olamaz. Sistemin düzeni ve varlıklarının doğası aynıdır -sistemin mantığı, aynı zamanda sistemin içeriğidir, sistemin mantığı sistem içindeki her bir kavramın, varlığın birbirleri arasındaki yapısal ilişkilerin sonucudur ve bu böyle hiçbir sabit, mutlak noktada başlamak ve bitmeksizin devam eder. Böyle bir sistemin mantığı, kültürün mantığı, içeriğine içkindir ve o olmadan var olamaz. Ancak “içerik” bir kültürden diğerine değişebilirken, bu çeşitli içeriklere içkin mantık aynı kalır. Bu anlamda antropolog da yerli de kendi bilinçlerinin kontrolünün ötesindeki bir mantığı paylaşmaktadır. Bu, hem doğa hem de kültürde gömülü olan ve içeriğin ayrıntılı bir analizi ile açığa çıkarılabilecek bir mantıktır. Buradaki tüm çalışmaları tedirgin eden ve yukarıda değinilen nesnellik problemi, burada yok olur. Bilincin aşkınlığı ve araştırmacının öznelliği fikrinden kaynaklanan bu problem, yerine hem özne hem de nesne tarafından paylaşılan bir mantık bırakıp bir hayalet gibi ortadan kaybolur. Bu mantığın bir ifadesi olarak İslam, akışkan ancak uyumlu bu sistemin yalnızca bir ciheti olarak varolabilir; o, kültürel sistemlerin çeşitli kullanımları için seçebilmesine uygun bir varlık olarak görülemez. Bir parçasını teşkil ettiği sistemin bir ciheti olarak referans yapılmaksızın “İslam”ın varlığından bahsetmek mümkün değildir. Başka bir ifadeyle yüce “hakikati” ile önceden tanımlanmış bir “İslam” kavramının antropolojik incelemedeki kullanımı son derece kısıtlıdır. Hatta folk İslam/seçkin İslam dikotomisi bile verimsizdir. Benim de göstermeye çalıştığım gibi bu dikotomi, analitik olarak onu yöneten mantığa indirgenebilir.

Burada tartıştığımız çalışmalar kültürün mantığını ya da kültürü taşıyanların düşünce ve eylemlerini düzenleyen ve ifade eden kültüre içkin ilkeleri ortaya çıkarabilecek araçlar gibi görünmemektedir. Bu anlamda hala ne “İslam”ın yapısına, ne de herhangi bağımsız bir varlığın sistemik yapısına ulaşabilmiş durumdayız. Yapı olgusu, izole edilmiş bir biçimde gösterilemez ve ona ancak kültürel içeriklerin hem aktüel hem de potansiyel farklılıklarının

ortaya çıkan kalıpları aracılığı ile ulaşılabilir. Bütünlüğü içinde bu çeşitlenme, hiçbir pozitif, evrensel içeriğin varolmadığını gösterir. Anlamın sıkı biçimde ilişkisel olduğu bu perspektifle yapılan çalışmalarda araştırmacı ilgili materyali herhangi bir hakikat standartına uygun olarak seçemez ancak, sistemleri kendi bütünlükleri içinde ele almalıdır. Kültürel anlamların çoğulluğu bu şekilde incelenmiş ve geliştirilmiş olur. Hakikatin hiçbir ayrıcalıklı ifadesi yoktur. “Nesnellik” hem analistin hem de öznenin kendi kültürel sistemlerinin içerikleriyle ilgisiz biçimde ortak yapılarla sınırlanmalıdır.

İlişkilerin bu mantığı, İslamın ve din kavramının evrensel ve değişmeyen karakteristiklere indirgenebileceği pozitif içeriğe referansla sabit ve bağımsız bir biçim olarak varolmadığını gösterir. Din birleşmiş ve sınırlandırılmış biçimde hiçbir zorunlu varlığa sahip olmayan keyfi bir kategori haline gelir. “İslam” da analitik bir kategori olarak ortadan kalkar.

TEŞEKKÜR

Bu makalenin iddiaları ve tarzı ile herkesten daha çok ilgilendiği için Bayan Sara Spang'e teşekkür ederim. Charles Meyers de yazının hazırlanması boyunca çok değerli fikirleriyle yanımda oldu. Eşimle, içinde yetiştiğimiz din hakkındaki tartışmalarımız da her zaman olduğundan daha aydınlatıcı idi.

Bibliografya

1. Abu Zahra, M. 1970. Usul al-Figh. Cairo: Dar al-Fikr al Arabi.
2. Abu Zahra, M. 1970. Al Quran, al-mujiza al-Kubra. Cairo: Dar al-Fikr al Arabi.
3. Bendix, R. 1945-1946. Max Weber's interpretation of conduct and history. Am. J. Sociol. 51: 518-26
4. Bensman, J., Givant, M. 1975. Charisma and modernity: The use and abuse of a concept. Social Res. 42: 570- 614
5. Braune, W. 1971. Historical consciousness in Islam. Theology and Law in Islam içinde, ed. G. E. Von Grunebaum, pp. 37-51. Weisbaden: Harrassowitz.
6. Burger, T. 1976. Max Weber's Theory of Concept Formation-History, Laws, and Ideal Types. Durham: Duke Univ. Press.
7. Bujra, A. S. 1971. The Politics of Stratification: A Study of Political Change in a South Arabian Town. Oxford: Clarendon.
8. Crapanzano, V. 1973. The *Hamadsha*: A Study in Moroccan Ethnopsychiatry. Berkeley: U niv. California Press.

9. Eickelman, D. F. 1976. Moroccan Islam. Austin: Univ. Texas Press.
10. el-Zein, A. H. 1974. The Sacred Meadows. Evanston: Northwestern Univ. Press.
11. Fernea, R., Malarkey, J. 1975. An-thropology of the Middle East and North Africa: A critical assessment. Ann. Rev. Anthropol. 4: 183-206
12. Feyerabend, P. 1975. Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge. London: N LB.
13. Geertz, C. 1957. Ethos, world view and the analysis of sacred symbols. Antioch Rev. 17: 421-437
14. Geertz, C. 1964. Ideology as a cultural system. Ideology and Discontent içinde, ed. D. E. Apter, pp. 47-76. New York: Free Press.
15. Geertz, C. 1965. The impact of the concept of culture on the concept of man. New Views of the Nature of Man içinde, ed. J. Platt, pp. 93-118. Chicago: Univ. Chicago Press
16. Geertz, C. 1966. Person, time and conduct in Bali: An essay in cultural analysis. Southeast Asian Stud. Yale Univ. Cult. Rep. Ser. No. 14
17. Geertz, C. 1968. Islam Observed, Religious Development in Morocco and Indonesia. New Haven: Yale Univ. Press.
18. Geertz, C. 1973. The Interpretation of Cultures: Selected Essays, pp. 3-30. New York: Basic Books.
19. Geertz, C. 1975. Commonsense as a cultural system. Antioch Rev. 33: 5-26
20. Geertz, C. 1975. Mysteries of Islam. NY Rev. Books 22(20): 18-26
21. Gilseman, M. 1973. Saint and Sufi in Modern Egypt: An Essay in the Sociology of Religion. Oxford: Clarendon.
22. Hindam, A. A. 1939. Hidayat al Qasideen. Cairo: Dar al Anwar.
23. Ibn Khaldun 1967. The Muqaddimah. Çev. F. Rosenthal. Princeton Univ. Press. 2. baskı.
24. Lapidus, I. 1974. Notes and comments. Hum. Islamica 2: 287-99
25. Levy, R. 1957. The Social Structure of Islam. Cambridge Univ. Press. 2. baskı.

26. Makdisi, G. 1971. Law and traditionalism in the institutions of learning in medieval Islam. *Theology and Law in Islam içinde*, ed. G. E. Von Grunebaum, pp. 75-88. Weisbaden: Harrassowitz
27. Mustafa, F. A. 1974. *The Social Structure of the Shadhilya Order in Egypt*. MA thesis. Univ. Alexandria, Egypt.
28. Nasif, M. 1965. *Nazariyat al Ma'na Fi al Naqd al Arabi*. Cairo: Dar al Qalam.
29. Ricoeur, P. 1970. *Freud and Philosophy: An Essay in Interpretation*. New Haven: Yale Univ. Press.
30. Ricoeur, P. 1974. *The Conflict of Interpretations: Essays in Hermeneutics*. Evanston: Northwestern Univ. Press.
31. Rieff, P. 1951. The meaning of history and religion in Freud's thought. *J. Relig.* 31: 114-31
32. Sahay, A. 1972. *Sociological Analysis*. London: Routledge & Kegan Paul.
33. al-Shayal, J. 1965. *Aalam al Askandriya*. Cairo: Dar al Maarif
34. Tabanah, B. 1962. *al-Bayan al Arabi*. Cairo: Egyptian Anglo Press. 3. baskı.
35. Turner, B. 1974. *Weber and Islam*. London: Routledge & Kegan Paul.
36. Van Ess, J. 1975. The beginning of Islamic theology. *The Cultural Context of Medieval Learning içinde*, ed. J. E. Murdoch, E. D. Sylla. Dordrecht: Reidel
37. Waardenburg, J. 1973. *L'Islam dans le miroir de l'occident*. The Hague and Paris: Mouton
38. Waardenburg, J. 1974. Islam studies as a symbol and signification system. *Hum. Islamica*, 2: 267-85
39. Weber, M. 1949. *The Methodology of the Social Sciences*, çev. ve ed. E. A. Shils, H. A. Finch. Glencoe: Free Press.
40. Weber, M. 1968. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. New York: Bedminster.
41. Westermarck, E. 1968. *Ritual and Belief in Morocco*. New Hyde Park: University Books.

Küreselleşme Yerine Küyerelleşme: Sosyolojik Bir Kavramın Değerlendirilmesi

Glocalization as Globalization: Evolution of a Sociological Concept*

Habibul Haque Khondker
Çev. İrem Tükel**

ÖZET

Bu çalışma küreselleşme kavramının evrimini ve değişimini, sosyoloji disiplini ve küreselleşme olgusu arasındaki dolambaçlı ilişkiye vurgu yaparak ele almaktadır. Çalışmada ayrıca, orijinali Japonya'da iş hayatına dair popüler bir strateji olan "küyerelleşme" kavramının tarihçesi ve gelişimi de incelenmektedir. Pittsburgh Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü olan Roland Robertson, Japon toplumunda oldukça değişim gösteren bu kavramı Batı dünyasının sosyal bilim literatürüyle tanıştırmıştır. Bu çalışma, Japonlar'a ait bu kavramın ve sosyolojik tartışmalardaki kullanımının köklerine inecektir. Çalışma ayrıca sosyolojideki temel kavramları, teorileri ve paradigmaları da ele alacaktır. Batı'nın sosyoloji ve sosyal bilimler tartışmalarında Singapur ve Malezya gibi yerel kavramlardan türeyen sosyolojik kavramların uygulanması sorununa da çalışma sırasında değinilecektir.

1. Giriş

Sosyal bilimlerde kavramların orjinal köklerini bulabilmek genellikle problemlidir. Kavramlar, teoriler ve fikirler genellikle kolektif bir çabanın sonucudur. "Küreselleşme" terimini ilk defa kimin kullandığını ortaya çıkarmak oldukça zordur. Küreselleşme başlıklı kitabı bu alanda bir öncü sayılan Malcom Waters'a (1995) göre, Roland Robertson terimi ilk kullananlardan biriydi. Daha sonra Roland Robertson ve Kathleen White, *Küreselleşme: Eleştirel Kavramlar* ismiyle 6 ciltte toplanan ve bu alandaki en önemli makaleleri içeren kitabı yayınlamıştır.

Kavramı ilk kimin ortaya çıkardığına bakılmaksızın küreselleşme bir kavram ve bir slogan olarak, terim olarak 21. yüzyılda diğer tüm terimlerden daha çok kullanılmaktadır. Örneğin, Singapur'da yabancı sermaye akışından itibaren, teknoloji, çalışanlar ya da 'yabancı yetenekler', müzik, sinema, popüler kültür neredeyse her şey küreselleşmeyle birlikte değişmiştir. Küreselleşme, tartışmada kimin hangi tarafta olduğuna bağlı olarak kahramanca ya da sinsi bir süreçten geçmiştir. Bazıları küreselleşmeyi yolunda giderken karşısına çıkan

* Bangladeş Sosyoloji E-Dergi, Vol. 1. No. 2. Temmuz, 2004

**Yaşar Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Öğretim Görevlisi

herşeyi ezen bir tren olarak görmüş, diğerleri ise bu yolda trene binerek ekonomik gelişme ve modernleşme yolculuğuna çıkmıştır.

2. Sosyoloji ve Küreselleşme

Sosyal bilimlerde oldukça popüler bir kavram olan küreselleşmenin aslında kısa bir tarihi vardır. Reymond Williams'ın *Anahtar Kelimeler* (1983) kitabının tekrar baskısında bile, küreselleşmeyle ilgili bir başlık bulunmamaktadır. Harper Collins yayınevinden çıkan *Sosyoloji Sözlüğü*'nde (1991) de "üretimin küreselleşmesi" başlığı bulunmasında rağmen küreselleşmeyle ilgili bir başlık yer almamaktadır. Oxford'un *Sosyoloji Sözlüğü* (1994) ise küreselleşmeyle birlikte küresel teoriye de yer vermektedir. Burada, "küresel teori, küresel bir sistemin ortaya çıkışına değinmektedir. Küresel kültürün çeşitli sosyal ve kültürel gelişmeler sonucu ortaya çıktığı varsayımı kabul edilir..." ifadesi yer almaktadır. Bu kayıt, Martin Albrow ve Elizabeth King (1990) tarafından kaleme alınan *Küreselleşme, Bilgi ve Toplum* kitabına referans olmaktadır. Küreselleşme kavramı bir başlık olarak ilk defa, Uluslararası Sosyoloji Derneği'nin (1986- 1990) dergisi, *Uluslararası Sosyoloji*'de çıkan çeşitli makalelerin toplandığı Albrow ve King'in kitabında (1990) kullanılmıştır. Bazı dergi makaleleri küreselleşmeyi 1980'lerde ve öncesinde makalelerin başlıklarında bir söz kalıbı olarak kullanmıştır (Moore, 1966, Meyer, 1980; Robertson, 1983a, 1983b, 1985). Bazıları küreselleşmenin konusunu ele alan sosyal bilimlerdeki ilk yazıların *Komünist Manifesto*'da (1848) yer aldığını söyleyebilir. Bazıları ise, Mukaddime'nin yazarı İbni-i Haldun'un (1332-1406) bu konuda söz söyleyen ilk isim olduğunu söyleyebilir. Sosyal bir süreç olarak küreselleşmenin eski ve çok daha uzun bir geçmişi vardır. Pek çok yazar, erken küreselleşme sürecini antik çağlardan itibaren din ve kültürü yayma, insanlar, gruplar, topluluklar arasındaki ticari ilişkileri açıklama amacıyla ele almıştır.

Sosyoloji geleneksel olarak toplumu inceleyen bilim olarak tanımlanmıştır. Toplumun sınırları da yerel topluluklardan küresel toplumlara doğru genişledikçe, sosyoloji de küresel toplumun bilimi haline dönüşmüştür. Bu değişim fikirlerin, bilginin ve (sosyal) bilimlerin yaşanan değişimler ve gerçek dünyanın genişlemesinden ne kadar etkilendiğini ortaya koyan bir imgedir.

Sosyoloji genel olarak belirtildiği gibi sosyal yaşamla ilgilidir. Aslında tüm sosyal bilimler sosyal yaşamla ya da onun farklı yansımaları ile ilgilienmektedir. Bu nedenle sosyal bir kavramla sınırlamak zordur. Sosyolojide sosyalin iki anlamı vardır. Sosyal, Wallerstein ya da Marx'ın teorilerinde teknoloji, ekonomi, politika ve kültür ile kuşatılmıştır. Sosyoloji bu temel süreçleri kavramak, özellikle de birbirleriyle olan ilişkiyi açıklamakla ilgilidir.

Ancak, sosyalin, genellikle sosyal sistemle ya da bazılarının deyişiyile toplumsal olanla ilişkilendirilen sınırlı bir anlamı bulunmaktadır. Burada toplum,

sosyal ilişkilerin bir giriş sistemi, bir network ağı olarak görülmektedir. Talcott Parsons'ı (ve ondan önce Durkheim'i) izleyen bir düşünce olarak, bazı sosyal bilimciler sosyolojiyi toplumun *bilimsel* olarak çalışılması olarak kabul etmiştir. Burada vurguyu bilimsele yapmanın sebebi, bilimin amaçlarından birinin de kişinin çalışma alanını sınırlı bir şekilde tanımlayarak, özelleştirilmiş ve öngörülmuş bilginin üretilmesine ve biriktirilmesine neden olmasıdır. Pozitivist düşünceyi kabul eden sosyologlar, sosyal sistem anlayışında toplumun limitsiz kavramsallaştırması olduğu için, sosyolojinin bu sınırlı tanımından oldukça memnundur. Bu formülasyona göre, ekonomi biliminin çalışma alanı ekonomik sistem, siyaset biliminin çalışma alanı politik sistem....vb idi. Bu şekilde tüm sosyal bilimler bilimin ayrılmış sistemlerinde mutlu bir şekilde yaşayabilirdi!

Ancak toplumun bu şekilde sınırlı kavramsallaştırılmasından tatmin olmayan çok sayıda sosyolog, toplumu ve sosyolojinin alanını daha geniş bir çerçeveden ele almış, aynı zamanda önceki ayrılaştırmayı da gereksiz, verimsiz ve oldukça yüzeysel bulmuşlardır. Tüm bunlar alt sistemlerin etkileşimi ile olmaktadır. Albert Hirschman bu durumu, her birinin temel alanlarının ihlal edilmesi ihtiyacı olarak adlandırmaktadır. Makro sosyolojinin yükselişi, sosyolojiye yönelik sınırlı bakış açısını yıkmaya yönelik bir çalışmanın sonucudur. Barrington, Moore, Wallerstein, Tilly, Skocpol ve diğerleri kavramın en genel anlamıyla toplumu ele almışlardır, onlara bu ilham ise Marx, Weber ve sonraları Braudel ve diğer sosyal tarihçilerden geçmiştir.

Küreselleşme her ne kadar pek çok kişi için pek çok farklı şey ifade etse de, günümüzde ele alınması gereken temel süreçlerden biridir. Sosyolojide bir alan olarak küreselleşme, makro sosyolojik ilgi ve gelişmelerin mirasçısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme çalışmaları, teknolojik, ekonomik, politik ve kültürler arası ilişkilerdeki temel süreçlerin birbirleriyle bağlantısına vurgu yapmaktadır. Biri, dünyadaki ekonomik, kültürel ya da medya sistemleri arasındaki bağlantıları ele almak istediğinde, toplumu ve toplumsal kurumları geniş anlamıyla değerlendirmeye almak zorundadır. Sosyoloji bilimi analitik bakışına yerel, ulusal ve küresel düzeylerde toplumsal süreçlere değinerek vurgu yapar. Bir başka ifadeyle, küreselleşme alanında sosyolojinin gerçek bir talebi bulunmaktadır.

Bazı çağdaş yazarlar sosyolojiyi temel sosyal bilim olarak, ulus devletin tutsağı olmakla suçlar. Anthony Giddens ve Immanuel Wallerstein sosyolojiyi modern ulus devletlerin bilimi olarak görüldüğü için hayıflanmıştır. Tanımlar, genellikle sosyolojinin çalışma alanı olan toplumun sınırlarının yanı sıra, ulus devletin sınırları ile örtüşmektedir. Pittsburg Üniversitesi'nden Roland Robertson gibi sosyologlar ve 1970'lerden sonra başkaları da sosyolojinin sınırlarını ve alanını küresel süreçlerin sosyal bilimsel çalışması olarak tanımlamaya başlamıştır. Ulrich Beck, bağlantıların, çoğulculuğun, farklı yerelıkların ve

çeşitliliğin yeni gerçeklerini açıklamak için yeni kavramların gelişimine ihtiyaç olduğunu açıkça belirtmiştir.

Sosyoloji, küreselleşme konusundaki vurgusunu tarihsel çalışma alanı içinde geliştirmiştir. Ulusal toplum merkezli bakış açısına geri dönüş, objektif, bilimsel sosyoloji anlayışına ve C. Wright Mills'in "soyutlanmış ampirizm" ine karşı büyük bir geri adımdır. Ya da daha da kötüsü, sosyoloji, diğer sosyal bilimlerin araştırmaya pek de hevesli olmadığı alanları araştıran kalıntılarla ilgilenen bir disiplin haline gelebilir. Sosyoloji, sosyal bilimlerin diğer alanları toplumsalın farklı alanlarını ele aldığı için, sosyal bilimler arasında toplumu incelemeyi amaç edinmiş tek alan değildir. Örneğin, kurumsal ekonomistler, ekonomik süreçleri ve tüketici davranışlarını açıklamak için sosyal yapı ve kültürel değerleri ele alırlar. Robert Putnam gibi siyaset bilimciler, politik süreçleri açıklamak için önemli sosyolojik araştırmalar yaparlar. Siyaset sosyolojisi gibi bazı alanlar, siyaset bilimi ve sosyoloji arasındaki ilişkiyi sürekli ele alır. Sosyal bilimler toplumu tüm çeşitli yönleri ve gruplarıyla ele almakla yükümlüdürler.

Sosyoloji ve küreselleşme arasındaki uzun vadeli ilişki, sosyolojiye bir disiplin olarak küreselleşmeyi tüm boyutlarıyla ele alabileceği farklı bir pozisyon vererek insan bilimleri arasında önemli bir sürece taşımaktadır. Bu, diğer disiplinlerin küreselleşme alanındaki hedeflerini önemsizleştirmez, her alanın kendi gelenekleri ve kavramsal çerçevesi içinde gücünü ortaya çıkarma fırsatı sunar.

Bir çerçeve içinde değerlendirildiğinde küreselleşme makro sosyolojik konulara her ne kadar doğal bir önyargı ile yaklaşırsa da, bu çerçevede sosyal gerçekliği görünür bir alanda tartışabilme imkanına yönelik sorular ortaya çıkarmaktadır. Bu makro-mikro ilişkisine yeniden bir bakışı da beraberinde getirmiştir. Bir kavram olarak küyerelleşme makro-mikro ilişkilerdeki kavramsal zorlukları hafifletmeye yardımcı olmak üzere ortaya çıkmıştır.

Her ne kadar Japonca orjinalinde "küyerelleşme" terimini ilk kullananı ortaya çıkarmak zor olsa da, İngilizce'de terimin ilk kullanımının, İngiltere'den Amerika'ya göç ederek akademik kariyerinin büyük bir bölümünü Pensilvanya Pittsburgh Üniversitesi'nde geçiren İngiliz/Amerikalı sosyolog Profesör Roland Robertson'a ait olduğu bilinmektedir. Robertson'ın sosyolojideki asıl ilgi alanları din sosyolojisi, sosyolojik teoriler ve kültür sosyolojisi alanlarından oluşmaktaydı. Aynı zamanda karşılaştırmalı sosyoloji ve modernite çalışmalarıyla da ilgilenmiştir. Japon toplumuna olan ilgisi ve bilgisi onun bu topluma ait bir terim olan "küyerelleşme" terimini ortaya çıkarmasına sebep olmuştur. Japon dilinde bu kavram, pazarlama uzmanlarının Japonya'ya özgü ürünlerin yerelleştirilmesi – yerel zevklere ve ihtiyaçlara uyum gösterilerek ancak erişim ve uygulamada küresel olmaları anlayışı sonucu ortaya çıkan bir

kavramdır. Robertson ve diğer sosyologlar, yerel lezzetlere ve karakterlere sahip pek çok sosyal kategoriyi açıklamada bu ürünlerin başka yerlerden ortaya çıkması nedeniyle küresel süreçlerin bu aşamada yeterli olmadığını savunur. Alman sosyolog Jan Nederveen Pieterse kültürle ilgili benzer süreçleri açıklamak için, karışım, melez, uyum gibi kavramları kullanmıştır. Nederveen Pieterse'e göre (2004), kültürlerin küreselleşmesi kavramında üç görüş bulunmaktadır. İlk görüş kültürlerin çatışması yaklaşımıdır ki bu yaklaşım *Medeniyetler Çatışması* olarak Samuel Huntington gibi bazı yazarlar tarafından ifade edilmiştir. İkinci nokta en iyi şekilde dünyanın "McDonaldlaştırılma"sı (Ritzer, 2000) olarak ifade edilen yaklaşımdır. Bu yaklaşım açıkça, homojen bir dünyayı, tek bir kültür tarafından tüm dünyanın domine edildiği, yerel kültürel farklılıkların silindiği bir dünyayı betimlemektedir. Üçüncü yaklaşım ise melezleştirme ya da uyumlaştırmadır. Kültürün insan tarafından gerçekleştirilen evriminin ödünç alma ve yerel ihtiyaçlara uyum göstererek melez bir ırk yetiştirme ve değişimler, çözümler sonucu oluştuğudur. Küyerelleşmenin bu kategorilerle her ne kadar benzerlikleri olsa da bazı önemli farklılıkları olduğu da bir geçektir.

3. Küyerelleşme Kavramının Evrimi

Sözlük anlamına göre, "küre-yerel ve bir tanım olarak "küyerelleştirme" küresel ve yereli harmanlamak adına oluşturulan bir süreçtir" (Oxford Yeni Kelimeler Sözlüğü, 1991:134, Robertson'dan alıntı,1995:28). Terim, yerel durumlara göre uyarlanan tarımsal bir teknik anlamına gelen, Japonca *dochakuka* kelimesinden türetilmiştir. İş dünyasında ise bu fikir küresel yerelleştirmeye vurgu yapmak için kullanılmıştır. Kelimenin kendisi de anlamı gibi Japonlar'dan gelmiştir (Robertson, 1995:28). Wordspy'e göre, küyerelleşme, "küresel pazar için yaratılmış hizmetlerin ya da ürünlerin yerel kültürlerle uyarlanması"dır. (<http://www.wordspy.com/words/>). 1980'lerin sonlarından itibaren küyerelleşme kavramı sıkça kullanılsa da, ilgili başka terimler sosyal bilimciler tarafından kullanılmıştır. Uzun bir süre hem sosyal bilimlerde hem de ilgili diğer alanlarda kullanılan terimlerden biri, yerlileştirme olmuştur.

Bazı sosyal bilimciler, sosyoloji, siyaset bilimi ve hatta psikoloji gibi sosyal bilimlerin Batılı sosyal deneyimlerin ürünü olduğunu bu nedenle de, bu alanlardaki çalışmaların Latin Amerika, Asya ya da Afrika gibi Avrupalı ya da Batılı olmayan bölgelere taşındığında yerlileştirilme ihtiyacı olduğunu savunmaktadırlar. Yerlileştirme kavramı sosyal bilimciler arasında farklı görüşleri beraberinde getirmiştir, çünkü sosyal bilimsel fikirlerin ve kavramların uygulanabilirliği konusunda temel sorunlar doğmuştur. Aslında yerlileştirme kavramı yerelleştirme kavramına benzer kabul edilebilir. Her iki kavram da içeriğinde, orjinal ya da inanılır bir "yerelliği", "yerli sistemi" barındırmaktadır. Küreselleşmenin sonuçlarından biri, kültürlerin orjinalliği ve gerçekliği ile ilgili

şüpheleri ortaya çıkarmasıdır. Eğer uzun soluklu bir terim olarak küreselleşmeyi ele alırsak, “yerellik” ya da “yerel” küreselleşmenin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel süreçten izole edilmiş bağlantısını koparmış bölgeler ya da kültürler çok nadirdir.

Küreselleşme çalışmalarında öncü isimlerden biri olan Robertson, küreselleşmeyi yeni bir fenomen ya da modernitenin sonucu olarak görmemiştir. Modernite teorileri sosyolojide doğrusal olmayan ve uyumluluk taşıyan varsayımlar nedeniyle ciddi saldırılara uğramıştır. Dünya hakkındaki bilgimiz arttıkça, pek çok yazar kültürel farklılıkların hepsinin yüzeysel olmadığını ve doğrusal olmayan ve farklılık taşıyan yaklaşımların küresel modernliği tanımlamada daha iyi olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Modernleşmenin sonuçlarında uyumluluğun yanı sıra farklılıklar da oluşmuştur. Artık farklı kültürler ve toplumlar küresel sosyal bilimin yardımıyla çalışılabilecek ve ayrımlaştırılmış, uyumlaştırılmış sosyal bilimlere de gerek kalmayacaktır. Bilimsel statüsünü talep edecek sosyal bilimler, evrensellik ve evrensel bilim üzerinde haklarının yok olmasını kaldıramaz. Sosyal bilimciler bağlamlara duyarlı ancak onlara bağımlı olmamalıdır. Bu çerçevede Robertson, 20. yüzyılda küreselleşmeyi, “evrenselliğin parçacıklarla ve parçacıkların da evrenselleşmeyle içi içe geçmesi” olarak kavramsallaştırır (Robertson, 1992:100 orjinal metne vurgu). Khondker (1994) Robertson’ın çerçevesinden hareketle, küreselleşme veya küyerelleşmenin bağımsız süreçler olarak ele alınabileceğini savunmuştur. “Yerelin küreselleşmesi ve küreselin yerelleşmesinde eş zamanlı problem, makro- yerelleşme ve mikro- küreselleşmenin ikiz süreçleri olarak ifade edilebilir”. Makro yerelleşme, yerel fikirleri, uygulamaları ve kurumları küreselleştirmenin yanı sıra yerelin sınırlarını genişletmeyi de içermektedir. Tüm dünyayı kapsayan dini ya da etnik değişim hareketleri makro- yerelleşmenin örneği olarak görülebilir. Mikro- küreselleşme, belirli küresel süreçleri yerel durumlarla işbirliği içine sokmayı kapsar. Feminist hareketler, ekolojik hareketler gibi sosyal hareketler ya da yeni üretim teknikleri ya da pazarlama stratejileri gibi belirli bir bölgeden ortaya çıkarak zaman içinde o bölgenin sınırlarının ötesinde daha geniş ve tarihsel alanlara yayılan faaliyetler bu bağlamda ele alınabilir. Baskı endüstrisinin ya da bilgisayar endüstrisinin belirli bir bölgeden çıkıp nasıl küresel birer fenomen haline geldiğini örnek olarak değerlendirebiliriz. Mağlup edilen alan küreselleşmedir. Bu yaklaşımda küreselleşme denilen aslında küyerelleşmedir. Bu yaklaşım Giddens’in küresel ve yerel arasındaki ilişkiyi kavramsallaştırmamasından daha farklıdır. Giddens’a göre küreselleşme, “dünyanın farklı bölgelerindeki yerel kültürel aidiyetlerin canlanmasına sebep olmuştur” (Giddens, 2000:31). Bu yaklaşımda, küresel güçlere cevap vermede yerel bir silah olarak görülürken, biz yerelin kendisinin küresel sayıldığını savunuyoruz. Ritzer, küyerelleşmeyi tartışırken bir başka terim ortaya atmıştır; “küre- genişleme”. Bu terim ile büyüyerek etkili olan kurumların ve ulusların küresel olarak genişlemesi ve kendilerini yerele

dayatmasını ifade eder (2004: xiii). Ritzer'e göre küreselleşme, küyerelleşmenin ve "küre-büyüme"nin toplamıdır.

Wong, Wind'i (1998) takip ederek, küresel bir şirketin tüm süreçlerinde küresel olduğu anlamına gelmediğini savunur. Bir bölümü küresel, bir bölümü bölgesel ve bir bölümü yerel olan, portfolyo, tedarik zinciri, araştırma geliştirme ve iş geliştirme süreçlerini farklı ülkelerde yürüten şirketler bulunmaktadır. Çalışma uygulamalarında bağımsız yöneticiler, proje ortakları veya anlaşmalar olabilir (Wong, 1998: 156).

4. Anahtar Teoriler

Küyerelleşmenin ana teoremi küreselleşmenin sofistike küreselleşmenin temel yaklaşımlarından çok da farklı değildir. 1. Çeşitlilik sosyal hayatın gereklerinden biridir; 2. Küreselleşme tüm farklılıkları ortadan kaldırmaz; 3. Tarih ve kültürün özerkliği kültür, toplum ya da ulus olarak tanımladığımız bir grup insanın farklı deneyimlerine anlam verir; 4. Küyerelleşme, küreselleşmenin tüm farklılıkları ortadan sileceği endişesi taşıyanların korkularını ortadan kaldırmaktadır. Küreselleşme hakkındaki pek çok kitap ve makale, bunun tek tip bir dünya yaratan, bariyerleri ortadan kaldıran ve tüm dünyada kültürlerin birbirine karıştığı bir güç olduğunu öne sürer. Kültürler arasındaki gerilimler geçiş sürecinin problemlerinden başka bir şey değildir. İronik olarak, bu geçiş süreci oldukça uzun bir zamandır devam etmektedir. Ve üçüncü bin yıllık sürece girerken kültürler ve dinler arasındaki sorunlar devam etmektedir. 5. Küyerelleşme gerilimlerin ve çatışmaların olmayacağı bir dünya değil ancak - karmaşık olanın daha tarihsel algılanışını- dünyanın daha pragmatik bir görüntüsünü ortaya çıkarır.

5. Küreselleşme Batılılaşma Değildir

Bazı yazarlar küreselleşmeyi tüm dünyada yayılan "batılılaşma" olarak görmektedir. Bu yaklaşım yanlış ya da sadece bir kısmı doğru olan bir yaklaşımdır. Yüzeysel bir bakış açısıyla, bazı süreçler dünyanın batılılaştığını ortaya koymaktadır. Batılılaşmanın örneği olarak, batı müziği, filmleri ve McDonalds sayılabilir. Gün geçtikçe daha fazla ülkede McDonalds açılmaktadır. Gün geçtikçe daha çok sayıdaki ülke Amerika'daki müzik listelerindeki şarkıları çalmakta, daha çok sayıda ülkede Hollywood filmleri gösterilmekte ve Amerikan dizileri izlenmektedir (Friends ve Simpsonlar gibi) ve bu durum o kadar geniş kitlelere yayılmaktadır ki bazı yazarlar bu kültür transferi sürecini tanımlamak için "Amerikanlaştırma" terimini kullanırlar. Ancak, daha dikkatli incelendiğinde, bu kültürel ürünlerin her toplum ve kültürde sınıf ve kuşak farklılıklarına da bağlı olarak farklı anlamlar içerdiği ortaya çıkmaktadır. Bazı ürünler hiç bir değişikliğe uğramadan tüketilse de, pek çoğu değişime uğrayarak ve yerel özelliklere uyum göstererek tüketilmekte bunun yanında ise tamamen değişen, farklılaşan özel durumlara da rastlanılmaktadır.

Geçmişte pek çok yazar modernleşmeyi batılılaşmaktan ayırmayı gerekli görüyordu. Modernleşme, tarihsel olarak Avrupa ve Kuzey Amerika'dan evrilen ve bu nedenle Batıya ithaf edilen bir dizi kültürel pratik ve sosyal kurumun gelişmesi olarak görülüyordu. Geçmişte Batılılaşmayı modernleşmeden ayırma çabaları entellektüel nedenlerden çok ulusalcı sebeplere dayanıyordu çünkü, tarihsel olarak bakıldığında, Batı'da başlayan pek çok kültürel çalışma, ulusalcı politik kültüre uyum göstermesi zor olan bir tarihsel olguydu. 19. Yüzyılda Batılı bilimadamları da batının üstünlüğünü fazla öne çıkarmaktaydı. Alman sosyolog Max Weber, batının rasyonelliğinin ve biliminin evrensel olduğunu öne sürerken, batılı olmayan kültürle yönelik iftiraları geniş entellektüel topluluklar için geçerli olmadı. Pek çok Hintli sosyolog, modernleşme ve batılılaşma arasındaki farkları tanımlamak için emek sarfetmiştir. Benzer tartışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun batılılaşmasında, Japonya'da 1868 Meiji devriminden itibaren yaşanan modernleşmede veya 4 Mayıs 1919'da başlayan hareketle, 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren Çin'de yaşanmaya başlanan modernleşme hareketlerinde gözlenmektedir. Modernleşme sürecinde, geç modernleşen toplumların çoğu, Batının fikir, bilgi ve teknolojisini kendilerinden önce keşfetmiş olan Avrupa'nın modern toplumlarından ödünç almaktaydı. Batının coğrafyası yer değiştirmeye devam etti. 19. yüzyılda Almanya modernleşirken, Batı algısı Batı Avrupa ile sınırlı tutulmuştu. Kolonileşme sonrası bazı durumlarda sınır entellektüel ya da mantıki değerlerden çok siyasi deneyimlere dayanmaktaydı. İyi bir batılılaşma modernleşme olarak kabul edilirken, kötü modernleşme de batılılaşma olarak belirlenmişti. Batılılaşmaktan uzaklaşmak, Batılı güçlerin (genellikle Avrupalı) kolonileri üzerindeki yüzyıllık süren egemenliğine bir tepki olarak da kabul edilebilir. Buna rağmen, tarihe daha objektif yaklaştığımızda, belirli coğrafi bölgelerden temellenerek tüm dünyaya yayılan özelliklerin, başka bölgelere geçerken değişime uğramış ve farklı konseptlere büründüğünü görmekteyiz. Örneğin parlamenter demokrasi kökleri 1215 Magna Carta'ya dek uzanan İngiltere'de gelişmiştir. Her ne kadar Westminster tarzı parlamenter demokrasi Hindistan, Malezya ve diğer İngiliz kolonilerinde kurumsallaşmış olsa da, kendi yerellikleri bağlamında değişime uğramışlardır.

Bir terim olarak Batılılaşma küreselleşme ile aynı şey değildir. Bununla birlikte, Batılılaşma modernleşmenin bir sonucu olarak görülebilir. Batıdan temellenen belirli kurumsal ve kültürel özellikler küresel bağlantıların veya koloni dönemindeki güçlerin aşılması ile pek çok diğer coğrafi bölgede belirli bir çerçevede kabul edilmiştir. Ancak zaman içinde bu kurumlar ve pratikler değişime uğramış ve farklı anlamlar kazanmıştır. Bu nedenle, batılılaşma sürecin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Kültürel özellikler kaynak kabul edilen ülkelerden taklit edilmiştir. Bu nedenle bir kategori olarak batılılaşmanın sınırları bulunmaktadır. Bazıları, kültürel alanın bir parçası olan belirli edebiyat tarzları ve türleriyle işbirliği yapıp bunu "batılı" olmanın bir değeri kabul ederken, bazılarına göre bunlar sanat, edebiyat, mimari alanlardaki küçük etkilerdir.

Örneğin, Hintli film yapıcısı Satyajit Ray Hollywood filmlerinden ve film yapım sanatından etkilenmiş ancak Calcutta'da Hollywood filmlerini kopyalamak istememiştir. Onun filmeleri yerel konuları modern sanatın formlarını ve teknolojisini kullanarak ele alan filmler olmuştur. Bu nedenle tamamen küresel ya da daha doğru bir tabirle küre-yerel filmler olmuştur. Günümüzde Singapur, yüksek teknolojiye sahip Hollywood yapımlarına dışarıdan lojistik destek sağlamanın yanında hem Bollywood hem de Hindistan film endüstrisi ile bağlantılarını geliştirmektedir. Küreselleşme, tıpkı modernleşme gibi genellikle birleşme sürecidir. Bir kavram olarak batılılaşma, analitik bir kategoriden çok tanımsal bir kategori olarak değerlendirildiğinde bir değer taşımaktadır. Analitik bir kategori olarak ele alındığında daha limitlidir.

John Meyer gibi yazarlar, ana kaynağından ayrılmış olanı aynı ile değiştirme olarak tanımlanan (botanik biliminden alınan bir kavram olan) izomorfizm fikrini kullanmıştır. Araştırmaları modern eğitimin- muhtemelen batıda kurumsallaşmış olsa da batılı eğitim değil burada belirtilen- tüm dünyaya yayıldığını ve benzer değerlerin çeşitli şekillerde oluştuğunu ortaya çıkarmıştır. Örneğin, neredeyse tüm kültürlerde üniversite mezunu olmak daha fazla sosyal prestij ve saygı getirmektedir. Bazı kültürler diğerlerinden daha fazla değer verebilir. Küreselleşme izomorfoz yoluyla eğilimler göstermektedir, buna rağmen bazıları bu süreci batılılaşma olarak kabul etme yanılığine devam ederler.

Singapur bağlamında, ilk jenerasyon liderler, Singapur'un ekonomik gelişimini batının teknoloji ve ekonomisine ve çokuluslu şirketlerin ekonomik büyümeyi hızlandırmasına bağlı görürken, devlet belirli derecede özerkliği koruma ve temel sosyal gelişim stratejileri oluşturma taraftarıydı.

6. Küyerelleşme ve melezeleştirme

Küyerelleşme tartışmalarında bazı yazarlar kavramı melezeleştirme ile birleştirmektedir. Bu yanıltıcı bir yaklaşım olabilir. Küyerelleşme, birisi yerel olmak koşuluyla iki ya da daha fazla süreci birbirine karıştırmayı içermektedir. Melezeleştirmede ise yerellik içermeyen bir anlayış söz konusu olabilir. Singapur'daki yüksek eğitimi ele aldığımızda, orjinal İngiliz modelinin ve Amerikan modelinin melezeleştirilerek kabul edildiğini görürüz. İki farklı sistemin ya da yapının daha iyi sonuçlar vermek adına birleşmesi örneklerine, teknoloji ve iş yaşamına ait pratiklerde oldukça sık rastlayabiliriz. Küyerelleşmenin anlamlı olabilmesi için, bileşenlerden en az birinin yerel kültüre, değerler sistemine ve pratiklere işaret etmesi gerekmektedir. Singapur'da küyerelleşmenin açıkça gözlenebildiği alanlardan biri kitle iletişimi ve özellikle de televizyon programlarıdır. Drama, komedi dizilerinde ve hatta reality-showlarda bile küyerelleşmenin izleri görülmektedir. Bu çabaların hepsi her

zaman başarılı olmasa da kötü taklitleri aralardan fark edilmekte ve böylece küyerelleşme fikri pek çok Singapurluya cazip gelmektedir.

7. Teknoloji ve küyerelleşme

Güneydoğu Asya'da yer alan Singapur, Dünya Bankasının sınıflandırmasına göre, gelişmiş ülke veya Yüksek Gelir Ekonomisine sahip ülke statüsüne erişmiştir. Uygun küresel ekonomik iklim koşullarında gelişerek, devlete bağlı ekonomi deneyimine sahip Singapur, 1990'lardan beri bilgi temelli ekonomi yaratma amacını taşımaktadır. 1965'de bağımsız bir devlet haline gelmesinden itibaren Singapur'un ekonomik gelişmişliği eğitim alanına ve bilim ve teknolojiye insan kaynağına yapılan yoğun yatırıma bağlı olmuştur. Singapur'un bilim ve yüksek teknoloji alanındaki gelişmişliği büyük ölçüde uluslararası işbirliğine bağlıdır. Singapur'un gelişmişliği iki alanda mücadele etmektedir: küresel pazarla işbirliği ve devlete olan mantıksal bağlılık. Bu iki alanın Singapur'daki teknolojik gelişmeler konusunda doğrudan bir etkisi vardır. Ele alınması gereken bir diğer faktör de, Singapur'un nüfusundaki kültürel çeşitliliktir. Singapur çok etnikli ve çok dinli bir toplumdur, bu da etik standartların formüle edilmesinde ek yaklaşımları gerektirmektedir. 2004 verilerine göre 4 milyon nüfusun, %76'sı Çinliler'den, %14'ü Malaylar'dan, %7'si Hintliler'den ve %3'ü de diğer ırklardan oluşmaktadır. Nüfusun çeyreğini bir ulusa ait olmayanlar oluşturmakta, bu da Singapur'un hem iş yaşamında hem de yüksek bilgiye sahip çalışanlar arasında yabancı insan kaynağına sahip olduğunu göstermektedir. Çok kültürlü nüfusu ve farklı gruplar arasındaki duyarlılığı ile biyoteknoloji alanındaki politikalar etkilenmiştir.

Stephen Haggard'a göre, "Singapur 1970'lerden önce, gelişmekte olan ülkelerin izlediği tipik politikalarla farklı bir yol izlemiştir. 1980'lerle birlikte Singapurlu politik danışma kurulları ülkeyi İsviçre gibi küçük Avrupalı ekonomilerle tanımlamaktadır" (Haggard, 1999:355). Pek çok yazar tarafından (Rodan, 1989; Wade, 1990 and Haggard, 1999) Singapur'un ekonomik gelişmişliğinin ve sosyal modernleşmesinin yalnızca serbest pazar ekonomisini takip ederek oluşmadığı belirtilmiştir. Bir taraftan çok uluslu şirketlerle ekonomik büyüme sağlanırken bir yandan da merkezi Yardım Fonu tarafından yüksek oranda tasarruf sağlanmıştır. Singapur'un gelişim modeli karışık veya melez bir nitelik göstermektedir.

Singapur'un bağımsızlığından sonra, politik danışma kurulları bilim ve teknoloji alanına dikkatleri yöneltmiştir. Böyle bir gelişim için mücadele etmek yatırımları getiren ve teknik açıdan nitelikli Singapurluları istihdam eden çok uluslu şirketlerle yakın ilişkilere girme sürecini gerektirmiştir. Ulusal gelişimin ilk günlerinden itibaren, Singapur yalnızca uluslararası ekonomik sistemle değil, bunun yanında küresel bilgi sistemleriyle de iyi entegre olmuştur. Singapur'un 1980'lerde ithal edilen ekonomik gelişimi bilgi teknolojileri ve bilgisayar

donanımı ile sağlanmıştır. 1990'larda bio teknoloji alanındaki vurgu bilgi iletişim teknolojilerine taşınmıştır.

1965'de bağımsızlığını kazanmasından itibaren Singapur'un gelişimi bir Üçüncü Dünya toplumunun Birinci Dünya ekonomisine geçişi olarak tanımlanabilir. Bu gelişimin çoğu, ülkenin modern teknolojiye uyumu sayesinde gerçekleşmiştir. Teknolojinin seçimi her zaman çatışma ve tartışmalarla gerçekleşmemiştir. Hem devlet hem de kamuoyu teknolojinin seçiminde büyük pragmatizm göstermiştir. Pek çok yerde teknoloji fazla değişim göstermeden uyumlaştırılrsa da kullanımında adaptasyon ve küyerelleşme görülmektedir. Bu alanlardan bir tanesi elektronik yol ücret sistemidir. Kendinden öncekileri yakalama mücadelesinde Singapur yeni teknolojileri kullanmada hep öncü olmuştur. Gelişmiş ülke statüsünü henüz geçtiğimiz yıllarda kazanmış olan ülkede, bazı yeni teknolojilerin izinsiz kullanımı toplumda güvensizlik yaratmıştır. Cep telefonlarının yanı sıra kişisel bilgisayar kullanımında da Singapur'un dünyada ilk üç ülke içinde olması toplumun teknoloji ile bütünleşmesinin bir kanıtıdır. Kısa mesaj göndermede Singapur'u geçen tek ülke Hong Kong'tur. Ne zaman yeni bir teknoloji icat edilse, Singapur bu teknolojiyi gözlemleyebileceğiniz ilk yerlerden biri olmaktadır. Singapur'da banka atmleri 1980'lerin başında halkla tanıştırılmıştır. Ülkedeki kamusal ulaşım sistemi de yeni teknolojinin uygulamalarına rastlanılan alanlardan biridir. Ancak teknolojinin uyumlaştırılması örneklerinin hepsi de küyerelleşmenin örneği olarak düşünülemez. Pek çok alanda, örneğin bilgisayar teknolojisinde Singapur hiç bir düzenlemeye gitmeden bunu uygulamıştır. Ancak 1990'lardan itibaren Singapur bio teknoloji alanında araştırmada yeni bir aşamaya geçince küyerelleşmenin izlerini yansıtmaya başlamıştır. Bio teknolojik araştırmalar yerel kültür ve etik kodlarla ilgili dikkatli değerlendirmeleri gerektirmektedir. Singapur'da bu alanlara daha dikkatli bir yaklaşım getirilmektedir.

Küyerelleşmenin örneklerine rastlayabileceğimiz bir başka alan da Malezya ve Singapur'daki mimari yapılarıdır. Sosyalizm sonrası dünyada, nüfusunun %90'nı inşa edildikten sonra vatandaşlarına satılan binalarda yaşayan bir ülke olarak Singapur, kendine özgü bir özellik taşımaktadır. Ülke halkı ev sahibi yapma programına başlayınca, temel tasarımlarda uluslararası tarzları ödünç almış ve halk için yeni alanlar doğmuştur. Bu alanlar düğün, cenaze gibi toplu törenlerin yapıldığı alanlar olmuştur. Batılı ve yerel motifleri birleştiren yeni tasarımlar Singapur'da ortaya çıkmıştır.

Singapur'un mimari alandaki bu güvencesi pragmatik bir değerlendirmeye vahşi olarak kabul edilse bile, yıllar geçtikçe birleşme, melezleşme bir diğer tanımla küyerelleşmeye daha çok önem verilmiştir.

8. Sonuç

Singapur'un uygun bilim ve teknoloji politikalarıyla desteklenen gelişim deneyimi, bilinçli bir gelişim stratejisinde küyerelleşmenin etkililiğini göstermek adına uygun bir örnektir. Bu strateji her zaman mükemmel işlemese ve zaman zaman geçersiz alanları olsa da, bütün olarak Singapur, kültürel birleşmenin sosyo-ekonomik gelişime ulaşmak amacıyla büyük farklılıklar ve sosyal değişimler yaratmadan doğru bir şekilde gerçekleştiğinde bir değer olabileceğini göstermiştir.

Sosyolojik kavramlar olarak küreselleşme ve küyerelleşme Güneydoğu Asyadaki sosyal değişim dinamiklerini anlamada büyük değer taşıyan kavramlardır. Her ülke ya da toplumun kendi anayurduna ait yöntemlerle ele alınması gerektiğini savunan "ulusal metadolojik" yaklaşımla ilerlemek her zaman mümkündür. Böyle bir yaklaşım toplumlar arasındaki anlayışı ve diyalogu ortadan kaldıran entellektüel bir çaba olacaktır. Günümüz küresel dünyasında bu tarz yaklaşımlar sınırlıdır. Artık önemli olan, yerel değerlere önem vererek batılı fikir ya da kavramları bire bir taklit etmemektir. Ancak sonuçta ihtiyacımız olan, küresel değişim sürecinde kaçınılmaz olan sosyal değişim sürecini anlamlandırmamıza yardımcı olacak küresel olarak geçerli olan kavramlar dizisidir.

9. Kaynakça

- ALBROW, Martin and Elizabeth King [Ed] (1990) *Globalization, Knowledge , and Society*. London: Sage
- GIDDENS, Anthony (2000) *Runaway World*. New York: Routledge
- HAGGARD, S (1999) "An External View of Singapore's Development Status", Linda Low (Ed) *Singapore: Towards a Developed Status*. SINGAPORE: Oxford University Press, pp. 345-375
- KHONDKER, Habibul (1994) "Globalization Theory: A Critical Analysis" Department of Sociology Working Paper, National University of Singapore.
- MEYER, J. W. (1980) "The World Polity and the Authority of the Nation State" in A. Bergesen (ed) *Studies of the Modern World System*. New York: Academic Press
- MOORE, W.E. (1966) "Global Sociology: The World as a Singular System" *American Journal of Sociology*, 71 (5)
- NEDERVEEN Pieterse, Jan, (2004) *Globalization and Culture*, Rowman and Littlefield, Lanham, Maryland.

- RİTZER, G (2000) *The McDonaldization of Society*, Thousand Oaks, California: Pine Forge,
- RİTZER, G (2004) *The Globalization of Nothing*. Thousand Oaks, California: Pine Forge
- ROBERTSON, Roland 1983a) "Religion, Global Complexity and the Human Condition" in *Absolute Values and the Creation of the New World*, Volume 1. New York; International Cultural Foundation
- ROBERTSON, Roland (1983b) "Interpreting Globality" in *World Realities and International Studies Today*. Glenside, PA: Pennsylvania Council on International Education
- ROBERTSON, Roland. (1995) "Glocalization: Time-space and Homogeneity-heterogeneity", M. Featherstone et al (ed) *Global Modernities*, London: Sage. pp. 25-44
- ROBERTSON, Roland (1992) *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage.
- RODAN, Gary (1989) *The Political Economy of Singapore's Industrialization*, London: Macmillan
- WADE, R (1990) *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*, Princeton, N.J.: Princeton University Press
- WATERS, Malcolm (1995) *Globalization*. London: Routledge
- WONG, Y.Y. (2000) "The Coming Challenge: An Entrepreneurial Pathway for the 21st Century" in a. Mahizhnan and Lee Tsao Yuan (Ed) Singapore: Re-engineering Success, Singapore: Oxford University Press, pp. 152-162

İNSAN KAYNAKLARININ YENİDEN YAPILANDIRILMASINDA YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARININ İŞLEVİ VE DEĞİŞİMİ*

The Function and Alternation of Higher Education Institutions in Re- Construction of Human Resources

*Esmâ Esgin Günder***

Abstract

In knowledge society, a new global economic structure has been formed as a globalization process and its reflection. In this new structure, the economic power of individuals is measured by their level of knowledge and education, while the competitive power of societies is measured by existing human resources and its quality. This ongoing process has put the reconstructing of human resources on the agenda, on the other hand, it has risen the expectations related to higher education institutions that have primary responsibility in the production and dissemination of "knowledge".

In this study, the changing and increasing diversity of the functions of higher education institutions was examined in terms of globalization process and reconstructing of human resources. Accordingly, the purpose of this study is to determine the point of views of post-graduate students and academic staff in these institutions related to the function of higher education institution.

Keywords: Higher Education Institutions, Re-Constructure, Bologna Process, Human Resources.

Özet

Küreselleşme süreci ve bu sürecin yansıması olarak bilgi toplumunda yeni bir küresel ekonomik yapı oluşmuştur. Bu yeni yapıda bireylerin ekonomik gücü bilgi ve öğrenim düzeyi ile toplumların rekabet gücü ise sahip olunan insan kaynakları ve onun niteliği ile ölçülür hale gelmiştir. Yaşanılan bu süreç insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasını gündeme getirirken, "bilgi"nin üretilmesinde ve paylaşımına açılmasında öncelikli sorumluluğu olan yükseköğretim kurumlarına yönelik beklentileri de arttırmıştır.

Bu araştırmada küreselleşme süreci ve bu süreçte insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasında yükseköğretim kurumlarının çeşitlenerek artan, değişen işlevleri konu edinilmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı, yükseköğretim kurumlarında lisansüstü öğrenim görmekte olan öğrenciler ile bu

* Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen doktora tezinin özetidir.
Danışman: Prof. Dr. Ercan TATLIDİL, Eylül, 2012.

** Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Salihli M.Y.O., Çocuk Gelişimi Bölümü

kurumlarda görevli ğretim üyelerinin yükseköğretim kurumunun işlevine yönelik bakış aıllarının belirlenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Yükseköğretim, Yeniden Yapılanma, Bologna Süreci, İnsan Kaynakları.

Toplum yapısında meydana gelen; nüfusun farklılaşması, ekonomik dönüşüm ve yaşam tarzlarının değişmesi küreselleşmenin yol açtığı önemli değişim konularından sadece bazılarıdır. Günümüzde küreselleşme sürecine yönelik olumlu ya da olumsuz yaklaşımlardan çok, ortaya çıkan toplumsal değişime uyum sağlamanın önemli olduğu kabul edilmektedir. Küreselleşme sürecine yönelik yapılan tanımlar bir araya getirildiğinde küreselleşmenin daha çok ekonomik ve ideolojik yönünün ağırlık kazandığı görülebilir. Ancak, küreselleşme süreci yalnızca ekonomik ve ideolojik süreçlerle sınırlı kalmayan; sosyal, kültürel, siyasal ve teknolojik pek çok boyuta sahip bütüncül bir etkileşim süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sürecin dünyanın kldğu, ulusal kültürlerin ve sınırların bütünleştiği bir yeniden yapılanma süreci olduğu görüşü kabul görmektedir.

Held (vd.,1999:1-4) tarafından yapılan ve *araştırmamız için de önemli sayılan* bir sınıflamada küreselleşmeye yönelik yaklaşımlar; "Radikaller" (hyperglobalist), "Kuşkucular" (skeptical) ve "Dönüşümcüler" (transformationalist) şeklinde ifade edilmektedir. Yapılan bu sınıflamada; *aşırı küreselleşmeciler* diye de anılmakta olan Radikaller'e göre artık küresel piyasa, politikanın yerini almaktadır çünkü piyasa mekanizması hkmetlerden daha rasyonel çalışmaktadır. Ulus devletlerin sonuna gelindiği küresel çağda toplumsal yapılanma, küresel piyasa değerlerine göre şekillenmektedir. Radikallere karşı fikir olarak yer alan Kuşkucular ise *küreselleşme karşıtları* olarak da anılmaktadır. Kuşkucular, yaşadığımız dünyada hiçbir şeyin yeni olmadığını ve küreselleşme sürecinin ekonomik ya da teknolojik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan bir olgu olmaktan ziyade, bir ideolojik tutum olduğu görüşünü savunurlar.

Hem Radikaller'in "*egemen ulus devletin sonunun geldiği*" iddialarını, hem de küreselleşme karşıtı Kuşkucular'ın "*hiçbir şey değişmedi*" tezini reddetmekte olan ve *araştırmamızda da benimsenen yaklaşım* Dönüşümcüler olarak adlandırılmaktadır. Dönüşümcüler'e göre evrenselci Aydınlanma düşüncesi ile modernitenin bir türevi (McGrew'den aktaran: elik, 2012: 65) olarak değerlendirilen *küreselleşme süreci*, ulusal hükümetlerin gücünü yeniden yapılandırmaktadır. Bu yaklaşımda, küreselleşme modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasındaki *temel güç olarak*; içinde yer aldığımız süreç de yeniden yapılanma süreci olarak değerlendirilmektedir.

Yeni eğilimlerin güç kazandığı günümüz dünyasında, yeni hammadde ve enerji sistemlerinin üretim sürecinde yarattığı dönüşümle birlikte bilim ve teknolojiye yönelik araştırma geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine yapılan yatırımların hız kazandığı yeni bir yapılanma süreci yaşanmaktadır. Yeniden yapılanma olarak tanımlanan bu süreç, pazar ekonomisinin etkisiyle toplumdaki pek çok kurumun ekonomik ve politik hedefler doğrultusunda işlevlerinin yeniden tanımlanarak örgütlendiği bir süreçtir. Bu sürecin yeni dünya düzeni ile birleşerek kapsamlı ve yaygın bir şekil alması nedeniyle yeniden yapılanma, küreselleşme sürecinin doğal ve zorunlu bir sonucu olarak da kabul edilmektedir.

Yeniden yapılanma sürecinde tüm toplumsal kurumlarda değişim gözlenmekle birlikte; bu araştırmada eğitim kurumuna odaklanılmıştır. Eğitim kurumu, küreselleşme ve yeniden yapılanma sürecinde, hem etkilenen hem de değişimi etkileyen olarak günümüz küreselleşen dünyasında bireyler ve toplumlar açısından önemi giderek artan bir kurumdur. Yalnızca dünya genelinde değil Türkiye’de de küreselleşme sürecinde, insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasında eğitim kurumu belirleyici bir rol oynamaktadır. Eğitim kurumunun bu belirleyici rolü ise küresel değerlerin ön plana çıktığı günümüz bilgi toplumunda üst düzey becerilere sahip ve özellikle bilgiyi kullanabilen, öğrenmeyi öğrenmiş insan kaynaklarına duyulan ihtiyaçla birlikte artmaktadır.

Toplumdaki tüm kurumların yeniden yapılanmasını zorunlu kılan küreselleşme süreci, insan kaynaklarının da yeniden yapılanması gerekliliği bağlamında eğitim kurumu üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır. Belki bu nedenle günümüz toplumlarının eğitim sistemleri yeniden yapılandırılırken “öğrenme” merkezli, girişimciliği teşvik eden, farklılık yaratma duyarlılığını arttıran eğitim programlarına yönelmiştir.

Bilimsel ve teknolojik bilginin üretilerek toplumda paylaşımına açılmasının yanı sıra küresel rekabet sürecinde ihtiyaç duyulan nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesinde ise eğitim kurumları arasında özellikle yükseköğretim kurumları, küreselleşmeden en çok etkilenen kurumlar arasında yer almaktadır.

Küreselleşme sürecinin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla etkisinin gözlemlendiği alanlardan biri olan yükseköğretim kurumları bu süreçte kaçınılmaz ve karşı durulmaz bir değişim süreci ile karşı karşıyadır. Yükseköğretim kurumları, nitelikli insan kaynaklarının yetiştirilmesi, bilimsel bilginin üretilmesi ve toplumda paylaşımına açılması işlevleriyle yeniden yapılanma sürecindeki stratejik rolü nedeniyle bu sürecin hem etkileyicisi hem de etkileneni konumunda yer almaktadır.

Küreselleşme süreciyle, yükseköğretim kurumları eğitim ve öğretim hizmeti sunmanın ötesinde, toplumların ihtiyaç duyduğu bilgi ve teknolojinin

retilmesiyle araştırma geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine yoğunlaşması ise yükseköğretim kurumlarının kimliklerinin oluşumunda etkili olmuştur.

Bilginin rekabetçi kullanımının ön plana çıktığı bilgi toplumunda yükseköğretim kurumlarının belirleyiciliğinin artması ise bu kurumların uluslararası ortaklıkları temel alan, esnek, saydam, performans denetimi ve stratejik planlamayla daha etkin ve etkili bilimsel kurumlar olarak yeniden yapılanmalarını gerekli kılmaktadır.

Ayrıca, küreselleşen ekonomilerde yükseköğretime artan taleple birlikte, yükseköğretim kurumları ile iş dünyası arasındaki ilişkinin önemi artmakta; rekabet, eğitimde kalitenin önemini arttırmaktadır. Küreselleşmenin sonucu olarak artan mal ve hizmet dolaşımı, yükseköğretim kurumları başta olmak üzere, yükseköğretim alanına dahil her paydaşı, bu sürecin zorunlu kıldığı değişimlerin gerçekleştirilmesinde çaba göstermeye yönlendirmektedir.

Yükseköğretim kurumlarında yaşanan bu dönüşümler ve yükseköğretim kurumlarının çeşitlenerek artan işlevleri, araştırma konusunu oluşturan insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasında belirleyici olmaktadır.

Bilgi üretiminin hızla arttığı günümüzde, bireylerden bilgiden bilgi üretmeleri, ürettikleri bu bilgileri farklı sorunların çözümünde kullanarak problem çözme yeteneğini kazanmaları beklenmektedir. Bu nedenle bilgi toplumunda bireylerin sorgulayan, yaratıcı, yenilikçi ve üretici özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda, yükseköğretim kurumlarının işlevlerinden biri olan lisansüstü ğretim de özellikle toplumsal sorunlara yönelik araştırmaların yapılması ve yine toplumun gereksinim duyduğu nitelikli insan kaynağının hazırlanmasında büyük bir önem taşımaktadır.

Lisansüstü eğitim programları aracılığıyla insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasında ise bu programlarda görevli ğretim üyelerinin belirleyici rolü de göz önünde bulundurulmalıdır.

Yeniden yapılanma sürecinde, hem etkileyen hem de etkilenen olarak ğretim üyelerinin sunmuş oldukları eğitim-ğretim hizmetlerinin yanı sıra gerçekleştirmiş oldukları akademik çalışmalarıyla Ar-Ge faaliyetlerinde belirleyici olmaları, araştırmada lisansüstü öğrenciler kadar ğretim üyelerinin de diğer bir insan kaynağı olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Bu bağlamda; bilgi toplumu olma yolunda Türkiye’de yükseköğretimin özellikle de günümüzde giderek öğrenim görme talebi artan lisansüstü eğitim programlarının ve bu programlarda öğrenim gören öğrenciler ile eğitim veren ğretim üyelerinin yeniden yapılanma sürecinde beklentilerinin incelenmesi gereği ortaya çıkılmaktadır.

Çalışmada küreselleşme ve onun yansımaları olarak öne çıkan bilgi toplumunda insan kaynaklarının yeniden yapılandırılması sürecinde bir itici güç olarak yükseköğretim kurumlarının işlevi ve bu kurumların yerel olduğu kadar

küresel boyutta da ihtiyaca yanıt verebilmeleri için nelerin yapılması gerektiği konusunda akademik ve bilimsel bir araştırma hedeflenmektedir. Bu doğrultuda çalışmada

(1) Yükseköğretim kurumlarında öğrenim görmekte olan lisansüstü öğrencileri ile bu kurumlarda görev alan öğretim üyelerinin yükseköğretim kurumunun işlevine yönelik bakış açılarının belirlenmesi

(2) Yükseköğretim kurumlarının işlevine yönelik bakış açılarının farklı değişkenlere göre karşılaştırılması amaçlanmaktadır.

Bu amaçlar doğrultusunda araştırma evreni olarak Ege bölgesinde daha önce kurulan, yerleşik konuma gelen Ege Üniversitesi ve kurumsallaşma sürecini yeni tamamlayan Celal Bayar Üniversitesi belirlenmiştir. Araştırma evreninden maksimum çeşitlilik örnekleme tekniği ile seçilen her iki üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitülerinin yüksek lisans ve doktora programlarında öğrenim görmekte olan lisansüstü öğrencileri (220 öğrenci) ile bu programlarda görevli öğretim üyelerine (104 öğretim üyesi) geliştirilen veri toplama aracı 2010 – 2011 öğretim yılı bahar döneminde uygulanmıştır.

Demografik, sosyal ve kültürel özelliklerin betimsel istatistiklerinin ardından, katılımcıların yükseköğretim kurumlarına yönelik yaklaşımları değerlendirilmiştir. Yapılan bu değerlendirmede yükseköğretim kurumlarının günümüzdeki temel işlevi ile çözüm bulunması gereken öncelikli sorunlarının neler olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Lisansüstü öğrencileri ile öğretim üyelerinin üniversitelere ilişkin yaklaşımları ise “*Yükseköğretim Kurumlarının İşlevine Yönelik Bakış Açılarını Belirleme Ölçeği*” aracılığıyla belirlenen beş farklı boyuttaki etkinliklerin yeterliliği konusundaki görüşleri alınarak değerlendirilmiştir.

Araştırmada nicel verilerin yanı sıra katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen nitel verilerden de yararlanılarak eklettik bir model kullanılmıştır. Nitel verilerin çözümlenmesinde ise göstergebilimsel bir çözümlenme modeli olan A.J.Greimas'ın Eyleyenler Modeli kullanılmıştır. Böylece araştırma konusu nicel verilerin analizi ile açıklanıp, katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen nitel verilerin yorumlanmasıyla da anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Doktora tezi beş ana bölümden oluşmaktadır. *Birinci bölüm* Küreselleşme Sürecinde İnsan Kaynaklarının Değişimi başlığını taşımaktadır. Bu bölümde tezin teorik çerçevesinin temeli olan küreselleşme süreci ve küreselleşme sürecinin özellikleri ile küreselleşmeye yönelik yaklaşımlar, küreselleşmenin eğitim boyutu bağlamında tartışılmaktadır. Birinci bölümün ikinci alt başlığında yeniden yapılanan üretim tarzı çerçevesinde insan kaynaklarının tanımlanması

yer almaktadır. Bu alt bölümde değişen ekonomik yapıların gerektirdiği insan kaynaklarının niteliği ile insan kaynaklarının nitelik kazanmasında eğitim kurumunun işlevi açıklanmaktadır.

Tezin *ikinci bölümü* Dünyada ve Türkiye’de Yükseköğretim Kurumlarının Yeniden Yapılanma Süreci başlığını taşımaktadır. Bu bölümün birinci alt başlığında hedeflenen tarihsel süreçte yükseköğretim kurumlarının kuruluşundan günümüze kadar gelişiminin özetlenmesidir. Bu süreçte özellikle bilgi toplumunun vazgeçilmez ve başat kurumu olan yükseköğretim kurumlarında gözlenen değişimler ile bilgi toplumunda yükseköğretim programları, amaçları ve eğitim durumları ortaya konulmaktadır. Bu bölümün ikinci alt başlığında dünyada ve Türkiye’de yükseköğretime yönelik beklentiler irdelenmiş, üçüncü alt başlıkta ise Türkiye’nin AB ile entegrasyonunda Bologna Süreci ve bu sürece yönelik uygulamalara yer verilmiştir. Yine bu bölümünün son alt başlığı olan dördüncü alt başlıkta da Türkiye’de yükseköğretim kurumlarında ortaya çıkan yapısal dönüşüm ekonomi ve kentleşme bağlamında sorgulanmıştır.

Tezin *çnc bölümünde* araştırmanın yöntemine ve araştırmada kullanılan tekniklerine yer verilmiştir. Bu bölümde araştırmanın amacı kapsamında geliştirilen hipotezler, evren ve örneklem bilgileri ile veri toplama aracı ve araştırmada kullanılan teknikler tanımlanmıştır.

Tezin *dördüncü bölümü* nicel verilerin analizine ve analiz sonucunda yapılan yorumlara ayrılmıştır. Bu bölümün birinci alt başlığında lisansüstü öğrencileri ile ğretim üyelerine ait demografik, sosyal ve kültürel özellikleri niversite değişkenine göre irdelenerek betimlenmiştir. Dördüncü bölümün ikinci alt başlığında lisansüstü öğrencileri ile ğretim üyelerinin eğitim ve çalışma mekanı olarak yükseköğretim kurumuna yönelik yaklaşımları yine niversite değişkenine bağlı olarak istatistiksel tekniklerle analiz edilerek irdelenmiştir. Dördüncü bölümün son alt başlığında ise tüm katılımcıların yükseköğretim kurumlarının işlevine yönelik bakış açılırları; niversite, cinsiyet, yaş grubu, akademik birim, program türü gibi farklı bağımsız değişkenler bağlamında incelenmiş; bölüm sonunda niversite değişkenine bağlı olarak tüm katılımcılar arasında karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır.

Tezin son bölümü, araştırmada yapılan görüşmelerden elde edilen nitel verilerin çözümlenerek anlamlandırıldığı bölümdür. Bu bölümde göstergebilimin eyleyenler modelinden yola çıkılarak lisansüstü öğrencileri ile ğretim üyelerinin insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasında yükseköğretim kurumlarının işlevine yönelik yaklaşımları çözümlenerek yorumlanmıştır. Bu bağlamda katılımcıların kendilerini ve bu süreçte yer alan diğer aktörleri eyleyenler şemasında hangi eylemlerle tanımladıkları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Görüşmelerde kullanılan kiplikler incelenerek eylem-kiplik ilişkisi çerçevesinde yeniden yapılanma sürecinin betimlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmada küreselleşme sürecinde insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasında yükseköğretim kurumlarının işlevine yönelik bakış açılırları

kuramsal perspektif bağlamında irdelenmektedir. Bu bakış açıları çerçevesinde araştırmada geliştirilen hipotezler alanda elde edilen nicel ve nitel veriler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Çalışmada elde edilen veriler incelendiğinde genel olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Lisansüstü öğrencilerinin öğrenim görmekte oldukları anabilim dalları ile hâlihazırda yapmakta oldukları işler bir arada değerlendirildiğinde, lisansüstü öğrenim görmekte olan araştırma görevlileri dışarıda bırakıldığında, özellikle İktisadi İdari Bilimler Fakültesi'ne bağlı anabilim dallarında öğrenim gören profesyonel meslek sahibi öğrenciler ile özel sektörde çeşitli meslek gruplarında çalışan öğrencilerin lisansüstü öğrenim görme taleplerinin, günümüz küresel dünyasının esnek istihdam politikasının gerektirdiği rekabet ortamında, özel sektörün istihdam ettiği bireylerden beklediği donanımla ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Yine lisansüstü öğrenim görmekte olan öğretmenlerin örneklem içinde %17,7 (n=27 kişi) gibi hiç de azımsanmayacak oranda temsil edilmeleri öğretmenlerin de günümüz bilgi toplumlarında bilginin hızlı artışı karşısında uzmanlık alanlarındaki değişimi yakalayabilmek için mesleki kariyerlerine yönelik kişisel yatırımlarının bir göstergesi olması nedeniyle son derece dikkat çekicidir.

Öğrencilerin lisansüstü eğitime devam etme nedenleri, çalışma durumları ve hâlihazırda yapmakta oldukları işler bir arada ele alındığında öğrencilerin lisansüstü öğrenime devam etmelerindeki öncelikli nedenin "*akademik kariyer yapma*" beklentisi olduğu görülmektedir. Bu durum, akademik kariyer yapma beklentisinde olan öğrencilerin (n=117 kişi) örneklemin yarısını oluşturması açısından önem taşımaktadır. Bu veriden hareketle, örneklemin yarısını oluşturan bu öğrenci grubu içinde öğrenim görmekte olan araştırma görevlileri (n=80 kişi) dışarıda bırakıldığında, özellikle hâlihazırda bir işte çalışmayan öğrencilerin lisansüstü öğrenimlerini tamamladıktan sonraki beklentilerinin üniversitelerin akademik kadrolarında yer alarak akademik çalışma yaşamında kariyer elde etmek olduğu düşünülmektedir. Bu gruptaki öğrencilerle yapılan görüşmelerde, öğrencilerin öğrenim süreci içinde aynı zamanda çeşitli üniversitelerin akademik kadro ilanlarına başvurmaları, açılan sınavlara katılmaları yönündeki çabaları da bu görüşü destekler niteliktedir.

Örneklemin dörtte birini oluşturan öğrenciler ise çalışma yaşamında daha verimli olmak ve alanıyla ilgili bir işe yerleşme beklentisinde olduklarını yine dörtte bir oranındaki diğer öğrenci grubu da alanlarıyla ilgili programlarda uzmanlaşma ve yenilikleri takip etme beklentilerini ifade etmişlerdir. Veriler öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre irdelendiğinde ise kadın öğrencilerin daha çok akademisyenlik beklentisinin yanı sıra uzmanlaşma ve alansal bilgilerini güncelleştirme ihtiyacında oldukları, erkek öğrencilerin ise daha çok çalışma

yaşamında yer almak ya da elde ettiği kadroyu korumakla ilgili kariyer hedeflerine sahip oldukları görülmüştür.

Araştırmada cinsiyete dayalı olarak ortaya çıkan bu farklılık ise çalışma yaşamındaki işlerin cinsiyete dayalı rol farklılaşmasına uygun olarak ğrenci beklentilerinin de şekillendiği yönünde bilgi verici niteliktedir. Özellikle de öğrenim gören araştırma görevlilerinin üçte ikisinin kadın olması ve hâlihazırda bir işte çalışmayan kadın öğrencilerin ise akademisyen olma beklentileri, Türkiye’de ğretmen kimliğindeki kadınlaşma oranına benzer olarak akademisyen kimliğinin de yeniden şekillenmekte olduğunu göstermesi açısından ilgi çekicidir. Yine erkeklerin de Türk aile geleneği içinde evin geçiminden sorumlu olarak algılanmaları, serbest pazar ekonomisi koşullarının yarattığı işi elde tutma ve daha iyi ücret elde edebilmek için kariyerde yükselme zorunluluğunda olduklarını düşündürmektedir.

Lisansüstü ğrencilerinin öğrenim sürecinde yaşadıkları sorunlara ilişkin görüşlerinin hâlihazırda yapılan işe göre çarpıcı şekilde farklılaşması, araştırmada ortaya çıkan bir başka sonuçtur. Bu farklılık özellikle öğrenim görülen programın yeterliliğinin değerlendirilmesinde, derslerde paylaşılan bilgilerin iş yaşamında (pratikte) fayda sağlamayacak olması yönünde yapılan değerlendirmelerde karşımıza çıkmaktadır. Araştırma görevlisi olarak çalışan öğrencilerden ayrı olarak, niversite dışında bir kurumda çalışmakta olan öğrenciler ile öğrenim süreci sonunda bir işe yerleşme beklentisinde olan tüm öğrenciler, günümüz dünyasındaki hızlı gelişmelere paralel olarak, lisansüstü eğitim programlarının ders içeriklerinde ve çeşitlerinde yeni düzenlemeler yapılması gerektiğine ilişkin görüş birliği içindedirler.

Bu bağlamda veriler, yksekokđetime olan talebin; demografik faktörlerden çok ekonomik nedenlere bağlı olarak arttığını ortaya koymaktadır. Hızla değerşen küresel dünyada bilginin artış hızına bağlı olarak çalışma yaşamı ve çalışma yaşamının gerektirdiği insan kaynağının niteliği de çeşitlenerek deđerģmektedir. Özellikle bilgi, iletişim ve hizmetler sektöründe son yıllarda ortaya çıkan yeni iş kolları ve bu iş kollarını yaratan koşulların, bilgiyi çözümlleme ve üretme becerisine sahip, girişimci, yaratıcı, değerşen ekonomik koşullara uygun olarak kendisini sürekli olarak yenileyebilen insan kaynaklarını gerektirdiği düşünülmektedir.

Araştırmanın nicel verileri ğretim üyelerinin demografik, sosyal ve kültürel özellikleri açısından irdelendiğinde, her ne kadar son yıllarda kamu kesiminde en fazla ücret kaybına uğrayan meslek grupları arasında yer alsada akademisyenliğin cazibesini koruyan ve prestij sağlayan bir meslek olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Öğretim üyeleriyle yapılan görüşmelerde çoğu ğretim üyesinin akademisyenliği meslek olarak değil **yaşam tarzı** olarak değerlendirmesi ise dikkat çekicidir. Bu bulgunun yanı sıra ğretim üyelerinin

%60'nın mesleklerinden kısmen ekonomik doyum elde etmelerine rağmen %76'sının her ne olursa olsun iş değişikliğini; % 73'ünün ise görev yapmakta olduğu üniversiteden başka bir üniversitede çalışmayı hiç düşünmedikleri ortaya çıkmıştır. Öğretim üyelerinin %68'i tamamen %32'si ise kısmen mesleki doyum elde ederken, mesleki doyum elde etmediğini belirten öğretim üyesi ile karşılaşmamıştır. Tüm bu bulgular, bir arada irdelendiğinde öğretim üyelerinin gerek mesleki, gerekse örgütsel bağlılıklarının yanı sıra mesleki motivasyonlarının da yüksek olduğu düşünülebilir.

Lisansüstü öğrenim gören öğrenciler ile öğretim üyelerinin, insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasında yükseköğretim kurumlarının işlevine yönelik bakış açıları üniversite değişkeni çerçevesinde bir arada irdelendiğinde öğrenci ve öğretim üyelerinin farklı yaklaşımlara sahip oldukları görülmektedir. Yapılan çoklu karşılaştırma analizine göre, Ege Üniversitesi'nde öğrenim gören lisansüstü öğrencilerinin yükseköğretim kurumlarının işlevine yönelik bakış açılarının ($\bar{X}=67,59$) aynı üniversitede görev yapan öğretim üyelerinden ($\bar{X}=63,86$) ve Celal Bayar Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerden ($\bar{X}=58,31$) daha olumlu olduğunu düşünülebilir.

Son olarak katılımcı alt grupları arasında en olumsuz bakış açısına Celal Bayar Üniversitesi'nde öğrenim görmekte olan lisansüstü öğrencilerinin ($\bar{X}=58,31$) sahip olması, lisansüstü eğitim programının bu gruptaki öğrencilerin yeniden yapılanma sürecindeki beklentilerini yeterince karşılamaması açısından düşündürücüdür. Bu durum insan kaynaklarının yeniden yapılandırılması bağlamında lisansüstü öğrencilerinin, öğrenme sürecine "kurumsal etkinlikler" çerçevesinde katılımına önem verilmesi gereğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Bu gerekliliğin yanı sıra öğrenen özelliklerinin, beklentilerinin program içerisinde daha fazla yer verilmesi yönündeki öğrenci ihtiyacı da gözden kaçırılmamalıdır.

Küresel rekabetin giderek yoğunlaştığı günümüz dünyasında insan kaynaklarının yeniden yapılandırılmasındaki ayrıcalıklı konumları nedeniyle yükseköğretim kurumları da yeniden yapılanma sürecinden geçmektedir. Bu süreçte lisansüstü öğrencileri için hazırlanacak eğitim programlarında öğrenen özelliklerinin ve beklentilerinin göz önüne alınması ve öğretim üyelerinin de özellikle araştırma geliştirme faaliyetlerinde gereksinim duydukları desteğin sağlanarak akademik donanımlarının artırılması, çağdaş bir beklenti olarak düşünülmektedir.

Araştırmada elde edilen bulguların Türkiye'deki yükseköğretim sistemindeki mevcut durumunu ampirik anlamda belirlemesi ve insan kaynaklarının yeniden yapılandırılması sürecinde yükseköğretime yönelik yaklaşımları içermesi nedenleriyle alana katkı sağlaması beklenmektedir.

KÜRESELLEŞME VE YÖNETİŞİM DİNAMİKLERİ ÇERÇEVESİNDE KADINLARIN YENİ ÖRGÜTLENME BİÇİMLERİ¹

Women's New Organization Forms within The Dynamics of Globalization and Governance

Özlem Değerli Sun

Küreselleşme; özünde sosyal devlete, sınıfsal yapıya ve örgütlü topluma karşı bir ideoloji içermekte; sermaye ve emek arasında gerçekleşen mücadele sürecinin kökeninde rekabetçi kapitalizm yatmakta ve bu ideoloji de neoliberalizm tarafından temsil edilmektedir.

Küreselleşmenin arkasındaki itici güç serbest piyasa kapitalizmdir. Neoliberal ekonomi politikalarındaki değişimin bir sonucu olarak refah devleti ortadan kaldırılmakta ve ulus-devlet yapısında yeni düzenlemeler gerçekleştirilmektedir.

1970'li yılların başından itibaren İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle başlayan uluslararası sistemin, uzun dönemli büyüme eğiliminin krize girmesiyle, ulus-devletin karar süreçlerinde merkezi rol aldığı ulusal sermayeye dayalı ekonomiler yerini, çok uluslu şirketlerin karar süreçlerinde egemen olmaya başladığı uluslararası piyasalara dayalı ekonomik düzene bırakmaya başlamıştır.

1980'li yıllar neoliberal ideolojinin en saf ve meydan okuyucu biçimde tarih sahnesine çıkışına tanık olmuşken, 1990'larda öne çıkan öncelikli sorun, neoliberalizmin yol açtığı sosyal sorunların ağırlaşmasına bağlı olarak yeni bir yönetim anlayışının geliştirilmesi gereği olmuştur. 1990'lı yıllarda "devlet" kavramının yeniden canlanmasına tanık olunmuştur. "Devletin yeniden düzenlenmesi", "girişimci devlet", "piyasa-dostu devlet", "yönetişim", "kamu yönetişimi" gibi kavramlar altında tartışmaların yönü değişmiştir.

Genel olarak bakıldığında yönetim, yeni bir iktidar modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletlerin rolü devam etmekle birlikte, yeni toplumsal aktörler kamu yönetimlerinin yerine getiremedikleri işlevleri üstlenmektedirler. Artan karşılıklı bağımlılık nedeniyle politik sistem artık tek başına hükümet kararları tarafından değil, yoğun ve karmaşık ağ sistemleri üzerine kurulmaktadır. Bu noktada doğal olarak sosyo-politik çıkarlar, güç ve hegemonya şekilleri ve politik çatışmaların analizi ile ilgilenilmemektedir. Bu analizde çokuluslu şirketlere, kamusal yaşam alanında hükümetlerin eksikliklerini giderme yeteneğine sahip, olumlu bir gelişme olarak bakılmaktadır. Uluslararası politika küçük ya da büyük, tüm aktörlerin faydacı ve uzlaşmacı

¹ Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında Doç. Dr. Dilek Yeşiltuna danışmanlığında hazırlanmış olan doktora tezi.

sonuçlar bakışı ile kendi katkılarını yapabilecekleri bir yapı olarak görülmektedir. Bu şekilde sivil toplumun, çokuluslu şirketlerin ve sermaye piyasalarının faaliyetlerinin tümü yönetim içine katılmaktadır.

Neoliberal projenin devleti içerden piyasalaştırma girişimi, yönetişimin “devlet-piyasa-sivil toplum ortaklığı” formülü ile toplumsal yaşamın tüm alanlarını içerecek şekilde genişletilmektedir.

Yaklaşık son yirmi yıldır, özellikle Dünya Bankası'nın öncülüğünde yeni yönetim anlayışı şekillenmekte ve buna paralel olarak sivil toplumda önemli dönüşümler yaşanmaya başlanmaktadır. Devletlerarası ilişkiler sisteminin uluslararası kurumları olarak etkinlik gösteren DB, UNDP, OECD gibi kuruluşlar yönetim kavramı ile dünyaya yeni bir şekil vermenin yanı sıra aynı zamanda, kendilerini de küresel kapitalizmin uluslar ötesi düzenleyici kuruluşları olma yönünde dönüştürmüşlerdir. Yönetişim kavramına ilişkin olarak Dünya Bankası kavramın yaratıcısı, OECD kavramın geliştiricisi durumunda iken, Birleşmiş Milletler kavramın meşrulaştırıcısı olarak ortaya konmaktadır. AB ulusüstü örgütlenme modeli ile küresel yönetim için örnek olurken, kendi politika ve uygulamaları ile hem üye ülkelerde hem de üye olmayan ülkelerde belirleyici olmaktadır. DTÖ ise küresel kapitalizmin düzenleyicisi olarak modele girmektedir (Güler, 2003b:102-107; Bayramoğlu, 2005: 71-76).

Yeni politik eksen, gelişmekte olan ülkelerin hükümetleri, sermaye sınıfı ve sivil toplumunu da içine alacak biçimde oluşturulmaktadır. Sivil toplum söylemi hem kalkınma hem de demokrasi talebini karşılayacak bir bağlamda kullanılırken, bu bağlamın politik zeminini de sürdürülebilir kalkınma ve çok ortaklı yönetim anlayışı oluşturmaktadır. Bu politik eksen, Türkiye'nin de içinde olduğu kalkınma ve demokratikleşme sorunu yaşayan ülkelerin yapısal sorunlarına çare olarak sunulmaktadır.

Yönetişim, yalnızca sivil toplum kuruluşlarının yönetime katılımı anlamına gelmemekte, aynı zamanda etkinlik, şeffaflık, hesapverebilirlik, yerindenlik gibi ilkelerle de tanımlanmaktadır. Bu ilkeler, ilk bakışta kimsenin itiraz edemeyeceği genel demokratik özelemler gibi görünmektedir. Ancak, uluslararası finans kuruluşlarının bu demokratik ilkeleri nasıl tanımladığına biraz daha yakından bakıldığında, bu ilkelerin tamamıyla neoliberal bir tarzda içeriklendirildiği görülmektedir (Ataay, 2006:128). Buna göre, “etkinlik” kamu yönetiminin piyasa ilkelerine göre çalıştırılması, “şeffaflık” şirketlere ve özellikle de yabancı sermayeye karşı açıklık, “hesapverebilirlik” kamu yönetiminin uluslararası denetim kurumlarınca denetlenmesi, “yerindenlik” de merkezi devlete kamu hizmeti üretmenin yasaklanması anlamına gelmektedir (Güler, 2005: 44-49). Bu tanımlamalar, genel demokratik özelemler niteliğindeki temel ilkelerin neoliberalizme eklenirken, içlerinin nasıl da boşaltıldığını ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, Bourdieu'nun "pür piyasa mantığını engelleyen kolektif yapıları yok eden bir program" (Bourdieu, 2009: 23) olarak tanımladığı neoliberalizmin yeni iktidar modeli olan yönetim, eleştirel boyutta ele alınmaktadır. Yönetişim modelinin, farklı mekanizmalar aracılığıyla ekonomiyi siyasetin etkisinden yalıtarak, toplumların geleceğini sermayenin egemenliğine mutlak olarak teslim eden bir siyasal iktidar modeli olduğu ön kabulünden hareket edilmektedir. Araştırmada, siyasal iktidar sorunsalına odaklanarak yönetimin her düzeyinde yönetişimin demokrasiyi ve katılımcılığı yerleştirdiği şeklindeki en temel iddianın sorgulanmasına kadınların örgütlenme biçimleri üzerinden bakılmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, küreselleşme ile bağlantılı olarak yönetime geçiş sürecinde, yönetişimin sivil toplum ve iktidar ilişkilerini nasıl değiştirdiğini ve bu sürecin kadın örgütlenmeleri üzerinde yarattığı etkileri saptamaktır. Alan çalışmasında, yönetişimin temel ilkeleri üzerinden gidilmiş; bu ilkelerin işleyişteki biçimlerine ve kadın hareketi üzerindeki etkilerine bakılmaktadır.

Alan araştırmasının uygulaması İstanbul'da yer alan iki kadın sivil toplum kuruluşunda yapılmıştır. Görüşme yapılan kuruluşlar, Kadın Adayları Destekleme Derneği (KA-DER) Genel Merkezi ve Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV)'dir. Bu iki kuruluşun yanı sıra KEDV'in kuruluşunda destek olduğu ve danışmanlık hizmeti sunduğu 3 kooperatif ziyaret edilmiştir. Çalışma, nitel veri elde etmeye yönelik tasarlanmıştır. Alan araştırması boyunca veri toplama tekniklerinden derinlemesine görüşme ve gözlemlerden yararlanılmıştır.

Çalışmanın hareket noktası; kurum içi örgüt yapısı, hesap verebilirlik-şeffaflık, kuruluşun sürdürülebilirliğini sağlama mekanizmaları, yerel-ulusal-uluslararası ve diğer kadın kuruluşlarıyla kurulan ilişkiler, karar alma süreçlerindeki etkinliği ve katılımcılık üzerinden kadın hareketinin yönetim ve küresel dinamiklerin etkisi altındaki örgütlenme biçimi olmaktadır. Küreselleşme ve yönetim çerçevesinde neoliberal yeniden yapılanmanın Türkiye'de oluşturmaya başladığı devlet, sivil toplum, özel sektör işbirliğinin karmaşık ve kaçınılmaz süreçleri, kadın örgütleri temelinde tartışılmaktadır. Bu çerçevede, sivil toplum ve kadın örgütlenmelerinin günümüzdeki boyutunun bu dönüşüm süreci içinde tartışılmasının gerekliliğine işaret edilmektedir. Sivil toplumun demokratikleşme yönündeki imkânları reddedilmemekle birlikte kavramın sermayeyi içine alan ve sivil toplum kuruluşlarını üçüncü sektör olarak hegemonize etmeye başlayan yapılarının oluşturacağı sorunlara değinilmektedir. Türkiye'de devletin sosyal hizmet alanından geri çekilmesiyle ortaya çıkan ve sivil toplum kuruluşlarını yeni aktör olarak sahneye taşıyan projecilik sürecinin taşıdığı sorunlar analiz edilmektedir. Yürütülen projelerin noktasal boyutta kaldığı, sürdürülemediği, gerçek dönüşümleri yaratmaktan uzak olduğu ve bu işleyişin kadınları ve kadın hareketini güçlendirme yönünde iyi bir yol olmadığı ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

1990'ların sonundan itibaren Türkiye'deki kadın grupları, varlığını devam ettirebilmek için proje yapmaya başlamışlardır. Projeler için gerekli fonlar çoğu

kez yurt dışından, özellikle Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası fonlarından sağlandı. Proje yapma durumu 17 Ağustos Marmara Depremi'nden sonra yaygınlaşmış ve 2000'lere gelindiğinde fon kaynakları giderek çeşitlenmiştir. Farklı kurum ve kişiler tarafından Türkiye'deki kadınlara yönelik projeler desteklenmeye başlamıştır. Genel olarak bilinçlendirmek ve geliştirmek, kalkındırmak üzerinden ilerleyen bu projelerle eğitilmiş, güçlü kadınların daha eğitimsiz ve güçsüz kadınları geliştirmelerine dayalı teknik ve bürokratik bir görev ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu süreçte fon veren kuruluşların da asıl ilgilendiği konu sürecin nasıl işlediğinden ziyade ne kadar kadına ulaşıldığı, hedeflenen sayılara ulaşıp ulaşılmadığı olmaktadır. Aynı zamanda fonlara bağlı faaliyet alanlarındaki teknik bilgi yoğunluğu, fonlardan yararlanmak için gerekli projelerin hazırlanması ve projelerin yürütülmesi sürecindeki bilginin özelleşmiş olması, örgütlerde uzmanlara duyulan ihtiyacın artmasına neden olmaktadır. Uzmanlaşma, belli konularda derinlemesine bilgi sahibi olmak gibi avantajlar sağlamasına karşın kadın politikasındaki bütünlüğün kaybolması, örgütün uzmanların güdümüne girmesi ve taban inisiyatifinden kopması tehlikesini de barındırmaktadır.

Yönetişim modelinin uygulanma aracı olarak projelerin ve işbirliklerinin, sosyal alanın sorunlaştırılmasında ve yönetilmesinde yeni iktidarlar ve stratejiler ürettiği gözlenmektedir. Aynı zamanda güçlendirme mekanizmalarının kadınları politik bağlamından koparıp var olan eşitsizliklerin yeniden üretildiği yeni alanlar yaratabildiği ortaya konulmaktadır. Yönetişim modeli çerçevesinde örgütlenmenin yaşandığı günümüz kadın kuruluşlarında, bu örgütlenmenin kadın hareketini giderek tabandan uzaklaştırdığı ve böldüğü, kadın kuruluşları arasındaki ilişkiyi zayıflattığı, uzmanlaşmanın ve profesyonelleşmenin yeni iktidar biçimleri yarattığı ve kadınlar arası rekabeti arttırdığı gözlenebilmektedir.

Bu tez çalışması, küreselleşme ve yönetim bağlamında sivil toplum ve kadın örgütlenme biçimleri üzerine çok boyutlu düşünmeyi ve yeni tartışmaların önünü açmayı hedeflemektedir.

Kaynakça

- ATAAY, Faruk (2006) Türkiye'de Yönetişim ve "Sivil Toplum" Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme, *MEMLEKET Siyaset Yönetim*, Ankara, Sayı: 1, s:121-141
- BAYRAMOĞLU, Sonay (2005) Yönetişim Zihniyeti, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BOURDIEU, Pierre (2009) "Sınırsız Sömürü Ütopyası: Neo-liberalizmin Özü", *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* Uğur Selçuk Akalın (çev), Gülsüm Akalın ve Uğur Selçuk Akalın (Edt), İstanbul: Kalkedon Yayınları, s: 23-31
- GÜLER, Birgül Ayman (2003) Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye, Ankara: Praksis, Kış-Bahar, Sayı: 9, s: 93-116

YAZARLARA DUYURU

Ege Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü tarafından yayınlanan **SOSYOLOJİ DERGİSİ**, 1999 yılı 7. sayısından itibaren, ASA kuralları gereğince “Hakemli Dergi” statüsündedir. Yılda iki defa yayınlanmakta ve TUBİTAK-ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Yayın Başvurusu:

Başvurular özgün araştırma, tartışma-derleme, çeviri ve kitap tanıtımı-eleştirisine olabilir. Dergide yayınlanan özgün araştırma ve tartışma-derleme makaleleri hakemli statüsündedir, diğer yazılar hakem sürecine girmez.

Makaleler Türkçe, İngilizce, Fransızca veya Almanca olabilir. Makale; fotoğraf, tablo, grafik, harita gibi görsel bir malzeme içeriyorsa, söz konusu materyallerin ayrı dosyalar olarak başvuru CD'sine ya da gönderisine eklenmesi gerekmektedir.

Yazarlar, yazılarını değerlendirilmek üzere elektronik posta yoluyla gönderebilirler.

Bunun yanında yazarlar, makalelerini posta yoluyla da gönderebilirler. Bu yol tercih edilirse dikkat edilmesi gereken noktalar şunlardır: Çalışmanın basılı 4 adet kopyası, makalenin kaydedildiği bir CD ve yazara ait kimlik adres ve e-posta bilgileri dergi iletişim adresine gönderilmelidir. Gönderilen 4 basılı kopyadan sadece biri yazara ilişkin kimlik bilgilerini içermeli, hakemlere gönderilecek diğer üç kopya kimlik bilgilerini içermeyen basılmış olmalıdır.

Metin Formatı:

Her makalede sırasıyla Türkçe Başlık, İngilizce (Fransızca, Almanca) başlık, 100 kelimeyi geçmeyen Abstract, Keywords (En fazla 6 kelime), Özet ve Anahtar Kelimeler (en fazla 6 kelime) yer almalıdır.

Metin; yazı karakteri Arial 10 punto, satır aralığı tam 12 punto, paragraf aralığı önce 6 nk sonra 6nk, sayfa yapısı yukarıdan 6 cm, aşağıdan 4,8 cm, sağdan ve soldan 4,25 cm olarak biçimlendirilmelidir. Ana metin dergi yayın formatında 10–25 sayfa sınırlarını geçmemelidir.

Kaynakça'da sadece birincil kaynaklara yer verilmelidir. İkincil referanslar kaynakça'da gösterilmez, nereden aktarıldığına ilişkin metin içinde dipnot verilebilir. Dergide Harvard referans tekniği temel alınmıştır.

Metin içi atıflar aşağıdaki örneklere göre olmalıdır:

▪ Doğrudan atıflar tek yazar için	“.....dır.” (Sayın, 2002: 25).
▪ Dolaylı atıflar tek yazar için	Sayın'a göre...(2004:16).

▪ Aynı yazarın aynı yıla ait birden çok eseri için	Tatlıdil,(1990a, 1990,b, 1990c).
▪ Çok yazarlı eserler için	(Tatlıdil vd. 2002).
▪ Birden çok yazara atıflar için	(Sayın, 1995; Tatlıdil, 1980).

Kaynakça aşağıdaki örneklere göre yazılmalıdır:

Kitaplar :	
Tek yazar	SOYADI, A., YIL, <i>Kitabın adı</i> . Yayın Yeri: Yayınevi.
Birden çok yazar	SOYADI, A., SOYADI, A., YIL, <i>Kitabın adı</i> , Yayın Yeri: Yayınevi.
Editörlü Kitaplar	SOYADI, A., YIL, "Bölüm adı" <i>Yayınlandığı eser</i> (içinde) SOYADI, A. (der) Yayın Yeri: Yayınevi.
Sürekli yayınlar	
Basılı dergiler	SOYADI, A., YIL, "Makale başlığı" <i>Derginin adı</i> , Vol: Sayı: Yayın Yeri: Yayınevi.
Elektronik dergiler	SOYADI, A., YIL, "Makale başlığı", <i>E-Derginin adı</i> , Vol: Sayı: Yayınevi, URL
Diğer eserler	
Bildiri kitabı	SOYADI, A., YIL, "Bildiri başlığı", <i>Bilimsel Toplantının Adı</i> , Yılı, Yeri, Düzenleyen Kurum, Yayın Yeri: Yayınevi.
Gazete haberi	SOYADI, A., YIL, "Yazının başlığı", <i>Gazetenin adı</i> , Tarih Gün/Ay Sayfa Ör: Slapper, G., 2005, "Corporate Manslaughter: New Issues for Lawyers". <i>The Times</i> , 3 Sep. p.4
TV programı	Programın adı, YIL, [TV programı] <i>TV Kanalı</i> , Tarih Gün/Ay/saat. Ör: Little Britain, 2006. [TV programme] <i>BBC, BBC2</i> , 30 January, 20:00.
Sinema Filmi	Filmin Adı, YIL, [Film] Yönetmen, Menşei, Yapımcı Firma Ör: Macbeth, 1948, [Film] Directed by Orson Wells, USA: Republic Pictures
Sinema Filmi	Filmin Adı, YIL, [Film] Yönetmen, Menşei, Yapımcı Firma Ör: Macbeth, 1948, [Film] Directed by Orson Wells, USA: Republic Pictures
Veritabanından Alınan Dergi Makalesi	SOYADI, A, YIL, "Makale adı", <i>Dergi Adı</i> , cilt, sayfa aralığı, alınma tarihi, veritabanının adı. Ör: Tamney, J. T., (1993). "Conservative Government and Support for the Religious Institution: Religious Education in English Schools", <i>The British Journal of Sociology</i> , 195-210, October 23, 2000, Jstor database.

Değerlendirme:

Başvurular Yayın Kurulu tarafından biçim ve içerik açısından incelenir. Yayın Kurulu'nun ön değerlendirmesinden sonra uygun görülen yazılar Hakemlere gönderilir. Hakem değerlendirmesinin sonucu yazının yayınlanıp yayınlanmayacağına ilişkin karar varsa istenen değişiklik ve düzeltmeler ile birlikte yazarlara bildirilir. Yazarlar yayınlanma kararının bildirildiği tarihten itibaren varsa düzeltme ve değişiklikleri yaparak, yazının son halini en geç on gün içinde Dergi iletişim adresine göndermelidirler. Yayın kurulu, gönderilen çalışmalarını son kez

değerlendirir, nihai yayın kararlarını alır. Bu sürenin aşılması durumunda yazı, bir sonraki sayı içinde değerlendirilir.

Yayınlanması kabul edilmeyen yazılar, yazarlara iade edilmez.

Yayınlanan yazıların telif hakları dergiye aittir. Dergide yayınlanan yazılardan yazarların kendileri sorumludur. Yayın kurulu bu konuda sorumluluk kabul etmez.

İletişim:

Tel : 0 (232) 311 16 73 Fax : 0 (232) 388 11 02 E-posta : sosyolojidergisi@mail.ege.edu.tr sosyolojidergisi@hotmail.com dilek.yesiltuna@ege.edu.tr	ADRES: Doç. Dr. Dilek Yeşiltuna (Editör) Sosyoloji Dergisi, E.Ü. Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü 35100 Bornova/İZMİR
---	--